ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Φ. ΚΑΡΑΤΖΕΝΗ

ΓΩΓΟΣ Κ. ΜΠΑΚΟΛΑΣ

Ὁ ἀδάμαστος ὁπλαρχηγὸς τοῦ '21

Ἐκδόσεις
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΩΝ
ΜΕΛΕΤΩΝ
Ἰωάννινα
1978

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Φ. ΚΑΡΑΤΖΕΝΗ

ΓΩΓΟΣ Κ. ΜΠΑΚΟΛΑΣ

Ὁ ἀδάμαστος ὁπλαρχηγὸς τοῦ '21

Ἐκδόσεις
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΩΝ
ΜΕΛΕΤΩΝ
Ἰωάννινα
1978

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821, ἐνεφανίσθησαν ἀρχηγοί, ὡς ἐπικεφαλῆς τῶν κατὰ τόπους ἐξεγέρσεων, ἄνδρες, οἵτινες, ἐκ τῆς πρώτης των ἐπαφῆς μὲ τὸν ἐχθρόν, παρουσίασαν πολεμικὴν ἐμπειρίαν καὶ στρατιωτικὰ προσόντα ἡγήτορος, τὰ ὁποῖα ὡδήγησαν τὸν ἀνοργάνωτον καὶ ἄτακτον Ἑλληνικὸν Ἐπαναστατικὸν Στρατὸν ἀπὸ νίκης εἰς νίκην.

Τοῦτο θὰ ἐφαίνετο περίεργον, ἐὰν δὲν ἦτον γνωστόν, ὅτι πλεῖστοι ἐκ τῶν ἀρχηγῶν αὐτῶν τῆς Ἐπαναστάσεως, εἶχον προηγουμένως θητεύσει εἰς τὸ Στρατιωτικὸν Σχολεῖον τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ εἰς τὰ Ἰωάννινα. Τὸ Σχολεῖον αὐτὸ εἶχε μίαν παράδοσιν.

Ἀφ' ὅτου ὁ Ἀλῆς ἐνόμισε, ὅτι ἔπρεπε νὰ προετοιμάσῃ στρατόν, διότι θὰ ἤρχετο μίαν ἡμέραν, λόγω τῶν φιλοδοξιῶν του, εἰς σύγκρουσιν μὲ τὴν Πύλην, ἢ διότι θὰ τὸν ἐχρειάζετο διὰ νὰ καταστείλῃ ἐξεγέρσεις, ἀνέθεσε εἰς Γάλλους ἀξιωματικοὺς τὴν ὀργάνωσίν του καὶ τὴν δημιουργίαν στρατιωτικῶν στελεχῶν.

Ἀπὸ τὸ σχολεῖον αὐτὸ ἐξῆλθον σημαίνοντες ἀρχηγοὶ τῆς Ἐπαναστάσεως, οἱ ὁποῖοι πολλοὺς κατέπληξαν διὰ τὰς ἱκανότητάς των, ὅταν ἀργότερα ἦλθαν εἰς σύγκρουσιν μὲ τὸν τακτικὸν τουρκικὸν στρατόν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ἕνας ἐξ αὐτῶν ἦτο καὶ ὁ ἥρως τῆς Ἐπαναστάσεως εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα, κατὰ τὰ δύο πρῶτα χρόνια αὐτῆς, Γῶγος Κ. Μπακόλας, τοῦ ὁποίου τὴν καταπληκτικὴν πολεμικὴν δρᾶσιν του, κατὰ τὸ διάστημα αὐτό, προσεπάθησε νὰ συνθέσῃ ἡ παροῦσα συγγραφή.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Φ. ΚΑΡΑΤΖΕΝΗΣ

Ἀθῆναι, Φεβρουάριος 1978.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ὁ Γῶγος Κωνσταντίνου (Ντούλας) Μπακόλας ἐγεννήθη εἰς τὸ χωρίον Σκουληκαριὰ τοῦ Ραδοβυζίου Ἄρτης, κατὰ τὸ 1770. Ἡ οἰκογένειά του ἦτο ἀπὸ τὰς πλέον εὐκαταστάτους καὶ διακεκριμένας τοῦ χωρίου, τῆς γύρω περιοχῆς τοῦ Ραδοβυζίου καὶ τοῦ Βάλτου. Δὲν εἶχε, ὅμως, ρίζας ἐκ καταγωγῆς, οὔτε εὐρυτέρους συγγενικοὺς δεσμούς, εἰς τὸ χωρίον αὐτὸ καὶ διὰ τοῦτο, παρὰ τὴν ἐπιρροὴν ποὺ ἤσκει ἐπὶ τῶν κατοίκων καὶ τῶν πραγμάτων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, δὲν εἶχε παρὰ ἐλαχίστους συγγενεῖς. Ἄλλην οἰκογένειαν μὲ τὸ ἴδιον ἐπώνυμον, Μπακόλα, πέραν τῆς ἰδικῆς του, οὐδεμίαν συναντῶμεν εἰς τὴν Σκουληκαριάν. Ἡ παράδοσις λέγει, ὅτι ὁ πατήρ του, Ντούλας, ἔφθασεν ἐκεῖ ἀπὸ τὴν Νντούνιστα τοῦ γειτονικοῦ Βάλτου, ὅπου ὑπανδρεύθη καὶ ἐγκατεστάθη. Τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι ἀληθὲς ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ Γῶγος Μπακόλας μὲ πολλὰς οἰκογενείας καὶ ἀρχοντικὰ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἄνω Βάλτου, εἶχε διασταυρωμένους συγγενικοὺς δεσμοὺς καὶ μὲ ἄλλας στενὴν φιλίαν.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ πρὸ αὐτῆς, εἰς τὴν Ντούνιστα ὑπῆρχον πολλαὶ οἰκογένειαι μὲ τὸ ἐπώνυμον Μπακόλα, κατὰ δὲ τὴν ἔναρξιν τῆς Ἐπαναστάσεως, ὅλοι οἱ ἀγωνισταὶ τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν ἐπολέμησαν παρὰ τὸ πλευρὸν καὶ εἰς τὸ τμῆμα τοῦ Γώγου Μπακόλα.

Ἕνας δὲ ἐξ αὐτῶν, ὁ Νικόλαος Μπακόλας, μὲ τοὺς υἱούς του, ἔλαβε μέρος εἰς τὴν μάχην τοῦ Ματεσιὸ τοῦ Πέτα, τὸν Ἰούλιον 1822, ὑπὸ τὸν Γῶγον Μπακόλαν καὶ ὁ ἴδιος ἔπειτα, τὸν Ἰανουάριον 1823, κατὰ τὴν προσπάθειαν διελεύσεως εἰς τὰ Ἄγραφα τῶν στρατιωτικῶν τμημάτων τοῦ Μουστάμπεη, μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς πρώτης πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, συγκεντρώσας 60 συγχωριανούς του, ἐπετέθη εἰς θέσιν «Μηλιὰ» Σακαρετσίου κατὰ τμήματος τοῦ ὀπισθοχωροῦντος τουρκικοῦ στρατοῦ. Κατὰ τὴν μάχην αὐτήν, ὡς βεβαιοῦται ἀπὸ πιστοποιητικὸν τῆς 2ας Μαΐου 1846 τοῦ Στρατηγοῦ Ἀνδρέου Ἴσκου, ἐφονεύθη τόσον αὐτός, ὅσον καὶ ὁ υἱός του Κώστας. Τὸ πιστοποιητικὸν αὐτὸ ὑπέβαλεν ἀργότερον εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν Ἐκδουλεύσεων ὁ ἐπιζήσας υἱός του Χρῆστος Νικ. Μπακόλας, ἐκ Ντούνιστας, διὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῶν θυσιῶν τῆς οἰκογενείας του. Καὶ μὲ τὰς οἰκογενείας τῶν Ἰσκαίων, τοῦ Ἄνω Βάλτου, φέρεται νὰ συγγενεύῃ ὁ Μπακόλας. «Ὅταν ὁ ἀνεψιὸς τῆς Μαρίας Γεωργίου Μπότσαρη, ἀδελφῆς τοῦ Κίτσου, ὁ Κώστας Κίτσου Μπότσαρης ἐσχεδίαζε γάμον μετὰ τῆς Ἑλένης Ἴσκου, τῆς οἰκογενείας τῶν Καραΐσκων τοῦ Βάλτου,

ΑΡΧΕΙΟ

ἤτις ἦτο συγγενὴς τοῦ Γώγου Μπακόλα ποὺ εἶχε δολοφονήσει τὸν ἴδιον πατέρα του καὶ ἀδελφὸν τῆς Μαρίας Γ. Μπότσαρη, τὸ 1813, εἰς τὴν Ἄρταν, κατ' ἀπαίτησιν τοῦ Ἀλῆ διὰ νὰ μὴν τοῦ ἀφαιρέσῃ τὸ ἀρματολίκι τοῦ Ραδοβυζίου, ἠρώτησε αὐτὴν ἐὰν αἰσθάνεται μνησικακίαν τινά. Κώστας Μπότσαρης· ἐὰν ἔχῃς τίποτε εἰς τὴν ψυχήν σου νὰ μὴν τὴν πάρωμεν. Μαρία Μπότσαρη· ὄχι, τί μοῦ φταίει τὸ κορίτσι, νὰ τὸ πάρῃς»[1].

Ὁ Κώστας Μπακόλας, ἐγκατασταθεὶς εἰς Σκουληκαριάν, συνεδέθη διὰ συγγενείας μὲ τὴν οἰκογένειαν Διμισκῆ, ἐκ τοῦ δεσμοῦ δὲ αὐτοῦ παρουσιάζεται εἰς τὴν ἱστορίαν ὁ υἱός του Γῶγος, πρῶτος ἐξάδελφος τῆς Ζωῆς Διμισκῆ, μητρὸς τοῦ ἀρχιστρατήγου Γ. Καραϊσκάκη. Καὶ ὅταν ἡ Ζωὴ Διμισκῆ, μετὰ τοῦ μικροῦ υἱοῦ της, ἐπέστρεψε ἀπὸ τὴν Θεσσαλίαν εἰς τὴν πατρίδα της Σκουληκαριάν, ἐκεῖ εἰς τὴν Ντούνισταν καὶ εἰς τοὺς συγγενεῖς του τὴν ἔστειλε ὁ Γῶγος Μπακόλας, διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν ἐντροπήν, τὴν ὁποίαν ἠσθάνετο διὰ τὸ παράπτωμά της εἰς τὸ χωριό της.

Ἐπὶ πλέον, ὡς θὰ ἐκτεθῇ εἰς τὰ ἑπόμενα κεφάλαια τῆς παρούσης συγγραφῆς, ἡ σημαντικὴ εἰς ἄνδρας δύναμις τοῦ τμήματος τοῦ Γώγου Μπακόλα, κατὰ τὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου ἔτους τοῦ πολέμου, ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἀγωνιστὰς καταγομένους ἀπὸ τὴν Σκουληκαριὰν καὶ τὰ χωρία τοῦ Βάλτου.

Τὰ περιστατικὰ αὐτὰ ἐνισχύουν τὴν παράδοσιν, ὅτι ἡ οἰκογένεια Μπακόλα τῆς Σκουληκαριᾶς, κατήγετο ἀπὸ τὴν Ντούνισταν τοῦ Βάλτου, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἔφυγε ὁ Κώστας Μπακόλας καὶ ἐγκατεστάθη εἰς Σκουληκαριάν.

Ὁ Γῶγος εἶχε ἀδελφὸν τὸν Μῆτρον, ἀποθανόντα ἄγαμον κατὰ τὸ τέλος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, καὶ μίαν ἀδελφὴν ὑπανδρευθεῖσαν τὸν Μῆτρον Κοτελίδαν ἀπὸ τὴν Χώσεφη (Κυψέλην). Ὁ Γῶγος, κατὰ τὴν πρὸ τοῦ 1800 περίοδον, μόλις ἐνηλικιώθη, ἠκολούθησε ὡς πρωτοπαλλήκαρον, ἐφ' ἱκανὸν χρονικὸν διάστημα, τὸν συμπατριώτην του Μῆτσον Κοντογιάννην, υἱὸν τοῦ γερο-Γιάννη Κοντογιάννη, ἀπὸ τοὺς Χαλκιοπούλους τοῦ Βάλτου, καὶ ἀρματολὸν τῆς Ὑπάτης. Αἱ στεναὶ σχέσεις του μὲ τὴν ἰσχυρὰν αὐτὴν οἰκογένειαν τῶν Κοντογιανναίων εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ὑπανδρευθῇ ὁ Γῶγος, κατὰ τὸ ἔτος 1793 - 1794, τὴν θυγατέρα τοῦ γερο-Κοντογιάννη. Ἐκ τοῦ γάμου αὐτοῦ ἀπέκτησε τρία τέκνα: τὸν Μῆτρον, τὸν Ντούλαν καὶ μίαν θυγατέρα, τὴν ὁποίαν ὑπάνδρευσε μὲ τὸν Στέργιον Νικολ. Στουρνάρην, υἱὸν τοῦ ἀρματολοῦ τοῦ Ἀσπροποτάμου. Ἐκ τῶν υἱῶν του ὁ Μῆτρος, γεννηθεὶς τὸ 1795, ἀπέθανε ἄγαμος εἰς τὴν Σκουληκαριάν, ὁ δὲ Ντούλας, γεννηθεὶς τὸ 1800, ἐδολοφονήθη τὸ 1846 καθ' ὁδόν, ἐπιστρέφων ἀπὸ τὸ Βελεντζικὸν εἰς Σκουληκαριάν, παρὰ τῶν ἀδελφῶν Κοτσίλα καὶ τοῦ Δημητρίου Φωτίου Σκαλτσογιάννη.

Ὁ Γιάννης Κοντογιάννης, κατὰ τὴν πρὸ τοῦ 1800 ἐποχήν, ἀκολουθῶν φιλότουρκον πολιτικὴν καὶ ἀναπτύξας στενὰς φιλικὰς σχέσεις μὲ τὸν σατράπην τῆς Ἠπείρου Ἀλῆ Πασᾶν, εἶχεν ἐπιτύχει νὰ καταλάβῃ τὸ ἀρματολίκι τῆς Ὑπάτης (Πατριτζικίου) καὶ νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς ἀρματολός του. Ὡς ἐκ τῆς

1. Δ. Οἰκονόμου, Τὸ Σούλι, Ἀθῆναι 1952, σελ. 53.

ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

θέσεως αὐτῆς, διατηρῶν σῶμα ἐνόπλων ἀνδρῶν, κατώρθωσε ἀκολούθως δι' αὐτοῦ νὰ καταλάβῃ διὰ βίας καὶ τὸ ἁρματολίκι τοῦ Ραδοβυζίου τῆς Ἄρτης, τὸ ὁποῖον ἐν συνεχείᾳ ἐξεχώρησε εἰς τὸ πρωτοπαλλήκαρόν του Θανάσην Καστανᾶν, ἁρματολὸν τῶν Τζουμέρκων, καὶ ὁ τελευταῖος ἀργότερον εἰς τὸν ἐκ τῆς ἀδελφῆς του ἀνεψιὸν Ἰωάννην Μανώλην. Ἄλλο πρωτοπαλλήκαρο τοῦ Γ. Κοντογιάννη ἦτο καὶ ὁ Ἀσπροποταμίτης καπετάνιος Κωνσταντῖνος Πουλῆς, ὅστις, ὡς ἁρματολὸς ὀρεινῶν τμημάτων τῆς ἐπαρχίας Ἄρτης, σημαίνοντα ρόλον διεδραμάτισεν εἰς τὰ πολεμικὰ γεγονότα τῆς ἐπαρχίας αὐτῆς κατὰ τὴν περίοδον 1800-1821.

Ἡ φιλία τοῦ γερο-Κοντογιάννη μὲ τὸν σατράπην τῆς Ἠπείρου εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ φέρῃ πλησίον τοῦ Ἀλῆ τὰ παιδιά του, τὸν γαμβρὸν Γῶγον Μπακόλαν, τὸν Κώσταν Πουλῆν καὶ ἄλλους. Ὁ Ἀλῆς, ἀνθρώπους, ὅπως αὐτοί, δοκιμασμένων φίλων του ἐκράτει εἰς τὰ Ἰωάννινα κατὰ μακρὰ χρονικὰ διαστήματα, θέλων διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ νὰ βεβαιώνεται ἀφ' ἑνὸς συνεχῶς διὰ τὰ ἔναντι αὐτοῦ αἰσθήματα καὶ διαθέσεις των καὶ ἀφ' ἑτέρου διὰ νὰ ἀποτελοῦν κοντά του μίαν δύναμιν πιστῶν του ἀνθρώπων, ἱκανὴν νὰ τὸν προστατεύσῃ ἐν περιπτώσει ἀνταρσίας τινὸς ἀνὰ τὴν ἐπικράτειάν του.

Ἔτσι εὑρέθη εἰς τὴν Αὐλὴν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ καὶ ὁ Γῶγος Μπακόλας, εὐνοούμενος καὶ αὐτός, ὡς γαμβρὸς τοῦ Κοντογιάννη. Ὁ Μπακόλας, χωρικὸς μὲ πηγαίαν ἁπλότητα καὶ εἰλικρίνειαν, ἄτρομος καὶ ἀνυστερόβουλος, ἐπέβαλε σύντομα τὴν προσωπικότητά του εἰς τὸν Ἀλῆν, ὅπως τὴν εἶχεν ἐπιβάλει προηγουμένως εἰς τὴν Σκουληκαριὰν καὶ εἰς τοὺς πληθυσμοὺς Ραδοβυζίου καὶ Βάλτου. Διέθετε σπάνια προσόντα εὐθύτητος χαρακτῆρος καὶ γενναιότητος παρατόλμου, τὰ ὁποῖα ὁ Ἀλῆς ἐξετίμησε.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1804 καὶ ἐπὶ ὁλόκληρον τετράμηνον, τὸ Ἄνω Ραδοβύζι εἶχε καταληφθῆ ἀπὸ τὰ στρατεύματα τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, τὰ ὁποῖα ἐπολιόρκουν τὴν Φάραν τῶν Μποτσαραίων εἰς τὸ Μοναστήρι τοῦ Σέλτσου, εἰς τὴν Βρεστενίτσαν. Εἰς τὴν πολιορκίαν αὐτὴν μετὰ τῶν Τουρκαλβανῶν εἶχον συμπράξει καὶ διάφοροι ἁρματολοί, τῶν ὁποίων εἶχον ἀφαιρεθῆ τὰ ἁρματολίκια ὑπὸ τῶν Μποτσαραίων καὶ δι' αὐτὸ ἔτρεφον μῖσος ἐναντίον των καὶ ἄλλοι, οἵτινες ἐπεδίωκον διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ νὰ φανοῦν ἀρεστοὶ καὶ νὰ ἀποκτήσουν τοιαῦτα. Οἱ Σουλιῶται τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δὲν εἶχον φίλους μεταξὺ τῶν χριστιανῶν, διὰ τοὺς ὁποίους ἠσθάνοντο περιφρόνησιν, ἐπειδὴ συχνὰ συνεδιβάζοντο μὲ τὸν ἐχθρόν των, τὸν Ἀλῆν.

Εἰς τὴν δραματικὴν αὐτὴν διὰ τοὺς Σουλιώτας μάχην τοῦ Σέλτσου, ἡ στάσις τοῦ Μπακόλα παρουσιάζεται οὐδετέρα. Οὔτε εὐνοϊκὴ πρὸς τοὺς περιφρονοῦντας τοὺς πάντας Σουλιώτας, οὔτε συμμαχικὴ πρὸς τοὺς πολιορκητάς. Ἦτο φίλος τοῦ Ἀλλῆ, ἀλλὰ ἐφρόντιζε νὰ ἀποφεύγῃ τὴν πολεμικὴν συνεργασίαν, ὅταν ἐπρόκειτο ὁ Ἀλῆς νὰ συγκρουσθῇ μὲ Ἕλληνας χριστιανούς. Εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ Σέλτσου ἔλαβον μέρος καὶ οἱ ἀπομακρυνθέντες ὑπὸ τῶν Μποτσαραίων ἁρματολοί, ὅπως ὁ Κων. Πουλῆς, τῶν Τζουμέρκων, ὁ Δημ. Καραΐσκος, τοῦ Κάτω Βάλτου, καὶ ἄλλοι ἐκ τῆς Λάκκας Πρεβέζης. Καὶ ὅταν μὲ

τὴν λῆξιν τοῦ δράματος τοῦ Σέλτσου, τέλος Ἀπριλίου 1804, ὁ Κων. Πουλῆς κατεδιώχθη ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ, κατηγορηθεὶς διὰ διάσωσιν ὁμάδος διασκορπισθέντων Σουλιωτῶν, τότε τὸ ἀρματολίκι τοῦ Ραδοβυζίου παρεχωρήθη εἰς τὸν Γῶγον Μπακόλαν. Ἡ δύναμις τοῦ Μπακόλα ἐνισχύθη οὕτω σημαντικῶς, πρᾶγμα ποὺ τοῦ ἐπέτρεψεν νὰ κτίσῃ εἰς τὸ κέντρον τῆς Σκουληκαριᾶς διώροφον οἰκίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔκτοτε διέμεινε μετὰ τῆς οἰκογενείας του. Ἡ οἰκία αὐτὴ διετηρεῖτο εἰς καλὴν κατάστασιν μέχρι τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, ὅτε κατὰ τὸ 1943 τὰ γερμανικὰ στρατεύματα, κατὰ τὰς ἐπιχειρήσεις των ἐναντίον τῶν ἀνταρτῶν, ἔκαυσαν αὐτήν, ὅπως καὶ ὅλας τὰς οἰκίας τοῦ χωρίου. Πάντως καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν αὐτὴν διασώζονται ἀκόμη καὶ σήμερον ὄρθιοι δύο τρεῖς τοῖχοι, ἑτοιμόρροποι. Εἰς ἀπόστασιν 50 περίπου μέτρων ἀπὸ τὴν οἰκίαν του ἦτο ἡ «κούλια», ὅπου διέμενε ὁ Τουρκαλβανὸς βοϊβόδας καὶ ἐστρατωνίζετο ἡ φρουρά του, εἰς τὸν χῶρον δὲ ποὺ κατελάμβανε τὸ κτίριον ἐστήθη, πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, ἡ προτομὴ τοῦ Σκουληκαρίτη Ἀρχιστρατήγου τῆς Ἐπαναστάσεως Γεωργίου Καραϊσκάκη. Μεταξὺ τῆς «κούλιας» αὐτῆς καὶ τῆς εἰς ἀπόστασιν 150 μέτρων περίπου ἀπὸ ταύτης βρύσης «Βαρθακᾶ» εὑρίσκοντο οἱ ἀγροὶ τοῦ Μπακόλα, περὶ τὰ ἑξήκοντα στρέμματα. Εἰς ἓν σημεῖον αὐτῶν, ἀπέχον ἀπὸ τὴν «κούλιαν» 60-70 μέτρα, ὁ Καραϊσκάκης, μικρὸς ἀκόμη, καιροφυλακτήσας, ἐφόνευσε τὸν μεταβάντα νὰ ὑδρευθῇ Τουρκαλβανὸν στρατιώτην, ἀποπειραθέντα εἰς προηγουμένην ἡμέραν νὰ τὸν κακοποιήσῃ εἰς τὴν θέσιν «Λι-Λιᾶ». Ἐκ τοῦ φόνου αὐτοῦ ἔλαβε ἔκτοτε τὸ χωράφι τοῦ Μπακόλα τὴν ὀνομασίαν «Τοῦρκος», τὴν ὁποίαν διατηρεῖ καὶ σήμερον. Εἰς τὴν ἰδίαν οἰκίαν μέχρι τῆς καταστροφῆς της διέμενον αἱ οἰκογένειαι τῶν ἀπογόνων τοῦ Μπακόλα, κατέχουσαι καὶ τοὺς ἰδίους ἀγροὺς μέχρι τοῦ 1920, ὅτε ἐπωλήθησαν.

Κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ὁ Γῶγος συνεκρότησε καὶ ποίμνια μικρῶν καὶ μεγάλων ζώων, τὰ ὁποῖα ἔβοσκον ἄνθρωποί του εἰς ιὰς πλαγιὰς τοῦ Γαβρόγου. Ὡς ἀρματολὸς πλέον ὁ Μπακόλας συχνὰ μετέβαινε εἰς τὰ Ἰωάννινα καὶ παρέμενε ἐπ' ἀρκετὸν χρόνον εἰς τὴν Λιθὴν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Ἐκεῖ ἐξέμαθε τὴν ἀλβανικὴν γλῶσσαν, τὴν ὁποίαν ἔπειτα ὡμίλει εὐχερῶς. Τοῦτο ἐπέτρεψε εἰς αὐτὸν νὰ ἐπικοινωνῇ μὲ τὸν βοϊβόδαν τῆς Σκουληκαριᾶς καὶ τὸ ἐκεῖ εὑρεῖον τουρκαλβανικὸν στρατιωτικὸν τμῆμα, νὰ μεσολαβῇ εἰς τὰς διαφορὰς ποὺ ἐγείροντο μεταξὺ Ἀλβανῶν καὶ ὑποδούλων συμπατριωτῶν του καὶ νὰ ἀνακουφίζῃ αὐτοὺς ἀπὸ τὰς πολλαπλὰς πιέσεις τοῦ κατακτητοῦ. Ἔπειτα συνδυάζων τὴν δύναμιν ποὺ ἀπέκτησε ὡς ἀρματολὸς Ραδοβυζίου, μὲ τὴν πηγαίαν ἀγαθότητα καὶ εἰλικρίνειαν τοῦ ἁπλοϊκοῦ καὶ αἰσθηματικοῦ χωρικοῦ καὶ τὸν ψυχικὸν δυναμισμόν του, ἠδυνήθη νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τοὺς ἐχθρούς του καὶ νὰ ἀγαπηθῇ περισσότερον ἀπὸ τοὺς φίλους καὶ συμπατριώτας του. Ἄνθρωπιστὴς καὶ τίμιος ἀγωνιστὴς τῆς ἐποχῆς του, ἦτο διὰ τὸν σκλαβωμένον λαὸν τοῦ Ραδοβυζίου ὁ εἰλικρινὴς φίλος καὶ παραστάτης εἰς τὴν δυστυχίαν του. Ἔτσι κατώρθωσε νὰ ἔχῃ πολλοὺς φίλους πιστούς, οἵτινες τὸν ἠκολούθησαν, ὅταν ἀργότερα ἐκ τῶν πρώτων εἰσῆλθεν εἰς τὴν Ἐπανάστασιν καὶ ἐχάρισε τὰς πρώτας νίκας κατὰ τῶν Τούρκων εἰς τὴν βορειοδυτικὴν Ἑλλάδα.

Πρὸς ἄσκησιν τῆς ἐξουσίας ἐπὶ τοῦ ἀρματολικίου του καὶ τὴν ἀσφάλειαν τῆς περιοχῆς, διὰ τὴν ὁποίαν ἦτο ὑπεύθυνος, συνεκρότησε μικρὸν σῶμα ἐνόπλων ἀνδρῶν, τὸ ὁποῖον μονίμως διέμενε εἰς τὸ ἰσόγειον τῆς ἐν Σκουληκαριᾷ οἰκίας του. Τὸ σῶμα τοῦτο ἐχρησίμευε καὶ διὰ τὴν ἰδικήν του ἀσφάλειαν, καθ' ὅσον τὰ ἀρματολίκια τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀπετέλουν τὸ μῆλον τῆς ἔριδος μεταξὺ τῶν διαφόρων ὁπλαρχηγῶν, οἱ ὁποῖοι διὰ τὴν ἀπόκτησιν ἑνὸς τοιούτου ἔφθανον καὶ μέχρι φόνου συγγενῶν των ἀκόμη. Παράδειγμα τὸ κάτωθι περιστατικόν, τὸ ὁποῖον ἐξώθησε τὸν Γῶγον Μπακόλαν εἰς τὴν διάπραξιν τοῦ φόνου τοῦ Κίτσου Μπότσαρη: Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1812, ὁ Κίτσος Μπότσαρης εὑρισκόμενος εἰς Κέρκυραν, μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Σέλτσου, ἔλαβεν τὴν συγκατάθεσιν τοῦ Ἀλῆ νὰ ἐπιστρέψῃ ἐκ Κερκύρας εἰς τὴν Ἤπειρον οἰκογενειακῶς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καὶ ὁ Ἀλῆς ἐπεδίωκεν, προτιμῶν νὰ εἶναι πλησίον του ὁ Σουλιώτης ἀρχηγὸς παρὰ μακράν, ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν ἐχθρῶν του καὶ νὰ ἀποτελῇ οὕτω συνεχῆ ἀπειλὴν κατὰ τῆς ἡσυχίας του. Ὅταν ἔφθασεν εἰς τὰ Ἰωάννινα ὁ Κίτσος Μπότσαρης, τὴν πρώτην χάριν τὴν ὁποίαν ἐζήτησε ἀπὸ τὸν Ἀλῆ ἦτο ἡ χορήγησις ἀδείας νὰ μεταβῇ εἰς τὸ Βουλγαρέλι, ἀπ' ὅπου εἶχαν ἀπομακρυνθῇ οἱ Σουλιῶται κατὰ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1803.

Ἐκεῖ, εἰς τὸ Βουλγαρέλι, ἡ Φάρα τῶν Μποτσαραίων εἶχε παραμείνει περὶ τὰ τρία χρόνια, κατέχουσα καὶ καρπουμένη τὰ ἀρματολίκια Τζουμέρκων, Ραδοβυζίου, Μετσόβου (Ντελῃγιάννη), Βάλτου, ἀφοῦ ἀπεμάκρυνε διαίως τοὺς κατέχοντας αὐτὰ ἀρματολούς. Εἶχε, λέγουν, ὁ Μπότσαρης ἐκκρεμεῖς λογαριασμοὺς μὲ τοὺς κατοίκους, τοὺς ὁποίους ἤθελε νὰ ἐκκαθαρίσῃ, ἀλλά, κατά τινας, καὶ κρυμμένα νομίσματα, τὰ ὁποῖα ἤθελε νὰ τὰ παραλάβῃ.

Ὁ Ἀλῆς διὰ νὰ τὸν κρατήσῃ πλησίον του, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ ἐνθαρρύνῃ καὶ ἄλλους Σουλιώτας ὅπως ἐπανέλθουν προσκυνημένοι πλέον, τοῦ παρεχώρει καὶ τινας περιφερείας ὡς ἀρματολίκια, διὰ νὰ τὰς ἐκμεταλλεύεται, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀσφαλῶς, κατόπιν τῆς παραχωρήσεως καὶ τῆς εἰς αὐτὰς παρουσίας τοῦ Κίτσου, θὰ ἀπεμακρύνοντο οἱ κατέχοντες αὐτὰς ἀρματολοί.

Ἦτο φυσικὸν ἡ ἐμφάνισις τοῦ Κίτσου Μπότσαρη εἰς τὴν Αὐλὴν τοῦ Ἀλῆ καὶ ἡ συμφιλίωσίς των, καθὼς καὶ ἡ κυκλοφορήσασα διάδοσις, ὅτι ὁ σατράπης τοῦ ἔδιδε ὡρισμένα ἀρματολίκια, ἀπὸ τὰ παραχωρηθέντα τὸ 1799 εἰς τὸν πατέρα του Γεώργιον Μπότσαρην, ὡς καὶ ἀπὸ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἐν συνεχείᾳ εἶχον καταλάβει οἱ Μποτσαραῖοι διαίως, νὰ ἀνησυχήσῃ καὶ καταταράξῃ τοὺς κατέχοντας αὐτὰ ἐπὶ ἀρκετὰ χρόνια ἡσύχως καὶ κατὰ πρῶτον τὸν Δημήτριον Καραΐσκον, ἀρματολὸν τοῦ Κάτω Βάλτου, τὸν Γῶγον Μπακόλαν, ἔπειτα δὲ καὶ ἄλλους. Ὁ Δημήτριος Καραΐσκος πλεονεκτῶν τῶν ἄλλων εἰς πονηρίαν καὶ δουλοπρέπειαν πρὸς τὸν Ἀλῆ, μετέβη ἀμέσως εἰς Ἰωάννινα καὶ παρεπονέθη εἰς τὸν Ἀλῆ διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Μπότσαρη εἴς τινα ἀρματολίκια, τονίσας, ὅτι καὶ ἐὰν δὲν παρεχωρεῖτο τὸ ἰδικόν του, τοῦ Κάτω Βάλτου, πάντως ἡ γειτνίασις μὲ τοὺς Μποτσαραίους ἐφόβιζε τόσον αὐτόν, ὅσον καὶ τοὺς ἄλλους ἀρματολούς. Ὁ Ἀλῆς, ὅστις ἐξ ἀνάγκης εἶχε συμβιβασθῇ μὲ τὸν Κίτσον, διὰ νὰ μὴ τὸν ἔχει ἐχθρόν, ἐφ' ὅσον δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τὸν ἔχῃ φίλον, εἰς τὸν Κα-

ραΐσκον ἀπήντησεν, ὅτι δῆθεν, ἡ ἀπόφασίς του ἀπέρρεε ἀπὸ ἠθικὰ ἐλατήρια, διότι ἤθελε νὰ ἀποκαταστήση τὸ παιδὶ καὶ τοὺς κληρονόμους ἑνὸς παλαιοῦ του φίλου, τοῦ Γεωργίου Μπότσαρη, ἐφ' ὅσον τοῦτο ἔζη καὶ ἐπανελθὸν τοῦ ἐζήτει προστασίαν.

Ἀφῆκε δὲ νὰ ἐννοήση ὁ Καραΐσκος, ὅτι ἐὰν ὁ Κίτσος ἐξέλιπεν ἀπὸ τὸ μέσον, θὰ ἀπεδεσμεύετο ἀπὸ τὴν ὑπόσχεσιν ποὺ τοῦ ἔδωσε καὶ οὐδεὶς ἐκ τῶν ἁρματολῶν θὰ εἶχε πλέον λόγους νὰ φοβηθῆ ἀπὸ τὴν οἰκογένειάν του. Ὁ Καραΐσκος, καίτοι ὁ ἴδιος ἐβεβαιώθη ὅτι δὲν ἐκινδύνευε νὰ ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὸ ἁρματολίκι του, φοβούμενος τὴν γειτονίαν μὲ τὸν Μπότσαρην, ἐκινήθη πρὸς τὸν ἀγαθὸν καὶ εὐκολόπιστον Μπακόλαν, εἰς τὸν ὁποῖον παρουσίασε τραγικωτέραν τὴν κατάστασιν, μεγαλοποιήσας τὸν κίνδυνον τὸν ὁποῖον διέτρεχεν τὸ ἁρματολίκι του ἀπὸ τὴν ἐπανεμφάνισιν τοῦ Μπότσαρη. Προσέθεσε δέ, ὅτι θὰ ἐξέλιπεν διὰ τὸν Γῶγον ὁ κίνδυνος, ἐὰν καθ' οἱονδήποτε τρόπον ὁ Κίτσος ἀπεμακρύνετο ἀπὸ τὴν σκηνήν.

Οἱ Σουλιῶται, ὅπως ἀνεφέρθη, εἶχον ἐπιτύχει νὰ μὴν ἔχουν φίλους μεταξὺ τῶν χριστιανῶν καὶ νὰ θεωροῦνται ἀπὸ τοὺς τελευταίους ἐχθροί, ἴσως καὶ πλέον θανάσιμοι ἀπὸ τοὺς Τουρκαλβανοὺς τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Ὁ φόνος ἑνὸς Σουλιώτου τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δὲν ἐθεωρεῖτο μεγαλύτερον κακὸν ἀπὸ τὸν φόνον ἑνὸς Τούρκου. Μὲ τοὺς Τούρκους οἱ χριστιανοί, εἴτε ἐξ ἀνάγκης, εἴτε λόγω σκοπιμότητος, συχνὰ συνεβιβάζοντο καὶ ἔζων κάπως ἡσύχως, μὲ τοὺς Σουλιώτας ὅμως τοῦτο δὲν ἦτο δυνατόν. Καὶ αἰτία ἦτο ὁ ἐγωϊσμὸς καὶ ἡ πρὸς πάντας περιφρόνησις τῶν Σουλιωτῶν.

Παρακινηθεὶς κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ὁ Μπακόλας, ἀπεφάσισε τὸν φόνον τοῦ Κίτσου καὶ ἔσπευσεν νὰ κατέλθη εἰς Ἄρταν, ἀναμένων ἐκεῖ τὴν ἄφιξιν τοῦ Μπότσαρη. Πράγματι, τὴν 15ην Ἰανουαρίου 1813, ἔφθασε εἰς Ἄρταν ὁ Μπότσαρης καὶ τὸ ἑσπέρας ἐφιλοξενήθη εἰς οἰκίαν τοῦ παπουτσῆ Ρίζου, ὅστις, κατόπιν ὁδηγιῶν τοῦ Μπακόλα, εἶχε προσφερθῆ νὰ φιλοξενήση τὸν Μπότσαρην καὶ νὰ ἀφήση τὸ βράδυ τὴν ἐξώθυραν ἀνοικτήν.

Ὅταν κατὰ τὸ ἑσπέρας τῆς ἰδίας ἡμέρας ὁ Μπότσαρης μετέβη εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ρίζου, εἰς μίαν στιγμήν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπλησίασε τὸ πρὸς τὸν κεντρικὸν δρόμον τῆς Ἄρτης παράθυρον, ἐπυροβολήθη ἀπὸ τὸν εἰς τὴν ἀπέναντι οἰκίαν ἐνεδρεύοντα μὲ μερικοὺς συντρόφους του Μπακόλαν καὶ ἐφονεύθη[1].

Ἀμέσως ἔτρεξεν ὁ Μπακόλας καὶ διὰ τῆς ἀνοικτῆς θύρας εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ρίζου, ἐπλησίασε τὸν μὴ ἐκπνεύσαντα εἰσέτι Μπότσαρην καὶ τοῦ ἀφήρεσε ὅσα χαρτιὰ εἶχε μαζί του, ὡς καὶ ἐκεῖνο τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, διὰ τοῦ ὁποίου παρεχωρεῖτο καὶ τὸ ἰδικόν του ἁρματολίκι εἰς τὸν Κίτσον. Τοῦτο παραλαβὼν ὁ Γῶγος μετέβη ἀμέσως εἰς τὰ Ἰωάννινα καὶ παρηπονέθη εἰς τὸν

1. Ἡ ἰσόγειος οἰκία τοῦ Ρίζου εὑρίσκετο ἐπὶ τῆς σημερινῆς κεντρικῆς ὁδοῦ Σκουφᾶ, ὅπου ἡ οἰκία Ζάρα, εἰς ἣν στεγάζεται τὸ σημερινὸν Δημαρχεῖον. Ὁ νεκρὸς τοῦ Κίτσου Μπότσαρη ἐτάφη εἰς τὸν περίβολον τῶν Ἁγίων Θεοδώρων.

'Αλῆ διὰ τὴν ἔλλειψιν ἐμπιστοσύνης πρὸς αὐτόν, ὡς καὶ διὰ τὴν παραχώρησιν τοῦ ἁρματολικίου Ραδοβυζίου εἰς τὸν Κίτσον.

Τότε ὁ 'Αλῆς τοῦ ἀπήντησε, ὅτι, ἐὰν δὲν ἐνήργει κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, δὲν θὰ ἀπηλλάσσοντο ἀμφότεροι τοῦ Μπότσαρη.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς φιλίας του μὲ τὸν 'Αλῆ ὁ Μπακόλας παρεκλήθη ἀπὸ αὐτόν, ὅπως μεταβῇ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ παραδώσῃ ἐμπιστευτικὴν ἐπιστολήν του εἰς ἕναν τῶν ἐκεῖ πασάδων, ἐπιστρέφων δὲ νὰ τοῦ φέρῃ τὴν ἀπάντησιν ἐκείνου. Ἦτο ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν εἶχε κινήσει ὁ 'Αλῆς τὰς ὑποψίας τῆς Πύλης καὶ ἕνας ἀπεσταλμένος ἐκ τῆς Ἠπείρου ἦτο δύσκολον νὰ εἰσχωρήσῃ διὰ τῶν τουρκικῶν φρουρῶν καὶ ἄλλων διαβάσεων εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Τουρκίας, χωρὶς νὰ συλληφθῇ καὶ ἐρευνηθῇ. Δεδομένου δέ, ὅτι τὸ γράμμα ἐστρέφετο κατὰ τοῦ Σουλτάνου, θὰ ἐκινδύνευε ὁ ἀπεσταλμένος, ἀποκαλυπτομένου τοῦ σκοποῦ του, νὰ κρεμασθῇ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ θὰ τὸν συνελάμβανον. Ὁ 'Αλῆς ἤθελε καὶ τὴν ἀπάντησιν εἰς τὴν ἐπιστολήν του, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἐπίστευε ὅτι ἡ ἰδική του εἶχε φθάσει εἰς τὸν προορισμόν της. Ὁ ἀπεσταλμένος, οὕτως ἢ ἄλλως, θὰ διέτρεχε κίνδυνον. Πάντως ὁ Μπακόλας ἐδέχθη νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὸν 'Αλῆ, ὅστις τοῦ ὑπεσχέθη νὰ τοῦ δώσῃ μία σακκούλα

Παραθέτομεν καὶ ἕνα δημοτικὸν τραγούδι, τὸ ὁποῖον διέσωσε ὁ Fauriel σχετικὸν μὲ τὸν θάνατον τοῦ Κίτσου Μπότσαρη:

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΚΙΤΣΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗ (1813)

Τρία πουλάκια κάθονταν στῆς Ἄρτας τὸ γιοφύρι,
τὄνα τηράει τὰ Γιάννινα, τ' ἄλλο κατὰ τὸ Σοῦλι,
τὸ τρίτο τὸ καλύτερο, μοιρολογάει καὶ λέγει:
'Ο Μπότσαρης ἐκίνησε στὰ Γιάννινα νὰ πάγει,
γιὰ νὰ βουλώσει μπουγιουρτί, στὸ Βουργαρέλ(ι) νὰ πάγει,
γιὰ νὰ μαζώξει τ' ἄσπρα του ὁπού εἶχε δανεισμένα.
Κι' ἀπὸ τὴν Ἄρτα διάβηκε κονάκι νὰ τοῦ κάμουν.
Κ' εὐθὺς κονάκι τῶκαμαν στοῦ παπουτσῆ τοῦ Ρίζου.
Τρία τουφέκια τῶρριξαν, τὰ τρί' ἀράδ' - ἀράδα.
(Κι' ἐκεῖ τραπέζι βάλανε ψωμὶ γιὰ νὰ δειπνήσουν).
Τὄνα τὸν πέρει στὸ πλευρό, τ' ἄλλο μέσα στὰ στήθια,
τὸ τρίτο τὸ φαρμακερό, τὸν πέρνει μὲς τὸ στόμα.
Τὸ στόμα αἷμα γιόμωσε καὶ κελαϊδεῖ καὶ λέγει:
— Καθῆστε, παλληκάρια μου, καὶ σύ, βρὲ ψυχογιέ μου,
τί τοῦτο δὲν εἶναι γιὰ σᾶς, πάρτε μου τὸ κεφάλι,
νὰ μὴ τὸ πάρει ἡ Τουρκιά, τὸ πάγει στοῦ βεζύρη,
τὸ ἰδοῦν ὀχθροὶ καὶ χαίρουνται, οἱ φίλοι καὶ λυπιοῦνται.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

φλωριὰ ἐὰν ἔφερεν εἰς πέρας τὴν ἀποστολήν του. Παρέλαβε τὸ γράμμα καὶ μόλις βγῆκε ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα ἔβγαλε τὸ πέταλον ἀπὸ τὸν δεξιὸν ὀπίσθιον πόδα τοῦ ἀλόγου του, ἔσκαψε τὸν ὄνυχά του καὶ ἀφοῦ ἐτύλιξε τὸ γράμμα μὲ ἕνα κηροπάνι ἀδιάβροχο, τὸ ἐτοποθέτησεν εἰς τὸ ἀνοιχθὲν κοίλωμα τοῦ ὄνυχος καὶ ἔπειτα ἐπανατοποθέτησε τὸ πέταλον. Ἔτσι ὁ Μπακόλας ἐπέτυχε νὰ φθάσῃ εἰς τὴν Πόλιν, νὰ παραδώσῃ τὸ γράμμα εἰς τὸν πασᾶν καὶ ἐπιστρέφων νὰ φέρῃ τὴν ἀπάντησιν.

Ὁ Ἀλῆς διὰ τὴν ἐπικίνδυνον αὐτὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ ἔδωσε σημαντικὸν ποσὸν χρυσῶν νομισμάτων, ὅπως διηγεῖτο ἀργότερα εἰς τοὺς κατοίκους ὁ ἴδιος Μπακόλας[1].

Τὸ θάρρος του καὶ ἡ ἀγνότης του ἐπέβαλον τὴν προσωπικότητά του κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ὥστε τὸ μικρόν του ὄνομα Γῶγος νὰ γίνῃ ἐπώνυμον δι' αὐτὸν καὶ τοὺς ἀπογόνους του.

ΦΙΛΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ. — Κατὰ τὸ 1818 τὸ μυστικὸν τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας ἔφθασεν εἰς Ἰωάννινα καὶ εἰς ἄλλα μεγάλα κέντρα τῆς ὑποδούλου Ἑλλάδος. Εἰς τὰ Ἰωάννινα τὸ ἔφεραν πρόσωπα ποὺ εἶχαν ἐμπορικὰς σχέσεις μὲ τὰς παραδουναβίους χώρας καὶ ἐμυήθησαν εἰς αὐτὸ ἀρκετοὶ Ἕλληνες ὁπλαρχηγοί, ὑπηρετοῦντες τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὴν Αὐλὴν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ὅπως ὁ Γεώργιος Καραϊσκάκης, ὁ Ὀδυσσεὺς Ἀνδροῦτσος καὶ ἄλλοι.

Εἰς τὴν Ἄρταν ἔφθασεν τὸ μυστικὸν τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τὸν ἀρχηγόν της Νικόλαον Σκουφᾶν καὶ τὸ ἐπληροφορήθη, μέσω τῶν Χριστοδούλου Λουριώτη καὶ Κωνσταντίνου Γεροστάθη, ὁ ἱερεὺς Νικόλαος Μόστρας, πατὴρ τῶν μετέπειτα ἀγωνιστῶν τῆς Ἐπαναστάσεως, οἰκονόμος τῆς Μητροπόλεως Ἄρτης. Ἀπὸ τὸν Μόστραν, ἐκ τῶν πρώτων, ἐμυήθη εἰς τὸ μυστικὸν ὁ Γῶγος Μπακόλας, ὁ Γ. Σκαρμίτζος ἀπὸ τὸν Βάλτον, ὁ Γεώργιος Τσαρακλῆς, ἔπειτα ὁ Γιάννης Μακρυγιάννης καὶ τινες ἄλλοι, κριθέντες ἀπὸ τὸν ἱερέα ἱκανοὶ νὰ τηρήσουν τὸ μυστικὸν καὶ τὸν ὅρκον ποὺ ἔδιδον.

Οἱ ἐντὸς τῆς πόλεως Ἄρτης Φιλικοὶ ἐφρόντιζον ἐν συνεχείᾳ νὰ προμηθεύωνται ὅπλα καὶ ἄλλα πολεμοφόδια μὲ τὰ ὁποῖα ἐφωδίαζαν τὸν Μπακόλαν, τὸν Γ. Τσαρακλῆν, τοὺς Κοτελιδαίους, κατὰ τὴν πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως περίοδον. Ὁ Μακρυγιάννης διηγεῖται, ὅτι κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1820: «ἠρώτησα τὸν Οἰκονόμο καὶ τὸν μακαρίτην Γῶγο Μπακόλα καὶ Σκαρμίτζο ὅτι μπῆκαν αὐτεῖνοι εἰς τὸ μυστήριον (γενναῖοι ἄντρες καὶ ἀγαθοὶ πατριῶτες) καὶ ἀφοῦ τοὺς ρώτησα, δὲν ἤθελον νὰ τὸν βάλουν εἰς τὸ μυστήριον, τὸν Κοράκη ὅτι φοβῶνται νὰ μὴν τοὺς προδώσῃ τὸ μυστήριον»[2].

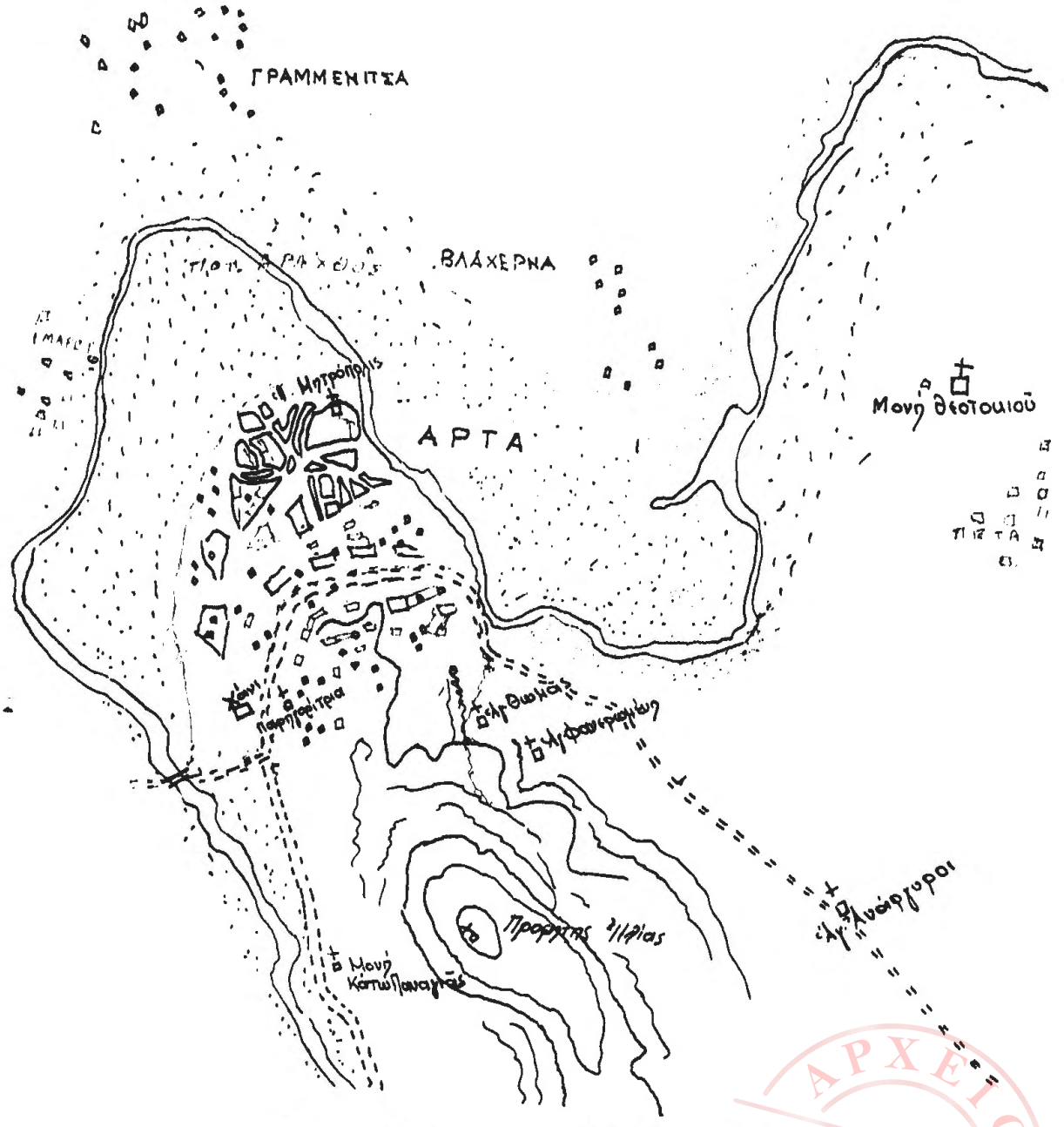
Μεμυημένος τώρα ὁ Γῶγος Μπακόλας εἰς τοὺς σκοποὺς τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, κινεῖται νὰ ξεσηκώσῃ τὰ πνεύματα τῶν ὑποδούλων διὰ νὰ εἶναι ἕτοι-

---

1. Ἀλ. Χατζηγάκη, Τ' Ἀσπροπόταμο τῆς Πίνδου, Ἀθῆναι 1965, σελ. 220.
2. Ἰ. Μακρυγιάννη, Ἀπομνημονεύματα, ὑπὸ Βλαχογιάννη, σελ. 18.

μοι, ὅπως διεκδικήσουν τὴν ἐλευθερίαν των. Δὲν περιορίζεται εἰς τὸ Ραδοβύζι, ἀλλὰ προχωρεῖ καὶ εἰς τὴν Θεσσαλίαν. Ἀφοῦ ἐπέρασε τὸν Ἀσπροπόταμον δύο φορές, ἐλημέριασε εἰς τὸ χωρίον Περτούλι, μίαν φορὰν εἰς τὴν θέσιν «Βουνὸ - Κόζιακα» καὶ μίαν ἄλλην εἰς θέσιν «Χαλιάδα», πιὸ ἐπάνω ἀπὸ τὸ χωριό.

Ἔκτοτε ἡ θέση αὐτὴ φέρει καὶ σήμερα τὸ ὄνομά του: «Στοῦ Μπακόλα». Εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν ἐκάλεσε τὸν ἁρματολὸν Χατζηπερτούλη καὶ ἄλλους πατριώτας τῆς περιοχῆς τοῦ Ἀσπροποτάμου καὶ τοὺς ὡμίλησε διὰ πατρίδα καὶ ἐλευθερίαν[1]. Ἑτοίμαζε μὲ τοὺς ἄλλους Φιλικοὺς τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ Γένους.

Ἡ πόλις τῆς Ἄρτης μετὰ τῆς περιοχῆς της.

1. Ἀλ. Χατζηγάκη ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 219.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 1821 — ΕΤΟΣ ΠΡΩΤΟΝ
ΑΙ ΜΑΧΑΙ ΤΟΥ ΜΑΚΡΥΝΟΡΟΥΣ ΚΑΙ ΠΕΤΑ

Τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1821, ἐνῶ ἡ Τουρκία διὰ τοῦ Χουρσὶτ Πασᾶ ἐσυνέχιζεν εἰς τὰ Ἰωάννινα τὴν πολιορκίαν τοῦ ἀποστάτου Ἀλῆ Πασᾶ, ἐξερράγη εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις.

Ταχέως αὕτη γενικεύεται εἰς τὴν Πελοπόννησον καί, κατὰ τὸν Μάϊον, ὁλόκληρος ἡ Αἰτωλοακαρνανία περιέρχεται ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῶν ἐπαναστατῶν πλὴν τῶν φρουρῶν Ζαπαντίου, Βραχωρίου καὶ τοῦ Κάστρου τῆς Ναυπάκτου, ὅπου οἱ Τοῦρκοι ἐξακολουθοῦν νὰ ἀνθίστανται καὶ ἀρνοῦνται νὰ συνθηκολογήσουν μὲ τοὺς ἐπαναστατήσαντας Ἕλληνας, ὅπως ἔπραξαν ἄλλαι φρουραί.

Μεμυημένος εἰς τὸ μυστικὸν τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ Ἔθνους ὁ Μπακόλας, ἀπὸ τοῦ Μαρτίου τοῦ ἔτους ἐκείνου κινεῖται καὶ αὐτὸς πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτήν.

Ἀκολουθήσας τὸν προχωρήσαντα, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1821, εἰς τὰ δυτικὰ Τζουμέρκα Γεώργιον Καραϊσκάκην, φθάνει εἰς Χώσεψη, ὅπου μαζὶ μὲ τοὺς ἀδελφοὺς Κουτελίδα, Μῆτρον καὶ Γιαννάκην προετοιμάζουν τὴν ψυχὴν τῶν ὑποδούλων εἰς ἐξέγερσιν.

Ἔτσι, τὴν 15ην Μαΐου 1821 λαμβάνει μέρος εἰς τὴν σύσκεψιν τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Βουλγαρελίου, ὅπου ἀποφασίζεται καὶ κηρύσσεται ἡ Ἐπανάστασις εἰς τὰ Τζουμέρκα.

Κατὰ τὸν ἴδιον χρόνον, εἰς τὰ Ἰωάννινα, ὁ Χουρσὶτ Πασᾶς, ἀρχιστράτηγος τῶν Σουλτανικῶν στρατευμάτων, ἀνησυχεῖ, φοβούμενος τὴν ἐξάπλωσιν τῆς Ἐπαναστάσεως μέχρι καὶ τῆς Ἠπείρου ἀκόμη. Εἶναι ἐντεταλμένος νὰ ἐνισχύῃ, διὰ ἐφοδίων καὶ στρατιωτῶν, ἐκ τῆς δυνάμεώς του, μέσω Ἄρτης καὶ τῶν στενῶν τοῦ Μακρυνόρους, τὰς λοιπὰς πρὸς νότον φρουρὰς τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου.

Ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου ὅμως αἱ δυνάμεις του, ἀπὸ ἑξήκοντα χιλιάδας ἀνδρας εἶχον περιορισθῆ εἰς εἴκοσι, συμπεριλαμβανομένων καὶ μερικῶν τμημάτων Ἑλλήνων, συμπραττόντων εἰς τὴν πολιορκίαν.

Ἡ πρόοδος ὅμως καὶ ἡ ἐξάπλωσις τῶν ἐπαναστατικῶν ἑστιῶν, τὸν ἀναγ-

ΑΡΧΕΙΟ ΛΟΓΑ ΑΡΧΕΙΟ

κάζει νὰ ἀποσπάση δυνάμεις ἀπὸ τὸ Ἠπειρωτικὸν στρατόπεδον καὶ νὰ τὰς ἀποστείλη πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἀνθισταμένων τουρκικῶν φρουρῶν καὶ κατάπνιξιν τῆς Ἐπαναστάσεως. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν, κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαΐου 1821, διατάσσει τὸν εἰς Γλυκῆν ἐδρεύοντα Ἰσμαὴλ Πασᾶ Πλιάσαν, ὅπως βαδίση εἰς Αἰτωλοακαρνανίαν καὶ ἀφοῦ κατὰ πρῶτον ἐνισχύση καὶ ἀνακουφίση τὰς φρουρὰς Ζαπαντίου κλπ., ἐπιτεθῆ κατόπιν κατὰ τῶν ἐπαναστατησάντων Ἑλλήνων καὶ καταπνίξη τὸ κίνημά των.

Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἕλληνες ὁπλαρχηγοὶ ἀντιλαμβάνονται, μετὰ τὰς ἐπιτυχίας των εἰς τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν, ποῖαι θὰ ἦσαν αἱ ἑπόμεναι ἀποφάσεις καὶ ἐνέργειαι τοῦ Χουρσὶτ. Εἰς τὸ Βουλγαρέλι, μετὰ τὴν κήρυξιν τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀπεφασίσθη ὅπως καταληφθοῦν τὰ στενὰ τοῦ Μακρυνόρους, πρὸς παρεμπόδισιν ἐνισχύσεων τῶν τουρκικῶν φρουρῶν, διότι ἤθελαν οἱ ὁπλαρχηγοὶ διὰ παντὸς τρόπου νὰ διαφυλάξουν τὸ κέρδος τῶν ἐπιτυχιῶν τῶν πρώτων ἡμερῶν.

Πρὸς τοῦτο τμῆμα Τζουμερκιωτῶν, ἕως τεσσαράκοντα ἄνδρες, ὑπὸ τοὺς Γ. Καραϊσκάκην, Μῆτρον καὶ Γιαννάκην Κοτελίδαν, ταχέως κατέρχεται καὶ καταλαμβάνει θέσεις εἰς τοὺς ἑκατέρωθεν τῶν διαβάσεων τοῦ Μακρυνόρους λόφους.

Ἐν τῷ μεταξύ, εἰδοποιηθέντα, ἔφθασαν ἐκεῖ καὶ κατέλαβον θέσεις εἰς τὴν χαμηλὴν παρὰ τὸν Ἀμβρακικὸν διάβασιν τμήματα διαφόρων ὁπλαρχηγῶν τοῦ Βάλτου καὶ Ξηρομέρου.

Ἀναχωρῶν ἀπὸ τὴν Χώσεψη ὁ Γῶγος Μπακόλας, τρέχει εἰς τὴν Σκουληκαριὰν καὶ Βάλτον, διὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν τοῦ τμήματός του καὶ κάθοδόν του εἰς Μακρυνόρος.

Ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς, ὁ ὁποῖος ἔφθασεν εἰς Ἄρταν τὴν 26ην Μαΐου, τὴν μεθεπομένην 28ην, παραλαβὼν ἐκ τῆς δυνάμεώς του 800 ἄνδρας, ἐκινήθη πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς διαταγῆς τοῦ Χουρσὶτ.

Ἡ ὁδὸς τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήση κανεὶς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἀναχωρῶν ἐξ Ἄρτης διὰ νὰ εἰσέλθη εἰς τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν, διήρχετο διὰ τῶν ἑξῆς θέσεων καὶ σημείων: Ἀπὸ τὴν θέσιν «Κουτσομύτα», εἴσοδον τῆς πόλεως, ἠκολούθει τὰ βορειοανατολικὰ ριζὰ τοῦ λόφου Περάνθης, ἐν συνεχείᾳ τοῦ σημερινοῦ Νεκροταφείου, καὶ ὅταν ἔφθανε εἰς τὸ χωρίον Λιμήνη ἐκάμπτετο ἀριστερὰ καὶ ἔπειτα σύρριζα τῆς ἐναντι τοῦ χωρίου αὐτοῦ λοφοσειρᾶς, εἰς τὸ τέρμα αὐτῆς, ἐπροχώρει πρὸς τὸ χωρίον Σελλάδες, ἀφοῦ διήρχετο μικρὰν γέφυραν τοῦ πρὸς Ζοῦτον χειμάρρου. Πρὸ τῶν Σελλάδων ἐπροχώρει δεξιὰ καὶ ἐγκαταλείπουσα εἰς τὸ ἀριστερόν της τὸ Κομπότι διήρχετο τὴν γέφυραν τοῦ χειμάρρου Κομποτεΐκου, ἔπειτα διασχίζουσα τὰ ἀνατολικὰ πλάγια τῆς λοφοσειρᾶς τοῦ Προφήτου Ἠλιοῦ, ἐναντι τοῦ Κομποτίου, εἰς τὸ τέρμα αὐτῶν κατήρχετο πρὸς τὴν περιοχὴν Ἀννίνου. Πρὶν ὅμως φθάση τὴν σημερινὴν ὁμώνυμον τῆς περιοχῆς γέφυραν καὶ περὶ τὰ 200 μέτρα ἀπὸ ταύτης, διήρχετο τὸν ἐκεῖ χείμαρρον, ὄπισθεν τοῦ συνοικισμοῦ Συκούλα καὶ εἰσήρχετο εἰς τὸν Βάλτον καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν διαβάσεων αὐτοῦ καὶ τοῦ Μακρυνόρους. Ἡ μία ἐξ αὐτῶν, ἀκριβῶς ὄπισθεν τοῦ συνοικισμοῦ Συκούλα, ἀνήρχετο τὴν ἀρχομέ-

νην ἐκεῖ κορυφογραμμήν, συνήντα τὸ εἰς ἀπόστασιν 2 χιλιομέτρων ἐκκλησάκι τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, καὶ ἔπειτα εἰς ἄλλην ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 2 χιλμ. τὴν ὀχυρὰν θέσιν «Κούλιαν» ἢ «Παληοκούλιαν», ἡ ὁποία συμπίπτει νὰ εὑρίσκεται εἰς τὸ ὕψος καὶ εἰς ἀπόστασιν 1 ἕως 1½ χιλμ. ἀπὸ τὸ σημερινὸν Μενίδι τῆς παραλιακῆς ἁμαξιτῆς ὁδοῦ.

Ἡ διάβασις αὐτή, ἀκολουθοῦσα ἐν συνεχείᾳ τὴν κορυφογραμμήν κατὰ μῆκος της εἰς ἀπόστασιν ἄλλων 2 ἕως 2½ χλμ., ἔφθανε τὴν περιοχὴν Τσακνοχωρίου καὶ τὴν θέσιν «Γυφτοπήδημα» καὶ ἀκολούθως κατήρχετο εἰς τὴν πεδινὴν θέσιν «Ἀνεξιάτικο», ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀρχίζει σήμερα ἡ δημοσία ἁμαξιτὴ παραλιακὴ ὁδὸς πρὸς Ἄρταν.

Ἡ διάβασις αὐτὴ ἀπέχει ἀπὸ τὰ παράλια τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου ἀπὸ 1 ἕως 2 χιλιόμετρα καὶ ἦτο κυρία ὁδὸς ἐπικοινωνίας τῆς Ἠπείρου μὲ τὴν νότιον Ἑλλάδα. Ἄλλη διάβασις ἦτο ἡ τῆς Λαγκάδας. Καὶ αὐτὴ ἤρχιζε εἰς τὴν περιοχὴν Συκούλας, ἐκάμπτετο πρὸς ἀνατολάς, συνήντα τὴν θέσιν «Ἁγία Παρασκευὴ» τοῦ συνοικισμοῦ «Μαρλέσι» καὶ ἔπειτα ἀνήρχετο πρὸς τὴν Λαγκάδα ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἔστριβε δεξιὰ καὶ ἠκολούθει εὐθεῖαν γραμμὴν πρὸς τὸ «Ἀνεξιάτικο», παράλληλον δέ, ἀλλὰ ὑψηλοτέραν, τῆς πρώτης διαβάσεως τῆς «Παληοκούλιας».

Ὁ Ἰσμαὴλ ὅταν ἔφθασε εἰς τὴν περιοχὴν Συκούλας, περὶ τὰ 13 χλμ. ἀπὸ τῆς Ἄρτης, ἐστάθμευσε. Ἔπειτα, παραλαβὼν 200 ἄνδρας, ἐπροχώρησε εἰς τὴν χαμηλοτέραν διάβασιν τῆς «Παληοκούλιας», ἵνα κατοπτεύσῃ τὴν περιοχὴν καὶ σταθμίσῃ τὴν ἀντίστασιν τῶν ἐπαναστατῶν διὰ τοὺς ὁποίους εἶχε πληροφορίας ὅτι ἦσαν ἐκεῖ, πρὶν ἀκόμα ὁδηγήσῃ τὸ κύριον σῶμα τοῦ στρατοῦ του εἰς τὰς στενὰς δυσβάτους διαβάσεις τοῦ Μακρυνόρους. Ἤθελε νὰ ἐξασφαλίσῃ δι' αὐτό, ἀκώλυτον καὶ ἀκίνδυνον διάβασιν πρὸς νότον.

Ὅταν ὅμως μετὰ τὴν «Παληοκούλιαν» ἐπλησίασε τὴν ὑψηλὴν θέσιν «Γυφτοπήδημα» (Τσακνοχωρίου)[1], ἐδέχθη ἀμέσως τὴν ἐπίθεσιν τοῦ Ἀνδρέου Ἴσκου καὶ Γεωργίου Καραϊσκάκη καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸ Κομπότι. Κατὰ τὴν σύγκρουσιν αὐτὴν ἀξιοσημείωτος εἶναι ὁ διάλογος μεταξὺ τοῦ Ἴσκου καὶ τῶν πρώτων Ἀλβανῶν ποὺ ἐπλησίαζον τὰς θέσεις τῶν Ἑλλήνων:

— «Ποῦ πᾶτε, βρὲ Ἀγάδες;» ἐρωτᾷ ὁ Ἴσκος. «Θὰ χαθῆτε! Ὅλο τὸ Κάρλελι[2] ἔπιασε τὰ ἄρματα».

— «Ἀλήθεια, καπετὰν Ἴσκο;» ἠρώτησαν οἱ Ἀλβανοί.

— «Στὴν πίστη μου!» ἀπαντᾷ ὁ Ἴσκος.

Μὴ θέλων, ὅμως, ὁ Ἰσμαὴλ νὰ δώσῃ καιρὸν εἰς τοὺς ἐπαναστάτας νὰ ἐνισχυθοῦν καὶ δι' ἄλλων ὁμάδων χωρὶς χρονοτριβὴν ἠγήθη ὅλου τοῦ στρατοῦ του καὶ ἐκίνησε πάλιν νὰ περάσῃ τὸ Μακρυνόρος διὰ τῆς ἰδίας χαμηλοτέρας διαβάσεως τῆς «Παληοκούλιας». Ἀλλὰ καὶ τώρα, ὅταν ἐπλησίασε, ἀπεκρούσθη ἀπὸ τοὺς προστρέξαντας Βαλτινοὺς τοῦ Ἴσκου, τοὺς Τζουμερκιώτας τοῦ

(1) Ἡ θέσις «Γυφτοπήδημα» Τσακνοχωρίου ἀπέχει ἀπὸ τὴν Συκούλα καὶ Ἄννινου περὶ τὰ 7-8 χιλιόμετρα καὶ κεῖται ἄνωθεν περίπου τῆς θέσεως «Κατσούλη».
(2) Αἰτωλοακαρνανία.

ΑΡΧΕΙΟ ΑΦΚ

Καραϊσκάκη καὶ τῶν ἀδελφῶν Μήτρου καὶ Γιαννάκη Κοτελίδα καὶ ἠναγκάσθη διὰ δευτέραν φορὰν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸ Κομπότι. Καὶ γράφει εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του ὁ Μακρυγιάννης: «Εἰς τὴν Κούλια ἦσαν πολλὰ ὀλίγοι Ἕλληνες καὶ τοὺς χτύπησαν γενναίως καὶ πατριωτικῶς καὶ σκότωσαν ἀρκετοὺς καὶ πλήγωσαν καὶ τοὺς πῆραν λάφυρα καὶ μὲ τὰ μαχαίρια τοὺς φέραν κυνηγῶντας ὡς ὄξω εἰς τὸ Μακρυνόρος»[1].

Καθ' ὃν χρόνον οἱ Τοῦρκοι ἀπεκρούοντο εἰς τὴν «Κούλιαν», ἔφθανεν μὲ τὸ τμῆμα του εἰς Λαγκάδαν, θέσιν ὑψηλοτέραν τῆς προηγουμένης διαβάσεως, ἐπὶ τῶν ὑπερθεν τοῦ Ἀμβρακικοῦ βουνοσειρῶν, ὁ παλαιὸς ὁπλαρχηγὸς τοῦ Ραδοβυζίου Γῶγος Μπακόλας, ἄνδρας ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε τρομάξει ποτὲ ἀπὸ τὸν φόβον τῶν ὅπλων. Ἐκεῖ ἔσπευσαν πρὸς συνάντησίν του, ἀφοῦ ἀπεσύρθη ὁ Ἰσμαήλ, οἱ Ἴσκος, Καραϊσκάκης, Κοτιλιδαῖοι καὶ ὁ Ἀναγνώστης Καραγιαννόπουλος, ὅπως συσκεφθοῦν διὰ τὴν ἀποτελεσματικὴν ἀπόκρουσιν τῆς ἀποπείρας τοῦ Ἰσμαὴλ νὰ διαβῇ τὸ Μακρυνόρος. Ἐλάμβανε, πλέον, ἡ ἄμυνα τοῦ Μακρυνόρους τὴν σημασίαν της καὶ τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς Ἐπαναστάσεως, καθόσον ἡ ἐπιτυχία αὐτῆς θὰ ἐπέτρεπε εὐνοϊκὰς ἐξελίξεις, εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ Αἰτωλοακαρνανίαν.

Μετὰ τὴν σύσκεψιν καὶ εἰς ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφασισθέντων, ἐκινήθησαν οἱ ὁπλαρχηγοὶ διὰ νὰ καταλάβῃ ἕκαστος μὲ τὸ τμῆμα του τὰς καθορισθείσας θέσεις, φράσσοντες οὕτω ὅλας τὰς διαβάσεις, τὰς ὁποίας θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμοποιήσῃ διὰ τὸ πέρασμά του ὁ ἐχθρός.

Ὁ Καραϊσκάκης καὶ Μῆτρος Κοτελίδας, πρὶν καταλάβουν τὴν ὁρισθεῖσαν δι' αὐτοὺς θέσιν, παραλαβόντες τὸ ἐκ 40 ἀνδρῶν τμῆμα τῶν Τζουμερκιωτῶν, μετέβησαν εἰς τὸ Κομπότι καὶ μόλις ἐπλησίασαν τὰς πρώτας οἰκίας τοῦ χωρίου ἐπετέθησαν κατὰ τῶν τουρκικῶν φρουρῶν. Ἡ συμπλοκὴ ἐγενικεύθη, καθότι πρὸς βοήθειαν τῶν ἀμυνομένων προσέτρεξαν καὶ ἄλλα τουρκικὰ τμήματα. Ἡ μάχη διήρκεσε ἐπὶ πολλὰς ὥρας, χωρὶς ἀπώλειάν τινα διὰ τὸ Ἑλληνικὸν τμῆμα, ἀλλὰ καὶ χωρὶς ἀποτέλεσμα.

Τὴν ἐπιχείρησιν αὐτὴν οἱ δύο ὡς ἄνω ὁπλαρχηγοὶ ἐπανέλαβον καὶ τὴν 8ην Ἰουνίου. Προχωρήσαντες ἐντὸς τοῦ χωρίου Κομποτίου μέχρι τῆς οἰκίας τοῦ Καπετὰν Χαβέλα, κατώρθωσαν νὰ ἀποκλείσουν εἰς αὐτὴν τουρκικὸν τμῆμα. Ἡ μάχη αὐτὴ ἐκράτησε ἐπὶ ἓξ ὥρας καὶ ἀρκετοὶ ὑπῆρξαν οἱ νεκροὶ ἑκατέρωθεν, ὡς καὶ οἱ τραυματίαι. Κατὰ τὸ τέλος τῆς μάχης ἐτραυματίσθη εἰς τὸ σκέλος ὁ Γεώργιος Καραϊσκάκης, ὅστις ἀκολούθως συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Μήτρου Κοτελίδα ἀπεσύρθη εἰς Λουτράκι Βονίτσης πρὸς θεραπείαν.

Κατόπιν τῶν ἀποτυχιῶν του ὁ Ἰσμαὴλ παρέμεινε ἐστρατοπεδευμένος εἰς τὸ Κομπότι, πρὸ τῆς πύλης τοῦ Μακρυνόρους, ἀναμένων νέας ὁδηγίας.

Ὁ Χουρσίτ, ἐξ ἄλλου, βλέπων τὴν ἀδυναμίαν αὐτοῦ νὰ προχωρήσῃ, ἠναγκάσθη νὰ ἀποσύρῃ καὶ νέας δυνάμεις ἐκ τοῦ στρατοπέδου τῶν Ἰωαννίνων καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὸν στρατὸν τοῦ Κομποτίου, αὐξάνων τὴν δύναμίν του εἰς 4.000

1. Μακρυγιάννη, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 27.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ

ἄνδρας. Ἔθεσεν ἀκόμη εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Ἰσμαὴλ ἀνωτέρους καὶ ἐμπειροπολέμους ἀξιωματικούς, ὡς τοὺς Ἀχμὲτ ἀγὰ Βρυώνην, Χασὰν Βεγῆ, Μπεκὴρ ἀγὰ Τζογαδόρον, Μαζοὺτ ἀγά, καὶ τὸν Μουσταφᾶ Αὐλωνίτην, ἐπανέλαβεν δὲ αὐστηρὰν τὴν διαταγήν, ὅπως ὁ Ἰσμαὴλ εἰσβάλη ὁπωσδήποτε εἰς τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς του.

Τὸ Μακρυνόρος ἀποτελοῦν δασώδεις βουνοσειραί, αἱ ὁποῖαι ἀναπτύσσονται ἐπαλλήλως κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, ἀπὸ τῆς χαμηλῆς παραλίας του μέχρι τῶν ὑψηλῶν ὑπωρειῶν τοῦ ὄρους Γαβρόγου, ἡ κάθε μία ὑψηλοτέρα τῆς ἄλλης καὶ ἐπὶ μήκους 12 χιλιομ. περίπου. Δι' αὐτοῦ ὑπῆρχε κυρία διάβασις ἐπὶ τῆς πρώτης πρὸς τὴν θάλασσαν κορυφογραμμῆς τῆ» «Κούλιας» ἢ «Παληοκούλιας», δευτερεύουσα δὲ ἡ τῆς Λαγκάδας, ἀπέχουσα περὶ τὰς δύο ὥρας ἀπὸ τῆς πρώτης καὶ καταλήγουσα, ὅπως καὶ τῆς «Κούλιας», εἰς τὸ «Ἀνεξιάτικο». Εἶναι περιοχὴ φυσικῶς ὀχυρὰ καὶ ἠδύνατο νὰ κρατηθῆ διὰ μικρῶν δυνάμεων.

Οἱ Ἕλληνες ἐγκαρδιωμένοι ἀπὸ τὰς πρώτας ἐπιτυχίας καὶ ἐνισχυθέντες κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας διὰ πολεμοφοδίων σταλέντων ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι, διὰ τοῦ Γεωργίου Βαλτινοῦ, ἦσαν ἕτοιμοι νὰ ἀποκρούσουν καὶ νέαν τῶν Τούρκων προσπάθειαν.

Ἡ διεύθυνσις τοῦ ὅλου ἀγῶνος ἀνετέθη εἰς τοὺς Γῶγον Μπακόλαν καὶ Ἀνδρέαν Ἴσκον, τοὺς ὁποίους ὅλοι ἀνεγνώριζον ὡς ἱκανωτέρους.

Διὰ τὸν Ἰσμαὴλ τώρα, ἀποφασισμένον νὰ περάση εἰς τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν, ἀπέμεινε ἡ ἐκλογὴ νὰ προχωρήση διὰ τῆς «Παληοκούλιας - Γυφτοπήδημα», ἢ νὰ ἀνέλθη πρὸς Λαγκάδα καὶ νὰ ἀκολουθήση τὴν ὑψηλοτέραν αὐτὴν ἀτραπόν.

Τὴν 18ην Ἰουνίου, ἡγούμενος ὁλοκλήρου τοῦ στρατοῦ του, ἐξῆλθεν τοῦ Κομποτίου καὶ ἠκολούθησε τὴν ὁδὸν Συκούλας - Ἀννίνου. Τοῦτο ἰδόντες οἱ ἐπὶ τῶν, ἔναντι τοῦ Κομποτίου, λοφοσειρῶν τοῦ Βάλτου Ἕλληνες, ἔτρεξαν νὰ ἐνισχύσουν διὰ σημαντικῶν, ἐξ ὧν διέθετον, δυνάμεων, τὴν προστατευομένην ὑπὸ τοῦ Ἴσκου θέσιν «Παληοκούλια», κυρίαν διάβασιν τοῦ Μακρυνόρους.

Τὴν ἄλλην διάβασιν διὰ τῆς Λαγκάδας, εἶχε ἀναλάβει νὰ προστατεύση ὁ Μπακόλας μὲ τὸ ἐξ 80 ἀνδρῶν τμῆμα του, εἰς ὃ ὑπῆρχον καὶ 8 Ἀλβανοὶ ὑπὸ τὸν Σουλεϊμὰν Μέτον Βερνόζην.

Πρὸς τοῦτο κατέλαβε τὸ στενὸν τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς τοῦ συνοικισμοῦ Μαρλέσι Λαγκάδας, ὅπου καὶ ἐτοποθέτησε τοὺς ἄνδρας του. Συνήθιζε ὁ Μπακόλας νὰ ἐκλέγη αὐτὸς τὸν κατάλληλον τόπον ἀπὸ τὸν ὁποῖον, συνήθως μὲ μικρὰς δυνάμεις, ἀπέκρουε πάντοτε πολὺ μεγαλυτέρας, ἐχθρικοῦ στρατοῦ. Κατὰ τὴν ἡμέραν δὲ αὐτήν, ὅταν εἶδεν ὅλην ἐκείνην τὴν στρατιὰν ἐκκινοῦσαν ἀπὸ τὸ Κομπότι μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὸ Μακρυνόρος, σκεφθείς, ὅτι ὅλη ἡ δύναμις τῶν Ἑλλήνων, ἡ ἰδική του, τοῦ Ἴσκου, 40 περίπου ἄνδρες, τοῦ Ἀναγνώστη Καραγιαννοπούλου καὶ μερικῶν ἄλλων, δὲν ὑπερέβαινε τοὺς 200 ἄνδρες ἐν συνόλω, εἶπεν εἰς τοὺς συμπολίτας του: «Ἔ, ἀδέλφια, ἐδῶ πρέπει νὰ πεθάνω-

μεν, καὶ ὅποιος θέλει νὰ πηγαίνῃ, ἂς πηγαίνῃ ἀπὸ τώρα, ὅποιος θέλει νὰ καθήσῃ, νὰ καθήσῃ ἀπὸ τώρα»[1].

Ὁ Ἰσμαήλ, ἀφοῦ κατῆλθεν εἰς τὴν περιοχὴν Ἀννίνου καὶ ἐπέρασε τὸν ἐκεῖ ξηροπόταμον, ἤρχισε τὴν διάβασιν τοῦ Μακρυνόρους καὶ τοῦ Βάλτου ἀπὸ τὴν ὄπισθεν τοῦ οἰκισμοῦ τῆς Συκούλας τοποθεσίαν. Ἀντὶ ὅμως νὰ προχωρήσῃ κατ' εὐθεῖαν εἰς τὴν διάβασιν τῆς ἐν ὄψει κορυφογραμμῆς, δηλαδὴ Ἁγίου Κωνσταντίνου «Παληοκούλιας», ἐστράφη ἀποτόμως πρὸς τὰ ἀριστερά, ἀκολουθήσας τὴν ὁδὸν πρὸς Μαρλέσι - Ἁγία Παρασκευὴ Λαγκάδας, προφανῶς διὰ νὰ περάσῃ τὸ Μακρυνόρος διὰ τῆς δευτέρας καὶ ὑψηλοτέρας διαβάσεως.

Τοῦτο ἔπραξε, εἴτε διότι ἀντελήφθη ἱκανὴν συγκέντρωσιν στρατευμάτων πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς «Παληοκούλιας», εἴτε διότι ἡ πορεία ἕως ἐκεῖ, τὴν Συκούλαν, ἦτο τέχνασμα, εἴτε, τέλος, διότι ἡ ὁδὸς αὕτη ἦτο ἡ πλέον ἕως ἐκεῖ βατή, τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσῃ τακτικὸς στρατός. Τὸ ἀπ' εὐθείας, ἀπὸ Κομπότι πρὸς Ἁγίαν Παρασκευὴν καὶ Λαγκάδαν μονοπάτι, διὰ τῆς θέσεως «Καθαροβούνι» ἦτο στενὸν καὶ ἀνώμαλον καὶ δὲν διηυκόλυνε τὰς κινήσεις τοῦ στρατοῦ του.

Ἐκατέρωθεν τοῦ στενοῦ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, ἀπ' ὅπου ἡ διάβασις πρὸς Λαγκάδαν καὶ Μακρυνόρος, ἦσαν τοποθετημένοι οἱ ἄνδρες τοῦ Μπακόλα, οἵτινες μόλις ἀντελήφθησαν τὴν στροφὴν τῆς στρατιᾶς τοῦ Ἰσμαὴλ ἔσπευσαν νὰ καταλάβουν πρόχειρα, φυσικὰ κατὰ τὸ πλεῖστον, ὀχυρώματα. Εἶδον ὅτι πρὸς αὐτοὺς κατηυθύνετο ἡ στρατιὰ καὶ ἦσαν ἕτοιμοι νὰ τὴν ἀποκρούσουν. Ὁ Γῶγος κατέλαβε καὶ αὐτὸς τὸ ταμπούρι του εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν καὶ ἀφοῦ διέταξε ὅπως μὴ πυροβολήσῃ κανείς, ἐὰν αὐτὸς δὲν δώσῃ τὸ σύνθημα, ἐθεάθη, μόλις ἔπιασε τὴν θέσιν του, νὰ κάμῃ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ καὶ ἠκούσθη νὰ λέγῃ «μνήσθητί μου Κύριε, ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου», ὅπερ εἰς οὐδεμίαν ἄλλην μάχην εἶπεν ποτέ. Ἔβλεπεν ἔμπροσθέν του μίαν ἀτελείωτον γραμμὴν τακτικοῦ στρατοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ ἐπλησίαζε τὸ στενὸν τῆς Λαγκάδας καὶ ἡ ὀπισθοφυλακή του μόλις εἶχε ἐγκαταλείψει τὰ τελευταῖα σπίτια τοῦ Κομποτίου καὶ ἠννόησε τὸν κίνδυνον ποὺ διέτρεχον οἱ 80 ἄνδρες του, ἀλλὰ καὶ τὸν ρόλον τὸν ὁποῖον ἐκαλοῦντο ἐκείνην τὴν στιγμὴν νὰ διαδραματίσουν.

Ἡ στενότης ὅμως τῆς εἰσόδου τῆς Λαγκάδας, δὲν ἐπέτρεπε ἀνάπτυξιν μεγάλων δυνάμεων καὶ δι' αὐτὸ οἱ Τοῦρκοι, θέλοντες νὰ ἀποφύγουν τὴν σύγκρουσιν, μόλις ἐπλησίασαν τὰς θέσεις τῶν Ἑλλήνων, ἐφώναξαν:

— «Ἔ, μωρέ, τί εἶσθε σεῖς καὶ στέκεσθε αὐτοῦ πέρα;».

— «Κλέφτες εἴμαστε».

— «Καὶ ἔτσι, μωρέ, θέλετε νὰ τὰ βγάλετε μὲ τὸν Σουλτὰν Μαχμούτ; Τί σᾶς σήκωσε ὁ θεὸς τὸν νοῦν;».

— «Νά, ἔτσι τὸ μετρήσαμεν ἀπ' ὅλες τὶς μεριὲς καὶ ἐκάναμαν τὴν ἀπό-

1. Ἡμερολόγιον Γ. Πραΐδη, Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου, Ἀθῆναι 1965, τόμος 5ος, τεῦχος II, σελ. 56.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

φασιν καὶ ἢ θὰ ἀποθάνωμεν ἢ σεῖς ἄλλην φορὰν πίττα δὲν θὰ φᾶτε»[1].

Τότε ἕνας παλαιὸς κλέφτης Βαλτινός:

— «Τί τζαμπουνᾶν μωρὲ τοῦτοι;» φωνάζει καὶ ρίχνει ἕνα τουφέκι.

Ἀμέσως ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ τοῦ Ἰσμαὴλ ρίχνεται κατὰ τῶν θέσεων τοῦ Μπακόλα καὶ ἀρχίζει ἡ μάχη.

«Τὸ μέγα θάρρος», γράφει ὁ Φιλήμων, «ὅπερ ἐνέπνευσε ἡ ἀνδρεία καὶ ἡ τόλμη τοῦ Μπακόλα, κατέστησε τοὺς ὀλίγους Ἕλληνας ἱκανοὺς πρὸς ἀντίστασιν, ὅταν ἤρχισε ἡ μάχη, ἥτις διήρκεσε ἐπὶ δύο ὥρας»[2].

Ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ τοῦ Ἰσμαὴλ ἀποδεκατίζεται καὶ τότε νέα τμήματα προχωροῦν καὶ καταλαμβάνουν τὴν θέσιν της. Ἀλλὰ καὶ αὐτὰ ἔχουν τὴν ἰδίαν τύχην. Τὸ θάρρος καὶ ἡ ἀνδρεία τοῦ Γώγου Μπακόλα ἐμψυχώνει τοὺς ὀλίγους ἀτάκτους ἐκείνους Ἕλληνας οἱ ὁποῖοι, ἂν καὶ διὰ πρώτην φορὰν ἀντιμετώπιζον τακτικὸν στρατόν, ἀνεδείχθησαν ἐφάμιλλοι εἰς γενναιότητα τοῦ ἥρωος ἀρχηγοῦ των.

Ἡ μάχη συνεχίζεται χωρὶς διακοπὴν καὶ μὲ τὴν αὐτὴν ἔντασιν ἐπὶ δίωρον καὶ οἱ ὀλίγοι ἐκεῖνοι ἄνδρες, εἰς τοὺς ὁποίους ἔλαχεν ἡ μοῖρα νὰ ἀντιμετωπίζουν συνεχῶς ἀλλεπάλληλα ἐπιτιθέμενα τμήματα τακτικοῦ στρατοῦ χιλιάδων ἀνδρῶν, ἀκούραστοι προστατεύουν τὸ στενὸν τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς ἀπὸ τὰς ἰδίας θέσεις τὰς ὁποίας ἐξ ἀρχῆς κατεῖχον.

Τὸ μικρὸν ἐκεῖνο τμῆμα τῶν 80 ἀνδρῶν, τὸ ὁποῖον ἐνεψύχωνε ἡ εἰς τὴν πρώτην ἐκτιθεμένην θέσιν παρουσία τοῦ γενναίου καὶ ἀτρόμου γέροντος πολεμάρχου Γώγου Μπακόλα, ἔγραψε τὴν ἡμέραν ἐκείνην τὴν πλέον περίφημον ἐποποιΐαν τοῦ πρώτου ἔτους τῆς Ἐπαναστάσεως, ὁμοίαν τῆς ὁποίας δὲν εἶχε γνωρίσει ἕως τότε ἡ πρόσφατος ἱστορία της. Τμῆμα 80 ἀτάκτων Ἑλλήνων, ἔναντι τακτικοῦ στρατοῦ 4.000 ἀνδρῶν!

Εἰς μίαν στιγμὴν ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς Ταφὲρ Βελῆς Φράσαρης πίπτει νεκρὸς καὶ μαζί του κατάκεινται νεκροὶ ἄλλοι διακόσιοι πεντήκοντα περίπου στρατιῶται του. Οἱ Τοῦρκοι προχωροῦν διὰ νὰ παραλάβουν τὸν νεκρὸν τοῦ ἀρχηγοῦ των ὑπὸ τὰ συνεχῆ πυρὰ τῶν Ἑλλήνων.

Ἀλλὰ τότε, ἀπὸ πλησίον, ἀκούονται φωναὶ καὶ πυροβολισμοὶ τῶν προστρεχόντων ἀνδρῶν εἰς βοήθειαν ἐκ τῶν ἄλλων θέσεων «Παληοκούλιας» κτλ., καὶ οἱ Τοῦρκοι ἐγκαταλείπουν τὸν νεκρὸν ἀρχηγόν, ἀλλὰ καὶ τὴν προσπάθειάν των νὰ περάσουν τὸ Μακρυνόρος. Εἰς χεῖρας τοῦ Γώγου Μπακόλα περιέρχονται δύο τηλεβόλα, δύο σημαῖαι, πολλὰ φορτηγὰ ζῶα καὶ ἀρκετὰ τρόφιμα. Αἱ ἀπώλειαι τῶν Ἑλλήνων ἦσαν εἴκοσι νεκροί.

Ὁ Ἰ. Φιλήμων συμπληρώνει: «Ὁ Γῶγος Μπακόλας ἠρίστευσε εἰς τὴν

---

1. Ἡμερολόγιον Γ. Πραΐδη, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 56.
2. Ἰ. Φιλήμονος, Δοκίμιον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθῆναι 1859, τόμος 3ος, σελ. 349.

ΑΡΧΕΙΟ ΑΦΑ ΑΡΧΕΙΟ

μάχην»[1]. Ὁ ἱστορικὸς Γ. Γερβίνος γράφει: «Ὁ ἀνδρεῖος αὐτὸς ὁπλαρχηγός, ὅστις διὰ τῆς προσωπικῆς του τόλμης, ἐνεθάρρυνε τοὺς ὀπαδούς αὐτοῦ, ἔδωκε νέα δείγματα τῆς πολεμικῆς του δόξης, ἐγκαρτερήσας εἰς τὴν ὑπεράσπισιν τῆς Λαγκάδας, μέχρι τῆς ἐλεύσεως τῶν φίλων του ἐκ Παληοκούλιας»[2]. Ὁ Σπ. Τρικούπης λέγει: «Ὁ Γῶγος, ἀρξαμένης τῆς μάχης, ἐφάνη ἄξιος τῆς πολεμικῆς του φήμης, διὰ τὴν προσωπικήν του τόλμην καὶ διὰ τὸ μέγα θάρρος, τὸ ὁποῖον ἐνέπνευσεν εἰς τοὺς ὀπαδούς του ὡς πρόμαχος»[3]. Ὁ Διον. Κόκκινος σημειώνει: «Εἰς τὴν Λαγκάδα ὁ Γῶγος Μπακόλας ἔτρεχε ἀπὸ θέσεως εἰς θέσιν, ὁδηγῶν, ἐνθαρρύνων, τρομάζων τοὺς Τούρκους μὲ τὰς κραυγάς του, πυροβολῶν καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος. Ἥρως τῆς μάχης ὑπῆρξεν ὁ ἀρχηγὸς τοῦ σώματος, Γῶγος Μπακόλας. Ἐπέδειξε καὶ στρατηγικότητα καὶ γενναιότητα ἀκαταβλήτου πολεμιστοῦ»[4]. Εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του, ὁ Ἰωάν. Μακρυγιάννης, ποὺ ἐγνώρισε ἀπὸ κοντὰ τὸν Μπακόλα, τονίζει: «Ὅλοι οἱ ἀρχηγοί, ὁπούταν ἐκείνη τὴν ἡμέρα ἐκεῖ, καὶ οἱ στρατιῶτες κάμαν τὰ χρέη τους. Λαμπρίνεται καὶ δοξάζεται ὁ μακαρίτης Γῶγος. Χάριτες τοῦ χρωστάει ἡ πατρίς, ὡς λεοντάρι πολεμοῦσε καὶ ὡς φιλόσοφος ὁδήγοῦσε. Καὶ ἀνέστησε τὴν πατρίδα ἐκείνη τὴν ἡμέραν. Ἂν διάβαινον αὐτείνη ἡ Τουρκιὰ τότε, καθὼς ἑτοίμαζε κι' ἄλλας δυνάμεις ὁ Χουρσὶτ Πασᾶς, θὰ λευτέρωναν ὅλους τοὺς πολιορκημένους παντοῦ, ὁποῦ τοὺς πολεμοῦσαν οἱ Ἕλληνες, εἰς Βόνιτζα, Βραχῶρι καὶ ἀλλοῦ»[5].

Ὁ Ἰσμαὴλ ἐπέστρεψεν εἰς Κομπότι, ὅπου ἀνασυνταχθεὶς ἐπεχείρησε κατὰ μίαν τῶν ἑπομένων ἡμερῶν νὰ διέλθῃ διὰ τῆς ἀκόμη ὑψηλοτέρας θέσεως «Ἀφτὶ» Φλωριάδος, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ ὅταν ἔφθασε ἀπεκρούσθη ἀπὸ τὸν Ἰωάννην Ράγκον καὶ τὸν σπεύσαντα εἰς ἐνίσχυσιν Μπακόλαν καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ Κομπότι καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἄρταν.

Κατὰ τὴν μάχην αὐτὴν συνελήφθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων αἰχμάλωτος ὁ συνεργαζόμενος μὲ τοὺς Τούρκους ἀρματολὸς Κων. Πουλῆς, ὅστις κατεδικάσθη εἰς θάνατον, πλὴν ὅμως τοῦ ἐχαρίσθη ἡ ποινή, ἵνα δοθῇ καιρὸς εἰς αὐτὸν νὰ μεταμεληθῇ.

Τὴν 28ην Ἰουνίου μικραὶ ὁμάδες Ἑλλήνων ὑπὸ τοὺς Κωνστ. Τραγουδάραν καὶ Γ. Σκαρμίτζον ἐπροχώρησαν ἐκ τοῦ Μακρυνόρους εἰς τὸ Πέτα καὶ κατέλαβον ὡρισμένας θέσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπέκρουσαν τουρκικὸν τιμῆμα, τὸ ὁποῖον ἐξῆλθε τῆς Ἄρτης διὰ νὰ τοὺς ἐκδιώξῃ. Οἱ Ἕλληνες ἠμέλησαν νὰ δημιουργήσουν, ἔστω καὶ πρόχειρα, ὀχυρώματα καὶ ἐπέμειναν νὰ ἀποκρούουν

---

1. Ι. Φιλήμονος, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 349.
2. Γ. Γερβίνου, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Μετάφρασις Ἰ. Περβανόγλου, Ἀθῆναι 1864-1865, τόμος Α΄, σελ. 258.
3. Σπυρ. Τρικούπη, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθῆναι 1882, τόμος Α΄, σελ. 312.
4. Διον. Κοκκίνου, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθῆναι 1932, τόμος 3ος, σελ. 328.
5. Μακρυγιάννη, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 28.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

ἀφύλακτοι τὴν ἐπίθεσιν ἀπὸ τὰς δυτικὰς πλαγιὰς τοῦ Πέτα ἄνωθεν τῆς Μονῆς Θεοτοκιοῦ.

Τὴν ἑπομένην 29ην Ἰουνίου ἐξεδηλώθη νέα ἐπίθεσις τῶν Τούρκων διὰ μεγαλυτέρων δυνάμεων καὶ οἱ Ἕλληνες, παρὰ τὴν γενναιότητα τὴν ὁποίαν ἐπέδειξαν, ὑπέστησαν μεγάλας ζημίας. Κατ' αὐτὴν ἐφονεύθησαν οἱ ὁπλαρχηγοὶ Σκαρμίτζος, ἐκ Βάλτου, καὶ ὁ Κων. Τραγουδάρας ἐκ Πραμάντων[1].

Ὁ Σπυρ. Τρικούπης γράφει σχετικῶς: «Περὶ τὸν αὐτὸν δὲ καιρὸν 200 Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Φλῶρον Γρίβαν καὶ τὸν Τραγουδάραν, κατέλαβον τὸ χωρίον Πέτα, ἀλλὰ ἐπιστρατευσάντων τῶν ἐν Ἄρτῃ Τούρκων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διατηρήσωσιν τὴν θέσιν των ἣν μήτε καὶ νὰ ὀχυρώσωσιν ἐφρόντισαν καὶ κατέφυγον κακῶς εἰς Μακρυνόρος. Ἐφονεύθησαν δέ τινες ἐν οἷς καὶ ὁ Τραγουδάρας γενναίως μαχόμενος»[2].

Ὁ Ι. Φιλήμων ἀναφέρει, ὅτι οἱ Ἕλληνες ὁπλαρχηγοὶ εἶχον καὶ ἄλλην νίκην κατὰ τῶν Τούρκων τῆς φρουρᾶς Κομποτίου, τὴν 3ην Ἰουλίου, φονεύσαντες πολλοὺς ἐξ αὐτῶν καὶ ἀναγκάσαντες τοὺς ὑπολοίπους νὰ διασκορπισθοῦν ἢ νὰ καταφύγουν εἰς τὴν Ἄρταν[3].

Διὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν σειρὰν τῶν ἀποτυχιῶν, ὁ Τοῦρκος διοικητὴς τῆς Ἄρτης Χασὰν Πασᾶς καὶ διὰ νὰ μετριάσῃ τὴν δημιουργηθεῖσαν ἐξ αὐτῶν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς Τούρκους, ἀπεκεφάλισε πολλοὺς φιλησύχους πολίτας τῆς πόλεως καὶ τῶν χωρίων, τὰς δὲ κεφαλὰς αὐτῶν ἔστειλεν εἰς τὸν Χουρσίτ, ὡς δῆθεν κεφαλὰς πεσόντων κατὰ τὰς μάχας Ἑλλήνων πολεμιστῶν[4].

Η ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΠΕΤΑ

Μετὰ τινας ἡμέρας ὁ Γῶγος Μπακόλας, ἐπὶ κεφαλῆς σώματος 250 ἀνδρῶν, μετεκινήθη πρὸς τὸ Πέτα. Ἀπ' ἐκεῖ, κατόπιν προσκλήσεως τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, ζητήσαντος ἐνίσχυσιν τῶν Ἑλλήνων ὁπλαρχηγῶν, μετέβη μὲ τμῆμα ἀνδρῶν του καὶ ἔλαβεν μέρος εἰς τὴν μάχην τῆς Πλάκας ἐναντίον τοῦ Βακοὺτ ~~Πρεμέτη~~. Γαρδίκη.

«...Εἰς τὰ τέλη τοῦ Γιουνίου 1821», λέγει ὁ Μακρυγιάννης, «κινήθηκε ὁ Γῶγος καὶ πῆγε εἰς τὴν Πλάκα, ὅπου τὴν βαστοῦσαν πολιορκία. Τοὺς πολέμη-

---

1. Μακρυγιάννη, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 29 καὶ περιοδικὸν «Χρονικὰ Πραμάντων», Ἀθῆναι 1978, τεῦχος 2ον, σελ. 10.

2. Τρικούπη, ἔνθ' ἀνωτ., τόμος Α', σελ. 271.
Ὑπὸ τὸν Γεώργιον Σκαρμίτζον ἐκ Λεπενοῦς, ἐπολέμησαν τὸν Ἰούλιον 1821, εἰς τὴν μάχην τοῦ Πέτα καὶ οἱ συμπατριῶται του Βασίλειος Παΐσιος, ἔπειτα Δήμαρχος Λεπενοῦς, Βασίλειος Τζαμαλῆς, Γεώργιος Τζαμαλῆς, Ἀλέξιος Τζατζᾶς, Γεώργιος Σταμάτης, Ἰωάννης Σιακογιάννης, Κωνσταντῖνος Σιακογιάννης —φονευθεὶς ταυτοχρόνως μὲ τὸν Σκαρμίτζον— καὶ ὁ Γεώργιος Σιακογιάννης.

3. Φιλήμονος, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 350.

4. Ἀλ. Κουτσαλέξη, Διάφορα καὶ Περίεργά τινα Ἱστορήματα, Ἀθῆναι 1882, σελ. 31.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

σε γενναίως, κυρίεψε τὴν θέση, σκότωσε ἀρκετούς, καὶ πλῆθος λάφυρα κάμαν οἱ Ἕλληνες καὶ τοὺς πῆγαν κυνηγῶντας ὡς δύο ὧρες».

Τὴν 10ην Ἰουλίου μὲ τοὺς ἄνδρας του ἐπέστρεψε εἰς τὸ Πέτα, εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ὁποίου ἐστρατοπέδευσε. Ὑπολογίζων ὅτι ἡ ἐνέργειά του αὐτὴ ἀπετέλει πρόκλησιν διὰ τοὺς Τούρκους τῆς Ἄρτης καὶ ἀναμένων βεβαίαν ἐπίθεσίν των, κατέλαβε διὰ τῶν ἀνδρῶν του τὰ πρὸ τοῦ χωρίου ὑψώματα, ὅπου καὶ κατεσκεύασε πρόχειρα ὀχυρώματα, διὰ νὰ εἶναι ἕτοιμος πρὸς ἀπόκρουσιν.

Πολὺ πρωΐ, τὴν 15ην Ἰουλίου 1821, οἱ Τοῦρκοι τῆς Ἄρτης, ἀπέστειλαν κατ' αὐτοῦ ἐπταπλασίαν δύναμιν ἐκείνης ποὺ εἶχε σταλῆ ἐναντίον τῶν Γρίβα-Τραγουδάρα καὶ ἡ ὁποία, ὅταν ἐπλησίασε εἰς τὰ πρόθυρα τοῦ χωρίου, ἐπετέθη κατὰ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Μπακόλα. Οἱ τελευταῖοι, κατέχοντες τὰ δυτικὰ ὑψώματα τοῦ χωρίου, ἀπέκρουσαν καὶ συνέτριψαν ὅλας τοὺ ἐχθροῦ τὰς ἐπιθέσεις, ἐμψυχούμενοι ἀπὸ τὴν γενναιότητα καὶ τὰς φωνὰς τοῦ Μπακόλα, ὅστις, περιφρονῶν τὸν κίνδυνον πολλάκις ἐξέθεσε ἑαυτὸν εἰς αὐτόν. «Ὁ Γῶγος ἔφερνε γύρα σὲ ὅλα τὰ ταμπούρια», γράφει ὁ Μακρυγιάννης, «μὲ φυσέκια στὴν ποδιά του». Ὁ Γερβίνος σημειοῖ: «Οἱ ἐπαναστάται ἐκυρίευσαν τὴν 15ην Ἰουλίου τὸ παρὰ τὴν Ἄρταν χωρίον Πέτα, ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Γώγου, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα κατέστη παροιμιῶδες, διότι καὶ φίλοι καὶ ἐχθροὶ ἔλεγον, ὅπου Γῶγος ἐκεῖ καὶ ἡ νίκη»[1]. Ὁ Γουσταῦος Φρ. Χέρτσιμπεργκ, Γερμανὸς ἱστορικός, καθηγητὴς Πανεπιστημίου, ἀναφέρει ὅτι: «Ὁ Γῶγος Μπακόλας μετὰ τὴν μάχην τοῦ Πέτα, τῆς 15ης Ἰουλίου, εἶχε καὶ ἄλλην μάχην νικηφόρον, τὴν 27ην Ἰουλίου κατὰ τῶν ἐξορμησάντων ἐξ Ἄρτης Τούρκων»[2]. Ὁ Διον. Κόκκινος, ἐξαίρει τὴν σημασίαν τῆς νίκης, γράφων: «Ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἐχθροῦ ἦτο μεγάλη εἰς ἀριθμὸν ὁπλιτῶν. Ἔγινε μάχη καθ' ἣν ἐθαυματούργησε ἐκ νέου ὁ Μπακόλας. Ἡ νίκη ηὔξησε τὴν φήμην, τοῦ Μπακόλα, διὰ τὸν ὁποῖον ἐλέγετο, ὅπου ὁ Γῶγος ἐκεῖ καὶ ἡ νίκη»[3]. Ὁ Λάμπρος Κουτσονίκας προσθέτει: «Οἱ Καπεταναῖοι τοῦ Βάλτου, Ἀνδρέας Ἴσκου καὶ τοῦ Ραδοβυζίου Γῶγος Μπακόλας, ἔκλεισαν τὸν δρόμον τοῦ Μακρυνόρους καὶ ἀντέστησαν εἰς τὸν Ἰσμαὴλ Πλιάσαν καὶ Μπεκὴρ Τζογαδόρον, οἵτινες εἶχον διαταγὴν νὰ εἰσέλθουν εἰς τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν καὶ τοὺς ὠπισθοχώρησαν, ὁ δὲ Γῶγος Μπακόλας ἀκολούθως, ἐλθὼν ἔπιασε τὸ Πέτα πρὸς τὸν ὁποῖον ἐπετέθησαν καὶ πάλιν οἱ ἐξ Ἄρτης Ὀθωμανοί, ἀλλὰ τοὺς ἐνίκησε καὶ τοὺς ἔτρεψε εἰς φυγήν»[4].

«Ἡ τόλμη τοῦ Γώγου», γράφει ὁ Σπ. Τρικούπης, «τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἔφερε εἰς θάμβος καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐχθρούς του, τοὺς ὁποίους ἐπταπλασίους ὄν-

---

1. Γερβίνου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 288.
2. Γουσταύου Χέρτσμπεργκ, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Μετάφρασις Καρολίδη, Ἀθῆναι 1911, τόμος Α΄, σελ. 132.
3. Διον. Κοκκίνου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 330.
4. Λάμπρου Κουτσονίκα, Ἀπομνημονεύματα Ἀγωνιστῶν, ἐπιμ.: Ἐμμ. Πρωτοψάλτη, Ἀθῆναι 1963, τόμος 4, σελ. 133.

τας, ἔτρεψεν ὁ ἀτρόμητος αὐτὸς μαχητὴς εἰς φυγὴν προπορευόμενος ξιφήρης. Ἐξ αἰτίας τῶν τόσων λαμπρῶν ἀνδραγαθημάτων του, ἔλεγαν ἔκτοτε καὶ οἱ φίλοι του καὶ οἱ ἐχθροί του, ὅτι ὅπου ὁ Γῶγος ἐκεῖ καὶ ἡ νίκη[1]. Ὁ Ἰ. Φιλήμων, τέλος, σημειώνει: «Ξιφήρης ὁ Γῶγος κατεδίωξε τότε τοὺς ἡττηθέντας τούτους καὶ ἕνεκα τοῦ διπλοῦ ἡρωϊσμοῦ, ὃν ἔδειξε καὶ ἤδη καὶ ἐν τῷ Θυάμῃ πρότερον ἠξιώθη παρὰ πάντων τοῦ ἀνδρὸς τῆς νίκης[2].

Διὰ τῶν μαχῶν τοῦ Μακρυνόρους, Κομποτίου καὶ Πέτα, ὅπου ἐπρωτοστάτησε ἡ ἡρωϊκὴ μορφὴ τοῦ Γώγου Μπακόλα, ἐμπείρου πολεμάρχου καὶ ἐμψυχωτοῦ, οἱ Τοῦρκοι ἠναγκάσθησαν διὰ πολὺν χρόνον πλέον νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν προσπάθειαν διαβάσεως τοῦ Μακρυνόρους. Περιωρίσθησαν εἰς τὴν πόλιν τῆς Ἄρτης καὶ ἔτσι ἡ Ἐπανάστασις εἰς τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν ἠδυνήθη νὰ δυναμώσῃ καὶ νὰ ἐξαπλωθῇ περισσότερον. Ἐὰν ἔμειναν ἀνοικταὶ αἱ διαβάσεις τοῦ Μακρυνόρους «αἱ χάλκιναι πῦλαι» τοῦ Θυάμου[3] δὲν θὰ ἠδύνατο ἡ Ἐπανάστασις νὰ λάβῃ τοιαύτην ἔκτασιν, ὥστε νὰ ἀπειλῇ ἀκόμη καὶ τὸ στρατόπεδον τοῦ Χουρσὶτ εἰς τὰ Ἰωάννινα.

Μετὰ τὰς ἀνωτέρω μάχας αἱ ἐπιχειρήσεις τῶν Τούρκων εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἄρτης - Μακρυνόρους παρέλυσαν. Οἱ Ἕλληνες ὁπλαρχηγοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Γῶγος Μπακόλας, ὁ ὁποῖος ἀπετέλει ἐξέχουσαν μορφὴν ἡγέτου καὶ πολεμιστοῦ, κατεῖχον διὰ διαφόρων τμημάτων τὰς θέσεις ἀπὸ τοῦ Πέτα μέχρι τοῦ Μακρυνόρους. «Ἐφρουρήθη ἡ Ρούμελη καὶ ὁ Χουρσὶτ δὲν κατώρθωσε νὰ ἐνισχύσῃ τὰς δυνάμεις τῆς Πελοποννήσου»[4]. «Καὶ μόνον κατὰ τὰ μέσα Αὐγούστου 1822 ὁ Πασᾶς τῆς Ἄρτης, ὅστις δὲν εἶχε καταρθώσει νὰ περάσῃ τὸ Μακρυνόρος, ἀπετόλμησε νὰ μεταφέρῃ τὸν μικρόν του στρατόν, μέσω τοῦ Ἀμβρακικοῦ καὶ καταλάβῃ τὸ Λουτράκι ἐπὶ τῆς ἀκτῆς τοῦ Ξηρομέρου»[5].

---

1. Τρικούπη, ἔνθ' ἀνωτ., τόμος Α', σελ. 314.
2. Φιλήμονος, ἔνθ' ἀνωτ., τόμος 4ος, σελ. 154.
3. Φιλήμονος, ἔνθ' ἀνωτ., τόμος 3ος, σελ. 328.
4. Χέρτσμπεργκ, ἔνθ' ἀνωτ., τόμος Α', σελ. 241.
5. Γ. Φίνλεϋ, Ἱστορία τῆς Ἑλλην. Ἐπαναστάσεως, Ἀθῆναι 1871, τόμος 4ος, σελ. 366.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΑΙ ΜΑΧΑΙ ΤΩΝ ΤΖΟΥΜΕΡΚΩΝ

Ἀπὸ τοῦ Μαΐου - Ἰουνίου 1821 καὶ καθ' ὃν χρόνον διεξήγοντο αἱ μάχαι τοῦ Μακρυνόρους καὶ τοῦ Πέτα, συνεχίζετο δὲ ἡ πολιορκία τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ὑπὸ τῶν Σουλτανικῶν στρατευμάτων, περιεφέροντο εἰς τὰ δυτικὰ Τζουμέρκα, ἀπὸ Πλάκας μέχρι Καλαρρυτῶν καὶ Συρράκου, οἱ Μάρκος Μπότσαρης, Κίτσος Τζαβέλλας, Δράκος, Λάμπρος Στάθης καὶ ἄλλοι Σουλιῶται, ὡς καὶ μερικαὶ ὁμάδες Ἀλβανῶν, φιλικαὶ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, προσπαθοῦντες νὰ ξεσηκώσουν τοὺς πληθυσμοὺς τῶν χωρίων εἰς ἐπανάστασιν. Ὁ Χουρσίτ, πληροφορηθεὶς τὰς κινήσεις αὐτάς, ἐκτὸς τῆς μονίμου φρουρᾶς τῆς Ἄρτης ὑπὸ τὸν Ἰσμαὴλ Πασᾶν, ἐγκατέστησεν μικρὰν δύναμιν ἀνδρῶν εἰς τὴν γέφυραν τῆς Πλάκας, ὑπὸ τὸν Ἀλβανὸν ἀξιωματικὸν Βακοὺτ Γαρδίκην, καὶ μὲ ἄλλην δύναμιν στρατοῦ, μὴ ὑπερβαίνουσαν τοὺς 300 ἄνδρας, ὑπὸ τὸν Ἰμβραὴμ Πρεμέτην, κατέλαβε τὰ ὀρεινὰ χωρία τῆς Πίνδου, Συρράκον καὶ Καλαρρύτες. Τοῦτο ἔπραξε, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ ἐλευθέρας διαβάσεις ἀπὸ νότου καὶ Θεσσαλίας, ἀφ' ἑτέρου δέ, διὰ τὴν συγκράτησιν μακρὰν τοῦ στρατοπέδου του, τῶν Ἑλληνικῶν ἐπαναστατικῶν τμημάτων, ὡς καὶ τῶν συμπραττόντων Ἀλβανικῶν τοῦ Ἀλῆ. Ἐφοβεῖτο προσέτι ὁ Χουρσίτ, μήπως οἱ ἐπαναστάται τῶν Τζουμέρκων ἐνισχυόμενοι ὑπὸ τῶν ἐντοπίων, εἰς δοθεῖσαν εὐκαιρίαν ἐπροχώρουν εἰς τὴν περιφέρειαν Ἰωαννίνων καὶ ἠνώχλουν οὕτω σοβαρῶς τὸ στρατόπεδόν του ἐκ τῶν νώτων.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Μπότσαρης εἶχεν ἔλθει εἰς συνεννόησιν μὲ τοὺς προύχοντας τῶν Καλαρρυτῶν, Γεώργιον Τουρτούρην, Πρωτοπαπᾶν, Νικόλαον Γιαννίκον, Σγοῦρον, Κώσταν Ἰωάννου, Γεώργιον Στανήμερον, Νικόλαον Μπασδέκην, Γεώργιον καὶ Δημήτριον Φεγγάρην καὶ τοῦ Συρράκου, ἰατρὸν Ἰωάννην Κωλέττην, Κωνσταντῖνον Βάγγον, Ἰωάννην Ντουραμάνην, Κωνσταντῖνον Στεροδῆμιον, Γεώργιον Χρ. Ζαλοκώσταν, Νικόλαον Ζαλοκώσταν, ὅπως προετοιμάσουν τὰ πνεύματα τῶν κατοίκων διὰ τὴν κήρυξιν τῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τῶν Τούρκων.

Πράγματι, τὴν 6ην Ἰουλίου 1821 ὁ κοτσάμπασης (δήμαρχος) τοῦ Συρράκου Κωνσταντῖνος Στεροδῆμος ἐξελθὼν τῆς ἐκκλησίας ἐκήρυξε τὴν ἐπανάστασιν τοῦ χωρίου, ἐνῶ ταυτοχρόνως ἀπὸ συμφώνου εἰς τὸ γειτονικὸν χωρίον Καλαρρύτες οἱ κάτοικοι, ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τῶν προὐχόντων των, ἐλάμβανον καὶ αὐτοὶ τὰ ὅπλα.

Ἐν συνεχείᾳ οἱ ἐπαναστατήσαντες κάτοικοι τῶν δύο χωρίων, ἠνάγκασαν τὸν Ἰμβραὴμ Πρεμέτην νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὸ αἴτημα αὐτῶν καὶ νὰ ἀπομακρυνθῇ ἐκεῖθεν μὲ ὅλην τὴν δύναμιν τῆς φρουρᾶς του. Ἡ μνημονευθεῖσα ἀκριβὴς χρονολογία κηρύξεως τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὰ δύο χωρία Καλαρρυτῶν καὶ Συρράκου βεβαιοῦται καὶ ἐκ τοῦ κάτωθι πιστοποιητικοῦ:

«Πιστοποιοῦμεν οἱ ὑποφαινόμενοι ἐνόρκως καὶ εὐσυνειδήτως καὶ ἐπὶ τῇ

ὁριζομένῃ ὑπὸ τοῦ ποινικοῦ Νόμου ποινῇ καὶ ἐπὶ τῇ ὑποχρεώσει τῆς ἀνηκούσης πολιτικῆς ἀποζημιώσεως ὅτι ὁ ἀποβιώσας Κωνσταντῖνος Στεροδήμος, ἐκ Συρράκου τῆς Ἠπείρου, Κουτσάμπασης ὢν (Δήμαρχος) τῆς κωμοπόλεως, τεθεὶς τὴν 6ην Ἰουλίου ἐπὶ κεφαλῆς τῶν συμπολιτῶν του, συνεκέντρωσε μετ' αὐτοῦ τὸ πλεῖστον μέρος καὶ ὁπλισθεὶς μετ' αὐτῶν ὕψωσε τὴν σημαίαν τῆς Ἐπαναστάσεως, ὁδηγήσας αὐτοὺς πρὸς ἀντίκρουσιν τῆς στρατιωτικῆς Ὀθωμανικῆς δυνάμεως, ἥτις ἦτο συγκεντρωμένη ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς ρηθείσης πόλεως, τοὺς μὲν ἠνάγκασεν διὰ τῶν ὅπλων νὰ μεταβῶσι εἰς Ἰωάννινα μετὰ τῶν δὲ μαχόμενος ἐπὶ πολλὰς ὥρας ἀπεχώρησεν. Ὅθεν, ἐπῆλθεν ἡ καταστροφὴ διὰ τοῦ πυρὸς τῆς κωμοπόλεως Συρράκου.... Χορηγοῦμεν τὸ παρὸν εἰς τὴν αἰτοῦσαν Αἰκατερίνην Ντουραμάνην σύζυγον Κωνσταντίνου Στεροδήμου ἵνα τῆς χρησιμεύσῃ ὅπου δεῖ.

Ἀγρίνιον τὴν 23 Μαρτίου 1865

Οἱ συγχωριανοί: Ἀν. Φαρμάκης, Ν. Δαβαρούκας, Ἀναστ. Πομότης.

Οἱ ὁπλαρχηγοί: Ν. Ζέρβας, Ἀθ. Κουτσονίκας, Ν. Μπότσαρης»[1].

Κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχήν, ἀρχὰς Ἰουλίου, εἶχον τερματισθῆ αἱ συγκρούσεις τοῦ Μακρυνόρους, Κομποτίου καὶ Πέτα καὶ τότε ὁ Μάρκος Μπότσαρης προετοιμάσας τὴν ἐξέγερσιν τῶν Καλαρρυτῶν - Συρράκου διὰ τὴν 6ην Ἰουλίου καὶ μελετῶν τὴν ταυτόχρονον περίπου ἐπίθεσίν του, κατὰ τῆς φρουρᾶς τοῦ Βακούτ Γαρδίκη εἰς τὴν Πλάκαν, ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τῶν ὁπλαρχηγῶν Γώγου Μπακόλα, Γιάννη Ράγκου, Ἀνδρέου Ἴσκου καὶ Κοτελιδαίων. Ἤθελε τὴν βοήθειαν αὐτήν, καθόσον προέβλεπε, ὅτι μετὰ τὰς δύο αὐτὰς κρούσεις ὁ Χουρσὶτ δὲν θὰ ἔμενε ἀδιάφορος καὶ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἰσχυρός, διὰ νὰ ἀποκρούσῃ μεγαλυτέρας τουρκικὰς δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἀσφαλῶς θὰ ἐπανήρχοντο εἰς τὴν Πλάκαν. Ἔπρεπε ἐπὶ πλέον νὰ ἔχῃ τὴν δυνατότητα νὰ προστατεύσῃ τὰ δύο χωρία ποὺ θὰ ἐκήρυσσον τὴν ἐπανάστασιν, ὅπως εἶχον ἀποφασίσει. Μὲ τὰς ἐνισχύσεις τῶν Ἑλλήνων ὁπλαρχηγῶν καὶ τὴν συνδρομὴν τῶν Ἀλβανῶν ὁ Μπότσαρης ἐπεδίωκε περαιτέρω νὰ προχωρήσῃ εἰς τὸν κάμπον τῶν Ἰωαννίνων. Οἱ Ἕλληνες ὁπλαρχηγοὶ ἐδέχθησαν προθύμως τὴν πρόσκλησιν καὶ ἀφοῦ ἀφῆκαν φρουρὰς εἰς τὸ Μακρυνόρος, Κομπότι, εἰς δὲ τὸ Πέτα τὸν Μῆτρον Μπακόλαν, ἀδελφὸν τοῦ Γώγου, ἔτρεξαν εἰς τὰ Τζουμέρκα καὶ ἠνώθησαν μὲ τὰ τμήματα τῶν Σουλιωτῶν τοῦ Μπότσαρη. Κατὰ τὴν συνάντησιν τῶν ὁπλαρχηγῶν κατηρτίσθη τὸ ἑξῆς σχέδιον ἐπιχειρήσεως:

Ὁ Μπότσαρης, ὁ Γῶγος Μπακόλας, ὁ Κώστας Ράγκος, ὁ Γιαννάκης Κοτελίδας καὶ οἱ ἄλλοι προστρέξαντες ὁπλαρχηγοὶ ἀπεφασίσθη νὰ ἐπιτεθοῦν ἐναντίον τῆς φρουρᾶς τῆς Πλάκας, τῆς ὁποίας ἡ ἀντίστασις δὲν ἐφαίνετο σοβαρά, ἀκολούθως δὲ ὁ Μπακόλας καὶ ὁ Γιαννάκης Κοτελίδας νὰ καταλάβουν τὰ Κατσανοχώρια, καὶ ὁ Μάρκος μὲ τοὺς Σουλιώτας καὶ τοὺς Ἀλβανοὺς νὰ προχωρήσῃ εἰς τὸν κάμπον τῶν Ἰωαννίνων. Δεδομένου δέ, ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε κηρυχθῆ ἐν τῷ μεταξὺ καὶ ἡ ἐπανάστασις τῶν Καλαρρυτῶν - Συρράκου, ἔτε-

1. Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, χειρόγραφα Κ. Στεροδήμου.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

ρον σῶμα ὑπὸ τοὺς Γιαννάκην Ράγκον, Νικόλαον Στουρνάρην ἀρματολὸν Ἀσπροποτάμου, Μῆτρον Κοτελίδαν, Μῆτρον Γώγου Μπακόλαν καὶ γερο-Γιάννην Μπαλωμένον ἀπὸ τὸ Σύντεκνον, μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Πλάκας, θὰ ἐκινεῖτο πρὸς τὰ ἄνω δύο χωρία, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι ἐζήτουν βοήθειαν διὰ νὰ ἀμυνθοῦν κατὰ ἐπιθέσεως τῶν Τούρκων τοῦ Χουρσίτ, τὴν ὁποίαν προέβλεπον ὅτι θὰ γίνῃ μετὰ τὴν ἐκδίωξιν τοῦ Πρεμέτη.

Εἰς ἐφαρμογὴν τοῦ σχεδίου, τὰ Ἑλληνικὰ τμήματα ἐπετέθησαν ἀμέσως κατὰ τῆς φρουρᾶς τῆς Πλάκας τοῦ Τοπάλ-Βακοὺτ Γαρδίκη καὶ συντόμως ἀπώθησαν τοὺς Τουρκαλβανοὺς πρὸς τὰ Καλεντζοχώρια, δύο ὥρας μακράν, καὶ κατέλαβον τὸν κόμβον τῆς Πλάκας. Ἀφήσαντες φρουρὰν ἐκεῖ οἱ Ἕλληνες ὁπλαρχηγοί, Κώστας Ράγκος, Γιαννάκης Κοτελίδας καὶ ἄλλοι, ἐπροχώρησαν πρὸς τὰ Κατσανοχώρια, ὅπου ἐσταμάτησαν, διότι ὁ ἐχθρὸς ἐκεῖ ἐπαρουσιάσθη ἐνισχυμένος ἀπὸ τοπικὰς φρουράς. Ὁ Μπότσαρης μὲ τοὺς Σουλιώτας καὶ τοὺς Ἀλβανοὺς ἐπροχώρησαν πρὸς τὸ Καλέντζι κατευθυνόμενοι εἰς τὸν κάμπον τῶν Ἰωαννίνων.

Μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Πλάκας ὁ Γῶγος Μπακόλας, πληροφορηθεὶς τὴν ἐνίσχυσιν διὰ νέων τουρκικῶν τμημάτων τῆς φρουρᾶς τῆς Ἄρτης, ἐπέστρεψε κατὰ τὴν 10ην Ἰουλίου εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Πέτα καὶ ἔδωσε τὴν μάχην τῆς 15ης Ἰουλίου, διὰ τὴν ὁποίαν ἐγένετο λόγος.

Τὴν 20ὴν Ἰουλίου, τὸ προοριζόμενον διὰ τὸ Συρράκον - Καλαρρύτες σῶμα τῶν Ἑλλήνων ὁπλαρχηγῶν ἐκινήθη πρὸς τὰ χωρία αὐτά. Ἡ διέλευσις τοῦ Γιαννάκη Ράγκου ἀπὸ τὸ κάτωθι τῶν Καλαρρυτῶν μοναστήρι τῆς Κηπίνης, βεβαιοῦται ὑπὸ τοῦ Μακρυγιάννη εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του.

Ὁ Χουρσὶτ Πασᾶς, μαθὼν τὴν ἐκδίωξιν τοῦ Ἰμβραὴμ Πρεμέτη ὑπὸ τῶν ἐπαναστατησάντων κατοίκων Καλαρρυτῶν καὶ Συρράκου, ὡς καὶ τὴν κατάληψιν τῆς Πλάκας ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν, ἔγινεν ἔξω φρενῶν. Μὴ διαθέτων ἐπαρκεῖς δυνάμεις εἰς τὰ Ἰωάννινα, διέταξε τὸν εἰς Ἄρταν εὑρισκόμενον Ἰσμαὴλ Πασᾶν Πλιάσαν, ὅπως κινηθῇ καὶ ἀνακαταλάβῃ τὰ χωρία Συρράκον καὶ Καλαρρύτες, τὰ ὁποῖα τὴν 6ην Ἰουλίου ὁ Ἰμβραὴμ συνθηκολογήσας εἶχε παραδώσει εἰς τοὺς ἐπαναστατήσαντας κατοίκους των. Διέταξε ἐπίσης τὸν ἴδιον Ἰμβραὴμ Πρεμέτην, ὅπως ἐπιστρέψῃ ἀκολουθῶν τὸν Ἰσμαὴλ κατὰ τὴν διὰ τοῦ Ξηροβουνίου ἄνοδόν του, τὸν δὲ Τοπὰλ Ἀλῆ πασᾶ, ὅπως στρατολογήσῃ ἀριθμόν τινα Ἀλβανῶν καὶ ἐπανέλθῃ πρὸς ἀνακατάληψιν τῆς Πλάκας. Πρὸς ἐνίσχυσιν δὲ τοῦ τελευταίου, διέταξε ἄλλο τμῆμα στρατοῦ ἐξ Ἄρτης, ὑπὸ τὸν Ἀμπεκὴρ Τζογαδόρον καὶ Τσαρακτσῆ Μαχμοὺτ Ἀλῆ πασᾶ, νὰ βαδίσῃ διὰ Κάτω Καλεντίνης Ράμιας πρὸς Τζουμέρκα καὶ Πλάκαν. Ὁ Ἰσμαὴλ πασᾶς, φθάσας εἰς τὰ χωρία Συρράκον καὶ Καλαρρύτες ἐπετέθη διὰ ἰσχυρᾶς δυνάμεως κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ τῶν προστρεξάντων ὁπλαρχηγῶν καὶ ἠδυνήθη ταχέως νὰ τὰ καταλάβῃ καὶ νὰ τὰ παραδώσῃ εἰς τὰς φλόγας, τὴν λεηλασίαν καὶ τὴν καταστροφήν.

Οἱ ὁπλαρχηγοί, ἀφοῦ ἀντέταξαν σθεναρὰν ἄμυναν εἰς τὸ τέλος ὀπισθοχώρησαν, τελευταῖος δὲ ὅλων ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τὰ καιόμενα σπίτια, ὁ γερο-

Γιάννης Μπαλωμένος. Οἱ Τοῦρκοι συμπληρώσαντες τὴν καταστροφὴν τῶν χωρίων, διετάχθησαν νὰ βαδίσουν πρὸς νότον.

Προσεφέρετο δι' αὐτοὺς εὐκαιρία, μετὰ τὴν νίκην, ὅπως ἐνόμισαν, νὰ φθάσουν εἰς τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν, ἀφοῦ δὲν τὸ ἐπέτυχον διὰ τοῦ Μακρυνόρους. Οὕτω ὁ Ἰσμαὴλ ἐκίνησε τὰ στρατεύματά του ἐκ διαφόρων σημείων πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ χωρίου Θεοδωριάνων, ὅπου ὅλα τὰ τμήματα θὰ ἠνοῦντο διὰ νὰ εἰσβάλουν ἀκολούθως εἰς Βάλτον καὶ Ἀκαρνανίαν. Μία πτέρυξ αὐτοῦ, ἡ ἀριστερά, ἐτέθη εἰς καταδίωξιν τῶν Καλαρρυτιανῶν οἱ ὁποῖοι ἀπεμακρύνοντο διὰ τῆς κορυφογραμμῆς τῆς Πίνδου, Ματσούκι, Κριθάρια πρὸς νότον, καὶ τοὺς ὁποίους ἐπροστάτευον, ἀκολουθοῦντα αὐτοὺς τμήματα τοῦ Ἰω. Ράγκου.

Ἄλλη πτέρυξ τῶν Τούρκων ἀφοῦ κατῆλθεν εἰς Χρηστοὺς (Μετόχι) ἐχωρίσθη καὶ ἕνα τμῆμα αὐτῆς ἀνῆλθεν διὰ τῆς θέσεως «Ντούναβου» πρὸς Πράμαντα, τὸ δὲ ἄλλο τμῆμα, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει τὸν κύριον κορμὸν τοῦ ὅλου τουρκικοῦ σώματος, ἐπροχώρησε διὰ τοῦ ποταμοῦ Μελισσουργιώτικου πρὸς τὸ ὁμώνυμον χωρίον[1].

Κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν οἱ Ἕλληνες ὁπλαρχηγοὶ Μάρκος Μπότσαρης, Κοτελίδας, Κωνσταντῖνος Ράγκος, Ἰωάννης Φαρμάκης, ὁ Ἀλβανὸς Σουλεϊμὰν Μέτο μὲ τὴν μικρὰν ὁμάδα συμπατριωτῶν του, ἐπικεφαλῆς τμημάτων ἕως 500 ἀνδρῶν, ἐπανῆλθον ἀπὸ τὰ Καλεντζοχώρια εἰς τὴν Πλάκαν, εἰς τὴν ὁποίαν κατευθύνετο ὁ Τοπάλ Ἀλῆ πασᾶς, ἐνισχυμένος τώρα μὲ δύναμιν 4.000 ἀνδρῶν. Ἐκεῖ συνήφθη αἱματηρὰ μάχη τὴν 26ην καὶ 27ην Ἰουλίου, καθ' ἣν, δευτέραν ἡμέραν, οἱ Ἕλληνες ἠναγκάσθησαν νὰ ὀπισθοχωρήσουν εἰς νέας θέσεις πρὸς Ἄγναντα καὶ Σχωρέτσιανα. Αἱ ἀπώλειαι ἑκατέρωθεν ὑπῆρξαν σοβαραί, τραυματισθέντος δὲ κατ' αὐτὴν καὶ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη.

Μετὰ τὴν μάχην τῆς Πλάκας, ὁ Τοπάλ πασᾶς διηυθύνθη πρὸς τὰ Τζουμέρκα. Τὸ τμῆμα τῶν Ἑλλήνων ποὺ ὑπεχώρησε πρὸς τὰ Σχωρέτσιανα ἐκ τῶν Κίτσου Πάσχου, Στάθη Κατσικογιάννη, Γιαννηκώστα καὶ Τζαβέλλα, ἠναγκάσθη νὰ δώσῃ μάχην κατὰ Τουρκαλβανῶν τῆς Ἄρτης, ὑπὸ τοὺς Μπεκὴρ Τζογαδόρον καὶ Τσαρακτζῆ Μαχμοὺτ Ἀλῆ πασᾶ, τοὺς ὁποίους ἔτρεψεν εἰς φυγὴν καὶ τοὺς ὑπεχρέωσε εἰς ὀπισθοχώρησιν.

Εἰς τὴν αὐτοβιογραφίαν του ὁ Στάθης Κατσικογιάννης, ὑποβληθεῖσαν εἰς τὴν Ἐξεταστικὴν Ἐπιτροπὴν Ἐκδουλεύσεων, τὴν 23ην Μαρτίου 1833, γράφει: «1821 τὸν Αὔγουστον τοῦ ἰδίου παρευρέθην ὁμοῦ μὲ τοὺς ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν μου, εἰς τὴν μάχην Σκαράτζανα (Σχωρέτζιανα) τῶν Τζουμέρκων ὅπου ἐπολεμήσαμε μὲ τὸν Τσαρακτζῆ Μαχμοὺτ Ἀλῆ Πασᾶ καὶ Μπεκὴρ Τζογαδόρον».

Μετὰ τὴν μάχην τοῦ Πέτα τῆς 15ης Ἰουλίου, ὁ Γῶγος Μπακόλας πληροφορηθείς, ὅτι τμήματα τουρκικὰ τῆς Ἄρτης, ὑπὸ τὸν Ἰσμαὴλ πασᾶ καὶ ἄλλα ὑπὸ τοὺς Μπεκὴρ Τζογαδόρον καὶ Τσαρακτζῆ Μαχμούτ ἐκινοῦντο πρὸς τὰ Τζουμέρκα, τὰ πρῶτα διὰ τοῦ Ξηροβουνίου καὶ τὰ ἄλλα διὰ Κάτω Καλεν-

(1) Νικ. Χρ. Καραβασίλη, «Πέθαναν Ἀμνημόνευτοι», Ἄρτα 1976, σελ. 103.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

τίνης, ἀφήσας πάλιν φρουρὰν εἰς τὸ Πέτα, ἀνεχώρησε ἐπιστρέφων εἰς Ἄγναντα.

Πρὸς τὸ ἴδιον χωρίον ἐστράφησαν καὶ οἱ Ἕλληνες ὁπλαρχηγοί, οἱ ὁποῖοι εἶχαν νικήσει τοὺς Τούρκους εἰς τὰ Σχωρέτσιανα. Ἐκεῖ, εἰς τὰ Ἄγναντα, εἶχαν φθάσει προηγουμένως τμήματα τοῦ Τοπάλ πασᾶ ἀπὸ τὴν Πλάκαν καὶ εἶχον ἐπιτύχει νὰ ἀποκλείσουν 800 περίπου κατοίκους τοῦ χωρίου εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ ἄνωθεν βουνοῦ, ὅπου ἐκινδύνευον νὰ ἐξοντωθοῦν. Τότε νέα μάχη συνάπτεται, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπὸ πλευρᾶς Ἑλλήνων λαμβάνουν μέρος ὁ Γῶγος Μπακόλας, Ἰωάννης Φαρμάκης, οἱ Σουλιῶται ὑπὸ τοὺς Τζαβέλλαν καὶ Δράκον, καὶ οἱ ἀπὸ τὰ Σχωρέτσιανα ἐλθόντες ὁπλαρχηγοί. Ὅλοι μαζὶ κατώρθωσαν νὰ διασπάσουν τὸν κλοιὸν τῶν Τούρκων καὶ νὰ ἀπελευθερώσουν τοὺς Ἀγναντίτες.

Ἡ ἐφημερὶς «Αἰτωλικὴ» τῆς 15ης Αὐγούστου 1821 συμπληρώνει τὰ γεγονότα: «Μακρυνόρος 8 Αὐγούστου. "...Ἕνας ἄλλος ἀκροβολισμὸς ἔγινεν εἰς τὸ χωρίον Σχορέτζιανα τῶν Τζουμέρκων μὲ νίκην τῶν ἰδικῶν μας, μάλιστα ἐλευθερώθησαν ἕως **διακόσιαι** χριστιανικαὶ φαμίλιαι ὁποῦ εἶχαν σφαλισθῆ ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς εἰς τὸ βουνὸν Ἄγναντας».

Ὁ Τοπάλ Πασᾶς, ἀφοῦ ἐπρόφθασε καὶ ἔκαυσε τὸν συνοικισμὸν Σγάρα τῶν Σχωρετσιάνων καὶ τὰ Ἄγναντα, ἐπροχώρησε εἰς Κουτσοβίσταν, τὴν ὁποίαν καὶ αὐτὴν παρέδωσε εἰς τὰς φλόγας.

Ἐνῶ συνέβαινον τὰ ἀνωτέρω εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Πλάκας, ὁ Ἰσμαὴλ πασᾶς, ἀφοῦ ὁλοκλήρωσε τὴν καταστροφὴν τῶν Καλαρρυτῶν - Συρράκου, κατῆλθεν, ὅπως γράφομεν, μὲ τὸ κύριον τμῆμα τοῦ στρατοῦ του, εἰς Χριστοὺς καὶ ἐκεῖθεν ἐπροχώρησε εἰς Πράμαντα καὶ Μελισσουργούς, σπείρων τὴν καταστροφὴν καὶ τὸν τρόμον εἰς τοὺς κατοίκους. Ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὰ Πράμαντα εἶχον φθάσει ἀπὸ τὰ Ἄγναντα ὁ Γῶγος Μπακόλας καὶ ἀπὸ Καλαρρύτες, ἐκδιωχθέντες ὑπὸ τοῦ Ἰσμαὴλ, οἱ Μῆτρος Γώγου Μπακόλας, Γιάννης Ράγκος, Μῆτρος Κοτελίδας, Μπαλωμένος καὶ ἄλλοι. Οἱ Πραμαντιῶτες τώρα, ἐνθαρρυνόμενοι ἀπὸ τὴν παρουσίαν ὀνομαστῶν ὁπλαρχηγῶν, ἀποφασίζουν νὰ ὑποστηρίξουν τὰς ἑστίας των. Ἐκεῖ εἰς τὴν πλατεῖαν (μεσοχώρι) τοῦ χωρίου, ἄνδρες καὶ γυναῖκες κτυποῦν τοὺς Τούρκους πού, καίοντες καὶ λεηλατοῦντες, πλησιάζουν ἀπὸ τὸν Κάτω Μαχαλᾶν καὶ προξενοῦν εἰς αὐτοὺς μεγάλας ζημίας. Τὸ τμῆμα τοῦ Μπακόλα, ἐμπειροπόλεμον ὅπως ἦτο, ἐμποδίζει τὸν ἐχθρὸν νὰ καταλάβῃ ταχέως τὸ χωρίον καὶ δίδει καιρὸν εἰς τὰ γυναικόπαιδα νὰ ἀπομακρυνθοῦν καὶ νὰ κρυφθοῦν εἰς τὰ φαράγγια τοῦ βουνοῦ «Στρογγούλα» καὶ τὰ πυκνὰ δάση τοῦ Μαρκόπουλου. Ὁ ἐχθρὸς ὅμως διαθέτει ὑπερτέρας δυνάμεις καὶ ἐπιτυγχάνει νὰ ἀπομακρύνῃ τοὺς ἐπαναστάτας, νὰ λεηλατήσῃ τὸ χωρίον, νὰ πυρπολήσῃ περὶ τὰ 150 σπίτια, τὰ περισσότερα ξύλινες καλύβες, καὶ νὰ προχωρήσῃ εἰς Μελισσουργούς. Ἐκεῖ οἱ προηγηθέντες ἐπαναστάται δίδουν νέαν μάχην, μετὰ τὴν ὁποίαν ἀποσύρονται πρὸς τὴν ὑψηλὴν θέσιν «Λητὸς» ἀπὸ ὅπου καὶ πάλιν ἐπιτίθενται κατὰ τοῦ ἐχθροῦ προχωροῦντος νὰ περάσῃ τὸν αὐχένα «Λύτι» τῶν Τζουμέρκων. Μία θύμησις γραμμένη εἰς Ἱερὸν βιβλίον τῶν

Χρηστῶν τονίζει τὴν συμβολὴν τοῦ Μπακόλα εἰς τὴν Ἐπανάστασιν: «Τὴν σήμερον ἦλθε πολὺ ἀσκέρι Τούρκη ἀπὸ Καλαρήτες καὶ μπῆκαν ἀπὸ τὸ Φαρμάκη κάτου καὶ ἔκαψαν τὸ χωριό μας (Πράμαντα)· 150 σπίτια καὶ πῆραν καὶ τὸ διό μας ὅλο καὶ ἡ κλέφτες μᾶς ἄφησαν ψηλὰ στὴν στρογγούλα καὶ ἔφυγαν καὶ κινίγησαν τοὺς Τούρκους μὲ τοὺς κλέφτες καὶ ἡμᾶς.... ὁ Γόγος (Μπακόλας) καὶ τὸ γύρισε πίσω τὸ ἀσκέρι τὸ Τούρκικο χωρὶς διὸ καὶ χωρὶς σπήτια... ὅτι τὸ ἔλεγαν ἐπανάσταση κατὰ τοῦ Σουλτάνου. Ἐγὼ Θανάσης ἀπὸ Πράμαντα 1821»[1].

Ἡ ἐφημερὶς «Αἰτωλικὴ» τοῦ Μεσολογγίου τῆς 10ης Αὐγούστου 1821 γράφει σχετικῶς: «Ὁ Στρατὸς τῶν Τζουμέρκων 3 Αὐγούστου. Ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ μετὰ τῶν Μποτσαραίων ἐστάθησαν καὶ ἄλλοι δύο τρεῖς λαβωμένοι καὶ φονευμένος οὐδείς. Οὕτως ἐνδόξως ἐτελείωσε αὕτη ἡ μάχη εἰς τὰς 27 Ἰουλίου εἰς τὴν τοποθεσίαν Πλάκα. Τὸ δὲ ἐχθρικὸν Σῶμα τὸ ἀπὸ Καλαρρύτες ἐλθὼν ἔναντι τῶν Τζουμέρκων ἐπροχώρησε εἰς Πράμαντα καὶ Μελισσουργοὺς καὶ ἔκαυσεν αὐτὰ τὰ δύο χωρία. Ὁ Στρατηγὸς Γῶγος Μπακόλας ἀντιμάχεται μετ' αὐτοῦ ἀνδρείως».

Καὶ εἰς τὴν αἴτησίν της πρὸς τὴν Ἐξεταστικὴν Ἐπιτροπὴν τῶν δικαιωμάτων τῶν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγωνισθέντων, ἡ Βασιλικὴ χήρα τοῦ Ντούλα Γώγου Μπακόλα, τὴν 24 Μαΐου 1865 γράφει: «...ἀναφέρομεν ἡ τεθλιμένη σύζυγος καὶ τὰ ὀρφανὰ τέκνα Δημήτριος καὶ Γεώργιος τοῦ Ντούλα Γώγου Μπακόλα, εἰς τὴν Σεβαστὴν Ἐξεταστικὴν Ἐπιτροπὴν τὰς διαφόρους μάχας εἰς τὰς ὁποίας παρευρέθη ὁ ἀείμνηστος Γῶγος Μπακόλας προτείνοντας μάρτυρας καὶ τοὺς συμπολεμιστάς του, ἤτοι παρευρέθη ὡς ἀρχηγὸς ὅπλων πλέον τῶν τετρακοσίων εἰς τὴν μάχην α) τοῦ Μακρυνόρους, β) εἰς τὴν μάχην τοῦ Σταυροῦ καὶ Ἄγναντα, γ) εἰς τὴν μάχην τῶν Μελισσουργῶν, δ) εἰς τὴν μάχην τῆς Ἄρτας, ε) εἰς τὴν μάχην τοῦ Πέτα. Μάρτυρας προτείνω τοὺς Στρατηγούς, Ἰωάννην Ράγκον, Νικόλαον Μπότσαρην, Νικόλαον Ζέρβον, Νικόλαον Τζαβέλλαν, Γενναῖον Κολοκοτρώνην, Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον. Ἡ αἰτοῦσα Β. Ντ. Γ. Μπακόλα ἀγράμματος».

Ὁ Μπακόλας ἀντιλαμβάνεται τοὺς σκοποὺς τοῦ Ἰσμαήλ, ὅπως προχωρήση πρὸς νότον καὶ τρέχει νὰ καταλάβη θέσιν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναχαιτίση τὴν προέλασίν του καὶ νὰ καταφέρη ἀποτελεσματικὸν κτύπημα κατὰ τοῦ στρατοῦ του. Εἶχε τὸ προηγούμενον τῆς Λαγκάδας καὶ ἐπεζήτησε μίαν ἄλλην θέσιν —ἄλλας Θερμοπύλας— ἀπὸ τὴν ὁποίαν θὰ ἦτο δυνατὸν πάλιν, ἐπάνω εἰς τὸν ἴδιον χρόνον, νὰ φράξη τὰς πύλας πρὸς τὴν Ἀκαρνανίαν ὅπου ἡ Ἐπανάστασις καθημερινῶς ἐστερεώνετο. Καλὴ θέσις διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἦτο τοῦ «Αὐτί», ἐπὶ τοῦ ὀρεινοῦ ὄγκου τῶν Τζουμέρκων μεταξὺ Μελισσουργῶν καὶ Θεοδωριάνων. «Στὴ μοναδικὴ μεργιά», —γράφει ὁ Νῖκος Καραβασίλης— «ποὺ χαμηλώνει ὁ Τζουμέρκας κι' ἀφήνει ὀγιάδα γιὰ τὴν ἄλλη μεργιὰ κατὰ τὰ Θεοδώριανα». Ἀλλὰ ἐκεῖ θὰ ἐκινδύνευε νὰ κτυπηθῇ

(1) Περιοδικὸν «Χρονικὰ Πραμάντων», τεῦχος 2ον, 1973, σελ. 9.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

ἐκ τῶν νώτων ἀπὸ τὰ τμήματα τοῦ Ἰσμαὴλ ποὺ ἐβάδιζον ἐπὶ τῆς κορυφογραμμῆς Ματσουκίου - Νεράϊδας, ἀνατολικὰ τοῦ «Αὐτιοῦ», ἀκολουθοῦντα ἀπομακρυνομένους Καλαρρυτιανοὺς καὶ Συρρακιώτας καὶ τὰ ὁποῖα γρήγορα θὰ εὑρίσκοντο εἰς τὰ νῶτα του. Ἔπρεπε νὰ εὑρεθῇ ἄλλη θέσις καὶ ὡς τοιαύτη προσεφέρετο ὁ «Σταυρὸς» Θεοδωριάνων. Κεῖται νοτίως τῶν Θεοδωριάνων, μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ χωρίου Καψάλων, ὑψηλὰ εἰς τὸν ὀρεινὸν ὄγκον τῶν Τζουμέρκων. Ἔχει ἡ θέσις αὐτὴ πρὸς δυσμὰς τὰς δυσβάτους κορυφὰς τῶν Τζουμέρκων, πρὸς ἀνατολὰς δὲ τὴν κρημνώδη κατωφέρειαν πρὸς τὸν συνοικισμὸν «Σκαρπάρι» καὶ τὸν ποταμὸν Ἀχελῶον. Τὸ ἄνοιγμά της δὲν ὑπερβαίνει τὰ 400 μέτρα καὶ εἶναι ἡ θέσις —διάβασις— διὰ τῆς ὁποίας καὶ μόνον θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ κινηθῇ ὁ τουρκικὸς στρατὸς πρὸς τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν.

Ταύτην ἐγνώριζεν ὁ Μπακόλας καὶ μετὰ τὰς μάχας τῶν Πραμάντων, Μελισσουργῶν καὶ Ἀητοῦ, ἔσπευσε κατὰ τὰς ἀρχὰς Αὐγούστου 1821, μέσω τοῦ αὐχένος «Αὐτὶ» μὲ τὸ τμῆμα του, ἐξ ὀγδοήκοντα περίπου ἀνδρῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ γερο-Γιάννης Μπαλωμένος καὶ ὁ Μῆτρος Κοτελίδας, νὰ τὴν καταλάβῃ. Ἐκεῖ ἐκ τῶν πρώτων ἦλθον πρὸς ἐνίσχυσίν του ὁ ἐκ Μεγαλόχαρης (Μπότσης) ὁπλαρχηγὸς Γεώργιος Κοσσυβάκης, ὁ υἱός του Γιάννης καὶ ὁ Δημήτριος Σπαῆς ἐκ Τετρακώμου (Μήγερης) καὶ ὅλοι ὁμοῦ ἀνέμενον τὸν ἐχθρόν.

Ταυτοχρόνως ὁ Μπακόλας εἰδοποίησε καὶ τοὺς ἄλλους ὁπλαρχηγοὺς ποὺ εἶχαν λάβει μέρος εἰς τὰς μάχας τῶν Ἀγνάντων, Σχωρετσιάνων καὶ Πλάκας καὶ εἶχαν παραμείνει εἰς τὴν περιοχὴν ἐκείνην, νὰ σπεύσουν εἰς ἐνίσχυσίν του.

Ἐξ ἄλλου ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς, ἀφοῦ συνεπλήρωσε τὴν καταστροφὴν τῶν Πραμάντων καὶ Μελισσουργῶν, διελθὼν καὶ αὐτὸς τὴν θέσιν «Αὐτὶ» τὴν 3ην Αὐγούστου, ἐστρατοπέδευσε εἰς Θεοδώριανα, ὅπου ἔφθασαν καὶ τὰ ἄλλα τμήματά του, τὰ ὁποῖα εἶχον τεθῇ εἰς καταδίωξιν τῶν κατοίκων Συρράκου - Καλαρρυτῶν ὑψηλὰ εἰς τὴν ὀροσειρὰν τῆς Πίνδου, μέσω τῶν ἀτραπῶν τῶν θέσεων Ματσουκίου, Κριθάρια, Νεράϊδας.

Τὴν ἰδίαν νύκτα δύναμις στρατοῦ του, ὑπὲρ τὰς δύο χιλιάδας ἀνδρῶν, ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῶν στρατηγῶν Χουστάμπεη Ἀργυροκαστρίτη καὶ Ἰμβραὴμ Πρεμέτη ἤρχισαν νὰ ἀνέρχωνται τὴν Πλαγιὰν - Κουτσοχέρα, Ἀηδίνια - τῶν Θεοδωριάνων καὶ ἀπὸ πολὺ ἐνωρὶς τὸ πρωὶ τῆς 4ης Αὐγούστου ἐπιτίθενται κατὰ τοῦ ὀλιγαρίθμου τμήματος τῶν Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν, τὸ ὁποῖον ἐμψυχώνει συνεχῶς ἡ ἡρωϊκὴ μορφὴ καὶ ἡ γενναιότης τοῦ γέροντος Γώγου Μπακόλα. Οἱ ὀλίγοι Ἕλληνες κρατοῦν εἰς ἀπόστασιν τὰ ἐπιτιθέμενα τουρκικὰ τμήματα, τὰ ὁποῖα ἀδυνατοῦν νὰ πλησιάσουν τὴν στενὴν κορυφογραμμήν. Μετά τινας ὥρας ἤρχισαν νὰ καταφθάνουν εἰς βοήθειαν τοῦ Μπακόλα ὁμάδες ἐντοπίων, αἵτινες πληροφορηθεῖσαι τὰς κινήσεις τῶν Τούρκων, εὑρίσκοντο καὶ αὐταὶ ἐν ἀναμονῇ εἰς τὰς πλησίον θέσεις Χαροκόπου, Λογαροῦ, καθὼς καὶ τμήματα ὑπὸ τοὺς Ἰωάννην Ράγκον καὶ Ἀνδρέαν Ἴσκον. Ἔτσι πολὺ γρήγορα ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπαναστατῶν εἰς τὸν «Σταυρὸν» φθάνει τοὺς 350 ἄνδρας, διὰ νὰ

ἐνισχυθῆ ἀκόμη, κατὰ τὸ μεσημέρι, ἀπὸ τοὺς Στάθην Κατσικογιάννην, Ἰωάννην Φαρμάκην κλπ.[1].

Ἐνισχύονται ταυτοχρόνως καὶ τὰ ἐπιτεθέντα τὴν πρωΐαν τουρκικὰ τμήματα, τῶν ὁποίων τώρα ὁ ἀριθμὸς ὑπερβαίνει τὰς τρεῖς χιλιάδας ἀνδρῶν. Οἱ Ἕλληνες εὑνοοῦνται ἀπὸ τὸ ἔδαφος ποὺ κατέχουν καὶ ἔτσι κρατοῦν ἐπιτυχῶς τὰς θέσεις των καὶ ἀποκρούουν συνεχῶς τὸν ἐχθρὸν προσπαθοῦντα νὰ πλησιάση τὸν αὐχένα τοῦ «Σταυροῦ» μὲ μεγάλας ἀπωλείας δι' αὐτόν. Κατὰ τὰς ἀπογευματινὰς ὥρας καταφθάνουν καὶ νέαι ἐνισχύσεις τῶν Ἑλλήνων. Φθάνει ὁ στρατηγὸς Γεώργιος Βαρνακιώτης, ὁ Γεώργιος Καλέσης μὲ Ξηρομερίτας καὶ ἔτσι ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων ἀνέρχεται εἰς 500 περίπου ἄνδρας.

Αἱ ἐνισχύσεις τῶν Ἑλλήνων αἱ ὁποῖαι φθάνουν ἐκεῖ συνεχῶς, ἐνθαρρύνουν τοὺς μαχητὰς τοῦ «Σταυροῦ» καὶ διατηροῦν τὴν μάχην ἕως τὸ βράδυ, ὁπότε οἱ Τοῦρκοι ἀποκαμόντες παύουν τὸν πόλεμον.

Οἱ Ἕλληνες ἔχουν ἐνθουσιασθῆ ἀπὸ τὴν ἐπιτυχίαν αὐτὴν καὶ ἔτσι τὴν ἐπομένην, ὅταν οἱ Τοῦρκοι ἐπεχείρησαν καὶ πάλιν νὰ διασπάσουν τὴν ἄμυνάν των, τοὺς ἠνάγκασαν νὰ ἀποσυρθοῦν εἰς τὰ Θεοδώριανα. Ἀντελήφθησαν τώρα οἱ Τοῦρκοι ὅτι πᾶσα νέα ἀπόπειρα ἢ προσπάθειά των νὰ διαβοῦν τὸν «Σταυρὸν» καὶ νὰ προχωρήσουν πρὸς νότον ἦτο ματαία καὶ ἔτσι τὴν 6ην Αὐγούστου ἐπροτίμησαν διὰ τῆς θέσεως «Αὐτί» νὰ ἐπιστρέψουν εἰς Ἰωάννινα. Κατὰ τὴν ἐπιστροφήν των διὰ τῶν Μελισσουργῶν ὠλοκλήρωσαν τὴν καταστροφὴν τοῦ χωρίου αὐτοῦ μὴ ἀφήσαντες λίθον ἐπὶ λίθου.

Ἡ μάχη τοῦ Σταυροῦ εἶναι μάχη τοῦ Γώγου Μπακόλα, ὅστις μὲ ὀλίγους

---

1. Ἀπὸ τὴν αὐτοβιογραφίαν τοῦ Στάθη Κατσικογιάννη ἀπὸ 23 Μαρτίου 1833, ἀποσπῶμεν τὴν κάτω παράγραφον: «Τὸν ἴδιον μῆνα (Αὔγουστον 1821) παρευρέθην εἰς τὴν μάχην τοῦ Σταυροῦ κατὰ τὰ Τζουμέρκα μὲ τὸν Χουστάμπεη Ἀργυροκαστρίτην καὶ Ἰμβραὴμ Πρεμέτην» («Νέα Ἐφημερίς», 16.2.1888).

Καὶ ὁ Ἀνθυπολοχαγὸς Ἰωάν. Φαρμάκης, ἐκ Βάλτου, ὑποβάλλων πιστοποιητικὸν ἀναγνωρίσεως τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ, γράφει: «Ἔλαβα μέρος εἰς τὸ Μακρυνόρος. 2) Εἰς τὸ Κομπότι ὅπου ἐλαβώθη ὁ Καραϊσκάκης. 3) Εἰς Πέτα.... 5) Εἰς Πέτα ὅπου ἐσκοτώθη ὁ Γεώργιος Σκαρμίτζος. 6) Εἰς Πλάκαν ὅπου ἐλαβώθη ὁ Μᾶρκος. 7) Εἰς Σταυρόν. 8) Εἰς Ἄγναντα ὅπου διεσώσαμεν 800 ψυχὲς καὶ τὰς ὁποίας ὁ ἐχθρὸς εἶχε στενὰ κλεισμένας. 9), 10)....» (Χειρόγραφα Ἐθν. Βιβλ., Φάκ. Ἰ. Φαρμάκη).

Καὶ ὁ ἀγωνιστὴς ἑκατόνταρχος Χρῖστος Τζαούσης ἀπὸ τὴν Βόνιτσαν, εἰς τὴν ἀπὸ 7 Σεπτεμβρίου 1846 αἴτησίν του πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν Ἐκδουλεύσεων γράφει: «Μετὰ τὴν μάχην ταύτην (Κομποτίου) διηυθύνθημεν εἰς τὸ Πέτα ὅπου, προσβληθέντες ὑπὸ πολυαρίθμου στρατοῦ καὶ πολεμώντας δύο ἀκαταπαύστως ἡμέρας, ἐτελειώσαμεν τροφὰς καὶ πολεμοφόδια ἕνεκα τῶν ὁποίων ἠναγκάσθημεν νὰ ὑποχωρήσωμεν. Μετ' ὀλίγον διηυθύνθημεν εἰς Τζουμέρκα πρὸς βοήθειαν τοῦ Ράγκου καὶ Γώγου, οἵτινες εἶχον ἀποκλεισθῆ, πολεμώντας δὲ καὶ ἐλευθερώσαντες αὐτοὺς διηυθύνθημεν εἰς Κορέτζινα (Σχωρέτσιανα) καὶ Ἄγναντα ὅπου συνηντήθημεν μὲ τὸν ἐκ Πλάκας ἐρχόμενον ἐχθρικὸν στρατόν, τὸν ὁποῖον προσεβάλαμεν καὶ ἀποκλείσαμεν, ἀλλὰ μαθόντες ὅτι ὁ Γῶγος ἀπεκλείσθη εἰς Θεοδώριανα ἐβαδίσαμεν διὰ νυκτὸς καὶ φθάσαντες συνεκροτήσαμεν πεισματώδη μάχην καὶ τρέψαντες αὐτοὺς εἰς φυγὴν ἠνώθημεν μετὰ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Τσόγκα κλπ.».

ΕΘΝΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ

ἄνδρας ἐντοπίους, τῶν ἐπαρχιῶν Ἄρτης καὶ Βάλτου, ἀποφασίζει νὰ κρατήσῃ μακρὰν τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος τὰς ὁρδὰς τοῦ Χουρσὶτ Πασᾶ. Ἡ ἀποφασιστικότης του αὐτὴ εἰς τὸν «Σταυρόν», νὰ ἀνατρέψῃ σχέδια καὶ χείμαρρον τῶν Τούρκων, στήνων ὡς τεῖχος τὰ ρωμαλέα του στήθη εἰς τὸν αὐχένα ἐκεῖνον, ἐξασφαλίζει ἐλευθέρας καὶ εὐνοϊκὰς ἐξελίξεις εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, τόσον εἰς τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν, ὅσον καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἔκλεισε διὰ δευτέραν φορὰν τὰς Θερμοπύλας. Ὁ λαὸς ἀνεγνώρισε ὅτι ἡ ματαίωσις τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ἰσμαὴλ πρὸς νότον ἦτο ἔργον τοῦ Μπακόλα.

Εἰς ἕνα παλαιὸν Πεντηκοστάρι τῆς Παναγιᾶς Χρυσοσπηλιώτισσας τῶν Γουργιανῶν Ἄρτης ὑπάρχει γραμμένη ἡ κάτωθι θύμησις: «Ἔτος 1821. Θύμηση τὸν καιρὸ τοῦ χαλασμοῦ ὄντας ἐπάτησαν οἱ Τοῦρκοι τὸ Τζουμέρκο καὶ πῆραν τὸ διὸ τοῦ κόσμου ὅλο. Εἶχαν τοὺς Ἀγναντίτες κλεισμένους στὸ βουνὶ καὶ πολέμαγαν μέρες τρεῖς. Καὶ τοὺς ἔβγαλαν οἱ Σουλιῶτες καὶ γλύτωσαν τὸν κόσμον ὅλον. Καὶ πῆγε ὁ καπετάνιος Γῶγος Μπακόλας στὸ Σταυρὸ καὶ πολέμησε μὲ 6 χιλιάδες καὶ γλύτωσε τὸν κόσμον οὖλον»[1].

Εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του ὁ Ἰωάν. Μακρυγιάννης δίδει μικρὰν εἰκόνα τῆς μάχης τοῦ «Σταυροῦ», εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβεν διὰ πρώτην φορὰν μέρος παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Γώγου Μπακόλα: «Τὸν Σεπτέμβριον μῆνα (πρόκειται περὶ λάθους εἰς τὴν ἡμερομηνίαν) τὸ ἴδιον ἔτος εἰς τὸ Τζουμέρκο καὶ τὸν Σταυρὸν ἦρθαν Τοῦρκοι περίπου ἀπὸ πέντε χιλιάδες. Ὁ Γῶγος, ὁ Μπαλωμένος ποτὲ δὲν βγαίναμε τριακόσιοι πενῆντα. Ὁ πόλεμος ἄρχισε ἀπὸ τὴν αὐγὴ ὡς τὸ δράδυ. Ἦρθαν μιντάτια δικά μας ὁ Ράγκος, ὁ Κατζικογιάννης καὶ ἔγινε ἕνας χαλασμὸς τῶν Τούρκων μεγάλος καὶ πλῆθος λάφυρα πῆραν οἱ Ἕλληνες. Καὶ τὰ δύο μέρη πολέμησαν ἀντρείως. Ὅμως βγάλαμε τὰ δανεικά, ὅπου κέρδισαν τόσους πολέμους οἱ Τοῦρκοι, καὶ τοὺς τζακίσαμε τὴ μύτη ἐκεῖ. Καὶ ὁ χειρότερος Ἕλληνας ἐκείνη τὴν ἡμέρα ἔκαμε τὸ χρέος του. Ὅμως, προτιμιέται καὶ δοξάζεται ὁ Γῶγος ὁ Ἀθάνατος. Δὲν στοχάζονταν θάνατον αὐτὸς ὁ ἀγαθὸς πατριώτης. Θέ, συχώρεσε τὴν ψυχή του, καὶ σύ, πατρίδα, νὰ τὸν μακαρίζῃς ὅσο εἶσαι πατρίδα Ἐλεύτερη»[2].

Καὶ ἡ ἰδία ἐφημερὶς «Αἰτωλικὴ» τῆς 15ης Αὐγούστου 1821 δημοσιεύει τὴν ἑπομένην ἀνταπόκρισιν: «Μακρυνόρους 8 Αὐγούστου. Ἀπὸ πληροφορίας τοῦ Στρατοῦ τῶν Τζουμέρκων μανθάνομεν ὅτι ὁ ἐχθρὸς δυνατὸς ἀπὸ 2 χιλιάδας στράτευμα τὴν πέμπτην 4 τρέχοντος ἀντεπαρετάχθη εἰς μάχην εἰς τὴν θέσιν ὀνόματι Σταυρὸς εἰς τὸ χωρίον Θεοδωριανὰ ἐναντίον τοῦ Καπετὰν Γώγου Μπακόλα ὅπου εὑρέθη ἐκεῖ καὶ πολεμήσαντος ἕως τὰς 10 ὥρας τῆς ἡμέρας ἐκινδύνευσεν, ἀλλ' ἔφθασεν ὁ Ἀγιουτάντης Μουρίκος μὲ διακοσίους Ἀκαρνάνας ἐκ τοῦ στρατοπέδου τῆς Ἄρτης ὁμοίως καὶ ὁ Καπετὰν Γιαννάκης Ράγκος

---

1. Περιοδικὸν «Σκουφᾶς», Ἄρτα, ἔτος ΣΤ', τόμος Β', τεῦχος 17, σελ. 26.
2. Μακρυγιάννη, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 31.

ἀπὸ τὰ πλησιόχωρα μέρη ἐνδυναμώθησαν ἐκτύπησαν τοὺς ἐχθροὺς καὶ ἀπὸ τὰ ὀπίσθια καὶ ἔτρεψαν εἰς φυγήν.

Τρόπαια τῆς μικρᾶς ταύτης μάχης ἐστάθησαν τρεῖς σημαῖαι, δέκα ὀκτὼ φονευμένοι, τρεῖς αἰχμάλωτοι, δέκα ἑπτὰ ἄλογα, πιστόλαις καὶ γιαταγάνια ἀργυρόχρυσα εἰς γροσίων δέκα χιλιάδες τὰ ὁποῖα διεμοιράσθησαν εἰς τοὺς νικητάς. Τὸ ἑσπέρας τῆς πέμπτης (5) τρέχοντος ἔφθασαν ἐκεῖ καὶ οἱ στρατηγοὶ Βαρνακιώτης καὶ Καραΐσκος καὶ πλέον προσμένομεν νὰ ἴδωμεν τὴν γενικὴν μάχην ὅπου θέλει συγκροτηθῆ, εἴμεθα εὐελπεῖς ὅμως ὅτι ὅλοι ὅσοι ἐβῆκαν εἰς τὸ χωρίον Θεοδώριανα νὰ ἀφήσωσι ἐκεῖ τὰ πτώματά των».

Καὶ ὁ Κάρπος Παπαδόπουλος σημειώνει τὸ γεγονός: «Ὁ Γῶγος ἀφοῦ ἔμαθε ὅτι οἱ Τοῦρκοι τῶν Ἰωαννίνων εἰσέβαλον εἰς τὰ Τζουμέρκα, ἔδραμε καὶ ἔπιασε τὴν θέσιν «Σταυρὸς» διὰ νὰ κρατήσῃ αὐτοὺς καὶ ἐκεῖ κατέφθασε πρὸς ἐνίσχυσίν του ὁ Χιλίαρχος Ἰωάννης Ράγκος καὶ ὁ ἀξιωματικὸς Γεώργιος Καλέσης»[1].

Ὁμιλῶν ὁ βουλευτὴς Βάλτου Πᾶνος Ράγκος τὴν 6ην Μαρτίου 1846 εἰς τὴν Βουλὴν τῶν Ἑλλήνων διὰ τὴν δρᾶσιν τοῦ θείου του Γιαννάκη Ράγκου, λέγει: «Μάχαι εἰς Καλαρρύτες, εἰς Χαλάσματα, εἰς Κριθάρια, εἰς Μελισσουργόν, εἰς Ἀητόν, εἰς Ἄγναντα καὶ τέλος εἰς τὸν Σταυρόν, ὅπου ἔγινε ἡ παντελὴς καταστροφὴ τοῦ ἐχθροῦ.

Ὑπῆρχε μάλιστα καὶ εἷς βουλευτὴς (δεικνύων τὸν Νῖκον Θέου) συγχρόνως τότε ἔγινε καὶ εἰς Σχωρέτσιανα, μάχη τόσον τρομερὰ κατὰ τὴν ὁποίαν κατεστράφη κατὰ κράτος καὶ ἡ ἄλλη πτέρυξ τοῦ ἐχθροῦ ἥτις ἐξ Ἄρτης εἰς βοήθειαν ἤρχετο τῶν κατατροπωθέντων ἐχθρῶν εἰς τὸν «Σταυρὸν» καὶ συμπλακεῖσα εἰς τὸ μέρος αὐτὸ μετὰ τῶν ἐνδόξων Σουλιωτῶν, ἐρχομένων πρὸς βοήθειαν τοῦ στρατηγοῦ Ράγκου, κατεστράφη τοιουτοτρόπως»[2].

Διὰ τὴν μάχην τοῦ Σταυροῦ καὶ τὸν ἡρωϊσμὸ τοῦ Γώγου Μπακόλα διαβάζομεν στὴν «Ἱστορία τῆς Ἠπείρου» τοῦ Ἠπειρώτη Κωνσταντίνου Μέκιου, τὰ ἀκόλουθα: «...Ἐξέχουσαν δὲ θέσιν κατέλαβε μεταξὺ τῶν ὁπλαρχηγῶν ἐν τῇ προκειμένῃ ἐποχῇ ὁ ἐκ Ραδοβιζίου Γεώργιος ἢ Γῶγος Μπακόλας ἀνδραγαθήσας πολλαχοῦ καὶ ἰδίᾳ ἐν τῇ θέσει Σταυρός, κειμένην μεταξὺ Θεοδωριάνων καὶ Βουργαρελίου ἔνθα ἐθριάμβευσε κατ' ἀπειροπληθοῦς Ὀθωμανικῆς δυνάμεως, ὡς καὶ ἐν τῷ μεταξὺ Ἰωαννίνων καὶ Καλαρρυτῶν μέρει, ὅπου μεθ' ἑκατὸν μόνον γενναίων συμπολεμιστῶν του ἀπέκρουσε χιλιάδας ὅλας Ὀθωμανικῶν στρατευμάτων καὶ ἔσωσεν ἐκ τῶν ὀνύχων αὐτῶν πλείστας ἐξ Ἰωαννίνων καὶ Καλαρρυτῶν οἰκογενείας, αἵτινες καταδιωκόμεναι ὑπὸ τούτων ἐπὶ ὑπονοίᾳ στάσεως κατὰ τῶν καθεστώτων διέφυγον τὸν κίνδυνον καὶ διεπεραιώθησαν ἀσφαλῶς εἰς Ἀκαρνανίαν χάρις εἰς τὴν πολύτιμον ταύτην τοῦ Γώγου συνδρομήν...»[3].

Κι ὁ Κασομούλης μᾶς πληροφορεῖ εἰς τὰ «Ἐνθυμήματά» του: «...εἰς τὸν

---

1. Κάρπου Παπαδοπούλου, Τὰ κατὰ Βαρνακιώτην, Ἀθῆναι 1861, σελ. 14.
2. Ἡ μάχη τῶν Σχωρετσιάνων εἶχε προηγηθῆ τῆς τοῦ Σταυροῦ.
3. Κων. Μέκιου, Ἱστορία τῆς Ἠπείρου, Κάϊρον 1909, σελ. 216.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

Ἰούλιον μῆνα 1821 προχωροῦν οἱ Τοῦρκοι εἰς ἐκεῖνα τὰ θεόρατα στενά, ὅπου ἡ φύσις ἔκαμεν ἄσυλον διὰ τοιαύτας περιστάσεις. Λεηλατοῦν τὸ Καλάρι (Καλαρρύτες) οἱ Τοῦρκοι, φεύγει ὁ λαὸς ὅλος γυμνός, κυνηγῶντες τους οἱ ἐχθροί, τοὺς διέσωσεν ἡ περίφημος μάχη τοῦ Γώγου Μπακόλα εἰς τὸν Σταυρόν... Ὁ Γῶγος Μπακόλας εὑρέθη μόνον μὲ 70 στρατιῶτες εἰς τὸν Σταυρόν, καὶ ἀντιστάθη εἰς ἓξ χιλιάδες Τουρκαλβανούς, διώξας αὐτοὺς ἕως 7 ὥρας καὶ φονεύσας ἕως 400»[1].

Εἰς τὸ περιοδικὸν «Ἥλιος» ἐδημοσιεύθη μελέτη διὰ τὴν μάχην τοῦ Σταυροῦ, περιέχουσα τὰ ἑξῆς:

«....ἕνας ἀξιόλογος καὶ καθ' ὅλα ἀξιόμαχος ἐχθρικὸς στρατὸς ἤρχετο νὰ κτυπήσῃ τὰς ἐπαναστατημένας δυνάμεις τοῦ ἀφυπνισθέντος Ἔθνους μας μέσα εἰς τὰς ἀποκρήμνους φωλεάς των καὶ τὰ ὀχυρὰ κρησφύγετά των καὶ οὕτω νὰ ἐξασθενίσῃ καὶ καταβάλῃ τὴν στρατιωτικὴν καὶ μαχητικὴν δύναμιν τῆς φυλῆς μας... Ἓξ χιλιάδες καλῶς ἐξωπλισμένου καὶ ἀρτίως ὠργανωμένου στρατοῦ μὲ τὴν ἀπειρίαν τῶν βοηθητικῶν στρατιωτῶν καὶ τὰ ἀπαραίτητα φορτηγὰ ζῶα, τὰ ὁποῖα μετέφερον τὰς ἀφθονίας τῶν πυρομαχικῶν καὶ τῶν τροφίμων, διετάχθησαν νὰ μετακινηθοῦν διὰ τῆς τοποθεσίας τοῦ «Σταυροῦ» τῶν Τζουμέρκων εἰς ἐνίσχυσιν τῆς κινδυνευούσης στρατιᾶς τοῦ Μώρα Βαλεσή. Ἡ ἐντολὴ τὴν ὁποίαν εἶχε λάβει ὁ στρατὸς αὐτὸς ἦταν νὰ καταστρέψῃ κατὰ τὴν διαδρομήν του τὰ πάντα διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου, νὰ συντρίψῃ ὅλας τὰς φωλεὰς τῶν ἐπαναστατῶν Ἑλλήνων, αἱ ὁποῖαι θὰ περενεβάλλοντο ὡς πρόσκομμα εἰς τὸν δρόμον του, νὰ τρομοκρατήσῃ τοὺς ἀμάχους καὶ ἀθώους πληθυσμούς, ἵνα μὴ δυνηθοῦν νὰ κινηθοῦν ἐναντίον του ἢ ἄλλως νὰ τοῦ παράσχουν πράγματα κατὰ τὴν πορείαν του καὶ νὰ ἐρημώσῃ τελείως τὰ Ἑλληνικὰ μέρη, δι' ὧν θὰ διήρχετο. Ἡ τοποθεσία «Σταυρὸς» τῶν Τζουμέρκων προσεφέρετο ὡς μοναδικὴ καὶ καταλληλοτάτη διὰ νὰ κτυπηθῇ τελεσφόρως καὶ ἀποτελεσματικῶς ἡ πανίσχυρος ἐχθρικὴ στρατιά»[2].

Αἱ ἀπώλειαι τῶν Τούρκων εἰς τὴν μάχην τοῦ «Σταυροῦ» δὲν φαίνεται νὰ ἦσαν μεγάλαι καὶ τὰ λάφυρα τῶν Ἑλλήνων ἐκεῖνα ποὺ ἀναφέρει ἡ ἐφημερὶς «Αἰτωλική».

Οἱ Τοῦρκοι ἀντιληφθέντες κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς μάχης, ὅτι ἦτο ἀδύνατον, λόγῳ κυρίως καὶ τοῦ ἐδάφους, νὰ διασπάσουν τὴν ἄμυναν τῶν Ἑλλήνων, κατὰ τὴν δευτέραν, 5ην Λὺγούστου, ἀφοῦ ἐπανέλαβον τὴν ἐπίθεσιν, γρήγορα ἐγκατέλειψαν τὸ μέτωπον καὶ ἀπεσύρθησαν εἰς τὰ Θεοδώριανα. Ἴσως νὰ ἠναγκάσθησαν εἰς τοῦτο, καθόσον τὴν νύκτα εἶχε κινηθῇ τμῆμα ἐπαναστατῶν, ὑπὸ τὸν Γιαννάκην Ράγκον, πρὸς τὰ πλάγιά των καὶ ὑπῆρχε φόβος νὰ κτυπηθοῦν ἐκ τῶν ὄπισθεν. Τὰ τμήματα ποὺ ἔλαβον μέρος εἰς τὴν μάχην τοῦ «Σταυροῦ» ἀπετελοῦντο ἀπὸ ἀγωνιστὰς καταγομένους ἀπὸ τὸ Ραδοβύζι,

---

1. Νικ. Κασομούλη, Στρατιωτικὰ Ἐνθυμήματα, Ἀθῆναι 1940, τόμος 4ος, σελ. 49.
2. Στεφ. Βασιλοπούλου, Ἡ μάχη τῶν Τζουμέρκων, περιοδικὸν «Ἥλιος», Ἀθῆναι 1953, τεῦχος 473, σελ. 99 καὶ τεῦχος 474, σελ. 133.

Τζουμέρκα, Βάλτον καὶ Ξηρόμερον. Ἦτο δὲ τοιαύτη ἡ ἐντύπωσις, ἐκ τῆς νίκης τοῦ Μπακόλα εἰς τὸν «Σταυρόν», ὥστε ὁ λαὸς δὲν ἠρκέσθη εἰς ὀλίγας γραπτὰς ἐνθυμήσεις, ἀλλ' ἐξεδήλωσε τὸν θαυμασμόν του πρὸς τὸν ἀναγκάσαντα μίαν στρατιὰν τακτικοῦ στρατοῦ νὰ ὀπισθοχωρήσῃ γηραιὸν πολεμάρχην Μπακόλαν, μὲ διάφορα τραγούδια ἰδικῆς του ἐμπνεύσεως, ἐξυμνοῦντα τὸ ἱστορικὸν τοῦτο κατόρθωμα καὶ τὸν ἡρωϊσμόν του[1]:

---

1. Ἐνδεικτικῶς ἀναφέρομεν τὰ κάτωθι:

1. — Γῶγος Μπακόλας πολεμάει Σταυρὸ καὶ Χαροκόπου.
Μετριοῦνται οἱ Τοῦρκοι τρεῖς φορὲς τοὺς λείπουν τρεῖς χιλιάδες
μετριοῦνται τὰ κλεφτόπουλα
τοὺς λείπουν τρεῖς νομάτοι.

2. — Νάημουν μιὰ πετροπέρδικα στὴ Λαγαροῦ στὴ βρύση
νὰ ξύπναγα πολὺ ταχυά, δυὸ ὧρες πρὶν νὰ φέξη
νὰ πήγαινα γιὰ ν' ἄκουγα τί πόλεμος νὰ γένη.
Τ' εἶν' ὁ ἀχὸς ποὺ γίνεται καὶ ἡ ταραχὴ ἡ μεγάλη;
Γῶγος Μπακόλας πολεμάει μ' ἐννιὰ χιλιάδες Τούρκους.
Δὲν εἶναι κρίμα κι' ἄδικο καὶ ἀνομιὰ μεγάλη
νὰ πολεμᾶν οἱ ἑκατὸ μ' ἐννιὰ χιλιάδες Τούρκους;
Ὁ Γῶγος ἔβγαλεν φωνὴν ἀπὸ τὸ μετερίζι:
— Γιὰ πολεμᾶτε βρὲ παιδιὰ καὶ σκούζτε τα μεγάλα,
νὰ ραϊσθοῦνε τὰ βουνὰ καὶ νὰ σκιασθοῦν οἱ κάμποι,
γιὰ νὰ γλυτώσουν τὴ σκλαβιὰ τόσα γυναικοπαίδια,
ποὺ κυνηγιῶνται σὰν τ' ἀρνιά, καὶ σκούζουν καὶ βελάζουν.
Ὁ πόλεμος ἐκράτησε ἀπ' τὸ πουρν' ὡς τὸ βράδυ,
κι' ἐγλύτωσαν οἱ Χριστιανοὶ κι' ἐτσάκισαν οἱ Τοῦρκοι.

3. — Νάημουν μιὰ πετροπέρδικα στὴ Λαγαροῦ στὴ βρύση
νὰ ξάνοιγα πολὺ ταχυά, δυὸ ὧρες πρὶν φέξη
νὰ ξύπναγα τὴ συντροφιά, τὸ Μῆτρο Κουτελίδα.
Ξύπνα καϋμένη συντροφιά, μπρὲ Μῆτρο Κουτελίδα,
ξύπνα ν' ἀκούσης πόλεμο καὶ φοβερὸ ντουφέκι.
Ποιός εἶν' αὐτὸς ποὺ πολεμάει Σταυρὸ καὶ λαροκόπου;
Γῶγο Μπακόλας πολεμάει μ' ἐννιὰ χιλιάδες Τούρκους,
κ' οἱ Τοῦρκοι ὅρκον ἔκαναν, ὅρκο στὰ χαϊμαλιά τους
γιὰ νὰ περάσουν τὸ ζυγό, Τζουμέρκα, Ραδοβίζι,
νὰ πάρουν σκλάβους τὰ παιδιά, κορίτσια καὶ νυφάδες.
Γῶγος Μπακόλας φώναξε σὰν καπετάνιος ποὺ ἦταν:
— Γυρίστε πίσω, Τοῦρκοι μου, μὴ χάνετε τὸν ὅρκο,
τί ὅσο εἶναι ὁ Γῶγος ζωντανὸς καὶ ζῇ κι' ὁ Κουτελίδας,
σκλάβους ἐσεῖς δὲν παίρνετε κορίτσια καὶ νυφάδες
τί ἐμεῖς μολύβια δίνουμε, σπαθιὰ ξεγυμνωμένα.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

ΔΕΥΤΕΡΑ ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΜΠΑΚΟΛΑ ΕΙΣ ΤΟ ΠΕΤΑ

Μετὰ τὴν μάχην τοῦ Σταυροῦ ὁ Μπακόλας κατέρχεται διὰ τῆς Σκουληκαριᾶς εἰς τὸ Πέτα, θέσιν τὴν ὁποίαν θέλει πάντοτε νὰ κρατῇ. Ἔχει, μεταξὺ τῶν ἄλλων ὁπλαρχηγῶν, τὴν πρωτοβουλίαν τῶν ἐπιχειρήσεων.

Τὴν 10 Σεπτεμβρίου εἰδοποιεῖται ἀπὸ τὸν Μηροπολίτην Ἄρτης Ἄνθιμον, ὅτι οἱ Τοῦρκοι πληροφορηθέντες τὴν ἐκεῖ ἄφιξίν του, ἑτοιμάζονται νὰ τοῦ ἐπιτεθοῦν. Ἡ δύναμις τοῦ ὑπὸ τὸν Μπακόλαν Ἑλληνικοῦ στρατοπέδου τοῦ Πέτα ἀνήρχετο τὴν ἡμέραν ἐκείνην εἰς 350 ἄνδρας. Εἶχε μαζί του τὸν Δημοτσέλιον μὲ τοὺς Ξηρομερίτας, τὸν Σταμούλην Μαλεσιάδην, μὲ τοὺς Βαλτινούς, τὸν Φώτιον Σκαλτσογιάννην μὲ 50 Ραδοβυζινούς, τὸν Γιάννην Μακρυγιάννην καὶ ἄλλους.

Ποῦ εἶστε, παιδιὰ τοῦ Τζουμερκιοῦ, παιδιὰ ἀπὸ τὸ Ραδοβίζι;
γιὰ πολεμᾶτε δυνατά, ὅσο κι' ἂν ἠμπορῆτε,
νὰ ραγισθοῦνε τὰ βουνά, ν' ἀχολογοῦν οἱ κάμποι,
ν' ἀκούσῃ τὸ ντουφέκι μας κι' ὁ Μπότσαρης ὁ Μάρκος.

4. — Ποιός εἶν' αὐτὸς ποὺ πολεμάει καὶ βροντερὰ χουγιάζει;
Γῶγος Μπακόλας πολεμάει μὲ χίλιους πεντακόσιους.
Λεβέντες Ραδοβιζινοί, πετρίτες τοῦ Τζουμέρκου
παστρέψτε τὰ ντουφέκια σας, τροχίστε τὰ σπαθιά σας,
τί πλάκωσ' ἡ Ἀρβανιτιά, γιὰ νὰ μᾶς ξολοθρέψουν,
νὰ πάρουν τὶς γυναῖκες σας, τὶς νύφες, τὰ κορίτσια,
καὶ σεῖς σκλάβοι μὴ γίνεστε εἰς τοὺς παληοαρβανίτες,
μόν' τρέξτε γιὰ νὰ πιάσωμε ἐκείνη τὴ ραχούλα,
φτιάξτε ταμπούρια δυνατά, πιάστε τὰ μετερίζια.
Τρεῖς ὧρες ἐπολέμησαν σὰν ἄξια παλληκάρια,
φουσέκι στὶς μπαλάσκες του δὲν ἔμεινε κανένα,
καὶ τότε ὁ Γῶγος φώναξε, ἀπὸ τὸ μετερίζι:
Ποῦ εἶστε παιδιὰ τοῦ Τζουμερκιοῦ, παιδιὰ ἀπ' τὸ Ραδοβίζι,
ἀφῆστε τὰ ντουφέκια σας, τραβᾶτε τὰ σπαθιά σας,
βάλτε τοὺς Τούρκους ὀμπροστά, χτυπᾶτε, πολεμᾶτε.

Τὸν ἴδιον μῆνα τῆς μάχης τοῦ Σταυροῦ, ὁ διδάσκαλος Μεσολογγίου Τριαντ. Σπουδῆς εἰς τὸ «Ἐλεγεῖον» τὸ ὁποῖον συνέταξε διὰ τοὺς ἥρωας γράφει: εἰς τὸ Ραδοβύζι τῆς Ἄρτης:

5. — Γέρων σεβασμιώτατε, φρικτὲ Γῶγο Μπακόλα
τίς ἠμπορεῖ νὰ ἐξεπιῇ τὰ πρακτικά σου ὅλα;
Τὸ Μακρυνόρου..... τοῦ Πέτα τὸ γνωρίζει.
Τὸ Βουργαρέλι καὶ τ' Αὐτὶ κι' ἡ Πλάκα τὸ σαλπίζει.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

Τὴν ἰδίαν νύκτα ὁ Γῶγος καθορίζει τὴν ἄμυναν καὶ τὰς θέσεις τὰς ὁποίας θὰ καταλάβῃ ἕκαστον τμῆμα. Τὸν Φώτιον Σκαλτσογιάννην μὲ τοὺς Ραδοβυζινοὺς ἐτοποθέτησε μέσα εἰς τὸ χωριό, ἵνα χρησιμεύσῃ ἐν καιρῷ ὡς ἐφεδρεία.

Πράγματι, τὴν πρωΐαν τῆς 11 Σεπτεμβρίου 1821 οἱ Τοῦρκοι τῆς Ἄρτης, ἀσυγκρίτου μεγαλυτέρας δυνάμεως ὑπὸ διαφόρους ἀρχηγούς, τὸν Ἰσμαὴλ Πασόμπεη Γιαννιώτην, Ἰσμαὴλ Πλιάσαν, Σεφτῆ πασᾶν, Σούλτζα Κόρτσαν, Μαξοὺτ ἀγᾶ, Χασὰν πασᾶ καὶ ἄλλους, ἐκίνησαν ἐξ Ἄρτης καὶ μόλις ἔφθασαν εἰς τὰς ὑπωρείας τῶν δυτικῶν λοφοσειρῶν τοῦ Πέτα ἐπετέθησαν, διὰ συντονισμένου πυρὸς πεζικοῦ καὶ πυροβολικοῦ, κατὰ τῶν Ἑλληνικῶν θέσεων. Ἐνεργοῦν οἱ Τοῦρκοι ἀλλεπαλλήλους ἐπιθέσεις, ἀλλὰ συνεχῶς ἀποκρούονται.

Ἡ μάχη διεξάγεται μὲ πεῖσμα. Παρὰ τὴν πυκνότητα τοῦ ἐχθρικοῦ πυρὸς ὁ Μπακόλας, περιφερόμενος εἰς τὰ ὀχυρὰ καὶ ἐφοδιάζων τοὺς ἄνδρας μὲ πολεμοφόδια, συνάμα δὲ ἐμψυχώνων αὐτούς, ἠδυνήθη τελικῶς νὰ ἀνατρέψῃ ὅλας τὰς ἐπιθέσεις.

Κατὰ τὸ ἀπόγευμα ρίπτει εἰς τὴν μάχην τὸν Φώτην Σκαλτσογιάννην, τὸν ὁποῖον μέχρι στιγμῆς ἐκράτει εἰς ἐφεδρείαν καὶ μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα τμήματα ἐνήργησε γενικὴν ἔφοδον καὶ ἠνάγκασε τοὺς Τούρκους νὰ ὑποχωρήσουν πρὸς τὸν ποταμὸν Ἀραχθον καὶ νὰ ἐπιστρέψουν μὲ τὴν ἔλευσιν τοῦ σκότους εἰς Ἄρταν, ἀφήσαντες πολλοὺς νεκρούς. Αἱ ἀπώλειαι τῶν Ἑλλήνων ἦσαν τρεῖς νεκροὶ καὶ ἓξ τραυματίαι, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Γιάννης Μακρυγιάννης, πληγωθεὶς ἐλαφρῶς εἰς τὸ δεξιὸν πόδι.

Ὁ Μακρυγιάννης εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του διηγεῖται τὸ ἑξῆς ἐπεισόδιον: Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μάχης ἕνας νεαρὸς στρατιώτης υἱὸς Τούρκου μπέη, θρασύς, περιφρονῶν τὸν κίνδυνον, ἐξήρχετο τῶν τουρκικῶν γραμμῶν καὶ ἐζήτει νὰ ἀνεύρῃ εὐπαθὲς σημεῖον τῶν Ἑλληνικῶν γραμμῶν. Οἱ Ἕλληνες εἶχαν ἐπισημάνει τὴν θέσιν του καὶ ἐπυροβόλουν συνεχῶς ἐναντίον του, ἀλλ' ἀνεπιτυχῶς. Ὁ Γῶγος ὅταν εἶδε τοῦτο, ἐφώναξε: «Μὴ καῖτε ἄδικα τὰ φυσίκια σας εἰς αὐτὸν τὸν γουρνομύτη. Περιμένετε καὶ θὰ πυροβολήσω ἐγώ, σεῖς νὰ μοῦ φέρετε τὸ κεφάλι του». Κάποιος ἀπὸ τοὺς στρατιώτας τοῦ ἀπήντησε: «Αὐτὸς ποὺ τὸ ἔχει δὲν μᾶς τὸ δίνει». «Τώρα θὰ ἰδῆτε», ἀπήντησε ὁ Γῶγος, καὶ μόλις ὁ νεαρὸς Τοῦρκος ἔκαμε τὴν ἐμφάνισίν του, ὁ Γῶγος ἐσημάδευσε εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ τὸν ἐφόνευσε. Οἱ στρατιῶται, τοῦ ἔφεραν τὸ κεφάλι».

Ὁ Μακρυγιάννης προσθέτει: «Ὅλοι ἐπολεμήσαμεν γενναίως, ὅμως αὐτὸς περισσότερον πολεμιστὴς γενναῖος καὶ ὁδηγὸς φρόνιμος»[1]. Καὶ περαιτέρω: «Ἦταν πολλὰ ἄξιος καὶ γενναῖος ὁ Γῶγος καὶ τυχερὸς εἰς τὸν πόλεμον καὶ μὲ πολὺ κομάντο. Ἡ πατρὶς χάριτας χρωστάει εἰς αὐτὸν τὸν γενναῖον ἄνδρα»[2].

1. Μακρυγιάννη, Ἀπομνημονεύματα, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 32.
2. Μακρυγιάννη, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 49.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

ΣΥΜΠΛΟΚΗ ΕΙΣ ΤΟ ΝΕΟΧΩΡΙ

Μετὰ τὴν μάχην τῆς 11 Σεπτεμβρίου ὁ Μπακόλας, ἀφοῦ ἀφῆκε φρουρὰν εἰς τὸ Πέτα, μετέβη εἰς τὸ Κομπότι, ὅπου ἦσαν καὶ ἄλλοι ὁπλαρχηγοὶ μὲ τὰ τμήματά των συνολικῆς δυνάμεως 300 ἀνδρῶν. Ἦτο ἐκεῖ καὶ ὁ Γεώργιος Καραϊσκάκης. Τὴν διεύθυνσιν τοῦ στρατοπέδου παίρνει μὲ τὴν ἄφιξίν του ἐκεῖ ὁ νικητὴς τοῦ Σταυροῦ. Οὗτος συλλαμβάνει τὸ σχέδιον νὰ περάσῃ τὸν ποταμὸν Ἄραχθον καὶ νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν Τούρκων τοῦ χωρίου Νεοχώριον, εὑρισκομένου παρὰ τὰς ἐκβολὰς καὶ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ. Ἐστάθμευε ἐκεῖ μία ἰσχυρὰ δύναμις τουρκικοῦ στρατοῦ, προστατεύουσα τὴν εὔφορον πεδιάδα τῆς Ἄρτης, ἀπὸ τὰς πρὸς αὐτὴν ἐξορμήσεις τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐλέγχουσα συνάμα τὰς κινήσεις των εἰς τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον.

Τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν τῆς ἐπιχειρήσεως εἶχε ὁ Μπακόλας, τὴν ἐκτέλεσιν δὲ αὐτῆς ἀνέθεσε εἰς τὸν Γεώργιον Καραϊσκάκην.

Μόλις ἐνύκτωσε, μίαν ἡμέραν κατὰ τὸ τέλος Σεπτεμβρίου, ἀνεχώρησαν τὰ τμήματα ἀπὸ τὸ Κομπότι καὶ μετὰ δίωρον πορείαν ἐφθασαν εἰς τὸ χωρίον Μπάνη (Λουτρότοπος) ἔναντι τοῦ Νεοχωρίου καὶ ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Ἀράχθου. Λόγῳ προώρων βροχῶν εἰς τὴν ὀρεινὴν περιοχὴν εὗρον τὸν ποταμὸν πλημμυρισμένον.

Ὁ Μπακόλας, χωρὶς νὰ διστάσῃ, ἐγυμνώθη καὶ ἀκολουθούμενος ἀπὸ τὸ ἕνα τμῆμα ἀνδρῶν εἰσῆλθε εἰς τὸν ποταμὸν καὶ ἔφθασε εἰς τὴν ἔναντι ὄχθην, ἐν συνεχείᾳ τῆς ὁποίας ἐκτείνεται τὸ χωρίον Νεοχώριον. Τοῦτο ἔπραξε ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ νὰ ἐνθαρρύνῃ τὰ ἄλλα τμήματα, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ νὰ καλύψῃ τὴν διέλευσιν καὶ ἐκείνων. Ἠκολούθησε τὸ τμῆμα ὑπὸ τὸν Γεώργιον Καραϊσκάκην καὶ ἐν συνεχείᾳ ἡ τρίτη ὁμάς. Ἐκ τῶν φωνῶν ἑνὸς Νεοχωρίτου, διερχομένου τὸν ποταμὸν μὲ τὸ ἄλογόν του καὶ κινδυνεύσαντος νὰ πνιγῇ, ἀφυπνίσθησαν οἱ Τοῦρκοι τῆς φρουρᾶς καὶ ἔτρεξαν πρὸς τὸν ποταμόν. Καθ' ὃν χρόνον ἠκούσθησαν αἱ φωναί, ἡ τρίτη ὁμὰς εὑρισκομένη εἰς τὸ μέσον τοῦ ποταμοῦ Ἀράχθου, ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Μπάνην. Ὁ Γῶγος Μπακόλας μὲ τὸν Γ. Καραϊσκάκην εὑρισκόμενοι εἰς τὴν δεξιὰν ὄχθην, ὑπεχρεώθησαν νὰ δώσουν σκληρὰν μάχην μὲ τοὺς καταφθάσαντας Τούρκους τῆς φρουρᾶς Νεοχωρίου καὶ ἀφοῦ τοὺς ἀπεμάκρυναν κάπως ἔτρεξαν νὰ διαφύγουν πάλιν διὰ τοῦ ποταμοῦ καὶ νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὸ Κομπότι[1].

1. Μακρυγιάννη, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 86.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΑΡΤΗΣ

Τὸν Αὔγουστον 1821 ἡ πολιορκία τοῦ Χουρσὶτ στενεύει πολὺ τὰ Ἰωάννινα καὶ τὸν Ἀλῆ. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἰδίου μηνὸς τὸν εἶχε φέρει εἰς πολὺ δυσχερῆ θέσιν καὶ τότε ὁ Ἀλῆς ἐζήτησε ἀπὸ τοὺς φίλους του Ἀλβανοὺς ἀξιωματικοὺς νὰ συμπράξουν μὲ τοὺς ἐπαναστατημένους Ἕλληνας κατὰ τοῦ Χουρσὶτ διὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν του, ὑποσχόμενος εἰς ὅλους ἀμοιβὰς καὶ δηλώνων, ὅτι ὅλα τὰ κεφαλοχώρια τῶν Χριστιανῶν, τὰ ὁποῖα εἶχε καταλάβει κατὰ καιροὺς διὰ τῆς βίας ἀπὸ τοὺς κατόχους των, θὰ ἔμειναν ἐλεύθερα.

Οἱ φίλοι του Ἀλβανοὶ ἀξιωματικοὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἔφθασαν εἰς τὸ Πέτα, ὅπου συνήντησαν τοὺς ἐκεῖ ἐστρατοπεδευμένους Σουλιώτας, Ἀκαρνάνας, Ραδοβυζινοὺς καὶ Τζουμερκιώτας ὁπλαρχηγούς, μὲ τοὺς ὁποίους συνεφώνησαν νὰ συμπράξουν εἰς κοινὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ Χουρσίτ.

Ἀφοῦ συνεζητήθησαν ὅλα τὰ προβλήματα καὶ τὰ σχέδια τῆς συμμαχίας, συνετάγη τὸ κάτωθι πρακτικὸν μεταξὺ Τουρκαλβανῶν καὶ Ἑλλήνων. Εἰς τὴν συμμαχίαν αὐτῶν προσεχώρησαν τὴν ἰδίαν ἡμέραν δι' ἰδιαιτέρου ἐγγράφου, ὁ Γῶγος Μπακόλας καὶ ὁ Ἀνδρέας Ἴσκου.

Ἡ Συνθήκη

«Ἡμεῖς οἱ ὑπογεγραμμένοι δίδομεν τὸ γράμμα τῶν Ἀγάδων, τοῦ Ἄγο Μπουχουρδάραγα, τοῦ Ταχὴρ Ἀγᾶ Ἀμπάζη καὶ Χουσεὶν Μπέη Λιάμτζε καὶ Κουζδὰρ Μπίτζιανη καὶ Σουλεϊμὰν Μέτο καὶ λοιπῶν ἀγάδων καὶ μπουλουκμπασιάδων ὅπου ἐγενήκαμεν ἕνα σῶμα καὶ ἔχομεν νὰ τζαλιστίσωμεν[1] μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις μας, χωρὶς χιλὲ[2] καὶ χωρὶς κουσούρι, διὰ νὰ ἐβγάλωμεν εἰς σελιαμέτι[3] τὸν βεζὺρ Ἀλῆ πασιᾶ ἐφέντη μας καὶ τὸν ἑαυτόν μας, καὶ ὁποιος ἄνθρωπος ἢ μεγάλος ἢ μικρός, ἢ Τοῦρκος, ἢ Ρωμαῖος ἤθελε ἐγγίξει ἢ πολεμήσει κανέναν ἀπὸ ἡμᾶς, νὰ εἴμεθα ὅλοι εἰς τὴν βοήθειάν του, ἡμεῖς ὁποὺ ἐβουλώσαμεν καὶ ὑπογράψαμεν, καὶ ἀνίσως κανένας ἀπὸ ἡμᾶς ἤθελε γυρίσει καὶ φανῇ ἐνάντιος, νὰ εἴμεθα ὅλοι ἐπάνω του, νὰ τὸν χαλνοῦμεν καὶ νὰ τὸν κυνηγοῦμεν, καὶ ἐβγαίνοντας ὁ βεζὺρ Ἀλῆ πασιᾶς εἰς σελιαμέτι, ἀνίσως θελήσῃ νὰ ἐγγίξῃ κανένα ἀπὸ ἡμᾶς ἢ Τοῦρκον ἢ Ρωμαῖον νὰ μὴ τὸ δεχθῶμεν καὶ νὰ εἴμεθα ὅλοι Τοῦρκοι καὶ Ρωμαῖοι βοηθοὶ ἐκείνου, ὁποὺ ἤθελε ἐγγιχθῇ ἀπὸ μέρος τοῦ Ἀλῆ πασιᾶ. Καὶ ἀκόμη εἰς τὸ ἑξῆς ὁποιος ἤθελε γενῇ σύντρο-

1. νὰ προσπαθήσωμεν.
2. δόλον.
3. σωτηρία.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

φός μιας ἢ Τοῦρκος ἢ Ρωμαῖος, τὸν ἔχομεν καὶ αὐτὸν μέσα εἰς τὴν ἰδίαν συντροφιάν. Προσέτι καὶ ὅσα κεφαλοχώρια μεγάλα καὶ μικρὰ εἶχε παρμένα διὰ τζεφτιλίκια[1] ὁ βεζὺρ Ἀλῆ πασιᾶς μὲ βίαν καὶ χωρὶς ἄσπρα, αὐτὰ λοιπὸν εἰς τὸ ἑξῆς μένουν παντὶ ἐλεύθερα καὶ κεφαλοχώρια καθὼς ἦταν ἐξ ἀρχῆς καὶ ἔχουν νὰ δίδουν μόνον τὴν βασιλικὴν δεκατιάν, ὅσα ἐδεκατίζονταν καὶ ὅσα ἔδιδον κέσμι[2], πάλιν νὰ δίδουν τὸ κέσμι καὶ ἄλλο τίποτα δὲν ἔχουν νὰ δίδουν οἱ χριστιανοί. Αὐτὸ εἶναι τὸ σιάρτι[3] μας, αὐτὴ εἶναι ἡ συνθήκη μας καὶ ἀνίσως παραλλάξωμεν ἀπὸ τὰς ἄνωθεν συμφωνίας μας, νὰ εἴμεθα ἔξω ἀπὸ τὴν πίστιν τοῦ Κυρίου μας Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ νὰ ἔχωμεν τὴν κατάραν τῆς Παναγίας καὶ πάντων τῶν ἁγίων, καὶ νὰ συγκρινώμεθα μετὰ τοῦ προδότου Ἰούδα εἰς τὸ ἀχρέτι[4] καὶ ἐδῶ εἰς τοῦτον τὸν ντουνιὰ νὰ εἴμαστε οἱ ἄτιμοι τοῦ κόσμου, καὶ γίνεται τὸ παρόν μας εἰς ἀσφάλειαν καὶ δίδεται εἰς χεῖρας των.

1821 Σεπτεμβρίου 1 Πέτα Ἄρτας

Ὑπογεγραμμένοι

Τ ο ῦ ρ κ ο ι :	Σ ο υ λ ι ῶ τ α ι :
Ἄγο Μουχουρντάρης	Νότης Μπότζαρης
Ταὴρ Ἀμπάζης Ζεριπενῆς	Νάσιος Φωτομάρας
Τζένκο Λιάμιτζες	Θανάσης Δράκος
Σουλεϊμὰν Μπέτος	Φῶτο Παναγιώτης
Τζέλιος τοῦ Μουσταφᾶ Παραμυθιώτης	Κίτζιος Μίτζης
Τζένκος ντελημιέτζιαννης ἀπὸ Βεκοκάσι	Νάστος Καραμπίνας
Πάγιας τοῦ Ἰσοὺφ Πάγια Τόσκες	Κίτζιος Κώστας
Μέτζε Μέτζιος Ἀληπούρας	Νάσιος Τζίμια Ζέρβας

Ἀ κ α ρ ν ᾶ ν ε ς

Γεωργάκης Νικολοῦ
Ἀνδρέας Καραΐσκου
Ἀλεξάκης Βλαχόπουλος
Γῶγος Μπακόλας
Ἀναγνώστης Καραγιάννης
Γιαννάκης Ράγκος
Ἀναγνώστης Ζώτου
Μῆτρος Κουτελίδας»[5].

Ἐκ τῆς συμφωνίας αὐτῆς διαφαίνεται, ὅτι ἐάν ποτε ὁ Ἀλῆς ἀπελευθερού-

1. τσιφλίκια.
2. ἡ κατ' ἀποκοπὴν τιμή.
3. συμφωνία, ὅρος.
4. στὸν ἄλλο κόσμο.
5. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, Ἀθῆναι 1963, τόμος 5ος, τεῦχος Α', σελ. 61.

ΑΡΧΕΙΟ ΑΡΧΕΙΟ

το καὶ ἀπεκαθίστατο εἰς τὴν προτέραν του θέσιν, τὰ ὅρια τῆς ἐπικρατείας του, θὰ περιορίζοντο κατ' ἔκτασιν.

Μετὰ τὴν ὑπογραφήν της, οἱ διάφοροι ὁπλαρχηγοὶ ἀνεχώρησαν διὰ τὴν συγκρότησιν καὶ δυνάμωσιν τῶν τμημάτων, ὁ δὲ Γῶγος Μπακόλας ἔμεινε εἰς τὸ Πέτα. Ἐκεῖ ἐδέχθη κατὰ τὴν 11ην Σεπτεμβρίου τὴν ἐπίθεσιν τῆς φρουρᾶς τῆς Ἄρτης, περὶ τῆς ὁποίας ἐγράψαμεν, ὡς ἀπάντησιν τοῦ Χουρσὶτ διὰ τὴν συνθήκην ποὺ ὑπέγραψεν αὐτὸς καὶ οἱ ἄλλοι ὁπλαρχηγοί. Ἀκολούθως μετεστάθμευσε εἰς Κομπότι, ἀπ' ὅπου ἐνήργησε τὴν ἐπίθεσιν, κατὰ τοῦ χωρίου Νεοχώριον τῆς πεδιάδος τῆς Ἄρτης, διὰ νὰ ἐπανέλθῃ μετά τινας ἡμέρας εἰς τὸ Πέτα, ὅπου κατὰ τὸν Ὀκτώβριον ἤρχισαν νὰ συγκεντρώνωνται καὶ τὰ τμήματα, τῶν ἄλλων συμπραξάντων εἰς τὴν συμφωνίαν Ἑλλήνων καὶ Τούρκων ἀρχηγῶν. Σκοπός των ἦτο νὰ διατηροῦν ἐπαφὴν μὲ τὸν ἐχθρὸν καὶ νὰ κρατοῦν σημαντικὰς δυνάμεις τοῦ Σουλτανικοῦ στρατοῦ τοῦ Χουρσὶτ μακρὰν τῆς πολιορκίας τῶν Ἰωαννίνων, προσέτι δὲ καὶ ἡ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀπασχόλησις αὐτῶν διὰ διαφόρων κρούσεων καὶ ἐπιθέσεων ἀκόμη. Διὰ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν ἐπεδίωκον οἱ Ἀλβανοὶ τὴν ἀνακούφισιν τοῦ πολιορκημένου Ἀλῆ καί, ἐὰν ἦτο δυνατόν, τὴν ἀπαγκίστρωσίν του ἀπὸ τὸν κλοιὸν εἰς τὸν ὁποῖον τώρα εὑρίσκετο.

Διὰ τὴν ἐπιτυχίαν ὅμως τῶν σχεδίων αὐτῶν τῆς συμμαχίας, Ἕλληνες καὶ Ἀλβανοί, εἶχον ἀνάγκην πολεμικοῦ ὑλικοῦ, τὸ ὁποῖον μόνον ὁ Μαυροκορδᾶτος ἠδύνατο νὰ τοὺς ἐφοδιάσῃ, καὶ τροφίμων ἐκ τῆς Αἰτωλοακαρνανίας.

Δι' αὐτό, ὅταν κατ' Ὀκτώβριον 1821, ἐπανῆλθον εἰς τὸ Πέτα Ἕλληνες ὁπλαρχηγοὶ καὶ Ἀλβανοὶ ἀξιωματικοί, ἤρχισαν τὰς ἐνεργείας διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ στρατοπέδου των πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ συμμαχικοῦ σκοποῦ. Καὶ κατὰ πρῶτον ἐστράφησαν πρὸς τὸν Μαυροκορδᾶτον διὰ τῆς κάτωθι ἐπιστολῆς των: «Ἐκλαμπρότατε κύριε Ἀλέξανδρε Μαυροκορδᾶτε,

Ἐπειδὴ καὶ ἡ περίστασις τὸ ἐκάλεσε, διὰ νὰ ἀνταμωθῶμεν ὅλοι μας ἐδῶ καὶ νὰ ὁμιλήσωμεν διεξοδικῶς καὶ ἀδελφικῶς περὶ τῆς παρούσης κοινῆς μας καταστάσεως καὶ νὰ δώσωμεν ἕνα ὀρθὸν δρόμον εἰς τὴν ὑπόθεσίν μας, διὰ νὰ λείψῃ εἰς τὸ ἑξῆς ἡ ἀκαταστασία καὶ ἀσυμφωνία, ὅλοι μας, Τοῦρκοι καὶ Ρωμαῖοι, οἱ κάτωθεν σημειωμένοι καὶ πάντες οἱ μεθ' ἡμῶν ἐδέθημεν πρῶτον μὲ τὸν ἀδιάλυτον δεσμὸν τῆς ἀδελφότητος, βάνοντες διὰ μάρτυρα τὸν ἀλάνθαστον Θεόν, μὲ ἀπόφασιν στερεὰν καὶ ἀμετάτρεπτον καὶ μὲ τὸν ἰσχυρότερον ὅρκον τῆς τιμῆς καὶ τῆς συνειδήσεως τώρα καὶ πάντοτε νὰ μένωμεν τοιοῦτοι, καὶ διαφορὰ ἄλλη εἰς κάθε ὑπόθεσίν μας νὰ μὴν εἶναι ἐν τῷ μέσῳ μας, παρὰ μόνον ἐκείνη τῆς θρησκείας, τὰ δὲ ἄλλα πάντα νὰ εἶναι ἴδια καὶ ἴσα τόσον διὰ Τούρκους ὡσὰν καὶ διὰ Χριστιανούς. Δεύτερον, κρίναντες ἀκριβῶς τὰς περιστάσεις μας καθ' ὅλους τοὺς τρόπους τῆς ζωῆς καὶ ἀληθοῦς κρίσεως τῶν πραγμάτων, εἴμεθα πολὺ ἀδύνατοι καὶ ἐστερημένοι πάντων τῶν ἐν τῇ παρούσῃ κριτικῇ περιστάσει ἀναγκαίων. Ὁ ἐχθρὸς ἡμῶν πολλὰ ἰσχυρὸς καὶ ἀδυσώπητος εἰς τὴν καθ' ἡμῶν θηριώδη του ἀπόφασιν, καὶ μὲ τὰς τόσας ἀνδρείους ἀνθιστάσεις μας καὶ κατὰ διαφόρους καιροὺς φθοράς, ὅπου ἔλαβεν ἀπὸ τὰ ἄρμα-

τά μας θεία δυνάμει, τόσον περισσότερον ἐξάπτεται ἡ καθ' ἡμῶν ὀργή του καὶ παντίοις τρόποις μηχανεύεται τὸν ὄλεθρόν μας. Ἡμεῖς ὅμως διὰ τὴν ἀμετάθετον στερεωτάτην ἀπόφασίν μας καὶ διὰ τὸ ἀληθὲς τέλος τῆς σωτηρίας μας μέλλει ἀναμφιβόλως νὰ δώσωμεν τέλος τούτου τοῦ τρομεροῦ πολέμου ἢ μὲ τὴν ἐλευθερίαν μας ἢ μὲ τὴν χύσιν τῆς ὀλοϋστερινῆς σταλαγματιᾶς τοῦ αἵματός μας. Ἀπὸ τὰ μέτρα ὅπου κοινῶς ἐπήραμεν διὰ τὰ συμφέροντά μας, τὸ πρῶτον ἐστάθη τοῦτο, τὸ νὰ στείλωμεν τοὺς ἀδελφούς μας Ταχήρ-ἀγᾶν Ἀμπάζην καὶ Ζατομπέγην Ἀβασιάρην ἀπὸ τὸ μέρος τῶν Τούρκων, ἀπὸ δὲ τοὺς Σουλιώτας τὸν καπετὰν Φῶτον Μπόμπορην μαζὶ μὲ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τῶν ἄλλων ἀδελφῶν καπεταναίων, διὰ νὰ ἔλθωσι κατ' εὐθείαν εἰς τὴν ἐκλαμπρότητά σου, νὰ σὲ βεβαιώσουν καὶ προσωπικῶς διὰ τὴν ὑπόληψιν καὶ χρέος ὅπου κοινὰ ὅλοι μας ἔχομεν εἰς τὴν φιλογένειάν σου, μὲ τὴν ὁποίαν ἔκαμες καὶ κάμεις ἀδιακόπως εἰς τὴν πατρίδα τόσας καὶ τόσας ἐκδουλεύσεις καὶ θυσίας, καὶ ἐν ταὐτῷ νὰ σὲ βεβαιώσουν ποῖον σκοπὸν τρέφομεν διὰ τὸν ἐνάρετον χαρακτῆρα σου, ἂν ὁ Θεὸς μᾶς δώσῃ μίαν στιγμὴν τὴν ποθουμένην περίστασιν.

Λοιπὸν οἱ πληρεξούσιοι βεκίληδες ἔχουν καὶ τὰς ὑπογραφάς μας, διὰ νὰ τοὺς ὁδηγήσῃ ἡ ἀρετή σου καὶ ἡ ἀξιότης σου μὲ τὸν πλέον συμφερώτερον τρόπον, εἰς τὸ νὰ τελειώσωσι μὲ τὸ μέσον σου ὅσα κρίνει ἡ φρόνησίς του ἀναγκαῖα καὶ συμφέροντα τῇ πατρίδι καὶ τῇ παρούσῃ περιστάσει. Ἡ βοήθεια τῆς φιλογενείας σου εἰς ταύτην τὴν περίστασιν εἶναι πλέον ἀναγκαία καὶ ἐπωφελὴς ἀπὸ κάθε ἄλλον καιρὸν καὶ παρακαλοῦμεν θερμῶς νὰ βεβαιώσῃς τὰς ἐλπίδας ὁποὺ τρέφομεν εἰς τὸ ὄνομά σου μὲ ὅλας τὰς δυνατὰς ἀποδείξεις, ὅτι κινδυνεύει τὸ πᾶν, ἂν δὲν προφθάσωμεν νὰ ἀπαντήσωμεν.

Ἀπὸ τὸ πρὸς τοὺς Μεσολογγίτας καὶ Ἀνατολικιώτας γράμμα μας βεβαιώνεσαι πόσην ἀνάγκην ἔχομεν διὰ μπαρούτι καὶ μολύβι, μὲ τὸ νὰ εἴμεθα πάντοτε ἐστερημένοι. Παρακαλοῦμεν λοιπὸν νὰ τοὺς διάσῃ σφοδρῶς, διὰ νὰ κάμωσι καθὼς τοὺς γράφομεν, νὰ μᾶς καταφθάσῃ καὶ ἡ ἐκλαμπρότης της μὲ πεντακοσίας ὀκάδας ὅσον τάχιστα, διὰ νὰ μὴν ἐμποδισθῇ ἡ ὑπόθεσις τῆς Ἄρτης εἰς ταύτην τὴν ἐπισφαλῆ περίστασιν τὴν ὁποίαν δὲν εὑρίσκομεν ποτέ, ἂν τώρα τὴν χάσωμεν καὶ μένομεν

οἱ ἀδελφοί σου

Ἄγος Μουχουρδάρης, Ταχὴρ Ἀμπάζης, Ἰλμάζ-μπέγης, Νότης Μπότζαρης, Γεωργάκης Δράκου, Γεωργάκης Νικολοῦ, Ἀνδρέας Ἴσκου, Γῶγος Μπακόλα, Κότζης Μπαρλᾶς, Πάνος Γαλάνης, Χρηστάκης Στάϊκος, Κωνσταντῆς Καραγιάννης, Κωνσταντῆς Καραπάνου, Γεωργάκης Μαυρομάτης, Γιάννος Γεροθανάσης, Ἀναγνώστης Μπαρλᾶς, Γεωργάκης Βαλτινός, Νικολάκης Ψηλοῦ, Καρούσης Φωτεινοῦ, Γεωργάκης Μαγγίνας, Τασὸς Κώστα Μαγγίνα.
Πέτα 29 Ὀκτωβρίου 1824»[1].

Θέλουν ὅμως καὶ τρόφιμα καὶ δι' αὐτὰ γράφουν εἰς τὸν Ἐπίσκοπον Βο-

1. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, ἔνθ. ἀνωτ., σελ. 75.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

νίτσης Δανιήλ, ὁ ὁποῖος εἶχεν ὑπηρετήσει ἄλλοτε ὡς Ἀρχιμανδρίτης τῆς Μητροπόλεως Ἄρτης:

«Τῷ εὐγενεστάτῳ ἀδελφῷ μας Ἐπισκόπῳ κυρίῳ Δανιὴλ εὐτυχῶς, ὅπου τύχοι.

Εὐγενέστατε ἀδελφέ μας Ἐπίσκοπε κύριε Βουδίτζης σοῦ φιλοῦμε τὰ μάτια.

Καὶ μὲ τὸ ἀδελφικόν μας σὲ εἰδοποιοῦμεν ὅτι ἐμάθαμεν τοὺς κόπους καὶ ταχμάκια ὁποῦ ἔκαμες διὰ τὴν κοινὴν δούλευσιν, καὶ κοντὰ ὅπου σοῦ πρέπει κάθε ἔπαινος, καὶ ξεύρης ὅτι ἂν ὁ Θεὸς μᾶς δώσει σαλαμέτι, πρέπει καὶ ἡ Θεοφιλία σου λάβῃ ἀπ' ὅλους μας τὴν πρέπουσαν ἀνταμοιβὴν τῶν κόπων σου καὶ ἔτζι νὰ εἶσαι βέβαιος, πρέπει ὅμως εὐθὺς ὁποὺ λάβῃς τὸ παρόν μας νὰ κινήσῃς καὶ νὰ πηγαίνῃς, μὲ τὸ παρόν μας ἀράδα εἰς ὅλον τὸ Κάρλαλι πέρα καὶ πέρα καὶ εἰς τοὺς πέντε ναχαγιέδες νὰ γράψῃς τὴν δεκατιὰν μὲ παστρικὸν τεφτέρι καὶ λογαριασμὸν ἀπὸ χωριά, τζεφτιλίκια, Μοναστήρια καὶ κάθε ἄλλο ὁποῦ εἶχε σποράν γενημάτων, καὶ τὸ τεφτέρι αὐτὸ νὰ μᾶς δοθῇ ὅταν σοῦ τὸ ζητήσωμεν, ἐπειδὴ καὶ ἀπ' αὐταῖς ταῖς δεκατιὲς ἔχουν νὰ τραφοῦν ὅλα τὰ ταμπούρια μας καὶ ἀσκέρια ἐν ὅσῳ ἔχομεν μὲ τοὺς ἐχθρούς μας· καὶ ὁποιον μέρος σοῦ ἐναντιωθῇ καὶ δὲν ὑπακούσει κατὰ τὴν θέλησίν σου νὰ γράψῃς παστρικὰ τὴ δεκατιάν του· εὐθὺς νὰ μᾶς δώσῃς ἡμᾶς χαμπέρι, καὶ τότε κάμνομεν ἡμεῖς ἐκεῖνο ὅπου χρειάζεται· εὐθὺς ὅμως νὰ κινήσῃς καὶ νὰ κάμῃς καθὼς σοῦ γράφομεν καὶ νὰ δουλεύσῃς μὲ πίστιν καὶ τιμὴν εἰς αὐτὸν τὸν μανδήν, ὡσὰν ὁποῦ εἶναι ἡ μόνη ἐλπὶς ὅλης τῆς κάθε δουλειᾶς μας.

Θεόθεν δὲ ὑγίαινε.

Πέτα 29 Ὀκτωβρίου 1821

Ἄγου Μουχουραντάρης Ταχὴρ Ἀμπάζης Ἐλμὰς Μέτζης Νότη Μπότσαρης
ΤΣ ΤΣ ΤΣ ΤΣ

Γεωργάκης Δράκος Γεωργάκης Νικολοῦ Ἀνδρέας Ἴσκου Γῶγος Μπακόλας
ΤΣ ΤΣ ΤΣ ΤΣ »[1].

Ἐπὶ πλέον κατὰ τὰς ἀρχὰς Νοεμβρίου 1821, οἱ ἐκπρόσωποι τῶν συμπραττόντων μὲ τοὺς Ἕλληνας Ἀλβανῶν μετέβησαν εἰς Μεσολόγγι καὶ ἐζήτησαν ἀπὸ τὸν Μαυροκορδᾶτον σύναψιν εὐρυτέρας συμμαχίας μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν καὶ δραστηριοποίησιν τῶν σκοπῶν τῆς ὑπαρχούσης, διὰ συνεχῶν ἀπασχολήσεων τῶν Σουλτανικῶν στρατευμάτων ἀλλὰ καὶ ἐπιθέσεων κατ' αὐτῶν, διὰ νὰ χαλαρωθῇ ἡ πίεσις ἐκ τῆς πολιορκίας τοῦ Ἀλῆ.

Ἀπωτέρα ἐπιδίωξις τῶν Ἀλβανῶν ἦτο ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ Ἀλῆ καὶ ἡ ἀποκατάστασις εἰς τὴν προτέραν του θέσιν.

Ὁ Μαυροκορδᾶτος καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ἀρχηγοί, καίτοι εἶχον ἀντίρρησιν εἰς τοῦτο, καθόσον σκοπὸς τῆς ἐξεγέρσεώς των δὲν ἦτο ἡ ἀποκατάστα-

1. Περιοδικὸν «Παρνασσός», Ἀθῆναι 1888, σελ. 84.

ΑΡΧΕΙΟ ΑΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

σις τοῦ Ἀλῆ πασᾶ εἰς Σατράπην τῆς Ἠπείρου, ἀλλ' ἡ ἀπελευθέρωσις καὶ ἡ ἀνεξαρτησία τῆς πατρίδος των ἐκ τοῦ οἱουδήποτε κατακτητοῦ, ἐν τούτοις, ἐφ' ὅσον μέχρις ἑνὸς σημείου οἱ σκοποί των συνέπιπτον, εἰς τὴν καταπολέμησιν δηλαδὴ τῶν Σουλτανικῶν στρατευμάτων, ἐδέχθησαν. Τότε οἱ Ἀλβανοὶ ἐκπρόσωποι ἐζήτησαν ὅπως ἐνεργηθῇ συνδυασμένη ἐπίθεσις κατὰ τῆς φρουρᾶς τῆς Ἄρτης. Ὁ Μαυροκορδᾶτος ἐδέχθη τοῦτο καὶ εἰδοποίησε σχετικῶς τὸν κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας εὑρισκόμενον μετ' ἄλλων Σουλιωτῶν καὶ Ἀλβανικῶν τμημάτων εἰς τὴν περιοχὴν Πρεβέζης, Μάρκον Μπότσαρην[1].

Οἱ Ἀλβανοὶ ἀκολούθως ἐπέστρεψαν εἰς τὰ περὶ τὴν Ἄρταν τμήματά των καὶ ἐπειδὴ μεταξὺ τῶν διαφόρων ἀρχηγῶν ἐξεδηλώθη διαφωνία, ὡς πρὸς τὴν περιοχὴν τὴν ὁποίαν θὰ ἔπρεπε νὰ προσβάλουν, συνεκροτήθη συμβούλιον, κατὰ τὸ ὁποῖον οἱ: Δράκος, Διαμάντης, Ζέρβας, Δαγκλῆς, Νικόλαος Τζαβέλλας, Ζάρμπας, Ἀθανάσιος Τούσια Βότσιαρης, Κουτσονίκας, Ἰωάν. Ζέρβας, Ἀθανάσιος Φωτομάρας, Γιαννούσης Πανομάρας, Φώτιος Πιθηφῖκος κλπ., οἵτινες καὶ περισσότεροι, ἐτάχθησαν ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως, ὅπως ἡ ἐπίθεσις γίνῃ κατὰ τῶν Σουλτανικῶν φρουρῶν τῆς Θεσπρωτίας. Οἱ λοιποί, Μάρκος Μπότσαρης, Νότης Μπότσαρης, Ζερβαῖοι, ὄντες καὶ ὀλιγώτεροι, ὡς καὶ οἱ Ἀλβανοὶ Ἄγος Μποχουρδάρης, Ταχὴρ Ἀμπάζης, Τσέγκος Βεγῆς ἤθελον τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς φρουρᾶς τῆς Ἄρτης, τὴν ὁποίαν εἶχε συστήσει ὁ Μαυροκορδᾶτος καὶ ἤθελε καὶ ὁ Ἀλῆς.

Ἡ δύναμις τῶν Σουλιωτῶν ἀνήρχετο κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας εἰς 650 ἄνδρας καὶ ἐπειδὴ ὁ Μαυροκορδᾶτος ἔβλεπε ὅτι ἡ δύναμις αὐτή, ὡς καὶ τῶν Ἀλβανικῶν τμημάτων, ἦτο μικρὰ ἐν συγκρίσει μὲ τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ τῆς Ἄρτης, συνέστησε παραλλήλως εἰς τὸν Μάρκον Μπότσαρην, ὅπως πρὸς τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος καὶ ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ συνδιαλλαγῇ μὲ τοὺς εἰς Πέτα Ἕλληνας ὁπλαρχηγούς, ἔναντι τῶν ὁποίων οἱ Σουλιῶται ἐτήρουν πάντοτε στάσιν ὑπεροπτικήν, πρὸς δὲ τὸν Γῶγον Μπακόλαν, δολοφονήσαντα τὸ 1813 τὸν πατέρα τοῦ Μάρκου, τὸν Κίτσον Μπότσαρην εἰς τὴν Ἄρταν, τελείως ἐχθρικήν. Ἀφοῦ τελικῶς ἐπεκράτησε ἡ γνώμη τῶν ὀλίγων, ἀπεφασίσθη νὰ γίνῃ ἡ ἐπίθεσις κατὰ τῆς φρουρᾶς τῆς Ἄρτης τὴν 12ην Νοεμβρίου 1821. Πρὸς τοῦτο τὰ συμμαχικὰ τμήματα Σουλιωτῶν καὶ Ἀλβανῶν, ἀνερχόμενα τὰς ἡμέρας ἐκείνας εἰς 3.000 περίπου ἄνδρας, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ 2.000 ὡς ἔγγιστα Ἀλβανοὶ ὑπὸ τοὺς Ἄγον Μουχουρδάρην, Ταχὴρ Ἀμπάζην, Τσέγκον Βεγῆ καὶ τινας ἄλλους μικροτέρους βαθμοφόρους, ἐστρατοπέδευσαν εἰς τὴν δεξιὰν πλευρὰν τοῦ Ἀράχθου ἔναντι τῆς πόλεως Ἄρτης καὶ συγκεκριμένως ἀπὸ τῆς θέσεως «Ἰμαρέτ», μέχρι τῆς γεφύρας Ἀράχθου καὶ τῶν Κεραματῶν. Εἰδικώτερα τὴν περιοχὴν «Ἰμαρὲτ» κατέλαβεν ὁ Κοτελίδας, ὁ Γ. Τσαρακλῆς, ὁ Γ. Καραϊσκάκης μὲ τοὺς 6 ἄνδρας του, ὁ Λεόνε Παντούλας, ὁ Γεώργιος Μαλάμος μὲ 20 ἄνδρας ὡς καὶ ὁ Μάρκος Μπότσαρης μὲ 300 Σουλιώτας εἰς τὸν χῶρον

1. Γερβίνου, ἔνθ' ἀνωτ., τόμος Α', σελ. 287.

τοῦ ἐκεῖ τζαμιοῦ. Οἱ λοιποὶ Σουλιῶται ὑπὸ τοὺς Νότην Μπότσαρην, Ζερβαίους, Νικόλαον Τζαβέλλαν, Ἀθανάσιον Φωτομάραν καὶ ἄλλους, κατέλαβον θέσεις δυτικῶς τῆς γεφύρας, πρὸς τὸ χωρίον Χαλκιάδες, εἰς τὴν περιοχὴν «Σουλιώτικα», λαβοῦσαν καὶ διατηροῦσαν τὴν ὀνομασίαν της ἐκ τῆς σταθμεύσεως αὐτῶν. Ἐν συνεχείᾳ τὰ Ἀλβανικὰ τμήματα ἀνεπτύχθησαν πλησίον τῆς γεφύρας καὶ τοῦ ποταμοῦ, μεταξὺ τῶν χωρίων Κωστακιῶν καὶ Κεραματῶν.

Τὴν φρουρὰν τῆς Ἄρτης ὑπεστήριζε δύναμις τουρκικοῦ στρατοῦ ἕως 5.000 ἀνδρῶν καὶ 1.000 ἱππέων ὑπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς Ἰσμαὴλ Πασόμπεη Γιαννιώτην, Ἰσμαὴλ Πλιάσαν, Χασὰν Ὀσμανλῆ Πασᾶν, Καραλῆ Σὰν τοῦ Βὰν καὶ ἄλλους ὑποδεέστερους βαθμοφόρους[1].

Οἱ Τοῦρκοι διέθετον καὶ πυροβολικὸν τὸ ὁποῖον εἶχον τοποθετήσει ἐπὶ τῆς στέγης τοῦ Ναοῦ τῆς Παρηγορητρίας, ὑπὸ τὸν Ἰσμαὴλ Πασόμπεη, διὰ νὰ ἐλέγχῃ τὴν κατεχομένην ἀπὸ τὰ Ἑλληνοαλβανικὰ στρατεύματα ἔξω τῆς γεφύρας, περιοχήν.

Χωρὶς νὰ δώσουν καιρὸν νὰ συνταχθοῦν τὰ ἀνωτέρω στρατεύματα εἰς τὰς θέσεις ὅπου ἐστρατοπέδευσαν, τὴν πρωΐαν τῆς 13ης Νοεμβρίου 1821, οἱ Τοῦρκοι τῆς Ἄρτης, διὰ συνδυασμένης ἐπιθέσεως πεζικοῦ, πυροβολικοῦ καὶ τοῦ ἱππικοῦ των, ἐνήργησαν ἔφοδον κατὰ τῶν θέσεων τῶν Ἑλλήνων καὶ μέχρι τῆς μεσημβρίας, συγκεντρώσαντες τὰ πυρά των κυρίως κατὰ τῆς θέσεως τὴν ὁποίαν κατεῖχον οἱ Ζερβαῖοι, ἐπροχώρησαν ἀρκετά.

Εὑρόντες ὅμως ἰσχυρὰν ἀντίστασιν, ἐστράφησαν ἀκολούθως κατὰ πλησίον θέσεως ὑποστηριζομένης ἀπὸ τοὺς Τζαβελλαίους καὶ ἐν συνεχείᾳ κατὰ τῆς θέσεως Ἰμαρὲτ (Μαράτι) κατεχομένης ὑπὸ τῶν Μάρκου Μπότσαρην, Γ. Καραϊσκάκην, Κοτελίδαν, Τσαρακλῆν καὶ ἄλλων τινῶν ὁπλαρχηγῶν.

Οἱ Ζερβαῖοι καὶ Τζαβελλαῖοι κατὰ τὴν ἡμέραν αὐτὴν κατεῖχον τὰς περιοχὰς «Σουλιώτικα» καὶ «Ἐλεοῦσα», ὀλίγον πέραν καὶ πρὸς δυσμὰς τῆς γεφύρας.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνωτέρω τουρκικῆς ἐξορμήσεως, τὰ Ἀλβανικὰ συμμαχικὰ τμήματα ἔβαλλον κατὰ τοῦ ἀριστεροῦ τῶν ἐπιτιθέντων.

Μὴ κατορθώσαντες οἱ Τοῦρκοι νὰ ἐξουδετερώσουν τὴν ἀντίστασιν τῶν συμμαχικῶν δυνάμεων καὶ νὰ τὰς διαλύσουν ἢ νὰ τὰς ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὰς περιοχάς των, ἐπέστρεψαν κατὰ τὰς βραδυνὰς ὥρας εἰς τὴν πόλιν.

Ἐπελθούσης τῆς νυκτός, εὗρον τὴν εὐκαιρίαν οἱ Σουλιῶται νὰ προχωρήσουν καὶ νὰ καταλάβουν θέσεις παρὰ τὴν εἴσοδον τῆς πόλεως, τοὺς «Μύλους» καὶ τὸ «Μουχούστι»[2], ὡς καὶ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς Περάνθης παρὰ τὸν Ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων.

Αἱ ἀπώλειαι ἐκ τῆς ἐπιχειρήσεως αὐτῆς ὑπῆρξαν ἐκατέρωθεν σημαντικαί.

---

1. Κων. Δ. Στεργιοπούλου, Ἡ πολιορκία τῆς Ἄρτης τὸ 1821, Ἀθῆναι 1972, σελ. 27.
2. Χέρτσμπεργκ, ἔνθ' ἀνωτ., τόμος Α', σελ. 194.

Ἐξ αὐτῆς καὶ ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ ἐχθρικοῦ πυρός, ἀντελήφθησαν οἱ σύμμαχοι ἀρχηγοί, ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ καταλάβουν τὴν πόλιν μὲ τὰς δυνάμεις τὰς ὁποίας διέθετον καὶ ἀπεφάσισαν νὰ ζητήσουν τὴν βοήθειαν τῶν ὁπλαρχηγῶν τοῦ Πέτα, Γώγου Μπακόλα, Γεωργάκη Νικολοῦ Βαρνακιώτη, Ἀνδρέου Ἴσκου, Γεωργίου Τσόγκα, Δημ. Μακρῆ, Στάθη Κατσικογιάννη —συμφώνως ἄλλως τε μὲ τὰς ὁδηγίας τοῦ Μαυροκορδάτου— μετὰ τῶν ὁποίων, σχεδὸν ὅλων, εἶχον ὑπογράψει τὴν συνθήκην συμμαχίας τῆς 1ης Σεπτεμβρίου.

Ἔτσι ἀμέσως τὴν ἐπομένην, 14ην Νοεμβρίου, ὁ Μάρκος Μπότσαρης μετέβη εἰς τὸ Πέτα, ἵνα, ἀφοῦ κατὰ πρῶτον συνδιαλλαγῆ μὲ τοὺς ἐκεῖ ὁπλαρχηγούς, ζητήση ἀκολούθως τὴν βοήθειάν των. Ταυτοχρόνως εἶχε φθάσει εἰς τὸ Πέτα καὶ ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Μαυροκορδάτου Γ. Πραΐδης πρὸς τὸν ἴδιον σκοπόν, νὰ μεσολαβήση δηλαδὴ διὰ τὴν συμφιλίωσιν. Ὁ Μπότσαρης φθάσας εἰς Πέτα μετέβη ἀμέσως καὶ συνήντησε τὸν Γῶγον Μπακόλαν, μόλις δὲ τὸν ἐπλησίασε ἐσήκωσε μεγάλην πέτραν καὶ τὴν ἔρριψε καταγῆς προσθέσας: «Κάτω ἀπ' αὐτὴν τὴν πέτραν θάβω τὸ μῖσος μου. Ὅταν ἡ πατρὶς ἐλευθερωθῆ, ξαναβρίσκουμε τοὺς λογαριασμούς μας. Τώρα θὰ σὲ ἔχω πατέρα», καὶ τοῦ ἐφίλησε τὸ χέρι. Ὁ Μπακόλας συνεκινήθη ἀπὸ τὴν γενναιόψυχον αὐτὴν χειρονομίαν τοῦ Μπότσαρη καὶ τοῦ ἐπρότεινε, ὅπως μνηστεύση τὸν υἱόν του μὲ τὴν πρώτην θυγατέρα τοῦ Μάρκου καὶ εἰς δισταγμοὺς τοῦ τελευταίου ἐπενέβη ἀργότερον ὁ Μαυροκορδᾶτος διὰ νὰ δεχθῆ τὴν πρότασιν[1]. Ὁ Πραΐδης, ἀπεσταλμένος τοῦ Μαυροκορδάτου, ὅπως ἀσκήση πίεσιν ἐπὶ τοῦ Μάρκου πρὸς συμφιλίωσιν, παρέστη μάρτυς κατὰ τὴν ἀνωτέρω σκηνήν, καθ' ἣν ἔβλεπεν τὸν Μπότσαρην συνδιαλλαττόμενον μὲ τὸν θανάσιμον ἐχθρόν του Γῶγον Μπακόλαν καὶ ἤκουσεν τὸν Μάρκον νὰ ἀποκαλῆ τὸν Γῶγον πατέρα, ὁ δὲ Γῶγος τὸν Μάρκον υἱόν του καὶ τὸν πατέρα νὰ ἀσπάζεται τὸ πρόσωπον τοῦ υἱοῦ του, τὸν δὲ υἱὸν τὴν χεῖρα τοῦ νέου πατρός[2]. «Ἤδη ὁ τῶν Σουλιωτῶν περικλεὴς ἥρως Μᾶρκος Μπότσαρης», γράφει ὁ Χέρτσμπεργκ, «εἶχεν διαλλαγῆ ἐν Πέτᾳ, χάριν τοῦ γενικοῦ συμφέροντος, μετὰ τοῦ γηραιοῦ Γώγου Μπακόλα, ὑφ' οὗ εἶχε φονευθῆ ὁ πατὴρ αὐτοῦ»[3].

Κατόπιν τῆς συμφιλιώσεως αὐτῆς οἱ ὁπλαρχηγοὶ ἀμφοτέρων τῶν παρατάξεων τὴν ἐπομένην, 15 Νοεμβρίου, ἤρχισαν διὰ τῶν διαφόρων τμημάτων των νὰ καταλαμβάνουν θέσεις πέριξ τῆς Ἄρτης. Ἡ δύναμίς των τώρα ἔφθανε τὰς 4.000 ἄνδρας ἐκ τῶν ὁποίων, τὸ ἥμισυ περίπου, ἦσαν οἱ Ἀλβανοὶ τοῦ Ἀλῆ, ἕως 1.000 οἱ Σουλιῶται καὶ ὑπὲρ τοὺς 1.000 τὰ τμήματα τῶν ὁπλαρχηγῶν τοῦ Πέτα. Οἱ Ἀλβανοὶ ἐτέθησαν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ἐλμὰζ Βέη, Ἄγου Βασάρη ἢ Μπουχουρδάρη, Ταχὴρ Ἀμπάζη, Τσέγκου Βελῆ, Σουλεϊμὰν Μέτου καὶ ἄλλων τινῶν, οἱ Σουλιῶται ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Νότη Μπότσαρη, Μάρκου Μπότσαρη, Ἀθανασίου Φωτομάρα, Δράκου, Βεΐκου καὶ Νικ. Τζαβέλ-

1. Οἰκονόμου, Τὸ Σούλι, σελ. 71.
2. Γερβίνου, ἔνθ' ἀνωτ., τόμος Α', σελ. 288.
3. Χέρτσμπεργκ, ἔνθ' ἀνωτ., τόμος Α', σελ. 193.

ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

λα, αἱ δὲ δυνάμεις τοῦ Πέτα ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Γώγου Μπακόλα, Γ. Βαρνακιώτη, Ἀνδρέου Ἴσκου, Γριβαίων καὶ Γ. Τσόγκα.

Καθ' ὃν χρόνον ὁ Μάρκος Μπότσαρης εὑρίσκετο εἰς τὸ Πέτα, τὴν 14ην Νοεμβρίου, τὰ προχωρήσαντα τὴν προηγουμένην ἡμέραν συμμαχικὰ τμήματα μέχρι τῶν θέσεων «Μύλοι» καὶ «Μοχούστι» τῆς πόλεως, πληροφορηθέντα, ὅτι ἐξ Ἰωαννίνων κατήρχοντο διὰ τῶν χωρίων Κομπτζιάδες (Ἀμμότοπος) καὶ Χανόπουλο σημαντικὸν ἐχθρικὸν τμῆμα πεζικοῦ καὶ ἱππικοῦ, ὑπὸ τὸν Καϊσερλῆ Ἀλῆ Πασᾶ καὶ ἄλλους ἀρχηγούς, ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὰς θέσεις ἐξορμήσεώς των, περισσότερον δὲ διὰ νὰ προφυλαχθοῦν ἀπὸ τὸ ἱππικόν του.

Τὰ ἐπανελθόντα εἰς «Ἰμαρὲτ» τμήματα Γ. Καραϊσκάκη, Γ. Τσαρακλῆ, Μήτρου καὶ Γιαννάκη Κοτελίδα ὡς καὶ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, κατέλαβον καὶ μέρος ἐκ τῆς περιοχῆς Γραμμενίτσης.

Ἐκεῖ ἔφθασεν ἀργότερα καὶ ὁ ἴδιος Μάρκος Μπότσαρης. Ἕνα τμῆμα ἐκ τῆς δυνάμεως τῶν Ἑλλήνων, ποὺ εἶχε φθάσει εἰς Μύλους καὶ Μουχούστι, κατέλαβε νέαν θέσιν εἰς τὴν κατὰ τὴν Κάτω Παναγιὰν πλευρὰν τῆς Περάνθης. Οἱ Τοῦρκοι τῆς Ἄρτης, ὅταν εἶδον ἑαυτοὺς περικυκλωμένους, χωρὶς χρονοτριβὴν ἐπετέθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἡμέρας, 15ης Νοεμβρίου, μὲ τμήματα πεζικοῦ καὶ ἱππικοῦ κατὰ τῆς θέσεως «Ἰμαρὲτ» (Μαράτι) πρὸς διάσπασιν τῆς πολιορκίας. Ἐπροτιμήθη διὰ τὴν ἐπίθεσιν ἡ θέσις αὐτὴ τοῦ «Ἰμαρέτ», διότι φαίνεται ὅτι εἶχε πλησιάσει ἐκ τῶν ὄπισθεν ἡ ἐξ Ἰωαννίνων ἀναμενομένη ἐνίσχυσις, διὰ τῆς ὁδοῦ Πέντε Πηγαδίων - Χανοπούλου - Ἰμαρέτ.

Ἔτσι οἱ Τοῦρκοι κατώρθωσαν σύντομα νὰ διασκορπίσουν τοὺς ὑποστηρικτὰς τῆς θέσεως αὐτῆς, αἰφνιδιασθέντας ἐκ τῆς ἀριθμητικῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἐχθροῦ. Οἱ Μπότσαρης καὶ Καραϊσκάκης μὲ ὀλίγους ἄνδρας, κλεισθέντες εἰς τὸ ἐκεῖ τζαμί, ἠμύνθησαν μέχρι τῆς νυκτός, ὅτε ἠδυνήθησαν λόγω τοῦ σκότους, νὰ διαφύγουν μέσω τῶν ἐχθρικῶν γραμμῶν καὶ τὴν πρωΐαν τῆς 16ης Νοεμβρίου, ἀφοῦ διῆλθον τὸν ποταμὸν Ἄραχθον, νὰ φθάσουν εἰς τὴν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς Περάνθης θέσιν «Προφήτης Ἠλίας». Ἐκεῖ εἰς σύσκεψιν μετὰ τῶν ἄλλων ἀρχηγῶν συνεφωνήθη, ὅπως τμῆμα 300 ἀνδρῶν, ὑπὸ τοὺς Γ. Καραϊσκάκην, Μ. Μπότσαρην, Γ. Τσαρακλῆν, Βέϊκον, Κοτελιδαίους καὶ Δράκον, προχωρήσῃ καὶ καταλάβῃ τὴν θέσιν «Μύλοι» (ὄπισθεν τοῦ σημερινοῦ Γυμνασίου), εἰς τὸ ἄκρον καὶ δυτικῶς τῆς πόλεως, ἕτερον τμῆμα 100 ἀνδρῶν, ὑπὸ τὸν Γιάνναν Μακρυγιάννην καὶ Ἀθανάσιον Φωτομάραν, καταλάβῃ τὴν θέσιν «Ἅγιοι Ἀπόστολοι» καὶ ὁ Γῶγος Μπακόλας, μὲ τὸ τμῆμα του καὶ ἄλλους Βαλτινοὺς καὶ Ξηρομερίτας ὁπλαρχηγοὺς προχωρήσῃ εἰς τὴν μονὴν «Φανερωμένης» καὶ, ἀφοῦ ἐκδιώξῃ τὴν ἐκ Γκέγκηδων φρουράν της, καταλάβῃ αὐτήν. Ἄλλαι δυνάμεις ἐκ Σουλιωτῶν καὶ Ἀλβανῶν νὰ κρατήσουν θέσεις πρὸς τὴν γέφυραν Ἀράχθου, τὴν περιοχὴν «Κάτω Παναγιᾶς» καὶ τοιαύτας ἄνωθεν τῆς πόλεως, εἰς τὸ «Πετροβούνι», ἔμπροσθεν τοῦ σημερινοῦ ἀμυντικοῦ στρατῶνος.

Ἀμέσως μετὰ τὴν σύσκεψιν τὰ διάφορα τμήματα ἐπροχώρησαν καὶ εἰς

διάστημα ἐλαχίστων ὡρῶν κατέλαβον τὰς καθορισθείας θέσεις. Οἱ Τοῦρκοι ἐξ ἄλλου, μόλις εἶδον τὰς κινήσεις αὐτάς τῶν Ἑλλήνων, τὴν ἰδίαν ἡμέραν, 16ην Νοεμβρίου, διὰ τοῦ κυρίου ὄγκου τοῦ στρατοῦ των, ἐξ ἱππέων καὶ πεζικοῦ, ἐπετέθησαν κατὰ τῶν καταλαβόντων τὴν θέσιν «Μύλοι» καὶ δι' ἑτέρας δυνάμεως ἐξ 800 ἀνδρῶν ἐπετέθησαν κατὰ τῶν 100 ἀνδρῶν τῆς θέσεως «Ἅγιοι Ἀπόστολοι». Παραλλήλως σημαντικὴ δύναμις στρατοῦ ἐστάλη εἰς «Φανερωμένην», πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἐκεῖ φρουρᾶς ἐκ Γκέγκηδων, τὴν ὁποίαν ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε ἐκδιώξει ὁ Γῶγος Μπακόλας. Τὰς ἐπιχειρήσεις τῶν Τούρκων, κατὰ πληροφορίαν ποὺ δίδει ὁ ὁπλαρχηγὸς Στάθης Κατσικογιάννης, διηύθυνον τὴν ἡμέραν ἐκείνην οἱ Χασὰν Πασᾶς, Ἰσμαὴλ Πασᾶς, καὶ ὁ Κεχαγιὰς τοῦ Ρεσὶτ Πασᾶ. Γράφει ὁ Κατσικογιάννης εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν Ἐκδουλεύσεων τὴν 23ην Μαρτίου 1833: «1821... τὸν Νοέμβριον ἰδίου ἔτους παρευρέθην ὁμοίως μὲ τοὺς ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν μου εἰς τὴν κατὰ τῆς Ἄρτης ἔφοδον ποὺ ἦταν ἐπικεφαλῆς τῶν ἐχθρῶν, ὁ Χασὰν Πασᾶς, ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς καὶ ὁ Κεχαγιὰς τοῦ Ρεσὶτ Πασᾶ»[1].

Καθ' ὃν χρόνον τὰ προσβληθέντα Ἑλληνικὰ τμήματα διεξήγαγον μὲ θυσίας σκληρὸν ἀγῶνα πρὸς διατήρησιν τῶν θέσεών των καὶ τὸν ὁποῖον ἠδυνήθησαν νὰ κρατήσουν μέχρι τῆς νυκτός, ὁ Γῶγος Μπακόλας, κατορθώσας νὰ ἀπομακρύνῃ τὴν φρουρὰν τῆς «Φανερωμένης» ὡς καὶ τὰς ἀποσταλείσας ἐνισχύσεις, ἠδυνήθη νὰ προχωρήσῃ πρὸς δυσμάς, ὅπου αἱ θέσεις «Πόρτες»[2], «Ἅγιος Θωμᾶς», καὶ τὰς βραδυνὰς ὥρας νὰ φθάσῃ πλησίον τῶν πρώτων οἰκιῶν τῆς πόλεως. Τὸ πρωῒ τῆς ἐπομένης ἡμέρας 17ης Νοεμβρίου, ὁ Μπακόλας ἐνισχυθεὶς καὶ ἀπὸ Ἀκαρνανικὰ τμήματα, ταχέως προχωρεῖ πρὸς τὴν πόλιν καὶ ἀνατρέπει τὴν ἀντίστασιν τοῦ ἐχθροῦ. Ἐν συνεχείᾳ βαδίζει πρὸς τὴν θέσιν «Μουχούστι» καὶ ἐπιτίθεται κατὰ τῶν τουρκικῶν τμημάτων, τὰ ὁποῖα προσβάλλουν ἀπὸ τὴν προηγουμένην ἡμέραν τὴν θέσιν «Μύλοι».

Οἱ Τοῦρκοι αἰφνιδιάζονται ἀπὸ τὴν ἀπροσδόκητον αὐτὴν ἐπέμβασιν καὶ τότε τὰ Ἑλληνικὰ τμῆματα ἐπωφελούμενα τῆς προελάσεως τοῦ Μπακόλα καὶ τῆς συγχύσεως τῶν Τούρκων, μαζὶ μὲ τὰ εἰσελθόντα τώρα εἰς τὴν μάχην Ἀλβανικὰ συμμαχικὰ στρατεύματα (πρωῒα 17ης Νοεμβρίου) προχωροῦν καὶ καταλαμβάνουν ὅλην τὴν παρὰ τὸ «Μουχούστι» περιοχὴν τῆς πόλεως, τὴν Παρηγορήτριαν, τὰ ὄπισθεν αὐτῆς Γύφτικα, ἓν δὲ τμῆμα ἐξ αὐτῶν καὶ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἰς τὸ κέντρον σχεδὸν τῆς Ἄρτης.

Καὶ γράφει ὁ Μακρυγιάννης: «Τὴν αὐγὴ τοὺς ρίχνει ὁ ἀθάνατος Γῶγος τῶν Τούρκων εἰς τὲς Πόρτες καὶ Μουχούστι καὶ σὲ ὅλα τὰ πόστα ποὺ βαστοῦσαν καὶ τοὺς ἀφάνισε καὶ μπῆκαν ὅλοι εἰς τὴν πολιτείαν»[3].

Οἱ Τοῦρκοι πρὸ τῆς ἀκαθέκτου αὐτῆς ὁρμῆς τῶν Ἑλλήνων, ἀπεσύρθησαν

---

1. «Νέα Ἐφημερίς», Ἀθῆναι 16 Φεβρουαρίου 1888.
2. Ἰωάν. Τσουτσίνου, Περιοδικὸν «Σκουφᾶς» Ἄρτης, 1975, τόμος Δ', τεῦχος 36, σελ. 194, «Πόρτες».
3. Μακρυγιάννη, Ἀπομνημονεύματα, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 41.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

εἰς τὴν πόλιν καὶ ἔσπευσαν νὰ κλεισθοῦν καὶ ὀχυρωθοῦν, ὁ Σοῦλτζε Κόρτζας εἰς τὴν λιθόκτιστον καὶ ὀχυρὰν οἰκίαν τοῦ Πάνου Κομπότη[1], ὁ Χασὰν Πασᾶς εἰς τὴν Μητρόπολιν, ὁ Ἰσμαὴλ Πασόμπεης εἰς τὸ τουρκικὸν τζαμί, παρὰ τὴν Ἁγίαν Θεοδώραν, ὁ Ἰσμαὴλ Πλιάσας εἰς οἰκίας τινὰς κάτω τοῦ Κάστρου, ὁ Κὰρς Ἄλης ὅπως καὶ ἄλλοι εἰς τὸ Φρούριον[2].

Ὅλην τὴν ἄλλην περιοχὴν τῆς πόλεως κατέλαβον τὰ συμμαχικὰ τμήματα, Σουλιῶται, Ἀρβανίτες, Βαλτινοί, Ἀκαρνάνες καὶ ἄλλαι ὁμάδες χωρικῶν ἀπὸ τὰ γύρω χωριὰ τῆς Ἄρτης, τὰ ὁποῖα ἀπὸ ἔλλειψιν στρατιωτικῆς πειθαρχίας καὶ ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, ἐβασάνισαν κατοίκους διὰ νὰ τοὺς ὑποδείξουν κρυψώνας, ἔκαυσαν οἰκίας, διήρπασαν πράγματα, παρὰ τὰς συστάσεις τῶν Ἑλλήνων ἀρχηγῶν.

Ὅταν ὁ Γῶγος Μπακόλας μὲ τὸ τμῆμα του προήλαυνε ταχέως διὰ τῶν πλαγιῶν τοῦ Πετροβουνίου, εἶχε πετάξει καθ' ὁδὸν τὴν κάπαν του, ἄλλον ἐπενδύτην καὶ ἔμεινε μὲ τὸ γιλέκο διὰ νὰ κινῆται ἐλεύθερα[3]. Ἀφοῦ συνεπτύχθησαν οἱ Τοῦρκοι, τὸ τμῆμα τοῦ Καραϊσκάκη συνηντήθη κάπου εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ «Μουχουστιοῦ» μὲ τὸν Μπακόλαν καὶ διὰ τὴν συνάντησιν αὐτὴν γράφει εἰς τὸ Ἡμερολόγιόν του ὁ Γ. Πραΐδης: «Καὶ ὁ Γῶγος Μπακόλας μεγάλην ἀνδρείαν. Καθὼς ἤρχισαν οἱ Σουλιῶται τὸν πόλεμον, αὐτὸς ἐκατέβηκεν ἀπὸ τὴν Πέτρα καὶ ἐπῆγε ἐκεῖ καὶ ἔπιασεν τὸ Πετροβούνι, ἐπέταξε τὲς κάπες του, τὲς καμιζόλες του καὶ ἔμεινε μόνον μὲ τὸ γελέκι καὶ ἐχώνετο ἀπὸ ὅλους ἐμπροσθὰ καὶ ἔπιανε ταμπούρι. Ὁ Καραϊσκάκης τοῦ ἐφώναξεν «ὅλο σὺ ἐμπροσθὰ καπετὰν Γῶγο, ἄφς κι' ἐμᾶς τοὺς νιούς»[4].

Μὲ τὴν κατάληψιν τῆς Ἄρτης ἡ θέσις τῶν Τούρκων κατέστη τραγική. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε πολὺ καὶ ἡ σύμπραξις τῶν Ἀλβανικῶν τμημάτων μετὰ τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ Χουρσὶτ ἀνησυχῶν ἀπὸ τὴν κατάστασιν αὐτήν, προσεπάθησε διὰ τοῦ Ὁμὲρ Βρυώνη νὰ πλησιάσῃ τοὺς συμμάχους τῶν Ἑλλήνων Ἀλβανοὺς καὶ νὰ διαβάλῃ τὴν συμφωνίαν των μετ' ἀλλοθρήσκων, ἐπιδιωκόντων ὄχι τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Ἀλῆ, ὡς αὐτοὶ ἐπίστευον, ἀλλὰ τελείαν ἀνεξαρτησίαν καὶ βεβαίως συντριβὴν τοῦ τουρκαλβανικοῦ στοιχείου, παρέχων ἐπὶ πλέον διαφόρους δελεαστικὰς ὑποσχέσεις πρὸς αὐτούς. Ἀναλαβὼν τὴν ἐντολὴν αὐτὴν ὁ Ὁμὲρ Βρυώνης ἐκάλεσε εἰς συνάντησιν ἐκπροσώπους τῶν Ἀλβανῶν, ἐκ τῶν συμμάχων τῶν Ἑλλήνων, πραγματοποιηθεῖσαν εἰς Μουλιανὰ Ξηροβουνίου (Γοργόμυλον). Ἀπεσταλμένοι τῶν Ἀλβανῶν ἦσαν οἱ: Ταχὴρ Ἀμπάζη καὶ ὁ Τσέγκο, εἰς αὐτοὺς δὲ ὁ Ὁμὲρ Βρυώνης ἐξήγησε τοὺς σκοποὺς τῶν Ἑλλήνων καὶ

---

1. Λάμπρου Κουτσονίκα, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 134.
2. Στεργιοπούλου, Ἡ πολιορκία τῆς Ἄρτης τὸ 1821, σελ. 41.
3. Πετροβούνι ἐλέγετο τὸ τμῆμα τῆς Ἄρτης, πρὶν οἰκισθῇ τὸ κείμενον ἄνω τῶν Ναῶν Ἁγίου Γεωργίου, Ἁγ. Σοφίας, Παντοκράτορος μέχρι Ὁδηγητρίας καὶ Ἀνεμόμυλον.
4. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου, τόμος 5ος, τεῦχος Β', σελ. 38.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

διὰ διαφόρων μέσων ἐξήγειρε τὸν ἐθνικισμόν των καὶ συνέστησε νὰ ἀπομακρυνθοῦν τὸ ταχύτερον καὶ ἐγκαταλείψουν τὴν συνεργασίαν των μὲ τοὺς Ἕλληνας. Ὑπέδειξε δὲ εἰς αὐτούς, διὰ νὰ βεβαιωθοῦν καὶ ἀντιληφθοῦν τὴν ἀλήθειαν τῶν λόγων του, ὅπως εὕρουν μίαν πρόφασιν καὶ μεταβοῦν εἰς Αἰτωλοακαρνανίαν, διὰ νὰ ἴδουν καὶ μὲ τὰ μάτια των τί ἐπεδίωκον οἱ Ἕλληνες.

Ἐπανελθόντες εἰς Ἄρταν οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν Ἀλβανῶν, ἐπροφασίσθησαν ὅτι ἤθελον νὰ συναντήσουν εἰς Μεσολόγγι τὸν Μαυροκορδᾶτον προσωπικῶς, διὰ νὰ συζητήσουν μαζί του τοὺς ἑπομένους σκοποὺς τῆς συμμαχίας, προσέτι δὲ νὰ ζητήσουν καὶ πολεμοφόδια. Κατόπιν αὐτῶν, καὶ ἐνῶ ἡ πόλις τῆς Ἄρτης κατὰ τὸ πλεῖστον εἶχε καταληφθῆ ὑπὸ τῶν συμμάχων, ἐπιτροπὴ ἐκ τῶν Ταχὶρ Ἀμπάζη, πρώην ὑπουργοῦ Ἀστυνομίας τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, καὶ Ἐμπὰζ Βέη, ἀνεχώρησαν διὰ Μεσολόγγι πρὸς συνάντησιν τοῦ Μαυροκορδάτου, κυρίως ὅμως διὰ νὰ ἀντιληφθοῦν ἐκ τῶν συζητήσεων καὶ τῆς ἐξετάσεως τῶν πραγμάτων τὴν ὁποίαν θὰ ἔκαμιον, τοὺς πραγματικοὺς σκοποὺς τῶν Ἑλλήνων[1]. Οὗτοι μὴ **εὑρόντες** τὸν Μαυροκορδᾶτον, ἀπουσιάζοντα, εἶχαν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐρευνήσ**ουν τὰ** πράγματα ἀπὸ ἑλληνικῆς πλευρᾶς. Εἰς τὸ Ἀγρίνιον ὅπου εἶδον τὰ τζαμιὰ κατεστραμμένα καὶ τὰς σημαίας τοῦ Σταυροῦ κυματιζούσας ἐπ' αὐτῶν, ἤκουσαν δὲ παντοῦ καὶ τὰς λέξεις «ἐλευθερία», «ἔθνος», ἀντελήφθησαν ὅτι τὰ σχέδια τῶν Ἑλλήνων ἦσαν εὐρύτερα ἀπ' ὅσον ἐφαίνοντο καὶ κατελήφθησαν ἀπὸ ἀγανάκτησιν καὶ δυσπιστίαν πρὸς τοὺς ὅρους καὶ τοὺς σκοποὺς τῆς μετὰ τῶν Ἑλλήνων συμμαχίας των. Ἀφοῦ παρέλαβον ποσότητα τινὰ πολεμοφοδίων, ἐπέστρεψαν εἰς Ἄρταν, ὅπου διηγήθησαν τὰς ἐκ τοῦ ταξειδίου των ἐντυπώσεις εἰς τοὺς ἰδικούς των. Εἰς ἰδιαιτέραν δὲ σύσκεψιν, τὴν ὁποίαν εἶχον μὲ τοὺς ἐπικεφαλῆς τῶν Ἀλβανῶν, ἀπεφάσισαν νὰ διαλύσουν τὴν συμμαχίαν καὶ πρὸς τοῦτο ἔστειλαν εἰς τὸν Χουρσὶτ ἀπεσταλμένους των, δηλοῦντες μετάνοιαν καὶ ὑποσχόμενοι νὰ πολεμήσουν ὡς Τοῦρκοι εἰς τὸ πλευρόν του κατὰ τῶν Ἑλλήνων.

Ἐν συνεχείᾳ, χωρὶς νὰ εἰδοποιήσουν τοὺς συμμάχους των Ἕλληνας, ἐξῆλθον εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Ἄρτης, κατευθυνόμενοι πρὸς τὴν περιοχὴν Λάμπαρης Πρεβέζης ὅπου μετὰ στρατοῦ εἶχε κατέλθη ὁ Ὀμὲρ Βρυώνης.

Καθ' ὃν χρόνον τὸ πλεῖστον μέρος τῆς πόλεως Ἄρτης κατείχετο ὑπὸ τῶν συμμαχικῶν στρατευμάτων, ὁ Χουρσίτ, ἀνησυχῶν καὶ διὰ τὸν περιορισμὸν τῶν Τούρκων τῆς φρουρᾶς τῆς Ἄρτης εἰς μικρὸν τμῆμα τῆς πόλεως (Μητρόπολιν, Φρούριον, Ἑβραιοπάζαρον, οἰκίαν Παν. Κομπότη καὶ ἄλλας τινὰς οἰκίας), κυρίως δὲ διότι ἔχανε τὸν κόμβον τῆς Ἄρτης, προστατεύοντα τὸ στρατόπεδόν του, ἔστειλε πρὸς ἀντιπερισπασμὸν καὶ κατέλαβε διὰ στρατοῦ τὴν Πλάκαν τῶν Τζουμέρκων καὶ τὴν Λάμπαρη διὰ τοῦ Ὀμὲρ Βρυώνη.

Οἱ Ἕλληνες ἀνησυχήσαντες καὶ αὐτοὶ ἐκ τῶν κινήσεων αὐτῶν, κατὰ τῆς Πλάκας ἔστειλαν τμήματα ὑπὸ τοὺς Γῶγον Μπακόλαν καὶ Γεώργιον Τσόγ-

1. Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ, Ἀπομνημονεύματα Ἀγωνιστῶν τοῦ 21, ἐπιμ. Ἐμμ. Πρωτοψάλτη, τόμος 3ος, σελ. 141.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

καν, κατὰ δὲ τῆς Λάμαρης τὸν Μάρκον Μπότσαρην.

Ὁ Γ. Πραΐδης εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του, 27 Νοεμβρίου 1821, γράφει: «Εὐθὺς ὡς ἠκούσθη πῶς οἱ Τοῦρκοι ἠμποροῦν νὰ ἔμβουν ἀπὸ τὴν Πλάκαν καὶ τὰ Πέντε Πηγάδια αὐτὰ μὲ τὸ νὰ ἦσαν δυναμωμένα πρωτήτερα καὶ ἐκίνησαν διὰ τὴν Πλάκαν ὁ Καπετὰν Γῶγος Μπακόλας, ὁ καπετὰν Τσόγκας, ὁ καπ. Παλάσκας, ὁ καπετὰν Κοτελίδας καὶ ὁ καπετὰν Μάρκος Μπότσαρης, ὅλοι μὲ 500 στρατιώτας περίπου»[1].

Ὁ Μπακόλας ἀναχωρῶν διὰ Πλάκαν ἀφῆκε εἰς Ἄρταν τὸν υἱόν του μὲ τὸ ἥμισυ τοῦ τμήματός του, πολεμοῦντα μὲ τὸν Μακρυγιάννην τοὺς ἐγκλείστους εἰς τὸ Κάστρον Τούρκους.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἐξεδηλώθη ἡ πρόθεσις τῶν Ἀλβανῶν νὰ διαλύσουν τὴν συμμαχίαν, ὁπότε ὁ Γῶγος Μπακόλας ἐπέστρεψε εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Πέτα. «ἔστειλαν», συνεχίζει ὁ Πραΐδης, «νὰ κράξουν τὸν καπετὰν Τσόγκαν καὶ καπ. Γῶγον νὰ ἀφήσουν τὴν Πλάκαν καὶ νὰ ἔλθουν εἰς τὴν Ἄρταν, ἐκεῖ δὲ νὰ μείνουν οἱ καπ. Χρῆστος Παλάσκας καὶ Κοτελίδας (Δημ.)»[2].

Οἱ λοιποὶ Ἕλληνες ὁπλαρχηγοί, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐξέλιξιν τὴν ὁποίαν ἔλαβον τὰ πράγματα, ἤρχισαν νὰ λύνουν τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ ἀποχωροῦν, οἱ Σουλιῶται διὰ τὴν περιοχὴν Πρεβέζης καὶ οἱ Ἀκαρνάνες διὰ τὰς πατρίδας των.

Τὰ τελευταῖα τμήματα τῶν ἐπαναστατῶν ἀπεχώρησαν ἐξ Ἄρτης τὴν νύκτα τῆς 2ας πρὸς τὴν 3ην Δεκεμβρίου, καθ' ἣν ἐξῆλθον μὲ αὐτὰ καὶ περὶ τὰς 500 οἰκογενείας Ἀρτινῶν, τῶν Κομπότη, Βρανᾶ, Θεοχάρη, Παπαδοπούλου, Νταβαρούκα καὶ ἄλλων καταφυγοῦσαι διὰ τοῦ Μακρυνόρους, ὅπου ὑπέστησαν πολλὰ δεινά, εἰς Ξηρόμερον καὶ Ἀκαρνανίαν.

Οἱ Σουλιῶται προχωρήσαντες εἰς Λάμαρη διῆλθον πλησίον τῶν στρατευμάτων τοῦ Ὀμὲρ Βρυώνη καὶ τῶν ἀποστατησάντων Ἀλβανῶν.

Κατὰ τὴν διέλευσιν ἐγένετο σύσκεψις τῶν Τουρκαλβανῶν, καθ' ἣν ὁ Ἀμπάζης ἐζήτησε νὰ συλλάβουν τοὺς Σουλιώτας καὶ ὀλίγους Ἀκαρνάνας ποὺ ἦσαν μαζί των καὶ νὰ τοὺς παραδώσουν εἰς τὸν Χουρσίτ. Ἐπεμβάσει, ὅμως, τοῦ Ἄγου Μπουχουρδάρη οὐδεὶς τῶν Τουρκαλβανῶν ἐκινήθη κατ' αὐτῶν.

---

1. Πραΐδη, Ἡμερολόγιον 27 Νοεμβρίου 1821. Εἰς Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου, Ἀθῆναι 1965, τόμος 5ος, τεῦχος 2ον, σελ. 30.
2. Πραΐδη, Ἡμερολόγιον 5 Δεκεμβρίου 1821, σελ. 40, εἰς Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου, τόμος 5ος, τεῦχος 2ον.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 1821 — ΕΤΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΠΥΡΓΟΥ ΤΗΣ ΣΟΥΜΕΡΟΥ. — Διὰ τῆς μάχης τῆς Ἄρτης λήγουν αἱ ἐπιχειρήσεις τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς Ἐπαναστάσεως εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα. Αἱ νῖκαι τοῦ Μακρυνόρους, Λαγκάδας, Κομποτίου, Πέτα, Πλάκας, Σταυροῦ καί, τέλος, ἡ πολιορκία τῆς Ἄρτης, ἐξησφάλισαν δι' ἀρκετὸν χρονικὸν διάστημα ἄνεσιν εἰς τὰς ἐξελίξεις τῆς Ἐπαναστάσεως εἰς τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν καὶ τὴν Πελοπόννησον. Ἄνευ αὐτῶν αἱ στρατιαὶ τοῦ Χουρσὶτ καὶ τοῦ Ἰσμαὴλ Πασᾶ, θὰ κατέκλυζον ἀπὸ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς Ἐπαναστάσεως τόσον τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα, ὅσον καὶ τὴν Πελοπόννησον καὶ εἶναι ἀμφίβολον ἐὰν οἱ ἐξεγερθέντες κατὰ τοῦ κατακτητοῦ σκλάβοι θὰ ἠδύναντο τόσον σύντομα νὰ ἐξελιχθοῦν εἰς τρομεροὺς ἐπαναστάτας καὶ νὰ ἀποσπάσουν ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὴν πρωτοβουλίαν τῶν ἐπιχειρήσεων. Καὶ αἱ νῖκαι αὐταὶ εἰς τὸν περὶ τὸν Βάλτον καὶ τὴν Ἄρταν χῶρον ὀφείλονται, κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν τῶν ἱστορικῶν, εἰς τὸν διακριθέντα κατ' αὐτὰς γενναῖον πολεμάρχην Γῶγον Μπακόλαν.

Ἡ ἱστορία τοῦ ἀναγνώρισε τὴν τιμὴν αὐτὴν καὶ τὴν ἀξίαν τῆς συμβολῆς του εἰς τὸν ὅλον Ἀγῶνα: «Ἔφραξε ἐπὶ δεκατέσσαρας μῆνας τὰς πύλας τῶν Σουλτανικῶν στρατευμάτων πρὸς νότον».

Μετὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Ἄρτης καὶ τὴν ἐπιστροφήν του ἐκ Πλάκας ὁ Μπακόλας, λόγῳ τοῦ ὅτι αἱ ἐπιχειρήσεις κατὰ τῶν Τούρκων εἰσῆλθον εἰς στάδιον στασιμότητος ἐκ τοῦ χειμῶνος, ἐπιστρέφει εἰς τὴν Σκουληκαριάν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Γιαννάκης Ράγκος, ὁπλαρχηγὸς ἀπὸ τὸ Σύντεκνον, μετὰ τὰς μάχας τῶν Τζουμέρκων καὶ τῆς Ἄρτης, εἰς τὰς ὁποίας ἔλαβεν μέρος, ἐτράπη πρὸς τὰ Ἄγραφα καὶ ἐπεδίωξε νὰ ἐκδιώξῃ, τὰς κατὰ τόπους τουρκικὰς φρουρὰς καὶ ἀποσπάσματα, διὰ νὰ ἐγκατασταθῇ ὁ ἴδιος ὡς ἁρματολὸς τῶν Ἀγράφων. Παρ' ὅλας ὅμως τὰς προσπαθείας του, δὲν ἠδυνήθη νὰ τὰς ἀπομακρύνῃ καὶ ἐνεπλάκη εἰς συνεχεῖς μικροσυμπλοκάς, χωρὶς ἀποτέλεσμα.

Τὰ ἁρματολίκια τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀπέδιδον εἰς τὸν ἀρχηγόν των, σημαντικὰ οἰκονομικὰ ὀφέλη ἐκ τῆς φορολογίας τῶν κατοίκων καὶ τοῦ ἐπέτρεπον νὰ συγκροτῇ ἔνοπλα τμήματα καὶ νὰ ἀποκτᾶ οὕτω δύναμιν ἐπιβολῆς. Ἀπὸ καιρὸν εἶχε σκεφθῇ καὶ ὁ Γ. Καραϊσκάκης νὰ ἀποκτήσῃ εἰς κάποιαν εὐκαιρίαν ἁρματολίκι καὶ ἐγκατασταθῇ ὡς ἀρχηγὸς εἰς τὴν περιφέρειάν του. Ἤθελε δι' αὐτοῦ νὰ τοῦ δοθοῦν τὰ μέσα, ὅπως δημιουργήσῃ στρατὸν καὶ δύναμιν διὰ νὰ παίξῃ ἔπειτα τὸν ρόλον, διὰ τὸν ὁποῖον ἡ ἱστορία τὸν προώριζε. Ἀφ' ὅτου ἦτο κλέφτης μὲ τὸν Κατσαντώνην ἐγνώριζεν τὴν ἀξίαν τῶν Ἀγράφων δι' ἕναν ἀρχηγόν των. Τώρα δὲ ποὺ ἐπληροφορήθη ὅτι ὁ Ράγκος δὲν κατώρθωσε νὰ ἐκκαθαρίσῃ τὴν περιοχὴν ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ νὰ καταλάβῃ αὐτήν, ἔλαβεν τὴν ἀπόφασιν νὰ τρέξῃ καὶ αὐτὸς εἰς τὰ Ἄγραφα.

Κατὰ τὸν Δεκέμβριον 1821 μεταβαίνει εἰς τὴν πατρίδα του Σκουληκαριάν, ὅπου εἶχεν ἀποσυρθῆ ὁ Γῶγος Μπακόλας, ἐκθέτει εἰς αὐτὸν τὸ σχέδιόν του καὶ ζητεῖ τὴν βοήθειάν του. Συμφωνοῦν ἀμφότεροι καὶ μὲ τὴν συγκροτηθεῖσαν ἐκ τριάκοντα ἐνόπλων ἀνδρῶν ὁμάδα, κατέρχονται τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ὄρους Γαβρόγου, φθάνουν εἰς Σουμεροῦ (Μεσόπυργον) καὶ ἐπιτίθενται ἀμέσως κατὰ τῆς ἐκεῖ ἐκ τεσσαράκοντα ἀνδρῶν τουρκικῆς φρουρᾶς, τὴν ὁποίαν συντρίβουν[1], κατὰ τὰς ἀρχὰς Φεβρουαρίου τοῦ 1822, καὶ ἔπειτα προχωροῦν διὰ τῶν θέσεων, Τσιφλίκι τοῦ Μάλλιου καὶ Γεφύρας Κοράκου, εἰς τὰ Ἄγραφα.

Δι' ἕνα διάστημα συνεργαζόμενοι μὲ τὸν Ράγκον ἐπιτυγχάνουν σύντομα νὰ ἐκδιώξουν τοὺς Τούρκους ἀπὸ τὰ Ἄγραφα. Ἔπειτα ὁ Καραϊσκάκης ἀπεμάκρυνε τὸν Ράγκον καὶ ἐγκατεστάθη ὁ ἴδιος ὡς ἁρματολὸς τῆς περιοχῆς, ὁ δὲ Μπακόλας ἐπέστρεψε εἰς τὴν Σκουληκαριάν.

Διὰ τὰς μεγάλας ὑπηρεσίας τοῦ Μπακόλα κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς Ἐπαναστάσεως, ἡ Γερουσία τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος ἐπρότεινε εἰς τὴν Κεντρικὴν Διοίκησιν τὴν προαγωγήν του εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ χιλιάρχου.

Γράφει σχετικῶς ὁ Κάρπος Παπαδόπουλος: «Διὰ τὰς τόσας ὑπηρεσίας του πρὸς τὴν πατρίδα, τὴν 22αν Φεβρουαρίου 1822 ἡ Γερουσία τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως, προήγαγε τὸν Γῶγον Μπακόλαν μαζὶ μὲ ἄλλους ὁπλαρχηγούς, Ἀνδρ. Ἴσκου, Ἰ. Ράγκον, Ἀλεξ. Βλαχόπουλον, Γεώργ. Τσόγκαν, Δημ. Μακρὴν εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ Χιλιάρχου[2].

" Ἐν ὀνόματι τῆς Παναγίας καὶ ἀδιαιρέτου Τριάδος.

Ἡμεῖς οἱ ὑπογεγραμμένοι Καπετάνοι, Προεστῶτες καὶ Πληρεξούσιοι τῶν Ἐπαρχιῶν τῆς Ἐλευθέρας Δυτικῆς Ἑλλάδος, δηλαδὴ Ζυγοῦ, Βλοχοῦ, Ξηρομέρου, Βονίτσης, Βάλτου, Ἀποκούρου, Καρπενησίου, Κραβάρου καὶ Βενέτικου, συνελθόντες ἐν Βραχωρίῳ ἐν τοπικῇ συνελεύσει διὰ νὰ συσκεφθῶμεν περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Πατρίδος μας.

Θεωρήσαντες τὰ πρακτικὰ τῆς συνελεύσεως τοῦ Μεσολογγίου, ἤτις ἐθέσπισε τὴν Γερουσίαν τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος .....
Ὁμοφώνως καὶ μὲ κοινὴν γνώμην ἐσυμφωνήσαμεν καὶ ἀπεφασίσαμεν.
Ὁ κύριος Γεωργάκης Νικολοῦ στρατηγὸς Δυτικῆς Ἑλλάδος
Οἱ κύριοι

.....

Γῶγος Μπακόλας
Μήτρος Κουτελίδας
Γιαννάκης Ράγκος

---

1. Κασομούλη, ἔνθ' ἀνωτ., τόμος Α', σελ. 220. — Νικ. Βέη, Λεξικὸν Ἡλίου, ἄρθρον «Γ. Καραϊσκάκης» — Γιάννη Βλαχογιάννη, «Καραϊσκάκης», Ἀθῆναι 1948, σελ. 119.
2. Κάρπου Παπαδοπούλου, Τὰ κατὰ Βαρνακιώτην, Ἀθῆναι 1881, σελ. 11.

ΑΡΧΕΙΟ ΑΦΟΚ ΑΡΧΕΙΟ

Γεωργάκης Καραϊσκάκης

. . . . . .

Χιλίαρχοι τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος.

Κατὰ τὸ ἀνωτέρω θέσπισμα ἡ Γερουσία τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος θέλει κάμει τὴν ἀνήκουσαν ἀναφορὰν πρὸς τὴν Ἐθνικὴν Διοίκησιν διὰ νὰ ἔλθουν τὰ ἔγγραφα τῶν αὐτῶν ἀξιωματικῶν.

Ἐν Βραχωρίῳ κατὰ τὴν 22αν Φεβρουαρίου 1822

Ὁ Ἄρτης Πορφύριος
Ἕπονται ὑπογραφαί

Οἱ Γερουσιασταί
. . . . . .».

Η ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΠΕΤΑ (4 Ἰουλίου 1822)

Ὕστερα ἀπὸ παραμονὴν ὀλίγου χρόνου - ἑνὸς ἕως δύο μηνῶν— εἰς τὸ χωρίον του, ὁ Μπακόλας ἀνασυγκροτήσας καὶ πάλιν τὸ τμῆμα του κατέρχεται, μὲ τὴν ἄνοιξιν, εἰς τὴν περιοχὴν Κομποτίου. Τὸν ἀνησυχεῖ ἡ κατάστασις εἰς τὴν Ἤπειρον. Ὁ Χουρσὶτ ἀπαλλαγεὶς τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ καὶ θέλων ἐλεύθερος νὰ βαδίσῃ πρὸς Νότον, στρέφεται τώρα κατὰ τοῦ Σουλίου, ὅπου οἱ ἐπανελθόντες μὲ τὴν συμφωνίαν τοῦ Ἀλῆ Σουλιῶται ἀμύνονται καὶ ὑποστηρίζουν τὸ ἡρωϊκὸν ἔδαφος σπιθαμὴν πρὸς σπιθαμήν. Ὁ ἐχθρὸς των ὅμως διαθέτει ἀσυγκρίτως ὑπερτέρας δυνάμεις καὶ αὐτοὶ ἀβοήθητοι ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν Διοίκησιν ἐπιμένουν μὲ πολλὰς θυσίας νὰ κρατήσουν τοὺς αἱματοβαμμένους βράχους των. Γνωρίζουν οἱ Ἕλληνες ποίαν σημασίαν θὰ ἔχῃ διὰ τὰ Ἑλληνικὰ πράγματα ἡ πτῶσις τοῦ Σουλίου καὶ ἡ κατάρρευσις τοῦ μετώπου ποὺ ἐκράτουν ἀνοικτὸν στὴν Ἤπειρον οἱ Σουλιῶται, δι' αὐτὸ καὶ ἀποφασίζεται παρὰ τῆς Διοικήσεως, μὲ τὰ πενιχρὰ μέσα τὰ ὁποῖα διέθετε, ἡ ἐκστρατεία τοῦ Μαυροκορδάτου εἰς τὴν Ἤπειρον πρὸς βοήθειάν των. Πρὶν ὁ τελευταῖος ἐκκινήσῃ ἀπὸ τὴν Κόρινθον, κατὰ τὰ μέσα Μαΐου, γράφει εἰς τοὺς διαφόρους ὁπλαρχηγοὺς τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος περὶ τῆς προσεχοῦς ἀφίξεώς του εἰς τὴν Ἤπειρον καὶ τοῦ ἀναλαμβανομένου σκοποῦ. Γράφει ἐπίσης εἰς τὸν Μητροπολίτην Ἄρτης Πορφύριον, ὅπως ἀναλάβῃ προσπάθειαν καὶ ἐξηγήσῃ τὴν ἀνάγκην εἰς τοὺς διαφόρους ὁπλαρχηγοὺς Ραδοβυζίου καὶ Τζουμέρκων νὰ κατέλθουν εἰς τὴν περιοχὴν Καμποτίου - Πέτα, διὰ νὰ ἐμποδίσουν τυχὸν διάβασιν τοῦ ἐχθροῦ διὰ τοῦ Μακρυνόρους. Τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ὁ Μπακόλας, ἀντιλαμβανόμενος τὸν κίνδυνον ποὺ διέτρεχε ἡ Ἐπανάστασις, εἶχε κατέλθει ἀπὸ τὴν Σκουληκαριὰν καὶ κατέλαβε, ὅπως ἐγράφη, θέσεις μεταξὺ Πέτα - Κομποτίου - Μακρυνόρους.

«Ἦταν —γράφει ὁ ἱστορικὸς Καλαντζῆς— σὲ κεῖνα τὰ μέρη, ἕνας τολμηρός, ἐπιδέξιος καὶ ἐπικίνδυνος μαζὶ Ἕλληνας καπετάνιος, ὁ περίφημος γιὰ τοὺς κλέφτικους ἄθλους του καὶ γιὰ τὴν ἀντίστασίν του στὸ Μακρυνόρος κατὰ τὸν πρῶτον χρόνο τῆς Ἐπαναστάσεως. Ὁ Γῶγος, ὅταν εἶδε τοὺς Φράγκους νὰ περιστοιχίζουν τὸν Μαυροκορδᾶτον, σφίχτηκε ἡ καρδιά του. Ἦταν τότε 70

χρόνων. Τὰ χρόνια ὅμως αὐτά, δὲν τὸν ἐμπόδιζαν νὰ ἐκπληρώσῃ στὸ ἀκέραιο τὰ σκληρὰ πολεμικὰ καθήκοντα. Ἦταν γεννημένος μὲ τὸν πόλεμο, εἶχε μεγαλώσει μὲ τὸν πόλεμο καὶ εἶχε θεριέψει μὲ τὴν ὀσμὴν τῆς μπαρούτης. Ἦταν σκληρὸ καὶ γενναῖο παλληκάρι, ἰσάξιο κατὰ τοὺς χρόνους τῆς κλεφτουριᾶς, τοῦ Γέρο-Κολοκοτρώνη»[1].

Ὅταν οἱ Τοῦρκοι ἐπληροφορήθησαν τὴν ἑτοιμαζομένην ἐκστρατείαν εἰς Ἤπειρον, ἐπλησίασαν τὸν Μπακόλα εἰς τὸ Πέτα καὶ ἐζήτησαν τὴν φιλίαν του, ἐν καιρῷ δὲ καὶ τὴν ἐνίσχυσίν του, προθυμοποιηθέντες νὰ τοῦ χορηγήσουν τρόφιμα καὶ ἄλλο πολεμικὸν ὑλικόν διὰ τοὺς ἄνδρας του. Ὁ Μπακόλας ἐκμεταλλευόμενος τοὺς φόβους καὶ τὴν ἀδυναμίαν ποὺ ἔδειξαν κατὰ τὴν συζήτησιν, χωρὶς νὰ τοὺς δώσῃ συγκεκριμένας ὑποσχέσεις, ἀλλ' ἀφήνων αὐτοὺς νὰ πιστεύουν εἰς ἐνδεχομένην μελλοντικὴν βοήθειάν του, ἐδέχθη τὴν προσφοράν των. Δι' αὐτῆς ἐξησφάλισε τὴν τροφοδοσίαν τῶν ἀνδρῶν του, ἐκ τῆς πωλήσεως δὲ πλεονασμάτων τῶν τροφίμων καὶ τὴν πληρωμὴν μισθῶν των[2].

Ὅταν δὲ οἱ Τοῦρκοι, παραδίδοντες εἰς αὐτὸν τρόφιμα, τὸν ἐπίεζαν νὰ ἐκδηλωθῇ μὲ τὸ μέρος των, καθόσον ὁ Μαυροκορδᾶτος εἶχε πατήσει μὲ τὸ στράτευμά του εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα, ὁ Μπακόλας τοὺς καθησύχαζε λέγων, ὅτι δὲν εἶναι καιρὸς ἀκόμη διὰ τοιαύτην συμμαχίαν.

Ἡ παρουσία τοῦ Μπακόλα εἰς τὴν περιοχὴν Πέτα - Κομποτίου πρέπει νὰ χρονολογῆται ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου, καθόσον ἐκεῖ τὸν συνήντησε ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης ὅταν ἔφθασεν ἐκ τῶν πρώτων εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Μακρυνόρους, καὶ πρὶν ἀκόμη τὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα τοῦ Μαυροκορδάτου ἐκκινήσῃ ἀπὸ τὴν Κόρινθον. Διὸ καὶ σημειώνει εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του. «Ἐνῶ προηγουμένως ὅταν ἔφθασαν τὰ στρατεύματα, ἐκεῖ ἦλθεν καὶ ὁ Γῶγος καὶ ὄντως ἦσαν ἐσχεδιασμένα»[3].

Τὴν 20ὴν Μαΐου ὁ Μαυροκορδᾶτος, ἡγούμενος τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος, ἀποτελουμένου ἐκ τοῦ συντάγματος τῶν τακτικῶν, τοῦ Τάγματος τῶν Φιλελλήνων, τοῦ σώματος τῶν Κεφαλλήνων καὶ μερικῶν ἀτάκτων Πελοποννησιακῶν Τμημάτων, συνολικῆς δυνάμεως 3.000 περίπου ἀνδρῶν, εὑρίσκεται εἰς τὸ Μεσολόγγι. Ἀπ' ἐκεῖ γνωρίζει εἰς τὸν Μπακόλαν τὴν ἄφιξίν του καὶ τὸν πληροφορεῖ, ὅτι τοῦ στέλλει τρία φορτώματα πολεμοφοδίων. Ἐν συνεχείᾳ εἰς ἄλλο πρὸς τὸν ἴδιον, γράμμα του προσθέτει:

«Πρὸς τὸν Γῶγον Μπακόλαν. ...ἐκ τῶν προσταλέντων γραμμάτων καὶ ἐντύπων ἐπληροφορήθητε διὰ τὸ φθάσιμόν μου. Διὰ τὴν στενοχώριαν τῶν Σου-

---

1. Κώστα Καλαντζῆ, Ἱστορία τῆς Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθῆναι 1963, τόμος Α', σελ. 478.

2. Τρικούπη, ἔνθ' ἀνωτ., τόμος Β', σελ. 271.

3. Γενναίου Κολοκοτρώνη, Ἀπομνημονεύματα Ἀγωνιστῶν τοῦ 21, ἐπιμ. Ἐμμ. Προτοψάλτη, Ἀθῆναι 1961, τόμος Α', σελ. 70.

λιωτῶν ἀποστέλλονται οἱ ἐπιφέροντες ἄνθρωποι· καὶ νὰ περάσωσι ἐλεύθερα.

Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος
Μεσολόγγι 25 Μαΐου 1822.»[1].

Ἀπαντῶν ὁ Μπακόλας, γνωρίζει εἰς τὸν Μαυροκορδᾶτον τὴν τραγικὴν θέσιν τοῦ Σουλίου καὶ τί θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν πτῶσιν του. Τὰς πληροφορίας αὐτὰς σημειώνει ὁ Σπανιολάκης εἰς ἀναφοράν του πρὸς τὸν ὑπουργὸν Κωλέττην.

«Ἀριθ. 12
Πρὸς τὸν Ἐξοχώτατον Κύριον Ἰωάννην Κωλέττην
Μινίστρον τῶν Ἐσωτερικῶν

...Σήμερον ἐκστράτευσεν ὁ ρηθεὶς ἐκλαμπρότατος διὰ τὴν Λάσπην εἰς Ξηρόμερον, ὅπου μέλλει νὰ συγκροτηθῇ ἡ γενικὴ συνέλευσις τῶν ἐγκρίτων καὶ καπηταναίων καὶ ἡ σύναξις τῶν στρατευμάτων. Ἡ εἴδησις ὅπου ἐλάβομεν ἀπὸ Γῶγον (Μπακόλαν) καὶ Κοτελίδαν διὰ τὸ Σούλι, δὲν εἶναι τόσον χαροποιός, ἐπειδὴ καὶ μόνον τὸ Κάστρον τῆς Κιάφας τοὺς ἔμεινε καὶ εὑρίσκεται καὶ ὁ ἴδιος Χουρσίτης εἰς τὴν αὐτὴν ἐκστρατείαν.

Ἐν Μεσολογγίῳ, τῇ 2 Ἰουνίου 1822

Ταπεινὸς Δοῦλος
Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος
Γιῶργος Σπανιολάκης»[2].

Τὸ ἐκστρατευτικὸν Σῶμα τοῦ Μαυροκορδάτου ἔφθασε εἰς τὸ Κομπότι ὑπὸ βροχήν, τὸ βράδυ τῆς 9ης Ἰουνίου 1822, τὸ πρωῒ δὲ τῆς ἑπομένης καὶ ὁ ἴδιος. Δὲν παρῆλθεν πολλὴ ὥρα ἀπὸ τῆς ἀφίξεώς του, ὅτε ἐχθρικὸν τμῆμα 500 ἱππέων ὑπὸ τὸν Ἰσμαὴλ Πλιάσαν, ἐνεργοῦν ἀνιχνευτικὴν ἀποστολήν, εἰς μίαν στιγμὴν ἐπετέθη ἐκ τῆς θέσεως «Ζούτου» κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν συμπλοκήν, ὑπέστησαν οἱ Τοῦρκοι σοβαρὰς ζημίας.

Τὴν ἑπομένην ἡμέραν ὁ Μπακόλας ἔτρεξεν εἰς τὸ Κομπότι, ὅπου, παρουσιασθεὶς εἰς τὸν Μαυροκορδᾶτον, ἀνέπτυξε εἰς αὐτὸν πῶς ἔχει ἡ κατάστασις ὡς καὶ τὰς ἀπόψεις του, προσέτι δὲ τοῦ ἐξήγησε παρουσίᾳ καὶ ἄλλων ἀρχηγῶν τμημάτων τὴν ὅλην στάσιν του μὲ τοὺς Τούρκους καὶ τὸ παιγνίδι ποὺ ἔπαιζε εἰς αὐτούς.

Ὑπεσχέθη ἀνεπιφύλακτα πλήρη συμπαράστασιν καὶ συνεργασίαν εἰς τὴν ἀναληφθεῖσαν ἐπιχείρησιν, προσέτι δὲ, ὅτι ἕνα μέρος ἀπὸ τὰ τρόφιμα, τὰ ὁποῖα κατώρθωνε νὰ ἀποσπᾶ ἐξαπατῶν τοὺς Τούρκους, θὰ τὸ διέθετε διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ στρατοπέδου Κομποτίου.

Τὴν ἰδίαν ἡμέραν, 11ην Ἰουνίου, ἔφθασεν εἰς τὸ Κομπότι Ἐπιτροπὴ Σουλιωτῶν, ἡ ὁποία παρέδωσε εἰς τὸν Μαυροκορδᾶτον τὴν ἀπὸ 6ης Ἰουνίου ἐπιστολὴν τῶν ἀρχηγῶν των, διεκτραγωδούντων τὴν κατάστασιν τοῦ Σουλίου καὶ

1. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου, Ἀθῆναι 1865, τόμος 5ος, τεῦχ. 11, σελ. 71.
2. Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, Ἀθῆναι 1971, τόμος 1ος, σελ. 483.

ζητούντων ἐνίσχυσιν διὰ νὰ προστατευθοῦν κατὰ τὴν ἔξοδον ἐκ τοῦ κλοιοῦ, διὰ τὴν ὁποίαν τώρα ἦσαν ἀποφασισμένοι.

Οἱ Σουλιῶται ἐν ταυτῷ ὑπεδείκνυον ὅπως τοῦ σώματος τὸ ὁποῖον θὰ ἐστέλετο εἰς βοήθειάν των, μέσω Καστρὶ-Μουλιανῶν, Γεφύρας Πάσαινας, μετάσχουν οἱ φημισμένοι ὁπλαρχηγοὶ Γῶγος Μπακόλας καὶ Μῆτρος Κοτελίδας. Ἐπηκολούθησε σύσκεψις τῶν ἀρχηγῶν καθ' ἣν ἀπεφασίσθη νὰ σταλῇ εἰς βοήθειαν τῶν Σουλιωτῶν, μέσω Πλάκας, ὁ Μάρκος Μπότσαρης μὲ 600 ἄνδρας, τὸ δὲ ὑπόλοιπον στράτευμα μετακινηθῇ εἰς Πέτα, διὰ νὰ ἀποτελῇ ἄμεσον ἀπειλὴν κατὰ τῶν Τούρκων τῆς Ἄρτης.

Ὁ εὑρισκόμενος εἰς Κομπότι Μπακόλας, ἐδήλωσε ὅτι ἀνελάμβανε τὸν ἐφοδιασμὸν τοῦ τμήματος τοῦ Μπότσαρη διὰ τροφίμων, ὅταν θὰ διήρχετο ἐκ Πέτα. Προσέτι δὲ ἐκ τοῦ τμήματός του διέθεσε ὅπως ἀκολουθήσῃ τὸν Μπότσαρην, ἀπόσπασμα ἀνδρῶν του ὑπὸ τοὺς, ἀδελφόν του Μῆτρον, Μῆτρον Κοτελίδαν καὶ Νικ. Γαρουφαλιάν. Ἐπὶ πλέον κατὰ τὴν σύσκεψιν ἀπεφασίσθη ὅπως, τμῆμα τῶν Κεφαλλήνων ὑπὸ τὸν Ἠλίαν Πανᾶν, ἀνεψιὸν τοῦ Διοικητοῦ Σπύρου Πανᾶ καὶ ἕτερον τοῦ σώματος Μπακόλα ὑπὸ τὸν καπετὰν Βασίλην, ἀνεψιὸν τοῦ Γώγου Μπακόλα, ταυτοχρόνως μετακινηθῇ, εἰς τὸ ἔναντι τοῦ Πέτα χωρίου Μπρένιστα (Κορφοβούνι), διὰ νὰ διακόψῃ τὰς συγκοινωνίας τῆς φρουρᾶς Ἄρτης μετὰ τῶν Ἰωαννίνων. Δι' αὐτὴν τὴν ἀπόφασιν ἀναφέρει ὁ ταγματάρχης τῆς Χωροφυλακῆς Ἠλίας Πανᾶς: «Οἱ Φιλέλληνες, τὸ τῶν Παναίων σῶμα καὶ ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Γώγου, Καπετὰν Βασίλης, διετάχθημεν νὰ τοποθετηθῶμεν εἰς θέσιν Μπρένιστα ἐπάνω τῆς Ἄρτης, διὰ νὰ διακόψωμεν τῶν Τούρκων πᾶσαν συγκοινωνίαν μεταξὺ Ἄρτης καὶ Ἰωαννίνων. Οὕτω καὶ τὸ ἐπραγματοποιήσαμεν[1].

Ἔπειτα ὁ Μαυροκορδᾶτος ἀνέθεσε εἰς τὸν Μπακόλαν, λόγῳ τῆς ἐπαφῆς του μὲ τοὺς Τούρκους, ὅπως ὁ ἴδιος ἢ ἄνθρωποί του φροντίσουν νὰ πληροφορηθοῦν τὴν δύναμιν καὶ τὰς προθέσεις τῆς τουρκικῆς φρουρᾶς τῆς Ἄρτης. Ὁ Μπακόλας, κατὰ τὸν Δεληγιάννην, ἐπέστρεψε τὴν ἐπομένην ἡμέραν καὶ ἐπισκεφθεὶς τὸν Μαυροκορδᾶτον τὸν ἐπληροφόρησε, ὅτι ἡ δύναμις τῶν Τούρκων τῆς Ἄρτης ἀνήρχετο τὰς ἡμέρας ἐκείνας εἰς 4.000 ἄνδρας, τοὺς ὁποίους κατεῖχε φόβος ἐξ αἰτίας τῆς ἥττης τῆς 10ης Ἰουνίου εἰς τὸ Κομπότι. Συνέστησε δὲ εἰς τὸν Μαυροκορδᾶτον ὅπως τὸ στράτευμα μετακινηθῇ εἰς Πέτα.

Ἀκολούθως συνεκροτήθη καὶ ἡτοιμάσθη τὸ ἐκστρατευτικὸν σῶμα, διὰ τὴν παροχὴν βοηθείας εἰς τοὺς Σουλιώτας, ἀποτελούμενον ἐκ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, Καρατάσου, Γάτσου, Ἴσκου, Βλαχοπούλου καὶ τμήματος τοῦ Γώγου Μπακόλα ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ ἀδελφοῦ του Μήτρου καὶ Κοτελίδα δυνάμεως 1.000 ἀνδρῶν. Εἰς τὸ τμῆμα τοῦ Μάρκου Μπότσαρη μετεῖχε καὶ ὁ μετέπειτα ἐθνικὸς εὐεργέτης Εὐάγγελος Ζάππας.

Τὴν 21ην Ἰουνίου τὸ ἀνωτέρω σῶμα ἐπροχώρησε εἰς τὸ Πέτα καὶ ἀφοῦ

---

1. Ἀπὸ ἔγγραφον τοῦ ἰδίου Ἠλία Π. Πανᾶ, θανόντος ἐν Ἀθήναις τὸ 1869. Ὅρα Μενελάου Μιλτ. Πανᾶ, Περὶ τῆς καθόλου δράσεως τῆς οἰκογενείας Πανᾶ κατὰ τὸν Ἱερὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα 1821-1828, Ἀθῆναι 1905, σελ. 17.

κατῆλθεν εἰς θέσιν «Ζερμὴ» καὶ ἐπέρασε τὸν ποταμὸν Ἄραχθον δι' ἑνὸς μονοπατίου ἐπὶ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τοῦ ποταμοῦ, ἐκίνησε διὰ Πλάκαν, Πέντε Πηγάδια, Κιάφαν. Ταυτοχρόνως κατῆλθεν εἰς τὸν ποταμόν, τὸ ὑπὸ τὸν Ἠλίαν Πανᾶν καὶ Καπετὰν Βασίλην τμῆμα καὶ κατέλαβε τὴν παρὰ τὴν Μπρένισταν, πρὸς Ἰωάννινα, ὁδόν.

Πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του ὁ Μαυροκορδᾶτος, ὅστις ἐγνώριζε τὴν ἀπὸ τοῦ Νοεμβρίου 1821 πρότασιν τοῦ Μπακόλα διὰ τὴν σύναψιν συνοικεσίου μεταξὺ τοῦ εἰκοσαετοῦς υἱοῦ του Ντούλα καὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ Μάρκου Μπότσαρη Βασιλικῆς καὶ διὰ νὰ προσεγγίσῃ περισσότερον τοὺς δύο αὐτοὺς πολεμάρχους, ἐπενέβη, πιέζων ἰδίως τὸν Μπότσαρην, διὰ τοῦ Βλαχοπούλου καὶ ἐπεσφραγίσθη οὕτω ἐκατέρωθεν ἡ ὑπόσχεσις τοῦ συνοικεσίου αὐτοῦ.

Τὴν ἑπομένην ἡμέραν τὸ κύριον σῶμα μὲ τὴν λοιπὴν δύναμίν του, ἐκ τῶν Φιλελλήνων, τῶν Κεφαλλήνων τοῦ Πανᾶ, τῶν Τακτικῶν καί τινων ὁπλαρχηγῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων οἱ Θεοδ. Γρίβας, Γενναῖος Κολοκοτρώνης, Παναγ. Γιατράκος καὶ ἄλλοι, ἐκινήθη πρὸς τὸ χωρίον Πέτα, ὅπου μόλις ἔφθασε ἐστρατοπέδευσε.

Εἰς τὸ Κομπότι παρέμεινε δύναμις 100 ἀνδρῶν πρὸς φύλαξιν τῶν στενῶν τοῦ Μακρυνόρους, κάλυψιν τῆς ὁδοῦ ἀνεφοδιασμοῦ τοῦ στρατεύματος καὶ διὰ νὰ χρησιμεύῃ ὡς ἐνδιάμεσος σύνδεσμος μεταξὺ τοῦ ἀρχιστρατήγου Μαυροκορδάτου καὶ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Πέτα. Τὴν ἰδίαν ἡμέραν ὁ Μαυροκορδᾶτος ἀκολουθούμενος ὑπὸ τοῦ Ἰωάν. Ράγκου, Κανέλλου Δεληγιάννη καὶ μικροῦ τμήματος ἀνδρῶν, μετέβη εἰς Λαγκάδα Βάλτου, ἀπομακρυνθεὶς περισσότερον τοῦ στρατεύματος.

Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ τοῦ Μαυροκορδάτου προτιμήσαντος νὰ ὀπισθοχωρήσῃ εἰς Λαγκάδα Βάλτου, ἀντὶ νὰ ἀκολουθήσῃ τὸ στράτευμα εἰς τὴν νέαν του θέσιν καὶ νὰ ἀποτελῇ τὸν συνδετικὸν κρίκον μεταξὺ τῶν σωμάτων, τῶν Φιλελλήνων, τῶν Τακτικῶν, διοικουμένων ὑπὸ ξένων ἀξιωματικῶν καὶ τῶν ἀτάκτων Ἑλληνικῶν τμημάτων, τῶν ὁποίων τὰς ἀντιθέσεις ἐγνώριζε, ὑπῆρξε βαρὺ σφάλμα. Ἀλλὰ σφάλμα ὑπῆρξε ἐπίσης καὶ ἡ προκλητικὴ προώθησις τοῦ μικροῦ στρατοῦ, μὲ ὅλας τὰς ἀδυναμίας του εἰς τὰ πρόθυρα τῆς Ἄρτης, χωρὶς μὲ τὴν μεταστάθμευσιν αὐτὴν νὰ ἐπιτευχθοῦν οἱ σκοποί, τοὺς ὁποίους ἐπεδίωκε ἡ κίνησις, νὰ καθηλωθοῦν δηλαδὴ οἱ Τοῦρκοι εἰς τὴν πόλιν καὶ νὰ ἐμποδίσουν ὅπως κινηθοῦν κατὰ τοῦ Μπότσαρη.

Ὅταν ὁ Ἀλ. Βλαχόπουλος μὲ τὸ τμῆμα του, ἐκκινήσας ἀπὸ τὸ Κομπότι —ἀκολουθῶν τὸ ἐκστρατευτικὸν σῶμα τοῦ Μπότσαρη πρὸς τὴν Πλάκα— ἐστρατοπέδευσε τὸ βράδυ εἰς τὸ Πέτα πλησίον τοῦ Γώγου Μπακόλα, συνέπεσε τὸ πρωὶ τῆς ἑπομένης ἡμέρας, 22αν Ἰουνίου, νὰ φθάσουν Τοῦρκοι ἀπὸ τὴν Ἄρταν μεταφέροντες τρόφιμα εἰς τὸν Μπακόλαν. «Πρὸ μιᾶς ἡμέρας εἶχε φθάσει ἐκεῖ», γράφει ὁ Κολοκοτρώνης, «ὁ Ἀλέξιος Βλαχόπουλος μὲ 300 εἰς τὸ Πέτα εἰς τὸν Γῶγον»[1]. Οἱ Τοῦρκοι εἶδαν τὸν Βλαχόπουλον. «Οἱ Τοῦρκοι

1. Γενναίου Κολοκοτρώνη, Ἀπομνημονεύματα, ἔνθ' ἀνωτ., τόμος Α', σελ. 70.

λαβόντες ὑπόσχεσιν ἀπὸ τὸν Γῶγον καὶ Κοτελίδαν ὅτι ἦσαν μετ' ἐκείνων καὶ ὅτι ἤθελον συμπολεμήσει τοὺς ἀποστάτας, τοὺς ἔστειλαν τροφὰς καὶ πυριτοβόλα. Οἱ δὲ ἀποκομίσαντες αὐτὰ εἶδαν τὸν Βλαχόπουλον φθάσαντα εἰς Πέτα μὲ διακοσίους πεντήκοντα στρατιώτας διὰ νὰ μεταβῇ εἰς Πλάκαν καὶ ἠρώτησαν τίς ἦτο; ὁ δὲ Γῶγος τοὺς εἶπεν ὅτι ἦτο ὁ Καραϊσκάκης μὲ τὰ παλληκάρια του, τὸν ὁποῖον εἶχε προσκαλέσει ὡς τάχα ἰδικόν του. Ἐφαίνετο λοιπὸν ὁ Γῶγος ὡς καὶ ἐβεβαίωνε τοὺς Ἕλληνας ὅτι ἠπάτα τοὺς Τούρκους καὶ ἐκεῖνοι ἐπίστευον διότι δὲν ἐσύμφερε καὶ νὰ δείξωσι δυσπιστίαν»[1].

Καὶ ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης εἶχε προηγουμένως γράψει: «Ἀλλὰ κατ' αὐτὰς τὰς ἡμέρας ἐπειδὴ δὲν εἶχον θερίσει τὸ στρατόπεδον εἶχε ὄχι ὀλίγην ἀνάγκην τροφῶν. Μαθόντες οἱ ἐν Ἄρτῃ Τοῦρκοι ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς Πλιάσας καὶ Κιουτάγιας τὸν ἐρχομὸν τῶν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων εἰς Κομπότι ἔστειλαν εἰς τὸν Γῶγον καὶ Κοτελίδαν, ἐξ ὧν ὁ μὲν πρῶτος εἰς τὸ Πέτα, ἐὰν εἶναι πιστοὶ νὰ κτυπήσουν τοὺς κλέπτας, ἐννοοῦντες τὸ ἐν Κομποτίῳ στρατόπεδον καὶ αὐτοὶ τοὺς ἀπεκρίθησαν ὅτι εἶναι πιστοὶ καὶ νὰ τοὺς στείλουν πολεμοφόδια, ἀλλὰ ἐπειδὴ καὶ πρὸ μιᾶς ἡμέρας εἶχε φθάσει ἐκεῖ ὁ Ἀλέξιος Βλαχόπουλος μὲ 300 εἰς τοῦ Πέτα εἰς τὸν Γῶγον, ἐρωτηθεὶς ἀπὸ τοὺς Τούρκους, τοὺς εἶπεν ὅτι εἶναι ἰδικοί του, ὅπου συνάζει διὰ νὰ κτυπήσῃ τοὺς κλέπτας, ἐνῶ προηγουμένως ὅταν ἔφθασαν τὰ στρατεύματα ἐκεῖ ἦλθεν καὶ ὁ Γῶγος καὶ ὄντως ἦσαν ἐσχεδιασμένα. Ἐμπιστευθέντες εἰς τοὺς λόγους τούτους οἱ Τοῦρκοι ἠπατήθησαν καὶ οὕτως ἔστειλαν ἀρκετὰ πολεμοφόδια τοῦ Γώγου»[2]. Τὴν πληροφορίαν αὐτὴν τῶν ἱστορικῶν περὶ ἀποστολῆς τροφῶν καὶ πολεμοφοδίων ἐκ μέρους τῶν Τούρκων ἔχομεν καὶ ἐκ μέρους ζώντων ἀπογόνων τοῦ Μπακόλα, ἐκ παραδόσεως τῆς οἰκογενείας των, ὁμιλούντων. Τὴν στάσιν ὅμως αὐτὴν δὲν ἠδύναντο νὰ ἐννοήσουν οἱ Φιλέλληνες καὶ τὴν ἐθεώρουν ὡς εἶδος προδοσίας, μερικοὶ δὲ ἄκαμπτοι Σουλιῶται ὡς ἐλαστικὴν καὶ ἀμφίβολον. Πάντως ὁ Μπακόλας καὶ ἀπὸ τὸ Πέτα διατηρεῖ ἀλληλογραφίαν μὲ τὸν Μαυροκορδᾶτον, ἐκ τῆς ὁποίας καταφαίνεται ἡ εἰλικρινὴς συνεργασία των καὶ ἡ ἐμπιστοσύνη τοῦ Μαυροκορδάτου πρὸς αὐτόν. Τὴν 24ην Ἰουνίου 1822 τοῦ γράφει ὁ Μαυροκορδᾶτος: «Πρὸς τὸν Γενναῖον χιλίαρχον Γῶγον Μπακόλαν. Τοῦ γνωρίζει ὅτι τοῦ πέμπεται ὁ χιλ. Θεοδωράκης (Γρίβας) μὲ τὸν Γεώργιον Καραχρήστου μὲ 150 ἀνθρώπους καθὼς ἐζήτησεν καὶ ἢ μὲ τοὺς αὐτοὺς νὰ ὑπάγῃ εἰς Μπρένισταν, καθὼς γράφει, νὰ κτυπήσῃ τοὺς ἐχθροὺς ἀφήνοντας ἄλλους εἰς τὸ Πέτα ἢ μὲ ἐκείνους ὅπου ἔχει ἀφήνοντας εἰς τὴν αὐτὴν τοὺς ἄνωθεν»[3]. Τὴν ἰδίαν ἡμέραν γράφει πάλιν εἰς τὸν Μπακόλαν: «Λαγκάδα 24 Ἰουνίου 1822. Πρὸς τὸν Χιλ. Γῶγον Μπακόλαν. Κάθε γράμμα ἢ ἐδικόν του ἢ ἀπὸ ἄλλον νὰ

1. Νικ. Σπηλιάδη, Ἀπομνημονεύματα, Ἀθῆναι 1851, Τόμος Α΄, σελ. 360. — Μάνθου Οἰκονόμου, Ἱστορικὰ Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, Ἀθῆναι, 1873, σελ. 228.

2. Κολοκοτρώνη, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 70.

3. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου, Ἀθῆναι 1965. Τόμος 5ος, Τεῦχος 2ον, σελ. 114.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

τὸ στέλνη μὲ μαξοὺς (ἐπίτηδες) ἄνθρωπον ὄχι ὡς ἐκεῖνο τὸ σημερινόν»[1].

Οἱ Τοῦρκοι ὅταν ἐπληροφορήθησαν τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Μπότσαρη καὶ τῶν ἄλλων ἀρχηγῶν πρὸς παροχὴν ἐπικουρίας εἰς τοὺς Σουλιώτας, ἐκίνησαν ἐναντίον του δύναμιν 800 Ἀλβανῶν, ὅπως τὸν κτυπήσῃ ἐκεῖ ποὺ θὰ τὸν κατέφθανε. Ἀλλὰ ταυτοχρόνως καὶ ὁ παράτολμος Δάνια, παρὰ τὴν σύστασιν τοῦ στρατηγοῦ Νόρμαν, παραλαβὼν τμῆμα τῶν Φιλελλήνων, ὁμάδα τοῦ τμήματος Πανᾶ ὡς καὶ ἄνδρας τινὰς ἐκ τοῦ σώματος τοῦ Μπακόλα — οἱ τελευταῖοι θὰ τοῦ ἐχρησίμευον καὶ ὡς ὁδηγοὶ εἰς τὰ ἄγνωστα ἐκεῖνα μέρη — ἀνεχώρησεν ἐκ Πέτα τὴν 25ην Ἰουνίου τεθεὶς εἰς καταδίωξιν τῶν 800 Ἀλβανῶν. Καὶ ὁ Φίνλεϋ γράφει: «Ὁ Δάνια πεπειραμένος ἀλλὰ ἀπερίσκεπτος ἀξιωματικὸς διώκει τὸ σῶμα τῶν Φιλελλήνων. Ἔπαιρνε διαταγὰς ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸν Μαυροκορδᾶτον καὶ ὅταν δὲν εἶχε σαφεῖς διαταγὰς ἀπὸ τὸν ἀρχιστράτηγον ἐνήργει κατὰ ἰδικήν του πρωτοβουλίαν»[2]. Ἐκ τῶν ἀτάκτων ἀρχηγῶν μόνον ὁ Γῶγος Μπακόλας ἐνεθάρρυνε τὸν Δάνια εἰς τὴν ἐπιχείρησιν αὐτήν. Μάλιστα τὸν ἐνίσχυσε καὶ δι' ἀνδρῶν του καὶ κατὰ τὴν ἀναχώρησίν του ἐφωδίασε αὐτὸν καὶ διὰ τροφίμων ἐξ ἐκείνων τῶν τουρκικῶν ἀποστολῶν. Ἀπὸ τὰ ἴδια τρόφιμα ὁ Μπακόλας ἐφωδίαζε, ὅπως ἐγράψαμεν, καὶ ἄλλα τμήματα, ἀπὸ τὰ ἴδια δὲ ἐδέχετο καὶ τὸ σῶμα τῶν Φιλελλήνων.

Ὁ Μάρκος Μπότσαρης φθάσας εἰς Πλάκαν ἠδυνήθη νὰ ἀπομακρύνῃ τὴν ἐκεῖ τουρκικὴν φρουρὰν καὶ νὰ τεθῇ εἰς καταδίωξίν της πρὸς τὸ Καλέντζι. Τὸ δὲ τμῆμα τοῦ Μπακόλα, ὑπὸ τοὺς ἀδελφόν του Μῆτρον καὶ Κοτελίδαν, προχωρῆσαν εἰς Κατσανοχώρια, ἔδωκε ἐκεῖ μερικὰς μάχας μὲ τοπικὰς φρουράς. Ὅταν δὲ ἀντελήφθη ὅτι οἱ ἐχθροὶ διέθετον ἰσχυρὰς δυνάμεις ἐπέστρεψεν εἰς Πλάκαν.

Ἀλλὰ δυσχέρειαι παρουσιάζονται καὶ διὰ τὸν Μάρκον, καθόσον ἤρχισαν νὰ καταφθάνουν ἐξ Ἰωαννίνων ἰσχυραὶ τουρκικαὶ δυνάμεις πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἐκδιωχθείσης ἀπὸ τὴν Πλάκαν φρουρᾶς, αἱ ὁποῖαι ἀναγκάζουν καὶ αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Πλάκαν. Καὶ ἐνῶ τὰ τμήματα τῆς Πλάκας, τὰ προοριζόμενα διὰ τὸ Σούλι, δὲν ἐσημείωσαν πρόοδον, τὴν 26ην Ἰουνίου οἱ Τοῦρκοι τῆς Ἄρτης ἐπιτίθενται κατὰ τῆς μικρᾶς Ἑλληνικῆς φρουρᾶς τοῦ Κομποτίου. Λύτη ἐνισχυθεῖσα ἐγκαίρως ἀπὸ τὸ τμῆμα ἀνδρῶν ποὺ ἔστειλε ἐκ τοῦ Πέτα ὁ Μπακόλας, ἠδυνήθη νὰ ἀποκρούσῃ τοὺς ἐπιτιθέντας καὶ νὰ τοὺς ἐκδιώξῃ. Ἡ ὅλη στάσις τοῦ Μπακόλα πρὸς τὸν Μαυροκορδᾶτον εἶναι ἄψογος καὶ ἡ συνεργασία του μὲ αὐτὸν εἰλικρινής, χωρὶς νὰ δημιουργῆται καὶ ἡ ἐλαχίστη, ἔστω, ὑποψία, ὅτι αὐτὸς ἐπιβουλεύεται τὴν ἐκστρατείαν πρὸς ὄφελος τῶν Τούρκων. Δι' ὅλων τῶν ἐνεργειῶν του ἐμπράκτως τὸ ἀπέδειξε. Ἀποστέλλει τμῆμα τῶν ἀνδρῶν του, ὑπὸ τὸν ἀδελφόν του Μῆτρον καὶ τὸν συγγενῆ του Κοτελίδαν εἰς τὴν Πλάκαν μὲ τὸν Μπότσαρην, εἰς τὸν ὁποῖον δίδει καὶ τρόφιμα, ἐφοδιάζει ἐπίσης μὲ τρόφιμα τὸν Δάνια, εἰς τὸν ὁποῖον δίδει καὶ ὁδηγούς, ἀποστέλλει

---

1. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου, τόμος 5ος, τεῦχος 2ον, σελ. 114.
2. Γ. Φίνλεϋ, Ἱστορία τῆς Ἑλλην. Ἐπαναστάσεως, Ἀθῆναι 1871, Τόμος Α΄, σελ. 358.

τὸν ἀνεψιόν του, καπετὰν Βασίλην μὲ ὁμάδα ἀνδρῶν του εἰς τὴν Μπρένιστα, μὲ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ἡλία Πανᾶ κλπ. Ἐκτὸς τούτων, ἐνισχύει δι' ἀνδρῶν τοῦ σώματός του τὴν φρουρὰν τοῦ Κομποτίου κατὰ τὴν μάχην τῆς 26ης Ἰουνίου καθ' ἣν φονεύεται καὶ ἕνας τῶν ἰδικῶν του καὶ τέλος, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, χάρις εἰς τὴν ἰδικήν του ἐπέμβασιν σώζονται κατὰ τὸ τέλος τῆς μάχης τοῦ Πέτα οἱ ὀλίγοι Φιλέλληνες εἰς τὴν θέσιν «Σταυρός». Τὰ τῆς μάχης τοῦ Κομποτίου τῆς 26ης Ἰουνίου, ὁ Μαυροκορδᾶτος γνωρίζει εἰς τὸν Γεώργιον Βαρνακιώτην διὰ τῆς κάτωθι ἐπιστολῆς του:

«Πρὸς τὸν Γενναιότατον Στρατηγόν, Γεώργιον Νικολοῦ.

Μετὰ τὴν ἀναχώρησίν σας ἀπὸ τὸ Κομπότι δὲν ἔλαβα γράμμα σας. Ὁ χιλίαρχος Γῶγος μὲ γράφει τὸ κτύπημα τῶν μπέηδων ποὺ ἔκαμε ὁ καπετὰν Μάρκος. Χθὲς οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τὴν Ἄρταν ἦλθαν εἰς τὸ Κομπότι πλὴν ἐπρόφθασε βοήθεια καὶ ἀπ' ἐδῶ καὶ ἀπὸ τὸ Πέτα καὶ ἐδιώχθησαν κακῶς ἔχοντες. Τέσσαρας σκοτωμένους ἐκρατήσαμεν. Πόσους πῆραν καὶ πόσους λαβωμένους δὲν ἠξεύρομεν. Ἀπὸ τοὺς ἰδικούς μας ἐσκοτώθησαν τρεῖς, ἕνας Πελοποννήσιος, ἕνας τοῦ τμήματος τοῦ καπετὰν Γώγου καὶ ἕνας Σουλιώτης. Σᾶς ἀσπάζομαι ὅλους, Ἀλ. Μαυροκορδάτος. Λαγκάδα 27 Ἰουνίου 1822».

Ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Μαυροκορδάτου πρὸς τὸν Μπακόλαν συνεχίζεται: «Λαγκάδα 28 Ἰουνίου 1822. Πρὸς τὸν Χιλ. Γῶγον Μπακόλαν καὶ στρατηγὸν Παναγιώτην Γιατράκον. Κατὰ ζήτησιν σᾶς στέλλω τὸν χιλιάρχον Ράγκον αὐτοῦ εἰς Πέτα ὅστις θέλει σταθῆ μερικὰς ἡμέρας ἕως νὰ φθάσουν καὶ ἄλλα στρατεύματα. Ἄβριον στέλλονται στρατιῶται τοῦ Δεληγιαννοπούλου 173 καὶ ἑκατὸν Κεφαλλῆνες ἐκ τῶν ὁποίων μέρος εἰς Κομπότι καὶ μέρος εἰς Πέτα. Ἀλεξ. Μαυροκορδᾶτος»[1]. Δι' ἄλλης του ἐπιστολῆς, τῆς ἰδίας ἡμέρας, τοὺς πληροφορεῖ ὅτι στέλλονται τέσσαρα φορτώματα πολεμοφόδια ὁμοίως καὶ ἀλεύρι διὰ τὴν στρατιάν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Μαυροκορδᾶτος λαμβάνει ἐπιστολὴν τοῦ Μάρκου Μπότσαρη διὰ τοῦ γραμματικοῦ του, ζητοῦντος ἐνισχύσεις. Καὶ πάλιν ἀπευθύνεται εἰς τὸν Μπακόλαν: «Λαγκάδα 30 Ἰουνίου 1822. Πρὸς τὸν χιλ. Γῶγον Μπακόλαν.—... διὰ τὴν Πλάκα ἀνάγκη νὰ στείλῃς τὸν υἱόν σου μὲ τὸν καπετὰν Δῆμον Τζέλιον, ὅπου ἤδη προχωρεῖ διὰ τὰ ἐκεῖσε. Ἀλεξ. Μαυροκορδᾶτος»[2]. Καὶ τὴν ἑπομένην γράφει εἰς ἄλλην ἐπιστολήν: «Λαγκάδα 1 Ἰουλίου 1822. Πρὸς τὸν Χιλίαρχον Γῶγον Μπακόλαν. Ἔλαβον τὰ γράμματά σου καὶ μὲ λύπην ἔμαθον τὰ εἰς Πλάκα συμβάντα. Ὁ τζεπχανᾶς (πολεμοφόδια) φθάνει εἰς Μεσολόγγι ὀγρήγορα. Τροφὰς σοῦ ἔστειλα χθὲς καὶ σήμερον πάλιν σοῦ στέλνω καὶ οἱ προσδοκώμενοι Μωραΐτες καὶ οἱ Κεφαλλῆνες ἦλθον. Ἀλεξ Μαυροκορδᾶτος»[3].

Ἡ ἐκστρατεία τῶν Μάρκου Μπότσαρη, Μήτρου Κοτελίδα, Μήτρου Μπακόλα καὶ Δάνια εἶχε τραγικὸν τέλος.

---

1. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου, Ἀθῆναι 1965. Τόμος 5ος, τεῦχος 11, σελ. 127 καὶ ἑπ.
2. Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 132.
3. Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 134.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

Τὴν 30ὴν Ἰουνίου ἰσχυρὰ τουρκικὰ τμήματα, καταφθάσαντα ἐξ Ἰωαννίνων, ἐπετέθησαν κατὰ τῶν Ἑλληνικῶν τμημάτων εἰς τὴν Πλάκαν καὶ κατὰ τοῦ Δάνια εἰς τὸ χωρίον Βροδώ, ὅπου ὁ τελευταῖος εἶχε φθάσει καὶ τὰ διεσκόρπισαν μὲ μεγάλας ἀπωλείας δι' αὐτά. Ὁ Δάνια ἐπιμένει νὰ παραμείνῃ ἐκεῖ καὶ νὰ πολεμήσει, ζητεῖ δὲ ἀπὸ τὸν Μπακόλαν ποσότητας τροφίμων. Ἀλλὰ φθάνει ἐν τῷ μεταξὺ διαταγὴ τοῦ Νόρμαν, ὅπως ὅλα τὰ τμήματα ἐπιστρέψουν ταχέως εἰς Πέτα. Ἀκολουθώντας τὰ τμήματα αὐτά, ἐπιστρέφουν καὶ οἱ 800 Ἀλβανοί, οἱ ὁποῖοι δὲν εἰσῆλθον εἰς Ἄρταν, ἀλλ' ἐστρατοπέδευσαν ὄπισθεν τοῦ χωρίου Πέτα, εἰς θέσιν «Πουρνάρι», παρὰ τὸν ποταμὸν Ἄραχθον. Καὶ γράφει εἰς τὸ ἔγγραφόν του ὁ Ἠλίας Πανᾶς: «Εἰς τὴν Πλάκαν, αἱ τουρκικαὶ δυνάμεις ὅπου τοὺς ἐπιτέθησαν, πεζοὶ καὶ ἱππεῖς, συμποσοῦντο εἰς ἐννέα χιλιάδας, τοὺς ἔφεραν λοιπὸν κυνῆγι ἕως ἔξω τῆς Ἄρτας. Οἱ μὲν Μάρκος Μπότζαρης, καὶ λοιποὶ ἀπέρασαν τὸ ποτάμι τῆς Ἄρτας, οἱ δὲ Τοῦρκοι ἐτοποθετήθησαν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἄρτας, ὥστε ἀμέσως μετὰ δύο ἡμέρας ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιτεθοῦν καὶ εἰς τὸν στρατὸν τοῦ Πέτα. Ὁ Μάρκος Βότζαρης ἀπέρασε τὸν ποταμόν, εἰδοποίησεν ἡμᾶς τοὺς διαμένοντας εἰς Μπρένιστα, τὸ συμβὰν τοῦτο, καὶ νὰ ἀπεράσωμεν καὶ ἡμεῖς ἀφίνοντες τὴν θέσιν ἐκείνην καὶ νὰ ὑπάγωμεν εἰς ἀντιμετώπισίν του. Οὕτω ἐπράξαμεν ἅμα ἐλάβομεν τὴν εἴδησιν αὐτήν, παραχρῆμα ἐπήγαμεν πρὸς ἀντιμετώπισιν, ὅθεν ἀνταμωθέντες ἔγινεν Συμβούλιον καὶ ἀπεφασίσθησαν τὸ σῶμα τῶν Πανάδων, τὸ τοῦ καπετὰν Βασιλείου ἀνεψιοῦ τοῦ Γώγου καὶ τινων ἄλλων, νὰ τοποθετηθῶμεν εἰς μίαν θέσιν τοῦ ποταμοῦ διὰ νὰ ἐμποδίσωμεν τὸν τουρκικὸν στρατὸν νὰ μᾶς πάρῃ τὰ ὄπισθεν τοῦ ἐν Πέτᾳ τοποθετημένου Ἕλλην. Στρατοῦ, οἱ δὲ Φιλέλληνες νὰ μεταβοῦν καὶ τοποθετηθοῦν εἰς Πέτα· ἀλλ' οἱ Φιλέλληνες δὲν παρεδέχθησαν τοῦτο, διότι ἤθελον νὰ εὑρίσκωνται πάντοτε τοποθετημένοι μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ ὡς ἐκ τούτου διετάχθη νὰ καθέξῃ τὴν θέσιν αὐτὴν ὁ Δῆμος Τζέλιος, ...»[1].

Κατὰ τὸ τέλος Ἰουνίου, ἡ δύναμις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος ἀνήρχετο εἰς 2.000 ἄνδρας. Τῶν Τούρκων ἡ ὑπεροχὴ ἦτο πλέον τριπλασία τῶν Ἑλλήνων εἰς δύναμιν. Ἐκτὸς τούτου τὸ Ἑλληνικὸν στρατόπεδον διήρχετο βαθεῖαν κρίσιν ἐκ τῶν καθημερινῶν λιποταξιῶν, καὶ ἐκ τῆς ἀπροθυμίας τῶν ἀτάκτων ἀρχηγῶν καὶ ὁπλιτῶν, λόγω τῶν ἀντιζηλιῶν των, νὰ βοηθήσουν τοὺς σκοποὺς τοῦ Μαυροκορδάτου. Ἐπὶ πλέον ἔβλεπον, ὅτι ἡ διοίκησις τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος περιῆλθεν εἰς τοὺς ὀλίγους Φιλέλληνας, πρὸς τοὺς ὁποίους ἦτο ἐμφανὴς ἡ προτίμησις καὶ ἐμπιστοσύνη τοῦ Μαυροκορδάτου, ἐνῶ παρεγνωρίζετο ἡ πολεμικὴ ἱκανότης τῶν Ἑλλήνων ὁπλαρχηγῶν καὶ ἡ ἀξία τους ἐτίθετο εἰς δευτέραν μοῖραν.

Ὅταν τὸ ἐκστρατευτικὸν σῶμα ἔφθασεν εἰς τὸ Πέτα, οἱ Φιλέλληνες, τὸ σύνταγμα τῶν Τακτικῶν καὶ οἱ Κεφαλλῆνες τοῦ Πανᾶ, κατέλαβον θέσεις ἔμ-

1. Μενελάου Μιλτ. Πανᾶ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 18.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

προσθεν καὶ πρὸς δυσμὰς τοῦ χωρίου, ἐπὶ τοῦ ἐκεῖ ἐπιμήκους ὑψώματος καὶ προέβησαν εἰς τὴν κατασκευὴν προχείρων ὀχυρωμάτων, ἀποφασισμένοι ὄντες νὰ ἀντιμετωπίσουν τοὺς Τούρκους ἐὰν ἐκεῖνοι ἀνελάμβανον ἐπίθεσιν. Ὅταν δὲ ἔφθασαν κατὰ τὴν 2αν Ἰουλίου ἀσφαλεῖς πληροφορίαι, ὅτι οἱ Τοῦρκοι τῆς Ἄρτης, ἐνισχυθέντες σημαντικά, ἐπρόκειτο νὰ ἐπιτεθοῦν, οἱ Ἕλληνες ὁπλαρχηγοί, γνῶσται τοῦ πολέμου τῶν ἐλιγμῶν, ὅταν ἐπρόκειτο νὰ ἀντιμετωπίσουν ὑπερτέρας δυνάμεις, συνεβούλευσαν τοὺς διοικητὰς τῶν τμημάτων οἱ ὁποῖοι εἶχαν καταλάβει τὴν πρώτην γραμμὴν ἀμύνης, ὅπως ἀποφύγουν τὴν κατὰ μέτωπον ἀναμέτρησιν καὶ ὅτι θὰ ἦτο σκόπιμον νὰ δώσουν τὰς θέσεις των διὰ τὴν πρώτην κροῦσιν εἰς τοὺς ἀτάκτους. Ἰδίως ὁ Μπακόλας συνέστησε εἰς τὸν διοικητὴν τῶν Τακτικῶν Ταρέλλα, νὰ κατασκευάσουν τουλάχιστον προμαχώνας τινάς, διὰ νὰ λάβῃ τὴν ἀπάντησιν: «Ἡμεῖς ἔχομεν τὰ στήθη προμαχῶνας»[1]. Ὁ Ἀλεξ. Βλαχόπουλος ἐπανέλαβε τὸ ἴδιο εἰς τὸν Δάνια διὰ νὰ ἀποκριθῇ καὶ αὐτὸς κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον: «ἠξεύρομεν καὶ ἡμεῖς νὰ πολεμῶμεν»[2]. Ὁ δὲ Γερμανὸς Φέλχαν ὁ ἐπιστατῶν τὸ πυροβολικὸν προσέθετε: «Ἀλλοίμονον εἰς τοὺς Τούρκους, οἵτινες θὰ πλησιάσουν εἰς τὴν βολὴν τῶν τηλεβόλων μου». Τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Γενναίου Κολοκοτρώνη γράφουν: «Ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης εἰς τὸ Πέτα δὲν ἔλλειπε νὰ λέγῃ εἰς τὸν Συνταγματάρχην Ταρέλλα καὶ λοιποὺς Φιλέλληνες ὅτι τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν κατέχουν δὲν εἶναι κατάλληλος διὰ τοὺς Τακτικούς, μάλιστα ὑπὲρ τὰς 10 φορὰς εἶπεν ὁ Γῶγος Μπακόλας τοῦ Γενναίου (διότι ἤξερε ὀλίγα Ἰταλικὰ ὁ Γενναῖος) ὅτι νὰ κάμουν ταμπούρια καὶ οἱ ρηθέντες Φιλέλληνες ἀπεκρίνοντο ὅτι ἔχουν τὰ στήθη των ταμπούρια καὶ ἔχουν καὶ κανόνια, μὴ γνωρίζοντες, οἱ δυστυχεῖς, τὸν Ἑλληνικὸν πόλεμον καθὼς ἔπειτα τῶν ἔπαθαν»[3].

Τὰς συστάσεις αὐτὰς τῶν Ἑλλήνων ὁπλαρχηγῶν βεβαιοῖ καὶ ὁ Χρ. Βυζαντίου, ἐπικριτὴς εἰς τὸ τέλος τοῦ Μπακόλα: «Ἅπαντες οἱ ἐκεῖ ὁπλαρχηγοί, συνεβούλευσαν τοὺς Διοικητὰς τοῦ Τακτικοῦ καὶ τῶν Φιλελλήνων, νὰ ἀνεγείρωσι πρόσκαιρα χαρακώματα καὶ ἐν αὐτοῖς νὰ ὑπερασπισθοῦν. Ἀλλ' οἱ Συνταγματάρχαι Ταρέλλα ὁ τοῦ Τακτικοῦ καὶ Δάνια ὁ τῶν Φιλελλήνων, πεποιθότες εἰς τὴν ἀνδρείαν καὶ τάξιν αὐτῶν, δὲν παρεδέχθησαν τοῦτο, ἀλλ' ἐπιθύμουν καὶ ἐπέμενον νὰ πολεμήσωσι ἐκ τοῦ συστάδην τὸν ἐχθρόν»[4].

Ὁ πλέον συνετὸς στρατηγὸς Νόρμαν, ἀνεγνώριζε τὰς συστάσεις τοῦ Μπακόλα καὶ τῶν ἄλλων ὁπλαρχηγῶν καὶ ἐζήτησε τὴν παραμονὴν τῆς μάχης ἀξίνας ἀπὸ τοὺς χωρικοὺς τοῦ Πέτα διὰ τὴν διάνοιξιν ὀχυρωμάτων, πλὴν ὅμως οὐδεὶς ἐπροθυμοποιήθη νὰ ἐργασθῇ. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἦτο ἀναγκαία ἡ παρουσία τοῦ Μαυροκορδάτου διὰ νὰ λύσῃ τὰς διαφωνίας ποὺ προέκυψαν, μεταξὺ Ἀτάκτων καὶ Τακτικῶν, ἀλλὰ διὰ τοῦτο πλέον ἦτο ἀργά. Ὁ Μαυρο-

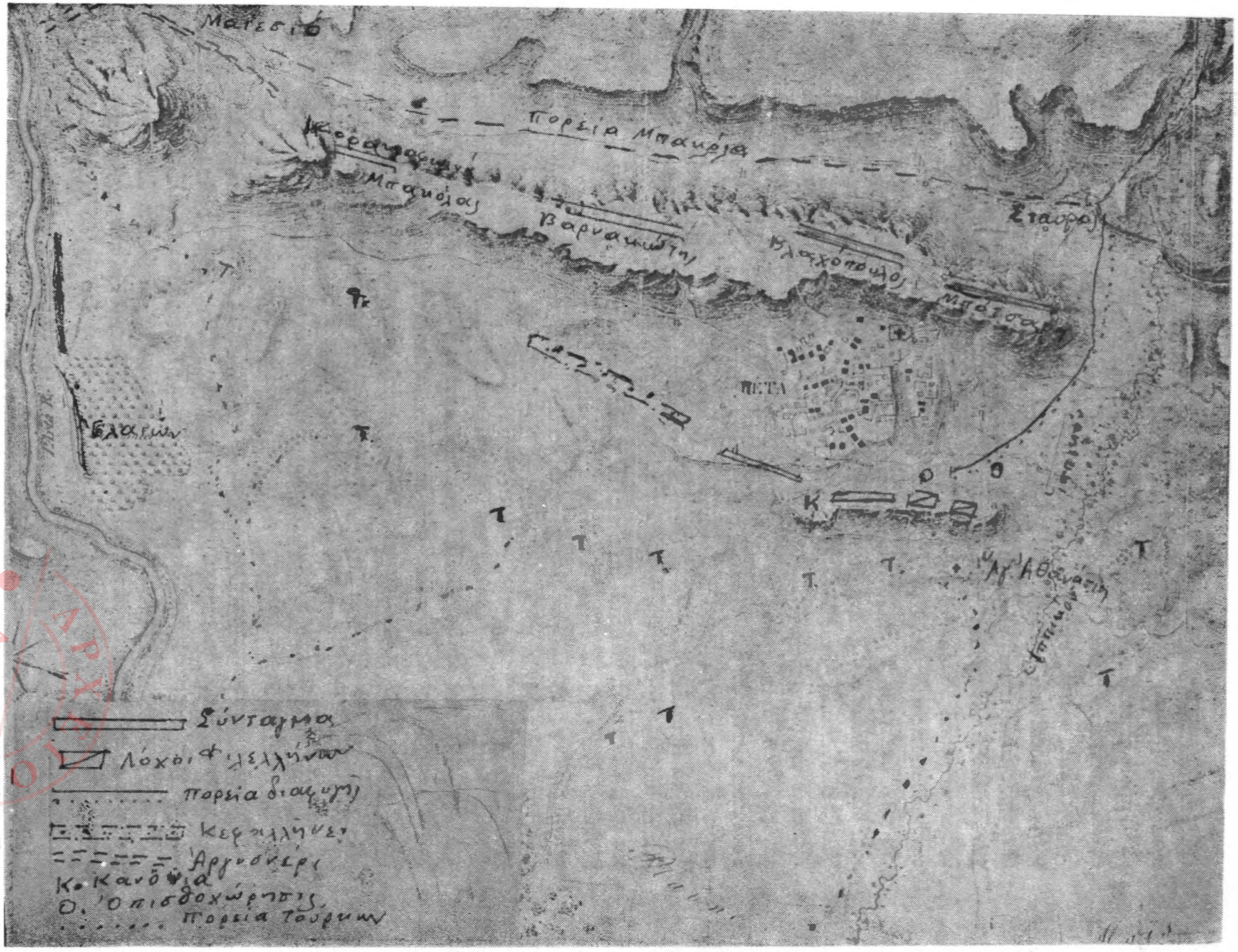
---

1 καὶ 2. Τρικούπη, ἔνθ' ἀνωτ., τόμος Β', σελ. 279.

3. Γενναίου Κολοκοτρώνη, Ἀπομνημονεύματα, σελ. 72.

4. Χρίστου Βυζαντίου, Ἱστορία τοῦ Τακτικοῦ Στρατοῦ, Ἀθῆναι 1874, σελ. 41.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

Μαγεσίου
Πορεία Μπαμπρίκα
Μπαμπρίκας
Βαρναμωΐτης
Βλαχόπουλος
Σταυρός
ΠΕΤΑ
Βλαχιώτη
Σύνταγμα
Λόχοι ορεινών
Πορεία διαφυγής
Κεφαλλήνες
Αργυνέρι
Κ. Καναδά
Ο. Οπισθοχώρησις
Πορεία τουρκών

κορδᾶτος ἡσύχαζε εἰς τὴν Λαγκάδαν καὶ ἀνέμενε ἐκεῖ τὸν ἄγγελον τῆς νίκης.

Ὁ Γῶγος Μπακόλας ὑποστηρίξας ἐξ ἀρχῆς τὴν γνώμην, ὅπως ὁ ἄτακτος στρατὸς καταλάβῃ τὴν πρώτην γραμμήν, ὅταν εἶδεν τὴν μετὰ φανατισμοῦ ἄρνησιν τῶν Φιλελλήνων, ἐγκατέλειψε τὴν «ὑπεράσπισιν αὐτῆς ἐφ' ὅσον ἐφαίνετο δύσκολος ἡ υἱοθέτησίς της»[1]. Οἱ Φιλέλληνες δὲν εἶχον ἀντιληφθῆ τῶν ἀτάκτων τὴν ἐμπειρίαν καὶ δὲν ἠθέλησαν νὰ πληροφορηθοῦν τὸν ρόλον τὸν ὁποῖον διεδραμάτισεν εἰς τὸ παρελθὸν ὁ Μπακόλας καὶ ποίαν ἀξίαν εἶχον αἱ συστάσεις του.

Ἔτσι τὸ βάρος καὶ τὴν εὐθύνην τῆς συγκρούσεως ἀνελάμβανον οἱ Τακτικοὶ ὑπὸ τὸν Ταρέλλα, οἱ Φιλέλληνες ὑπὸ τὸν Δάνια καὶ οἱ Κεφαλλῆνες ὑπὸ τὸν Σπ. Πανᾶν, εἰς δὲ τοὺς Ἕλληνας ὁπλαρχηγοὺς ἔδωσαν θέσεις δευτέρας σημασίας, ὄπισθεν τοῦ χωρίου Πέτα, καὶ εἰς τὸν Γῶγον Μπακόλαν τὸ πρὸς βορρᾶν ἄκρον τῆς γραμμῆς αὐτῆς, τὸ παρατηρητήριον «Κορακοφωλιᾶς», τῆς ὀπισθοφυλακῆς. Κατόπιν τῆς ἀποφάσεως αὐτῆς, οἱ Ἕλληνες ὁπλαρχηγοὶ ἐξῆλθον ἀπὸ τὴν σύσκεψιν, ἡ ὁποία ἔγινε τὴν μεσημβρίαν τῆς 3ης Ἰουλίου, σκεπτικοὶ καὶ πικραμένοι, προβλέποντες τὸ ἄτυχον τέλος τῆς ἐκστρατείας. Ἀντελήφθησαν ἐπὶ πλέον, ὅτι ὀλίγον ἀνεγνωρίζετο ἡ ἀξία των καὶ πολλοὶ ἐξεδήλωσαν προθέσεις νὰ ἀποχωρήσουν, ὅπως ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης καὶ ἄλλοι προφασιζόμενοι διαφόρους λόγους. Χάρις ὅμως εἰς τὴν ἐπιμονὴν τοῦ Μπότσαρη παρέμειναν ὁ Μπακόλας, ὁ Βαρνακιώτης, ὁ Ράγκος, ὁ Κολτούκης καὶ ὁ Τσέλιος καὶ κατέλαβον τὰς δευτερευούσας θέσεις ποὺ τοὺς ἔδωσαν.

Τὴν 4ην Ἰουλίου 1822 καὶ περὶ ὥραν 2αν πρωϊνήν, ὑπὸ πανσέληνον, στράτευμα 6.000 ἕως 8.000 Τουρκαλβανῶν καὶ 600 περίπου ἀνδρῶν ἱππέων ἐξῆλθε τοῦ Φρουρίου τῆς Ἄρτης κατευθυνόμενον πρὸς τὸ Πέτα. Διοικηταί του ἦσαν οἱ Ἰσμαὴλ Πασᾶς Ἱλιάσας καὶ ὁ Μεχμὲτ Ρεσὶτ Πασᾶς ἢ Κιουταχῆς. Εἰς τὴν θέσιν «Κουτσομύτα» τὸ ἱππικὸν ἀπεσπάσθη τοῦ στρατεύματος καὶ ἐπροχώρησε πρὸς τὴν θέσιν «Ἁγίων Ἀναργύρων» - «Καραμούτσου» μὲ προορισμὸν νὰ κτυπήσῃ τὸ Ἑλληνικὸν στράτευμα ἀπὸ νοτιοανατολικὰ καὶ νὰ ἀποκόψῃ τὸν δρόμον ὀπισθοχωρήσεώς του πρὸς Κομπότι. Ἡ λοιπὴ κυρία δύναμις ἐπροχώρησε διὰ τῶν ἐλαιώνων πρὸς τὰς ὑπωρείας τῶν πρὸ τοῦ Πέτα λοφοσειρῶν, ὅπου φθάσασα διεχωρίσθη καὶ ἡ μὲν κυρία δύναμις ἤρχισε νὰ ἀνέρχεται τὴν σημερινὴν ὁδὸν πρὸς Πέτα ἀπὸ τὴν διασταύρωσίν της ἄλλη τὰ ὑψώματα «Κοροδήμα», ἑτέρα δὲ δύναμις ἕως 2.000 ἀνδρῶν, τὰ ὑψώματα τοῦ ἐξωκκλησίου τῶν Ταξιαρχῶν. Καὶ ἡ μὲν κυρία δύναμις ἐτάσσετο ἀντιμέτωπος τῶν Φιλελλήνων καὶ τοῦ Τακτικοῦ, ἡ δὲ δευτέρα ἐπροχώρει νὰ κτυπήσῃ τὸ δεξιὸν τῆς Ἑλληνικῆς γραμμῆς τῆς κατεχομένης ὑπὸ τῶν Κεφαλλήνων. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ δευτέρου αὐτοῦ σώματος ἀπεσπάσθη μετ' ὀλίγον τμῆμα στρατοῦ, τὸ ὁποῖον ἐπροχώρησε πρὸς τὰς πλαγιὰς τῶν πρὸς βορρᾶν ὑψωμάτων τοῦ Πέτα, κάτωθεν τῆς «Κορακοφωλιᾶς» καὶ ἄνωθεν τῆς θέσεως «Ζερμή». Τὸ τμῆμα τοῦτο εἶχε σκοπὸν νὰ κτυπήσῃ τὸ δεξιὸν τῆς ἐφεδρικῆς γραμμῆς τῶν Ἀτά-

1. Μαξ. Ρεϊμπώ, Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, Παρίσι 1824, σελ. 322.

ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

κτων, τὸ ὁποῖον ὑπεστήριζε ὁ Μπακόλας μὲ τοὺς ἄνδρας του καί τινας ἐντοπίους ἐθελοντάς, ὅταν οἱ 800 Ἀλβανοὶ τοῦ Πουρναρίου θὰ ἀνήρχοντο τὴν πλαγιὰν τοῦ Ματεσιοῦ διὰ νὰ κτυπήσουν ἐκ τῶν νώτων τὴν ὅλην ἄμυναν τοῦ Πέτα. Ἔτσι ὁ Μπακόλας θὰ ἐβάλετο ἐκ τῶν νώτων καὶ ἐκ τῶν πλαγίων καὶ δὲν θὰ ἠδύνατο, τόσον αὐτὸς ὅσον καὶ οἱ ἐν συνεχείᾳ —πρὸς νότον— ἄλλοι ὁπλαρχηγοὶ Βαρνακιώτης, Μπότσαρης, νὰ προσφέρουν βοήθειαν εἰς τοὺς κρατήσαντας τὴν πρώτην γραμμὴν Φιλέλληνας, Τακτικοὺς καὶ Κεφαλλήνας. Γράφει σχετικῶς ὁ Ρεϊμπώ: «Ἕνα σημαντικὸν μέρος τῶν ἀπίστων εἶχεν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς νυκτὸς περάσει τὸν ποταμὸν διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὸν δρόμον πρὸς τὴν Πλάκαν»[1]. Πρόκειται περὶ τοῦ σώματος τῶν 800 Ἀλβανῶν ποὺ εἶχον, ἐν ὄψει τῆς ἐπιθέσεως, στρατοπεδεύσει, εἰς τὸ Πουρνάρι κατὰ τὴν ἐπιστροφήν των ἐκ Πλάκας χωρὶς νὰ εἰσέλθουν εἰς τὴν πόλιν.

Ὅλα τὰ Ἑλληνικὰ σώματα ἀπὸ τὸ βράδυ τῆς 3ης Ἰουλίου εὑρίσκοντο ἐν ἐπιφυλακῇ. Ἦτο ἡ ὥρα ὅη πρωϊνή, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Γερμανὸς ἰατρὸς Τράϋμπερ, ὅταν ὁ Κιουταχῆς ἐξαπέλυσε τὴν ἐπίθεσίν του δι' ἰσχυρῶν δυνάμεων ἐξ ἀποστάσεως 200 μέτρων κατὰ τῶν θέσεων τῶν Φιλελλήνων, συντάγματος Τακτικῶν καὶ τῶν Κεφαλλήνων. Οἱ ἄνδρες τῶν τμημάτων αὐτῶν κρυπτόμενοι ὄπισθεν λιθίνων προχείρων ὀχυρωμάτων εἰς τὰς ὑπωρείας καὶ τὴν πλαγιὰν τοῦ πρὸ τοῦ Πέτα ὑψώματος, δὲν ἀπήντησαν. Ἦσαν τὰ ὅπλα των κατὰ τὸ πλεῖστον βραχύκανα, ἐν ἀντιθέσει μὲ τὰ τῶν Τούρκων, μεγαλυτέρου δεληνεκοῦς. Οἱ Τοῦρκοι ἐνεθαρρύνθησαν ἀπὸ τὴν σιγὴν αὐτὴν καὶ ἐπλησίασαν τὰ ριζὰ τοῦ ὑψώματος, ὅταν δὲ ἔφθασαν εἰς ἀπόστασιν 50-60 μέτρων ἀπὸ αὐτά, ἐδέχθησαν καταιγιστικὸν πῦρ καὶ πολὺ σύντομα ἐτέθησαν ἐκτὸς μάχης πλεῖστοι ἄνδρες τοῦ ἐχθροῦ. Πρὸς τὸ δεξιὸν μέρος τοῦ ὑψώματος, ὅπου σήμερον τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον τοῦ Πέτα, ἦσαν τοποθετημένα τὰ δύο πυροβόλα τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος τὰ ὁποῖα διηύθυνε ὁ ὑπαξιωματικὸς Βράνλυ καὶ τὰ ὁποῖα ἀπετέλεσαν ἰδιαίτερον στόχον τοῦ Κιουταχῆ διὰ νὰ τὰ ἀναγκάσῃ νὰ σιγήσουν: «Τοὺς ὑπεδέχθημεν», γράφει ὁ λοχαγὸς Βουτιέ, «μὲ ἕνα ζωηρὸν πῦρ καὶ εἰς μίαν στιγμὴν τὰ χαρακώματα ἐκαλύφθησαν ἀπὸ τοὺς νεκρούς των»[2]. Οἱ Τοῦρκοι αἰφνιδιάζονται καὶ συγκεντρώνονται ὄπισθεν τοῦ ἐξωκκλησίου τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου (ὅπου σήμερον τὸ νεκροταφεῖον τοῦ χωρίου Πέτα) καὶ εἰς ἀπόστασιν 200-300 μέτρων ἀπὸ τὰς Ἑλληνικὰς θέσεις, ἀπ' ὅπου, ἀφοῦ ἐνισχύθησαν καὶ μὲ ἄλλα τμήματα τὰ ὁποῖα εὑρίσκοντο ἐν ἐφεδρείᾳ, ἐξαπέλυσαν μετ' ὀλίγον νέαν ἐπίθεσιν. Ταυτοχρόνως μὲ τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῶν Φιλελλήνων καὶ τῶν Τακτικῶν, τὸ ἀριστερὸν τοῦ ἐχθροῦ ποὺ ἀνῆλθε τὰς λοφοσειρὰς τῶν «Ἁγίων Ταξιαρχῶν», ἐπετέθη κατὰ τῶν Κεφαλλήνων τοῦ Πανᾶ καὶ μετὰ σφοδρὰν μάχην ἠδυνήθη νὰ προχωρήσῃ καὶ νὰ ἀναγκάσῃ τοὺς Κεφαλλήνας καὶ ἕνα τμῆμα τῶν Τακτικῶν, ποὺ κατεῖχε θέσεις, ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου τοῦ χωρίου, καὶ πρὸς αὐτούς, νὰ ὀπισθοχωρήσῃ καὶ νὰ τραπῇ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ χωρίου, εἰς νέας θέσεις. Ἔτσι τὸ ὄξιὸν τοῦ κυρίου σώμα-

1. Ρεϊμπώ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 323.
2. Λοχαγοῦ Βουτιέ, Ἐνθυμήσεις ἀπὸ τὸν Πόλεμον τῆς Ἑλλάδος, Παρίσι 1823, σελ. 277 κ. ἑ.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

τος τῶν Τακτικῶν καὶ οἱ Φιλέλληνες ἔμειναν πλέον ἀκάλυπτοι καὶ τὰ τμήματα τῶν Τακτικῶν ποὺ εὑρίσκοντο εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ σημερινοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου (δεξιὸν ἄκρον τοῦ ὑψώματος) ἠπειλοῦντο τώρα ἐκ τῶν νώτων. Ἐν τῷ μεταξὺ πλησιάζουν τὸ ἀριστερὸν τοῦ ὑψώματος, ποὺ κρατοῦν κυρίως οἱ Γάλλοι, οἱ ἱππεῖς τοῦ Κιουταχῆ, περισφίγγοντες οὕτω τὸν κλοιὸν καὶ ἐμποδίζοντες τὴν πρὸς νότον διαφυγὴν τῶν Φιλελλήνων καὶ τῶν Τακτικῶν.

Καὶ ἐνῶ μέχρι στιγμῆς ἡ σύγχρουσις ἐφαίνετο εὐνοοῦσα τὰ Ἑλληνικὰ ὅπλα, ἡ ὀπισθοχώρησις τῶν Κεφαλλήνων καὶ ἡ ἄφιξις τοῦ ἱππικοῦ ἀλλάζουν τὴν σκηνὴν τῆς μάχης. Οἱ Τοῦρκοι ἐνθαρρυνθέντες, λυσσῶντες καὶ ἀλαλάζοντες ἐπιτίθενται ἐκ νέου, φθάνουν τὰς ὑπωρείας τοῦ ὑψώματος καὶ ἀνέρχονται τὰς πλαγιάς του (ὕψους κατὰ μέσον ὅρον 100 μέτρων) πρὸς τὴν κορυφήν, ὅπου ὅταν φθάνουν ἔρχονται μὲ πάθος εἰς χεῖρας μὲ τοὺς ὑπερασπιστάς της καὶ γράφεται τότε ἐκεῖ ἡ τραγικὴ εἰκόνα τῆς Μάχης τοῦ Πέτα.

Καθ' ὃν χρόνον ὁ Κιουταχῆς ἐπετέθη κατὰ τῆς πρώτης ἀμυντικῆς γραμμῆς (ὥρα 5η πρωϊνὴ) οἱ εἰς τὴν θέσιν «Πουρνάρι» ἐστρατοπεδευμένοι Ἀλβανοὶ ἤρχισαν νὰ ἀνέρχωνται τὴν ἕως 300 μέτρα ἀπέχουσαν ἀπὸ αὐτοὺς ἀτραπόν, πρὸς τὴν πλαγιὰν τοῦ «Ματεσιοῦ» τὴν καταλήγουσαν εἰς τὸ ὕψος τῆς «Κορακοφωλιᾶς» εἰς τὰ νῶτα τοῦ χωρίου Πέτα. Ὁ Μπακόλας ἀφ' ὅτου κατέλαβε τὴν ὑψηλὴν θέσιν τῆς «Κορακοφωλιᾶς» ἐγνώριζε ὅτι εἰς τὸ «Πουρνάρι» εἶχον σταθμεύσει οἱ 800 Ἀλβανοὶ τῆς Πλάκας. Ἡ παρουσία αὐτῶν εἰς τὰ νῶτα τοῦ Πέτα τὸν ἀνησύχει. Ἐσκέφθη ὅτι τὸ σῶμα αὐτό, κατὰ τὴν ἐπίθεσιν τῶν Τούρκων τῆς Ἄρτης θὰ ἐκινεῖτο διὰ νὰ κτυπήσῃ τοὺς Ἕλληνας ἐκ τῶν νώτων, ἢ θὰ ἐστρέφετο πρὸς τὴν πατρίδα του Σκουληκαριὰν διὰ νὰ τὴν καταστρέψῃ, ἐκδικούμενον τὸ πεῖσμα του ἐναντίον αὐτοῦ. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν εἰς ἕνα κατώτερον σημεῖον τῆς πλαγιᾶς τοῦ «Ματεσιοῦ» διέταξε καὶ κατέλαβον θέσεις ὁ υἱός του Μῆτρος Γώγου Μπακόλας, ὁ Δῆμος Τσέλιος, ὁ ἐλθὼν ἐκ Λαγκάδας Ἰωάν. Ράγκος καὶ μερικοὶ ἄλλοι. Ὅταν τὸ σῶμα τῶν Ἀλβανῶν ἐπλησίασεν τὸ μέσον περίπου τῆς πλαγιᾶς, ἐδέχθη τὴν ἐπίθεσιν τῶν ἀνωτέρω ὁπλαρχηγῶν καὶ ἐπηκολούθησε σφοδρὰ μάχη. Ἡ δύναμις τῶν Ἑλλήνων ἦτο μικρὰ ἔναντι τῆς δυνάμεως τῶν Ἀλβανῶν, δι' αὐτὸ ὁ Γῶγος ἐνόμισε ὅτι ἔπρεπε νὰ τρέξῃ διὰ νὰ τὴν ἐνισχύσῃ. Ἀφῆκεν λοιπόν, εἰς τὸ ὕψωμα τῆς «Κορακοφωλιᾶς» 8-10 ἄνδρας τοῦ τμήματός του ὡς φυλάκιον καὶ τὸν ἵππον του, ὡς καὶ μίαν ὁμάδα ἐντοπίων ἐθελοντῶν, εἰς τὴν κάτωθεν τῆς «Κορακοφωλιᾶς» (ἀπόστασις 200 μέτρων περίπου) κορυφὴν τῆς μικρᾶς χαράδρας «Ἀργυονέρι» διὰ τῆς ὁποίας ἀνέρχεται ἀπὸ τὴν κάτωθι «Ζερμή», ἀτραπός, ὁ ἴδιος δὲ μὲ τμῆμα ἀνδρῶν του, ἔτρεξε πρὸς τὴν κατωφέρειαν τοῦ Ματεσιοῦ διὰ νὰ βοηθήσῃ τοὺς μαχομένους, υἱόν του Μῆτρον, Τσέλιον κλπ. «Εἰς τὰ χαράμματα ἐκτύπησαν οἱ Τοῦρκοι τῆς Πλάκας τὸ παιδὶ τοῦ Γώγου, τὸν Γιαννάκην Ράγκον καὶ τὸν Δῆμον Τσέλιον»[1].

---

1. **Νικ. Φισεντζίδου, Συλλογὴ αὐτογράφων ἐπιστολῶν ὁπλαρχηγῶν, Ἀλεξάνδρεια 1893 σελ. 217.**

ΔΗΜΟΣΙΟ ΑΡΧΕΙΟ ΔΩΔΩΝΗΣ

Ἡ μάχη τοῦ «Ματεσιοῦ», ἔτσι γνωστὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν πολεμιστῶν, οἱ ὁποῖοι ἔλαβαν μέρος εἰς αὐτήν, συνεχίσθη καὶ μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Μπακόλα, τελικῶς ὅμως οἱ Ἀλβανοὶ ἀνετράπησαν καὶ διεσκορπίσθησαν πρὸς τὴν περιοχὴν τοῦ Πουρναρίου καὶ τοῦ παραπλεύρως αἰγιαλοῦ τοῦ ποταμοῦ Ἀράχθου. Κατὰ τὴν μάχην αὐτὴν ἐπληγώθη εἰς τὸν πόδα ὁ Δῆμος Τσέλιος, ὅστις διασωθεὶς μετέβη εἰς Βόνιτσα πρὸς ἴασίν του[1]. Καθ' ὃν χρόνον συνεχίζετο ἡ μάχη, τμῆμα στρατοῦ ἐκ τῆς δυνάμεως τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος τοῦ ἐχθροῦ, τῆς ἀνελθούσης ἐκ τῆς θέσεως Ταξιαρχῶν καὶ τῆς Μονῆς Θεοτοκιοῦ, ἐπροχώρησε, ὅπως ἐγράφη, πρὸς τὴν ὀρεινὰν πλευρὰν τοῦ ὀροπεδίου, μὲ σκοπὸν νὰ ὑπερφαλαγγίσῃ τὰ δεξιὰ ἄκρα τῶν δύο Ἑλληνικῶν γραμμῶν καὶ ἀφοῦ ἔπειτα ἀνέλθῃ εἰς τὸ ὕψος τῆς κορυφογραμμῆς τοῦ ὀροπεδίου, ὅπου ἐπεδίωξαν ἀνεπιτυχῶς νὰ ἀνέλθουν καὶ οἱ Ἀλβανοὶ τῆς Πλάκας, εὑρεθῇ εἰς τὰ νῶτα τῶν παρατάξεων. Ὅταν ἔφθασε εἰς τὴν θέσιν «Ματσούκα», ἄνωθεν ἀριστερὰ τοῦ Ἀράχθου, ἀπέχουσαν δύο περίπου χιλιόμετρα ἀπὸ τῆς Μονῆς Θεοτοκιοῦ καὶ 700 μέτρα ἀπὸ τῆς ἀντιθέτου θέσεως «Πουρνάρι», διὰ μιᾶς ἀτραποῦ τῆς κατερχομένης διὰ τῆς μικρᾶς χαράδρας «Ἀργυονέρι», ἤρχισε ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ τοῦ τμήματος νὰ ἀνέρχεται πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ ὀροπεδίου. Ἀπετελεῖτο ἀπὸ τοὺς ἀνδρειοτέρους ἄνδρας του, οἵτινες ἔφερον καὶ τὰς σημαίας του. Μὲ πολλὰς προφυλάξεις εἶχε κατορθώσει νὰ προχωρήσῃ ἀρκετὰ ἡ ἐμπροσθοφυλακή, ὁπότε εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἀτραπὸν τῆς χαράδρας καὶ τὸ κύριον τμῆμα τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ ἤρχισε νὰ ἀνέρχεται αὐτήν. Δὲν εἶχε ὅμως προχωρήσει πολύ, ὅταν τὴν ἀντελήφθησαν οἱ ἄνδρες τῶν τμημάτων τοῦ Μπακόλα, οἱ ὁποῖοι, καταδιώκοντες τοὺς Ἀλβανοὺς εἰς τὴν παρακειμένην πλαγιὰν «Ματεσιό», εἶχον πλησιάσει τὸν Ἄραχθον καὶ τὴν θέσιν «Ματσούκα». Εἰδοποιεῖται ἀμέσως ὁ Γῶγος Μπακόλας, ὅστις ταχέως ἐνεργῶν τρέχει μὲ τμῆμα ἀνδρῶν του καὶ ἐπιτίθεται ἀπὸ τὰ πλάγια καὶ ἀναγκάζει τὸ κύριον σῶμα νὰ ἀνακόψῃ τὴν πορείαν του, νὰ ὀπισθοχωρήσῃ καὶ νὰ διασκορπισθῇ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ποταμοῦ. Ἡ ἐμπροσθοφυλακή, ἀποκοπεῖσα τώρα τοῦ κυρίου κορμοῦ καὶ στερηθεῖσα ἐρείσματος, ἐσκέφθη νὰ ὀπισθοχωρήσῃ καὶ ἑνωθῇ μαζί του. Ὑποπτευθεῖσα, ὅμως, τέχνασμα τῶν Ἑλλήνων τοῦ Μπακόλα, ἀλλὰ καὶ φοβηθεῖσα μήπως τὴν ὥραν ἐκείνην ὁ Μπακόλας εὑρίσκετο ἀκόμη εἰς θέσεις μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ κυρίου σώματος, ἐπροτίμησε ἀθορύβως νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω πρὸς τὴν κορυφήν, ἐλπίζουσα εἰς τὴν ἀμηχανίαν της νὰ εὕρῃ διέξοδον εἰς αὐτήν. Εἶχε φθάσει ἀθέατος εἰς τὸ ὕψος τῆς χαράδρας «Ἀργυονέρι», ὅπου ἡ ἀτραπός, ἐγκαταλείπουσα αὐτήν, προχωρεῖ διὰ τῆς παρακειμένης πλαγιᾶς πρὸς τὴν κορυφὴν τῆς «Κορακοφωλιᾶς». Ἡ πλαγιὰ «Ματεσιὸ» κατὰ τὴν ἄνοδόν της καὶ εἰς ἓν σημεῖον ὑψηλότερα ἐκείνου, ὅπου ἔγινε ἡ μάχη τῶν τμημάτων τοῦ Γώγου Μπακόλα, διακόπτει τὴν ὁμαλήν της κλίσιν καὶ ἔτσι ἀφήνει ἀθέατον καὶ τὴν κορυφὴν τῆς χαράδρας μὲ τὴν ἀτραπὸν καὶ τὴν πλαγιὰν τῆς κορυφῆς «Κορα-

1. Εὐδοξίας Κουμουτσοπούλου. Ὁ Στρατηγὸς Δῆμος Τσέλιος, Ἀθῆναι 1930, σελ. 4.

ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

κοφωλιά». Λόγω τῆς διακοπτομένης συνοχῆς τῆς πλαγιᾶς ἦτο ἀδύνατον εἰς τὸν Μπακόλαν ἢ εἰς τοὺς ἄνδρας του, οἱ ὁποῖοι εἶχον κατέλθει χαμηλότερα, νὰ ἴδοῦν τὰς κινήσεις τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς. Γράφει ὁ Χέρτσμπεργκ: «Ὁ Γῶγος εἴτε τυχαίως καὶ ἕνεκα τῆς ὁρμῆς τῶν παλληκαριῶν προῆλθεν τοῦτο, εἴτε ἕνεκα λελογισμένης προδοσίας τοῦ Γώγου αὐτοῦ, ἐπέτρεψε νὰ διέλθωσι 80 Ἀλβανοὶ καὶ ἔπειτα ἤρξατο νὰ ἀποκρούῃ τὰ ὄπισθεν ὁρμῶντα στίφη»[1].

Ἡ μάχη τοῦ «Ματεσιὸ» εἶναι μία χωριστὴ πολεμικὴ σκηνὴ τῆς γνωστῆς αἱματηρᾶς μάχης τοῦ Πέτα, ἡ ὁποία διεξήχθη εἰς τὰ νῶτα τοῦ χωρίου, ταυτοχρόνως καὶ εἰς ἀπόστασιν 2 ἕως 3 χιλιόμετρα τοῦ τόπου τῆς κυρίας μάχης.

Οὔτε οἱ ὀλίγοι διασωθέντες Φιλέλληνες ἐπάνω εἰς τὸν ἀλαλαγμὸν τῆς συγκρούσεώς των τὴν ἀντελήφθησαν, οὔτε οἱ ἱστοροῦντες αὐτὴν Φιλέλληνες, Ρεϊμπώ, Ἔλστερ καὶ ἄλλοι ἦσαν πλησίον, κατὰ μείζονα δὲ λόγον οἱ ἰδικοί μας Ἕλληνες ἱστορικοὶ καί τινες ξένοι, ποὺ ἔγραψαν περὶ τῆς μάχης αὐτῆς ἀργότερα. Καὶ ὅμως, ἡ μάχη τοῦ «Ματεσιό», ὡς θὰ λεχθῇ κατωτέρω, ἔχει καὶ ἥρωας καὶ τραυματίας. Ὁ Βαρνακιώτης ὁ ὁποῖος ἦτο πλησίον τοῦ Μπακόλα, κάτι θέλει νὰ εἰπῇ εἰς τὴν ἀπολογίαν του περὶ αὐτῆς.

«Ὁ Βαρνακιώτης ἐρωτᾶ ἕναν ἀξιωματικόν του: "Τί γίνεται στὸ Ματεσιό;" "Δὲν ξέρω", τοῦ ἀπεκρίθη. Τηρᾶ μόνος του, βλέπει ὅπου εἶχαν τραβηχθῇ ἀπὸ τὴν θέσιν τους ὁ γυιὸς τοῦ Γώγου ὁ Ράγκος καὶ ὁ Δῆμος Τζέλιος. Μάλιστα ὁ Δῆμος Τζέλιος ἐλαβώθη. Ἀμέσως, ἀμέσως στέλνει ἕναν ἀπὸ τοὺς ἀξιωματικούς του νὰ εἰπῇ τοῦ Γιατράκου ὁποῦ νὰ ἔλθῃ τὸ σῶμα τοῦ Μακρῆ νὰ πιάσουν τὸ σκαλὶ καὶ πάγει καὶ μόνος του. Πηγαίνοντας εἰς τὸ σκαλὶ βλέπει δεκαεννέα μπαγεράκια τούρκικα ὁποῦ ἀνέβαινον ἀπὸ τὸν λόγκον εἰς τὰ δύο ραχούλια. Στέλνει τοὺς δύο γραμματικούς του, ἕναν τὸν ἄλλον κοντὰ εἰς τὸ Γιατράκο, ὁποῦ οἱ Μακραῖοι νὰ πᾶν εἰς τὰ ραχούλια, ἀπόμενε μὲ τοὺς ἄλλους δύο. Φωνάζουν αὐτοί: «Ἔχασες καὶ τὸν ἑαυτό σου, ἐπῆρες καὶ τὰ παιδιά μας εἰς τὸν λαιμόν σου», ὁ Γῶγος βγῆκε καὶ αὐτὸς μὲ τοὺς τέσσερες ἰδικούς του εἰς τὸ ἀπὸ κεῖθε ραχοῦλι νὰ ἰδῇ τί γίνεται εἰς τὸ Ματέσιο. Βλέπει τὰ 19 μπαγεράκια ὁποῦ ἐπήγαιναν εἰς αὐτὸ τὸ ραχοῦλι τοὺς κτυπᾶ καὶ δεύτερα ἐκβήγη καὶ ἐπῆγε εἰς τὸ χωριὸ καὶ ἀνταμώθη μὲ τὸν Γιατράκο»[2]. Εἰς τοὺς ἄνδρας τῆς ἐχθρικῆς ἐμπροσθοφυλακῆς ἔκαμε ἐντύπωσιν, ὅτι εὗρον τὴν κορυφὴν τῆς χαράδρας ἀφύλακτον, τὴν ὁποίαν ἡ ὁμάδα τῶν ἐντοπίων ἐγκατέλειψε καὶ ἔτσι ἠδυνήθησαν οἱ Τοῦρκοι νὰ προχωρήσουν.

Σχετικῶς μὲ τὰ ἀνωτέρω, συνεχίζων τὴν ἀφήγησίν του ὁ Ἠλίας Πανᾶς, γράφει: «Ἐκεῖ ὅμως ὅπου ἐλέγαμεν, ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν νὰ δώσουν εἰς φυγὴν καὶ νὰ τοὺς κυνηγήσωμεν μέχρι τῆς Ἄρτας, μᾶς παρουσιάσθησαν οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τὰ ὀπίσθια. Καὶ ἰδοὺ ὁ Τζέλιος, ἐκεῖνος ὁ ἀτρόμητος ἥρως εἰς τὴν θέσιν ὅπου εἶχε διορισθῇ τοῦ ποταμοῦ. Οἱ Τοῦρκοι ὥρμησαν καὶ ἀπέρα-

1. Χέρτσμπεργκ, ἔνθ' ἀνωτ., τόμος Α', σελ. 45.
2. Φυσεντζίδου, ἔνθ' ἀνωτ., 'Απομνημονεύματα Γ. Βαρνακιώτη.

ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

σαν, ἀλλ' αὐτὸς τοὺς ἀντέκρουσε μὲ τόσην ὁρμήν, ὥστε ἐφονεύθησαν πλεῖστοι Τοῦρκοι καὶ τοὺς ἐπῆραν καὶ τὸν ἵππον καὶ τὸν ἡμίονον τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, τοὺς ὁποίους τοὺς εἶχαν πάρει εἰς τὴν Πλάκαν εἰς τὴν μάχην ἐκείνην πρὸ δύο τρεῖς ἡμέρες καὶ μὲ ὅλα του τὰ εἴδη, δισάκια καὶ λοιπά»[1].

Τὸ τμῆμα αὐτὸ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Πανᾶ ἀναφέρεται εἰς τὴν μάχην τοῦ «Ματεσιοῦ», ὅπου σοβαρὸν ρόλον διεδραμάτισε ὁ Δῆμος Τζέλιος καὶ ὁ σπεύσας εἰς ἐνίσχυσιν Γῶγος Μπακόλας. Ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ πρὶν ἐξέλθη τῆς χαράδρας καὶ προχωρήση διὰ τῆς πλαγιᾶς πρὸς τὴν κορυφὴν τῆς «Κορακοφωλιᾶς», εἰς ἕνα σημεῖον αὐτῆς, ἀθέατον, ἐσταμάτησαν. Εἶχε φοβηθῆ. Ἀπὸ τὸ ὅτι ὅμως μέχρις ἐκείνης τῆς στιγμῆς δὲν εἶχε κτυπηθῆ ἀπὸ κανένα, τοῦτο συνετέλεσε νὰ ἀναθαρρήσουν οἱ ἄνδρες καὶ περιτυλίξαντες τὰς σημαίας των, πρὸς ἀποφυγὴν μεγαλυτέρου στόχου, καὶ λαβόντες πᾶν μέτρον διὰ νὰ μὴ γίνουν θεατοί, ἐξῆλθον τῆς χαράδρας καὶ διὰ τῆς πλαγιᾶς ἐπροχώρησαν πρὸς τὴν κορυφὴν τῆς «Κορακοφωλιᾶς»[2]. Εἰς ἕνα σημεῖον παρὰ τὴν κορυφὴν εὗρον τὸν ἵππον τοῦ Μπακόλα καὶ ὀλίγους ἄνδρας του, τοὺς ὁποίους ἐκεῖνος εἶχε ἀφήσει ἐκεῖ, ὅταν ἀπεμακρύνθη πρὸς τὴν πλαγιὰν «Ματεσιό». Γράφει ὁ Τρικούπης: «...φθάσαντες δὲ ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ μονοπατίου τοῦ Ματεσιοῦ, ἐθαύμασαν μὴ εὑρόντες, εἰμὴ ἕναν ἵππον, τὸν τοῦ Γώγου καὶ ὀκτὼ μόνον ἄνδρας φυλάττοντας αὐτόν»[3]. Καὶ ὁ Διον. Κόκκινος προσθέτει: «...θέλοντες νὰ εὕρουν διέξοδον, ἐπροχώρησαν πρὸς τὸν λόφον ὅπου εὗρον τὸν ἵππον τοῦ Γώγου καὶ 10 ἄνδρας τοῦ σώματός του»[4]. Ἀπὸ τὴν κορυφὴν οἱ ἄνδρες τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς εἶδον, ὅτι ἡ ἀριστερὰ τουρκικὴ πτέρυξ εἶχε πιέσει ἀρκετὰ τὸ δεξιὸν τῆς Ἑλληνικῆς παρατάξεως, μέχρι τῶν πρώτων οἰκιῶν τοῦ χωρίου. Ἐνθαρρυνθέντες ἐκ τῆς προελάσεως αὐτῆς τῶν ἰδικῶν των καὶ ἀφοῦ ἤπλωσαν τὰς σημαίας των οἱ ἐξ αὐτῶν σημαιοφόροι, ἔπειτα ὅλοι μαζί διὰ φωνῶν καὶ πυροβολισμῶν ἐξώρμησαν πρὸς τὸ χωρίον καὶ τῶν θέσεων τῶν Κεφαλλήνων καὶ τῶν Τακτικῶν καὶ ἐπετέθησαν ἐκ τῶν ὄπισθεν. Διὰ τὸ περιστατικὸν αὐτὸ ὁ Βυζαντίου γράφει: «Τὸ δὲ δεύτερον ἐχθρικὸν σῶμα ἐπορεύθη ἀριστερόθεν πρὸς τὸ μέτωπον, ἵνα διέλθη διὰ τῆς ἐκεῖ στενωποῦ καὶ ὑπερφαλαγγίσῃ τὸ Ἑλληνικὸν στρατόπεδον· ἀλλὰ ἀποκρουσθὲν καὶ τοῦτο παρὰ τῶν ἐκεῖ διαμενόντων ἀτάκτων στρατευμάτων, ἀπεσύρθη ἀφῆσαν πολλοὺς νεκροὺς εἰς τὸ πεδίον· ὥστε οὕτω ἅπας ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἐτέθη ἐν ἀταξίᾳ, περιφερόμενος τῆδε κἀκεῖσε. Ἀπόσπασμα ὅμως ἐχθρικόν, συγκείμενον ἐξ 80 περίπου Τουρκαλβανῶν, καταδιωκόμενον ὑπὸ τῶν

---

1. Μεν. Μιλτ. Πανᾶ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 19.
2. Περίεργος σύμπτωσις: Ὅταν κατὰ τὸ 1943 οἱ Γερμανοὶ ἠθέλησαν νὰ τιμωρήσουν τοὺς κατοίκους τοῦ Πέτα διὰ τὴν ἐνίσχυσιν, τὴν ὁποίαν ἔδιδον εἰς τὰ σταθμεύοντα ἐκεῖ τμήματα τοῦ ΕΔΕΣ, ἀπόσπασμά των, ὁδηγούμενον ἀναγκαστικῶς ὑπό τινος ποιμένος Φιλίππου, εὑρεθέντος εἰς τὴν θέσιν «Ζερμή», ἀπὸ τὴν ἰδίαν ἀτραπὸν «Ἀργυονέρι» ἀνῆλθον εἰς τὴν κορυφὴν τῆς κορυφογραμμῆς καὶ ἀπέκλεισαν τοὺς κατοίκους ἐκ τῶν ὄπισθεν.
3. Τρικούπη, ἔνθ' ἀνωτ., τόμος Β', σελ. 281.
4. Κοκκίνου, ἔνθ' ἀνωτ., τόμος 5ος, σελ. 106 κ.ἑ.

ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

Ἑλλήνων, ζητοῦν καταφύγιον, διελαθὸν τὴν προσοχὴν τῶν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων, ἠθέλησε δι' ἑνὸς κρημνώδους καὶ ἀποτόμου μέρους νὰ διαβῇ ὄπισθεν τοῦ χωρίου Πέτα καὶ ἐκεῖθεν νὰ σωθῇ ἐκ τῆς καταδιώξεως τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλὰ διερχόμενον ἐκ τῆς κατωφερείας τοῦ ὄπισθεν τοῦ Πέτα κειμένου ὄρους καὶ βλέπον αὐτὸ μὴ κατεχόμενον, ἀνέβη ἐπ' αὐτοῦ, ἀνεπέτασσε τὰς σημαίας καὶ ἤρχιζε νὰ κραυγάζῃ καὶ νὰ πυροβολῇ ὄπισθεν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοπέδου»[1].

Ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει εἰς τὴν κορυφὴν τῆς «Κορακοφωλιᾶς» καὶ τὴν συνεχομένην κορυφογραμμὴν τοῦ ὀροπεδίου τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς, οἱ ὁπλαρχηγοὶ τῶν ἀτάκτων ὑποθέσαντες, «ὅτι ὁ Γῶγος ἐνικήθη ἢ ἐπρόδωσε, διεσκορπίσθησαν ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ»[2]. Τοῦτο ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Γερβίνος: «Οἱ Ἕλληνες ἄτακτοι βλέποντες αἴφνης τοὺς ἐχθροὺς ὑπεράνω αὐτῶν ἐκτυλίσσοντας τὰς σημαίας, ἐφοβήθησαν προδοσίαν ἢ ἦτταν τοῦ Γώγου καὶ διελύθησαν ἐν ἀκαρεῖ»[3]. Ἀδικαιολόγητος πανικὸς μετεδόθη εἰς τὰ τμήματα τῶν Ἑλλήνων ἀτάκτων τὰ ὁποῖα, χωρὶς νὰ ρίψουν οὐδένα πυροβολισμόν, ἐτράπησαν εἰς φυγήν. Εἰς μάτην ὁ Μάρκος Μπότσαρης προσπαθεῖ νὰ τὰ συγκρατήσῃ, ἐγκαταλειφθεὶς δὲ καὶ ἀπὸ τοὺς ἰδικούς του ἄνδρας, ἠναγκάσθη καὶ αὐτὸς νὰ ἀπομακρυνθῇ. Καὶ γράφει ὁ Τράϊμπερ: «...οἱ ὑπόλοιποι τοῦ Γώγου, τοῦ Βαρνακιώτη καὶ τῶν λοιπῶν, ὑποχωροῦν χωρὶς νὰ ρίξουν τουφεκιά»[4]. Ἡ δευτέρα γραμμὴ τῶν ἀτάκτων, ἀπρόθυμος ἐξ ἀρχῆς νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν ἄμυναν τοῦ στρατοπέδου καὶ τὴν ἐνίσχυσιν τῶν τακτικῶν, αἰφνιδιασθεῖσα ἐκ τῆς ἐμφανίσεως τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς εἰς τὴν πλησίον ράχην τῆς κορυφογραμμῆς, χωρὶς θέλησιν νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ψυχραιμίαν της, εὗρεν διέξοδον εἰς τὰς προθέσεις της, νὰ μὴ πολεμήσῃ διὰ τὰ σχέδια τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ ἐπροτίμησε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς θέσεις της. Ἡ ἐχθρικὴ ἐμπροσθοφυλακή, εἴτε ἐξ 80 ἀνδρῶν ἀπετελεῖτο, (ποῖος εἶχε τὴν ψυχραιμίαν καὶ τὸν χρόνον νὰ μετρήσῃ τοὺς ἄνδρας της), εἴτε ἀπὸ 19 μπαϊράκια, ὅπως ἀναφέρεται εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Βαρνακιώτη, θὰ ἠδύνατο νὰ ἀνατραπῇ ταχέως καὶ νὰ διασκορπισθοῦν οἱ ἄνδρες της, ἐὰν οἱ Ἕλληνες ὁπλαρχηγοὶ καὶ κυρίως ὁ Βαρνακιώτης —ὅστις μὲ τὸ τμῆμα του εὑρίσκετο πολὺ πλησίον καὶ ἡ πλαγιὰ διὰ τῆς ὁποίας ἀνήρχοντο, οἱ ἄνδρες τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς εἰς τὴν κορυφήν, ἦτο εἰς αὐτὸν θεατή—, ἐπιτίθετο κατ' αὐτῆς. Ἦτο δὲ τόσος μικρὸς ὁ ἀριθμός της εἰς ἄνδρας ὥστε νὰ μὴ δικαιολογῆται πανικός. Καὶ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ ἄτακτοι ἐκ τῶν θέσεων τὰς ὁποίας κατεῖχον, ἐκράτησαν διὰ μίαν στιγμὴν τὴν ψυχραιμίαν των διὰ νὰ μετρήσουν τοὺς ἄνδρας τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς, κατ' ἄλλους 80, κατ' ἄλλους 19, καὶ νὰ παραδώσουν τὸν ἀριθμόν των εἰς τὴν Ἱστορίαν, ἐνῶ ἔπειτα αἰφνιδίως τὴν ἔχασαν διὰ νὰ τραποῦν εἰς φυγήν. Δὲν ἠθέλησαν νὰ πολεμή-

1. Χρ. Βυζαντίου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 42.
2. Τρικούπη, ἔνθ' ἀνωτ., τόμος Β', σελ. 281.
3. Γερβίνου, ἔνθ' ἀνωτ., τόμος Α', σελ. 376.
4. Ἔρρ. Τράϊμπερ, Ἡμερολόγιον, Μετάφρασις ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ ὑπὸ Χρ. Ἀποστολίδη, Ἀθῆναι 1960, σελ. 44.

ΑΡΧΕΙΟ ΜΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

σουν. Ἔτσι ἔδωσαν, διὰ τῆς φυγῆς, διέξοδον εἰς τὰς φιλοδοξίας, τὰ πάθη καὶ τοὺς ἐγωϊσμούς των. Ἡ ἀπροσδόκητος ἐπέμβασις τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς εἰς τὰ νῶτα τοῦ δεξιοῦ ἄκρου τῆς Ἑλληνικῆς γραμμῆς, ἐμψυχώνει περισσότερον τοὺς Τούρκους, οἱ ὁποῖοι συνεχίζουν μὲ μεγαλυτέραν ὁρμὴν τὴν ἐπίθεσιν καὶ κατορθώνουν τώρα ταχέως νὰ ἐξουδετερώσουν τὴν ἀντίστασιν τῶν Κεφαλλήνων. Ἡ πίεσις εἶναι μεγάλη. Ὁ Πανᾶς, ὅστις ἀπὸ τὸ ὀχύρωμά του εἶχε πολεμήσει γενναίως καὶ εἶχεν τραυματισθῆ, ἤρχισε νὰ ὀπισθοχωρῆ καὶ νὰ λαμβάνῃ διαδοχικῶς θέσεις πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ χωρίου. Κατὰ τὴν ὀπισθοχώρησίν του, τμήματα τοῦ Συντάγματος γενναίως ἐπενέβησαν διὰ νὰ συγκρατήσουν τὴν ὁρμὴν τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλὰ τελικῶς ἀπεσύρθησαν καὶ αὐτὰ μὲ πολλὰς ἀπωλείας ἀνδρῶν των, ἰδίως εἰς ἀξιωματικούς. Μὲ τὴν σύμπτυξιν οἱ Τοῦρκοι τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος ἐπέτυχον νὰ φθάσουν καὶ νὰ καταλάβουν θέσεις εἰς τὸ πρὸς βορρᾶν ἄκρον τοῦ ὑψώματος τῆς πρώτης γραμμῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ μετώπου, ὅπου σήμερον ἡ εἴσοδος πρὸς τὸ χωρίον. Διὰ τῆς καταλήψεως τῆς θέσεως αὐτῆς ἀπεκόπησαν οἱ λόχοι τῶν Φιλελλήνων καὶ τὰ περισσότερα τμήματα τῶν Τακτικῶν, ἀπὸ τὰ ἄλλα ὀπισθοχωρήσαντα Ἑλληνικὰ σώματα.

Ἡ ἐξόρμησις τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ ὀροπεδίου «Κορακοφωλιᾶς» καὶ ἡ ταυτόχρονος ἄφιξις ἐκ νότου τοῦ ἱππικοῦ, ἐπέφερον σύγχυσιν καὶ εἰς τὰ τμήματα τῶν Φιλελλήνων. Οἱ Δάνια, Ταρέλλα, μαχόμενοι μὲ αὐταπάρνησιν, προσπαθοῦν νὰ διασπάσουν τὸν κλοιὸν ἀλλὰ πίπτουν. Ὁ Νόρμιαν προσπαθεῖ καὶ αὐτὸς νὰ ὑποχωρήσῃ πρὸς τὸ χωρίον, ἀλλὰ δέχεται τραῦμα ποὺ τὸν καθιστᾶ ἀνίκανον νὰ βαδίσῃ καὶ τὸν παραλαμβάνουν οἱ συνοδοί του. Οἱ Πολωνοὶ τρέχουν νὰ προστατευθοῦν εἰς τὴν μικρὰν ἐκκλησίαν τοῦ Πέτα «Ἅγιος Γεώργιος» καὶ ἐκεῖ πίπτουν, ἀμυνόμενοι μὲ ὅλα τὰ μέσα. Καὶ ἐνῶ συμβαίνουν ὅλα αὐτά, ὁ Βράντλυ ἐξακολουθεῖ νὰ στέλλῃ ἀδιάκοπον τὸ πῦρ τῶν πυροβόλων του εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ ἐχθροῦ, ἕως ὅτου οἱ Ἀλβανοὶ φθάνουν εἰς τὴν κορυφήν. Εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ ἀπομακρυνθῆ πίπτει νεκρός. Ἄλλην ἐποποιΐαν γράφει, περικυκλωθεὶς καὶ ἀμυνόμενος, ὁ Γάλλος λοχαγὸς Μανιάκ, μέχρι τοῦ θανάτου του. Τὴν ἰδίαν τύχην εἶχεν ὁ Σεβαλιέ, ὁ σημαιοφόρος τοῦ Τάγματος τῶν Φιλελλήνων Γερμανὸς νέος Τάϊχμαν, ὅταν οἱ ὀλίγοι ἐπιζήσαντες προσπαθοῦν νὰ περάσουν εἰς τὴν ἔναντι τοῦ ὑψώματός των πλευρὰν τοῦ χωρίου, διὰ νὰ διαφύγουν μέσω τῶν οἰκιῶν. Ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ Τάγματος τῶν Φιλελλήνων κατορθώνουν νὰ διαφύγουν 25 ἄνδρες, ἐξ ὧν 18 ξένης ἐθνικότητος καὶ 7 Ἕλληνες τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἐντεταγμένοι εἰς τοὺς λόχους τῶν Φιλελλήνων, ὁδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ λοχαγοῦ Χάβεϊ Ἀννάϊ, ἐκ Βρυξελλῶν, διὰ τῆς κάτωθεν τοῦ χωρίου θέσεως «Σταυρός», καὶ ἀκολουθοῦντες τὴν πρὸς νότον καὶ τὸ Κομπότι ἀτραπόν. Δὲν εἶχον ὅμως ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὰ τελευταῖα σπίτια τοῦ Πέτα καὶ εὑρίσκονται ἀπέναντι ἀπὸ τμῆμα τοῦ τουρκικοῦ ἱππικοῦ ποὺ τοὺς φράσσει τὸν δρόμον. Ἡ θέσις των τώρα κατέστη κρίσιμος καὶ ἡ διαφυγή των ἀδύνατος. Κουρασμένοι ἀπὸ τὴν δίωρον μάχην, χωρὶς πολεμοφόδια, προσπαθοῦν νὰ πληρώσουν ἀκριβὰ τὴν ζωήν των καὶ συνεχίζουν ἄπελπιν ἀγῶνα.

Τὴν σύγχυσιν ἀκούει ὁ διὰ τῆς κορυφογραμμῆς τοῦ χωρίου, εἰς μικρὰν

ἀπὸ αὐτοὺς ἀπόστασιν, τελευταῖος ὀπισθοχωρῶν ἐκ τῶν ἀτάκτων Γῶγος Μπακόλας, ὅστις ἐπεμβαίνει εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ λαμβάνων θέσιν μάχης διὰ πυροβολισμῶν, κατορθώνει νὰ κρατήσῃ τὸ ἱππικὸν εἰς ἀπόστασιν καὶ οὕτω ἠδυνήθησαν οἱ ὀλίγοι διασωθέντες ἐκ τοῦ Λόχου τῶν Φιλελλήνων νὰ ἀπομακρυνθοῦν. Χάρις εἰς τὴν ἔγκαιρον ἐπέμβασιν τοῦ Μπακόλα κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμήν, καθ' ἣν οἱ ὀλίγοι Φιλέλληνες κυκλωθέντες ὑπὸ τοῦ ἱππικοῦ ἠπειλοῦντο μὲ τέλειον ἀφανισμόν, διέφυγον οὗτοι τὴν ὁλοσχερῆ καταστροφὴν τοῦ σώματός των. Δι' ὃ καὶ γράφει ὁ Γερβῖνος: «...μέρος μόνον αὐτῶν τὸ ὁποῖον ὑπεχώρησε πρὸς τὰ ὄρη ἐσώθη διὰ τοῦ πυρὸς τῶν ὀπαδῶν τοῦ Γώγου Μπακόλα, οἵτινες ἀπέσχον τοὺς διώκοντας»[1]. Καὶ ὁ Σπυρ. Τρικούπης ἐπαναλαμβάνει: «Οἱ πλεῖστοι τῶν Φιλελλήνων φθάσαντες εἰς τὸν Σταυρὸν πρὸς τὴν ὁδὸν Κομποτίου εὑρέθησαν κυκλωμένοι καὶ ἠναγκασμένοι νὰ παραδοθοῦν ἢ νὰ ἀποθάνουν, προτίμησαν τὸ δεύτερον καὶ ἔπεσαν ἐνδόξως φονεύοντες καὶ φονευόμενοι. Οἱ δὲ λοιποὶ Φιλέλληνες ὑποχωρήσαντες δι' ἄλλης ὁδοῦ ἐκινδύνευσαν κακαταδιωκόμενοι νὰ ἀφανισθοῦν καὶ ἐκεῖνοι ὅλοι· ἀλλὰ ἀφοῦ κατήντησαν εἰς ἀπότομον τινὰ θέσιν εὑρέθη ὑπεράνω αὐτῆς τὴν ὥραν ἐκείνην ὁ Γῶγος μετά τινων τῶν ὀπαδῶν του. Ἐτυφέκισαν ὅλοι αὐτοὶ διὰ μιᾶς τοὺς καταδιώκοντας καὶ ἐλύτρωσαν τοὺς καταδιωκομένους»[2]. Ἀκόμα οἱ προκατειλημμένοι ἔναντι τοῦ Μπακόλα ἱστοριογράφοι, ὅπως ὁ Σπηλιάδης, Ρεϊμπώ, Ἔλστερ καὶ ἄλλοι, δέχονται τὴν σωτήριον αὐτὴν ἐπέμβασιν διὰ τὴν διάσωσιν τῶν Φιλελλήνων, παρὰ τὴν διάθεσιν μερικῶν νὰ μειώσουν τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ Μπακόλα εἰς τὴν ἐνέργειαν αὐτήν. «Ἐκ τῶν Φιλελλήνων διεσώθησαν ὅσοι ἠδυνήθησαν νὰ φθάσωσι εἰς τὰ κρημνώδη πλάγια τοῦ ὄρους, ὅπου ἦτον ὁ Γῶγος· διότι οἱ στρατιῶται του ἀντέκρουσαν τοὺς Τούρκους καὶ ἔτρεψαν ὀπίσω: ὑποτίθεται ὅτι ἀπὸ αἴσθημα χριστιανικὸν κινούμενοι καὶ ὄχι κατὰ θέλησιν τοῦ ἀρχηγοῦ των»[3]. Ἡ προκατάληψις τῶν ἐπιδιωκόντων νὰ παρουσιάσωσι τοὺς ἄνδρας τοῦ Μπακόλα ὡς ἐνεργήσαντας ἄνευ διαταγῆς τοῦ ἀρχηγοῦ των ἢ παρὰ τὴν θέλησίν του, ἀποτελεῖ παραμόρφωσιν τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας καὶ ἄγνοιαν τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης, ποὺ ἔτρεφον οἱ ἄνδρες τοῦ τμήματος Μπακόλα πρὸς γηραιὸν καὶ γενναῖον πολεμάρχην. «Πρέπει νὰ ρηθῇ ὅμως», ἀπαντᾷ εἰς τὰς κρίσεις αὐτὰς ὁ Μπάμπης Ἄννινος, «ὅτι τὴν ὑπόθεσιν τῶν καταδιωκομένων ὑπὸ τῶν θρασέων ἐχθρῶν ἐπροστάτευσεν ὁ Γῶγος, ἀναφανεὶς αἰφνιδίως μετὰ τοῦ σώματός του εἴς τι κατὰ τὴν θέσιν Σταυρὸς ὕψωμα καὶ ἀνακόψας διὰ σφοδροῦ πυρὸς τὴν καταδίωξιν»[4].

Τὴν ἄποψιν αὐτὴν ἀποδέχεται καὶ ὁ Διον. Κόκκινος, γράφων: «Καὶ οὐδεὶς θὰ ἐσώζετο καὶ θὰ κατεστρέφοντο ὅλοι ἐὰν ὅταν ἐπερνοῦσαν ἀπὸ μίαν κρημνώδη διάβασιν τῆς θέσεως Σταυρός, δὲν εἶχε φθάσει μέχρι τῆς κορυφῆς τοῦ

1. Γερβίνου, ἔνθ' ἀνωτ., τόμος Α', σελ. 375.
2. Τρικούπη, ἔνθ' ἀνωτ., τόμος Β', σελ. 282.
3. Νικ. Σπηλιάδης, Ἀπομνημονεύματα, Ἀθῆναι 1851, σελ. 364.
4. Πέτρου Γκάμπα, Ἱστορικὰ Σημειώματα, Μετάφρασις Μπάμπη Ἀννίνου, Ἀθῆναι 1925, σελ. 173.

ΑΡΧΕΙΟ ΜΑΚ ΑΡΧΕΙΟ

ὑψώματος ἐκείνου ὁ Γῶγος μὲ ὀλίγους ἄνδρας του, ὁ ὁποῖος διὰ πυροβολισμῶν κατὰ τῶν Τούρκων τοὺς ἠνάγκασε νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἐκεῖθεν καὶ διηυκόλυνε τὴν ὀπισθοχώρησιν τῶν καταδιωκομένων»[1]. Ἀλλὰ πῶς εὑρέθη εἰς τὴν κρίσιμον αὐτὴν στιγμὴν πλησίον τῶν διασωθέντων ὀλίγων Φιλελλήνων ὁ Γῶγος Μπακόλας καὶ διὰ τῆς ἐπεμβάσεώς του κατώρθωσε νὰ τοὺς ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὸν θανάσιμον τοῦ ἐχθροῦ κλοιόν; Ὅπως ἐσημειώθη, ὁ Μπακόλας ἀπὸ τὴν θέσιν του εἰς «Κορακοφωλιάν», ἀκραῖον σημεῖον δεξιὰ τῆς γραμμῆς ἀμύνης τῶν Ἑλλήνων, εἶχεν ἀπομακρυνθῇ ἀρκετὰ εἰς τὴν κατωφέρειαν τῆς πλαγιᾶς «Ματεσιὸ» πρὸς τὴν θέσιν «Πουρνάρι» καὶ ἐπολέμησε τοὺς πρὸς τὴν κορυφογραμμὴν καὶ τὰ νῶτα τῶν Ἑλλήνων κινηθέντας Ἀλβανοὺς τῆς Πλάκας, ὡς καὶ τὸ τμῆμα τὸ ὁποῖον ἠκολούθει τὴν ἐμπροσθοφυλακήν, διὰ νὰ ἀνέλθῃ καὶ αὐτὸ διὰ τῆς χαράδρας «Ἀργυονέρι». Ὅταν ἀργότερον εἰδοποιεῖται περὶ τῶν συμβαινόντων εἰς τὸ χωριό, δὲν ἀπομακρύνεται ἐκεῖθεν καὶ δὲν ἀκολουθεῖ τὴν πλησίον του διερχομένην ὁδόν, πρὸς τὴν Σκουληκαριάν, ἀλλὰ ἐπιστρέφει καὶ ἀνέρχεται πάλιν τὴν πλαγιὰν «Ματεσιό», πρὸς τὴν κορυφογραμμήν. Οἱ ἄτακτοι Ἕλληνες εἶχον ἀναχωρήσει καὶ αὐτός, τελευταῖος ὅλων, βαδίζων τὴν κορυφογραμμὴν κατὰ μῆκος, εὑρίσκεται εἰς τὸ νότιον ἄκρον αὐτῆς, ἀπ' ὅπου βλέπει τὴν ὁμάδα τῶν ἀπομακρυνομένων ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης Φιλελλήνων, ἀντιλαμβάνεται τὸν κίνδυνον ποὺ διατρέχει, ἐπεμβαίνει καὶ τοὺς σώζει. Γράφει ὁ Βαρνακιώτης: «ὁ Γῶγος ἐκβήγη στὸ χωριὸ καὶ ἀνταμώθη μὲ τὸν Γιατράκο»...«ἐπολέμησεν τότε ὀλίγον ὁ Γιατράκος, ὁ Γῶγος, ὁ Γιαννάκης Μπουκοβάλας σὲ μιὰ σκάλα καὶ ἐκράτησαν τοὺς Τούρκους»[2]. Ὁ Πανᾶς προσθέτει: «Φθάσαντες εἰς μίαν θέσιν 20' λεπτὰ μακρὰν τοῦ χωρίου, ἐστάθη ὁ καπ. Γῶγος ὅστις ἀντετάχθη τῶν Τούρκων καὶ φθάσαντες καὶ ἡμεῖς ἐκεῖ ὠχυρώθημεν καὶ ὡς ἐκ τούτου οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐπροχώρουν περισσότερον καὶ ἐπρόφθασαν ἀπὸ διάφορα μέρη καί τινες ἄλλοι συντρόφοι, ὅπου μᾶς ἔλειπον καὶ μετ' ὀλίγον ἀνεχωρήσαμεν»[3].

Ὑπῆρξε θλιβερὸς ὁ ἀπολογισμὸς τῆς ἀτυχοῦς αὐτῆς ἐκστρατείας. Μὲ τὴν εἴσοδον τῶν Τούρκων εἰς τὸ χωρίον ἐσφάγησαν ὑπ' αὐτῶν, ὅσοι τῶν Τακτικῶν καὶ τῶν Φιλελλήνων συνελήφθησαν κατὰ τὴν καταδίωξίν των, ἐπίσης οἱ ἀσθενεῖς καὶ οἱ τραυματίαι στρατιῶται ποὺ εἶχον ἀποσυρθῇ ἐκεῖ. Ἔπεσαν εἰς τὴν μάχην τοῦ Πέτα, τὸ 1/3 τοῦ Τακτικοῦ στρατοῦ, 16 ἀξιωματικοί του καὶ ὁ διοικητής του Ταρέλλα, τὸ 1/2 τῶν Κεφαλλήνων καὶ τὰ 2/3 τῶν Φιλελλήνων ἐν οἷς οἱ 8 ἐκ τῶν 10 κανονιοβολιστῶν. «Περίπου 159 ἐφονεύθησαν ἐν συνόλῳ», γράφει ὁ Καλαντζῆς, «ἀπ' αὐτοὺς δὲ οἱ 48 ἦσαν ἀξιωματικοί»[4].

Αἱ ἀπώλειαι τῶν Τουρκαλβανῶν ἀνῆλθον εἰς 600 νεκρούς. Ὁ Βουτιὲ γράφει ὅτι «ὁ ἐχθρὸς εἶχε ἐξαγοράσει ἀκριβὰ αὐτὴν τὴν νίκην καὶ νοιώθαμε ὀλι-

1. Κοκκίνου, ἔνθ' ἀνωτ., τόμος 5ος, σελ. 109.
2. Γ. Βαρνακιώτη, 'Απομνημονεύματα, εἰς Συλλογὴν Φυσεντζίδου, Ἀλεξάνδρεια 1893.
3. Πανᾶ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 20.
4. Καλαντζῆ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 488.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

γώτερον τὴν ἀτυχίαν μας, σκεπτόμενοι μὲ τὸν τρόπον ποὺ εἴχαμε ἀναπτυχθῆ, δὲν ἔπρεπε νὰ γλυτώση οὔτε ἕνας»[1].

Εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων περιῆλθον ὅλα τὰ πολεμοφόδια τοῦ στρατοπέδου, ὁ ἐφοδιασμός του, τὰ δύο κανόνια, ἡ σημαία τοῦ Τάγματος τῶν Φιλελλήνων καὶ πᾶσαι αἱ ἀποσκευαί. Κατὰ τὸ ἑσπέρας οἱ Τουρκαλβανοὶ εἰσῆλθον εἰς τὴν πόλιν τῆς Ἄρτης, φορτωμένοι τὰ λάφυρα καὶ ἄλλα εἴδη χρήσιμα, διαρπαγέντα ἀπὸ τὰς οἰκίας τοῦ Πέτα.

Οἱ διασκορπισθέντες Ἕλληνες καὶ Φιλέλληνες, μεμονωμένως ἢ καθ' ὁμάδας βαδίζοντες, συνεκεντρώθησαν μέχρι τῆς ἐπομένης πρωΐας εἰς τὴν Λαγκάδαν. Ἐκεῖ, τελευταῖος ὅλων, ἔφθασε καὶ ὁ Γῶγος Μπακόλας μὲ τοὺς ἄνδρας του. Ἤκουσε οὗτος τὰς αἰτιάσεις περὶ προδοσίας του, αἱ ὁποῖαι εἶχαν φθάσει εἰς τὸν Μαυροκορδᾶτον ἀπὸ Φιλέλληνας καὶ τινας ἄλλους, οἱ ὁποῖοι, μόλις εἶδον τὴν τουρκικὴν ἐμπροσθοφυλακὴν νὰ σκαρφαλώνη πρὸς τὴν «Κορακοφωλιάν», ἐτράπησαν εἰς φυγήν, ἀποδίδοντες ἔπειτα τὴν εὐθύνην τῆς καταρρεύσεως τῆς ἀμύνης τοῦ Πέτα εἰς τὸν Μπακόλαν.

Ἀντιμετώπισε θαρραλέως τὴν συκοφαντίαν αὐτὴν καὶ ἔδωσεν πληροφορίας διὰ τὴν μάχην εἰς τὸ «Ματεσιὸ» καὶ ἐξηγήσεις διὰ τὴν ὅλην στάσιν του κατὰ τὸ δίωρον ἐκεῖνο διάστημα, πικραμένος δὲ ἔπειτα, ἀνεχώρησε διὰ τὴν Σκουληκαριάν.

Τόσον ὁ Μαυροκορδᾶτος, ὅσον καὶ οἱ ὁπλαρχηγοὶ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος ἠγνόησαν τί εἶχε συμβῆ καὶ δὲν ἐσκέφθησαν νὰ ἀποδώσουν εὐθύνην εἰς τὸν Μπακόλαν, ἀλλ' ἀντιθέτως ἀπέδωσαν αὐτὴν εἰς τὴν συνήθη ἀπείθειαν τῶν ἀτάκτων καὶ τῶν ἐντοπίων τῶν ἀναλαβόντων τὴν φύλαξιν τῆς ἀτραποῦ «Ἀργυονέρι». Ἡ φράσις περὶ προδοσίας ἐξεστομήθη, πρῶτον ὑπὸ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, ὅταν οὗτος, μετὰ τὴν ἄνοδον τῶν Τουρκαλβανῶν εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ἀτραποῦ ἀνεχώρησε μὲ τὸ τμῆμα του καὶ διερχόμενος ἀπὸ τὸ Κομπότι, διὰ νὰ δικαιολογήση τὴν φυγήν του εἶπεν: «Μᾶς ἔφαγαν μὲ μπαμπεσιά», ἐννοῶν προδοτικὴν πρᾶξιν τοῦ Μπακόλα.

Γράφων τὸ βράδυ τῆς ἰδίας ἡμέρας ὁ Μαυροκορδᾶτος τὴν κάτωθι ἐπιστολήν, δὲν φαίνεται πιστεύων τὰς φήμας περὶ προδοσίας τοῦ Μπακόλα:

«Πρὸς τὸν Κωνστ. Πεταλᾶν καὶ τοὺς Ἐφόρους τοῦ Ξηρομέρου. Εἰδοποίησις ὅτι οἱ Τοῦρκοι ὥρμησαν εἰς τοῦ Πέτα ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ ἰδίου Ὀμὲρ Πασᾶ, ὅτι ὕστερον ἀπὸ ἀρκετὸν πόλεμον ἐπῆραν τὰ ταμπούρια τῶν ἰδικῶν μας. Ὅτι οἱ ἐδικοί μας ἐπῆραν τὲς ράχες καὶ ἀκόμη δὲν εἶναι γνωστὸν ποῦ εὑρίσκονται. Ὅτι ἐπῆγαν καὶ ἀπὸ Κομπότι διακόσιοι πρὸς βοήθειαν, ἔπεσαν εἰς τοὺς Τούρκους καὶ κανεὶς ἀπὸ αὐτοὺς ἕως τῆς ὥρας δὲν ἐφάνη. Ὅτι τώρα εὑρίσκομαι ὁλομόναχος εἰς Λαγκάδαν. Ὅτι τὸ κακὸν τοῦτο προῆλθεν ἀπὸ τὴν ἀδιαφορίαν τῶν ἀνθρώπων. Τώρα πρέπει νὰ τρέξουν ὅλοι, μικροὶ καὶ μεγάλοι, ἂν θέλουν νὰ σώσουν τὴν πατρίδα.

Λαγκάδα 4 Ἰουλίου 1822 Ἀλέξ. Μαυροκορδᾶτος»[2].

1. Βουτιέ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 281.
2. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου, τόμος 5ος, τεῦχος II, σελ. 141.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

Ὁ Διον. Κόκκινος, ἀναφερόμενος εἰς τὰς εὐθύνας τῆς καταστροφῆς τοῦ Πέτα, γράφει τὰ ἑπόμενα:

«Κατὰ τὴν θλιβερὰν ἐκείνην ἡμέραν εἰς τὴν Λαγκάδαν δὲν ὡμιλοῦσαν παρὰ περὶ τῶν αἰτίων τῆς καταστροφῆς. ...Μετ' ὀλίγον ἔφθασε καὶ ὁ Γῶγος καὶ πληροφορημένος διὰ τὴν ἐναντίον του κατηγορίαν ἐξέθεσεν εἰς τὸν Μαυροκορδᾶτον τὰ πράγματα ὅπως ἔγιναν πρὸς ἀπολογίαν. Ὁ Μαυροκορδᾶτος ἐπείσθη διὰ τὴν ἀθωότητά του... Ἀλλ' ἐπρόδωσε πράγματι τότε τοὺς συναγωνιστάς του ὁ γηραιὸς ὁπλαρχηγὸς τῶν περιχώρων τῆς Ἄρτης, ὁ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος κινηθεὶς ἐκ τῶν πρώτων κατὰ τῶν Τούρκων καὶ πρωτοστατήσας εἰς τὰς πρὸς τὴν Ἤπειρον ἑλληνικὰς νίκας; Ἡ ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν του τῶν ταχθέντων εἰς τὸ στενὸν τοῦ Μετεπιοῦ παραμέλησις τῆς φρουρήσεως τῆς θέσεως, τὴν ὁποίαν ἐπεκαλέσθη ὅταν ἀπελογήθη εἰς τὸν Μαυροκορδᾶτον, ἔχει τὴν ἀξίαν πραγματικοῦ γεγονότος. Τοιαῦτα κρούσματα παραμελήσεως καὶ ἀνυπακοῶν καὶ εἰς κρισίμους ἀκόμη ἡμέρας ἦσαν συχνότατα κατὰ τὴν ὄρασιν τοῦ δυσκόλως πειθαρχουμένου ἐκείνου στρατοῦ τῶν ἀτάκτων σωμάτων. Εἶναι ἀναρίθμητοι αἱ περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος, ἀποσπάσματα ταχθέντα εἰς ὡρισμένας θέσεις διὰ νὰ τὰς ὑπερασπίσουν, δὲν εὑρέθησαν εἰς τὴν θέσιν των κατὰ τὴν κρίσιμον ὥραν. Σώματα ὁλόκληρα διελύοντο πρὸ τοῦ ἐχθροῦ, χωρὶς διὰ τοῦτο οὔτε οἱ ὁπλῖται, οὔτε οἱ ἀρχηγοί των νὰ κριθοῦν ὡς προδόται.

Ὁ Γῶγος μάλιστα ἐπροσπάθησε νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν ἀτυχίαν ἐκείνην καὶ ἀμέσως μόλις ἔγινεν ἀντιληπτὸν ὅτι ἐπέρασαν ὀλίγοι Τοῦρκοι σημαιοφόροι, ἔσπευσεν νὰ καταδιώξῃ μὲ τοὺς ἄνδρας του τὸ ἐπερχόμενον ἐχθρικὸν σῶμα, τὸ ἀποτελούμενον ἀπὸ δύο χιλιάδες Τουρκαλβανούς.

...Καὶ προϊούσης τῆς μάχης, ὅταν ὅλα ἐκεῖνα τὰ σώματα τὰ ἀποτελοῦντα τὴν γραμμὴν τῆς ἐφεδρείας εἶχαν ἐξαφανισθῆ ἐγκαταλιπόντα τοὺς φιλέλληνας, τοὺς τακτικοὺς καὶ τοὺς Ἑπτανησίους εἰς τὸν θανάσιμον ἀγῶνα των, μόνον ὁ Γῶγος ἐφάνη κατὰ τὸν Σταυρὸν μὲ τοὺς ἄνδρας ποὺ εἶχε κατορθώσει νὰ συγκεντρώσῃ καὶ διηυκόλυνε τὴν ὑποχώρησιν πρὸς τὴν Λαγκάδαν τοῦ διασωθέντος τμήματος τοῦ συντάγματος τοῦ Ταρέλλα»[1].

Πολλαὶ μαρτυρίαι ὑπάρχουν διὰ τὴν μάχην τοῦ «Ματεσιοῦ», τῆς ὁποίας πρωταγωνιστὴς ἦτο ὁ Γῶγος Μπακόλας. Κατ' αὐτὴν ἐτραυματίσθη ὁ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Μπακόλα τελῶν Δῆμος Τσέλιος, εἰς τὸν πόδα του. Ἡ Εὐδοξία Κουμουτσοπούλου, ἐγγονή του, γράφει εἰς τὴν βιογραφίαν του: «ὁ Στρατηγὸς Δῆμος Τσέλιος συμμετέσχεν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους εἰς τὴν περιώνυμον καὶ αἱματηρὰν τοῦ Πέτα μάχην, καθ' ἣν τρέψας εἰς φυγὴν κατεδίωξε κακῶς ἔχοντα τὸν ἐχθρόν, ἐπληγώθη μεθ' ὃ ἀνεχώρησε εἰς Λειβάδιον Βονίτσης καὶ μετέπειτα εἰς Κάλαμον Ἑπτανήσου πρὸς ἴασίν του»[2]. Ἕτερος τραυματίας τῆς μά-

1. Διον. Κοκκίνου, Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις, ἔκδ. 1932, τόμ. 5ος, σελίδες 162-163.
2. Εὐδοξίας Κουμουτσοπούλου, Ὁ Στρατηγὸς Δῆμος Τσέλιος, Ἀθῆναι 1930, σελ 4.

χης τοῦ «Ματεσιοῦ» εἶναι ὁ ἐκ Πέτα Μιχαὴλ Νικ. Μόστρας τοῦ ἰδίου τμήματος. Οὗτος εἰς ἀναφοράν του πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Ἐσωτερικῶν γράφει ἀργότερα: «1822, εἰς τὴν μάχην τοῦ Πέτα, ἐπληγώθην εἰς τὸν ἀριστερὸν μηρὸν ὑπὸ διαταγὰς τοῦ τότε ἀρχηγοῦ Γώγου Μπακόλα. 20 Ὀκτωβρίου 1842. Μιχαὴλ Μόστρας»[1].

Ὁ Ἰωάννης Σιούτας, ἐκ Συρράκου[2], εἰσῆλθεν εἰς τὴν Ἐπανάστασιν τὸ 1822. Ὁ στρατηγὸς Ἰωάννης Ράγκος, ὁ ὁποῖος ἔλαβε μέρος εἰς τὴν μάχην τοῦ «Ματεσιοῦ» ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Γώγου Μπακόλα πιστοποιεῖ ἀργότερα δι' αὐτόν:

«Πιστοποιητικόν.

Πιστοποιῶ ὁ ὑποφαινόμενος ὅτι ὁ κύριος Ἰωάννης Σιούτας γεννηθεὶς κατὰ τὸ ἔτος 1800 εἰς Συρράκον τῆς Ἠπείρου καὶ κάτοικος Φθιώτιδος τοῦ Δήμου Σπερχιάδος, ὑπηρέτησεν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν μου, ἀπὸ τὸ ἔτος 1822 ἕως τὸ 1825 στρατιωτικῶς καὶ ἐπαρευρέθη εἰς τὰς μάχας Ματέσιον καὶ Πέτα καὶ εἰς Λουτράκι Βονίτσης κ.λπ., εἰς τὸ διάστημα τῆς ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν μου στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ἔδειξε γενναιότητα στρατιωτικὴν καὶ τιμιότητα ἄκραν. Ὅθεν κατ' αἴτησίν του καὶ πρὸς χρῆσιν τῆς ἀληθείας δίδεται τὸ παρὸν νὰ τῷ χρησιμεύσῃ ὅθεν καὶ ὅπου δεῖ.

Ἐν Ἀθήναις τὴν 16ην Φεβρουαρίου 1846

ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΑΓΚΟΣ

Καὶ οἱ: ΧΡ. ΧΑΤΖΗΠΕΤΡΟΣ, ΝΙΚ. ΖΕΡΒΑΣ»[3].

Ἕτερος ἀγωνιστὴς τῆς μάχης τοῦ «Ματεσιοῦ» εἶναι ὁ ἐκ Σελλάδων Ἄρτης Ἀναγνώστης Καναρᾶς ἢ Παπαπᾶνος. Περὶ αὐτοῦ ὑπάρχει τὸ κάτωθι πιστοποιητικόν:

«Πιστοποιοῦμεν ὁ ὑποφαινόμενος ὅτι ὁ κύριος Ἀναγνώστης Παπαπᾶνος ἢ Καναρᾶς, ὑπηρέτησε στρατιωτικῶς ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Ράγκον ἀπὸ τὸ ἔτος 1821-1825 τιμίως καὶ γενναίως.

Παρευρέθη εἰς μεγάλας μάχας:

1) Εἰς Καρπενήσι κλπ.

2) Εἰς Καλαρρύτες, εἰς Συρράκου, εἰς Κριθάρια καὶ Τζουμέρκα, εἰς Αὐτί, εἰς Σχωρέτσιανα, εἰς τὸν Σταυρόν, εἰς Βουργαρέλι, εἰς Βάλτον, εἰς Καρβασαράν, εἰς Λουτράκι Ξηρομέρου, εἰς Ραδοβύζι Ἄρτης, εἰς Ἄγραφα, εἰς Μοναστήρι Σπηλιᾶς, εἰς Κομπότι, εἰς Πέτα, εἰς Ματεσιό, εἰς Ἀηλιᾶ Κιχριᾶς. Δίδομεν τὸ παρὸν κλπ.

Πατιόπουλον τὴν 1 Μαΐου 1865 Ὁ πιστοποιῶν ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΑΓΚΟΣ»[4].

Τὸ ἀνωτέρω πιστοποιητικὸν ὑπεβλήθη παρὰ τοῦ ἀγωνιστοῦ εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν Ἐκδουλεύσεων, πρὸς ἀναγνώρισιν τῆς στρατιωτικῆς του συμβολῆς, εἰς τὴν Ἐπανάστασιν.

---

1. ΓΑΚ Ὑπουργεῖον Ἐσωτερικῶν, φάκελλος 147.
2. Ἀριθμὸς Μητρώου Ἀγωνιστῶν 6990 (Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη).
3. Ἐθν. Βιβλ., Χειρόγραφα ἀγωνιστῶν, φάκελλος Ἰ. Σιούτα.
4. Ἐθν. Βιβλ., Χειρόγραφα Ἀγωνιστῶν, φάκ. Ἀναγ. Καναρᾶ.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

Τὴν μαρτυρίαν διὰ τὴν μάχην τοῦ «Ματεσιοῦ, ὅπου ἔλαβον μέρος ὁ Γῶγος Μπακόλας, ὁ Μῆτρος Μπακόλας, ὁ Δῆμος Τζέλιος καὶ Ἰωάν. Ράγκος, μᾶς τὴν δίδουν καὶ δύο Κεφαλλῆνες πολεμισταὶ τοῦ σώματος Πανᾶ, ὅταν μετ' ὀλίγας ἡμέρας γράφουν πληροφορίας ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι διὰ τὴν ἐκστρατείαν αὐτήν. Τὸ γράμμα τους ἀπευθύνεται εἰς τὸν Σταῦρον Μαρίνου Πανᾶν, ἔμπορον Κεφαλληνίας καὶ ἀδελφὸν τοῦ ἀγωνιστοῦ Δανιὴλ Μ. Πανᾶ:

«Μεσολόγγι τῇ 13 Ἰουλίου 1822.

Φίλτατε ἀδελφέ,

....Ἀδελφὲ Σταῦρο, ἡμεῖς γνωρίζομεν ὅτι ὑπέφερες μεγάλην στενοχωρίαν τόσον καιρὸν τώρα διὰ τὴν ἀργητά μας, πλὴν καὶ τοῦτο ὑπεφέρετο, μὲ ἐκείνην τὴν συνηθισμένην σου Ἑλληνικὴν σταθερότητα διὰ τὴν φιλογένειαν τῆς ψυχῆς σου. Αἱ περιστάσεις τῆς πατρίδος ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ μὲ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ πάλιν πηγαίνουσι πολλὰ καλά. Ἡ μάχη ἡ ὁποία ἔγινε εἰς τοῦ Πέτα, τὴν ὁποίαν ἐστοχαζόμεθα ὅτι νὰ τὴν ἐχάσαμεν μὲ μεγάλην ζημίαν, σὲ βεβαιῶ ὅτι, ἄλλην ζημίαν δὲν μᾶς ἐπροξένησεν, εἰμὴ ἐκείνην τοῦ νὰ παραιτήσωμεν τοῦ Πέτα διότι ἐσκοτώθησαν κάθε δέκα Τοῦρκοι εἷς ἀπὸ τοὺς Κεφαλλήνας ἢ Φιλέλληνας ἢ τακτικούς· διότι εἰς αὐτὴν τὴν μάχην ἄλλοι δὲν ἐπολέμησαν παρὰ οἱ Φιλέλληνες, οἱ Κεφαλλῆνες καὶ οἱ Τακτικοὶ καὶ εἰς ἕνα μέρος ὁ ἀνδρεῖος καὶ γενναῖος Γῶγος, Ράγκος καὶ ὁ Δῆμος Τσέλιος, ὁ φίλος σου. Εἰς τὸ Φανάρι.... Ὁ ἀδελφός σας Γεράσιμος Φωκᾶς. Ὁ ἀδελφός σου Δανιὴλ Πανᾶς»[1].

Ἡ ἀπομάκρυνσις λοιπὸν τοῦ Μπακόλα ἐκ τῆς ὑψηλῆς θέσεως «Κορακοφωλιᾶς», δὲν ἐσήμαινε ἐγκατάλειψιν αὐτῆς, ἐξ ἀπερισκέπτου ἐνεργείας, πολλῷ μᾶλλον πρὸς σκοπὸν προδοσίας, ἀλλὰ καθῆκον διὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὰ τμήματα τοῦ υἱοῦ του Μήτρου, τοῦ Δήμου Τσέλιου καὶ Ἰωάννου Ράγκου, τὰ ὁποῖα τοποθετημένα εἰς τὸ μέσον τῆς πλαγιᾶς «Ματεσιοῦ», εἶχον ἐμπλακεῖ εἰς μάχην μὲ τὸ σῶμα τῶν Ἀλβανῶν τοῦ «Πουρναρίου», ὅταν ἐκεῖνο ἐκινήθη πρὸς τὴν κορυφὴν διὰ νὰ κτυπήσῃ ἐκ τῶν νώτων τὸ Ἑλληνικὸν στράτευμα.

Οἱ ἱστοροῦντες τὴν μάχην τοῦ Πέτα καὶ ἀνεξετάστως ἀποδίδοντες εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Μπακόλα πρόθεσιν προδοσίας, ἐπὶ σκοπῷ νὰ διευκολυνθῇ ἡ ἄνοδος τοῦ τουρκικοῦ τμήματος εἰς τὴν «Κορακοφωλιάν», δέχονται παραλλήλως ὅτι εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν ἀφῆκεν τὸν ἵππον του καὶ 8-10 ἄνδρας ἐκ τῶν πιστῶν του συντρόφων. Ἀλλὰ τότε πῶς δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ ἡ ἐνέργειά του αὐτὴ ὡς προδοσία, ὅταν ἀφήνῃ ἐκτεθειμένους, ἐπάνω ἐκεῖ εἰς τὴν «Κορακοφωλιάν», καὶ εἰς κίνδυνον ἀρκετοὺς ἄνδρας τῆς σωματοφυλακῆς του;

Ἡ ἐπέμβασις τοῦ Μπακόλα εἰς τὴν σύγκρουσιν τοῦ «Ματεσιοῦ» καὶ ἡ ἀνατροπὴ τῶν ἀνερχομένων πρὸς τὴν κορυφὴν Ἀλβανῶν τοῦ «Πουρναρίου», ἐματαίωσε τὴν ἐπίθεσιν αὐτῶν ἐκ τῶν νώτων, κατὰ τῶν ἀπρακτούντων καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς μάχης Ἑλληνικῶν τμημάτων εἰς τὴν δευτέραν, ὄπισθεν τοῦ

1. Βιβλιοθήκη Βουλῆς, Πρωτότυπον καὶ Ντίνου Κονόμου, Ἀνέκδοτα Κείμενα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθῆναι 1966, σελ. 38.

χωρίου, γραμμήν. Ἐὰν οἱ Ἕλληνες ὁπλαρχηγοὶ καὶ ἰδίως ὁ Βαρνακιώτης, ὁ ὁποῖος ἦτο τοποθετημένος ἐν συνεχείᾳ τοῦ τμήματος Μπακόλα καὶ εἰς ἀπόστασιν ἕως 300 μέτρων ἀπ' αὐτοῦ, ἐπενέβαινεν ἀμέσως κατὰ τῆς ὀλιγαρίθμου τουρκικῆς ἐμπροσθοφυλακῆς, θὰ ἠδύναντο αὐτὸς καὶ οἱ ἄλλοι, ἀντὶ νὰ μετροῦν τὰ ἀνελθόντα ἀπὸ τὴν ἐγκαταλειφθεῖσαν ἀτραπὸν «Ἀργυονέρι» 80 μπαϊράκια τῶν Ἀλβανῶν, νὰ ἀποτρέψουν τὸν αἰφνιδιασμὸν τῶν μαχητῶν τῆς πρώτης γραμμῆς. Καὶ ἀφοῦ αὐτὸ δὲν ἔκαμον, ἔπρεπε τουλάχιστον νὰ μείνουν ἐκεῖ ὅπου κατεῖχον ὑψηλοτέρας θέσεις, εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ χωρίου, διὰ νὰ καλύψουν εἰς τὴν ἀνάγκην τὴν ὀπισθοχώρησιν τῶν ἀναζητούντων διέξοδον ἀπὸ τὴν σφαγήν, διὰ μέσω τοῦ χωρίου, Φιλελλήνων, Τακτικῶν καὶ Κεφαλλήνων. Ἀντὶ τούτου, ἐτράπησαν εἰς ἀδικαιολόγητον φυγὴν εἰς Λαγκάδα, διὰ νὰ παρουσιασθοῦν τινὲς ἐξ αὐτῶν ἄδικοι τιμηταὶ τοῦ Μπακόλα.

Ἔτσι συνεπληρώθη ἡ καταστροφὴ τοῦ Πέτα ἀπὸ τὴν ἀπροθυμίαν τῶν Ἑλλήνων Ἀτάκτων, νὰ συμβάλουν εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ νὰ πολεμήσουν εἰς τὸ πλευρὸν τῶν μαχομένων εἰς τὴν πρώτην γραμμήν. Τοῦτο θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ συμβῇ, ἐὰν ὁ Μαυροκορδᾶτος εὑρίσκετο πλησίον τοῦ στρατεύματός του.

Ἔπειτα καὶ ἡ ἄρνησις τῶν Φιλελλήνων καὶ τῶν Τακτικῶν νὰ ἐπιτρέψουν εἰς τοὺς Ἕλληνας ὁπλαρχηγοὺς νὰ ἀναλάβουν ἐκεῖνοι τὴν ὑποστήριξιν τῆς πρώτης γραμμῆς, αὐτοὶ δὲ νὰ σταθοῦν εἰς τὴν δευτέραν ἐφεδρικήν, ὑπῆρξεν ἐκ τῆς ἄλλης πλευρᾶς ὁ σοβαρότερος λόγος καὶ αἰτία τοῦ ἐπελθόντος θλιβεροῦ ἀποτελέσματος τῆς μάχης τοῦ Πέτα.

Ἄλλη ἄρνησις τῶν Φιλελλήνων, νὰ ἀκούσουν τὰς συμβουλὰς καὶ ὑποδείξεις τοῦ Μπακόλα καὶ τῶν λοιπῶν ἐμπείρων ὁπλαρχηγῶν, ὅπως κατασκευάσουν ὀχυρώματα, οὐκ' ὀλίγον συνετέλεσεν καὶ αὐτὴ κατὰ ἕνα μέρος εἰς τὸ ἄτυχον τέλος. Τὸ Τάγμα τῶν Φιλελλήνων, δυνάμεως 90 περίπου ἀνδρῶν, καὶ τὸ ὑπὸ ξένην διοίκησιν Σύνταγμα τῶν Τακτικῶν, εἶχον λάβει τὴν ἀπόφασιν νὰ δώσουν μάχην παρατάξεως, χωρὶς νὰ ὑπολογίζουν τὴν ἀσύγκριτον ἀριθμητικὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ. Ὁ Κιουταχῆς διέθετε συνεχῶς ἐφεδρείας, τὰς ὁποίας οἱ ὑπερασπισταὶ τῆς πρώτης γραμμῆς μόνοι ἔπρεπε νὰ ἀντιμετωπίζουν, μὴ βασιζόμενοι εἰς ἐνίσχυσιν ἀπὸ μέρους τῶν Ἑλλήνων, οἱ περισσότεροι τῶν ὁποίων ὅλως ἀπρόθυμα ἐσύρθησαν ἕως τὸ Πέτα.

Οἱ Ἕλληνες, ὅταν εἶχον πρωτοβουλίας, εἰς παρομοίας περιπτώσεις ἐφήρμοζον τακτικὴν ἐλιγμῶν, κατὰ τὸ κλέφτικον σύστημα τὸ ὁποῖον τοὺς ἐπροφύλασσε ἀπὸ μεγάλας ζημίας.

Ὁ Κιουταχῆς, ἀφοῦ ἐώρτασε τὰ ἐπινίκεια τῆς μάχης, ἐσκέφθη ὅτι ἀπὸ τὰ τμήματα τῶν ἀτάκτων, τὸ πλέον ἀφωσιωμένον εἰς τοὺς σκοποὺς τῆς Ἐπαναστάσεως ἦτο τὸ τμῆμα τῶν Σκουληκαριτῶν καὶ Ραδοβυζινῶν τοῦ Μπακόλα, τὸ ὁποῖον καὶ εἰς τὴν τελευταίαν μάχην τοῦ «Ματεσιοῦ» τοῦ Πέτα ἐξεπλήρωσε τὸν προορισμόν του. Εἶχε ἄλλως τε, δοκιμάσει ἡ φρουρὰ τῆς Ἄρτης τὴν μαχητικότητα καὶ ἀποφασιστικότητά του εἰς πολλὰς συναντήσεις της, ὡς καὶ εἰς τὴν τελευταίαν πολιορκίαν τῆς Ἄρτης τὸν Νοέμβριον 1821. Δι' αὐτό, ἐν συνεχείᾳ, ἠπείλησε διὰ τῶν Ἀλβανῶν τοῦ «Πουρναρίου» νὰ παραδώσῃ εἰς τὴν

λεηλασίαν καὶ τὴν καταστροφὴν τὰ χωρία τοῦ Ραδοβυζίου, μὲ κύριον στόχον του τὴν Σκουληκαριὰν τοῦ Μπακόλα. Τὰς προθέσεις του δὲ αὐτὰς ἄφησε νὰ διαρρεύσουν καὶ γίνουν γνωσταὶ ἀπὸ τὸν Μπακόλαν. Ὁ τελευταῖος τοὺς εἶχε ἐμπαίξει πολλάκις καὶ ἦτο καιρός, κατὰ τὴν σκέψιν τοῦ Κιουταχῆ, νὰ ἐκκαθαρισθοῦν οἱ λογαριασμοὶ μὲ αὐτὸν καὶ τὸ Ραδοβύζι.

Πρὸ τῶν ἀπειλῶν αὐτῶν, ὁ πικραμένος ἀπὸ τὴν ὕβριν περὶ προδοσίας καὶ ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὴν κακὴν διεύθυνσιν τῶν πολεμικῶν πραγμάτων εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα Μπακόλας, ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ διὰ νὰ σώσῃ τοὐλάχιστον τὴν περιοχήν του νὰ συνδιαλλαγῇ μὲ τοὺς Τούρκους, προσφέρων μάλιστα, κατ' ἀνάγκην τῶν πραγμάτων, τὸν υἱόν του Ντούλαν ὡς ὅμηρον καὶ λαμβάνων ὡς ἀντάλλαγμα τὴν ἡσυχίαν τοῦ Ραδοβυζίου.

«Μετὰ τὴν μάχην τοῦ Πέτα —σημειώνει ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης— καὶ τὴν κατηγορίαν ποὺ τοῦ κολλῆσαν, πὼς εἶχε προδώσει, ὁ Γῶγος, ἔξοχος στρατηγικὸς καὶ παλαιὸς πολεμιστής, ἀγανακτησμένος καὶ ἀηδιασμένος, προσκύνησε τοὺς Τούρκους καὶ ξανὰ δὲν ξαναφάνηκε»[1].

Καὶ ὁ Ἐπαμ. Κυριακίδης εἰς τὴν ἱστορίαν του γράφει: «Δυστυχῶς ὅμως ἕνεκα τῶν ὑποψιῶν, ἃς εἶχον κατὰ τοῦ Γώγου Μπακόλα, στρατηγικὸν αὐτοῦ τέχνασμα ἐξέλαβον ὡς προδοσίαν, φοβηθέντες δὲ ἐτράπησαν εἰς φυγὴν ὅλως ἀδικαιολόγητον· ἡ ὀπισθοχώρησις αὐτὴ ἐνέπνευσε θάρρος εἰς τοὺς Τούρκους, οἵτινες ἐπετέθησαν μετὰ σφοδρότητος. Ὁ Γῶγος ὅμως, ὃν ἀδίκως ἠτιῶντο ἐνώπιον τοῦ Μαυροκορδάτου ἐμφανισθεὶς καὶ μὴ τυχὼν ἱκανοποιήσεως, προσῆλθεν εἰς τοὺς Τούρκους, ἀμαυρώνων τὴν κατὰ τὸ παρελθὸν κτηθεῖσαν δόξαν του»[2].

Ὁ Χρῆστος Στασινόπουλος ὡς κάτωθι ἐξηγεῖ τὴν στάσιν τοῦ Μπακόλα:

«Μετὰ τὴν ἄτυχη γιὰ τοὺς Ἕλληνες καὶ φιλέλληνες, μάχη τοῦ Πέτα, ὁ Μαυροκορδᾶτος, κύριος ὑπεύθυνος τῆς ἀποτυχίας καὶ τῆς καταστροφῆς ἐκείνης, θέλοντας νὰ ρίξῃ μέρος ἢ ὅλάκερη τὴν εὐθύνη σὲ ἄλλους, κατηγόρησε τὸν Γῶγο Μπακόλα ὅτι σκόπιμα ἄφησε τοὺς ὀγδόντα Ἀλβανοὺς νὰ περάσουν πίσω ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ σώματα. Χωρὶς αὐτὸ νὰ εἶναι σίγουρο κι ἐξακριβωμένο, ἀφοῦ ὁ Γῶγος πολέμησε καὶ ἀνάγκασε τὸ κύριο σῶμα τῶν Ἀλβανῶν νὰ ὀπισθοχωρήσῃ, ὁ Φαναριώτης ἐκεῖνος πολιτικὸς στιγμάτισε τὸν γερο-καπετάνιο. Τοῦ κόλλησε τὴν κατηγορία τῆς προδοσίας, ὅπως ἔκανε καὶ γιὰ τὸν Βαρνακιώτη καὶ γιὰ τὸν Καραϊσκάκη. Μὴ ξέροντας δὲ πιὰ τύχη τὸν περίμενε, ἂν κατέβαινε πρὸς τὰ νότια, ὁ Γῶγος, κι ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τοῦ Πέτα, ἐθεώρησε καλὸ νὰ κάνῃ καπάκια μὲ τοὺς Τούρκους. Στὴν ἀπόφασή του αὐτὴ βέβαια θὰ συντελέσανε καὶ ἄλλοι δυὸ παράγοντες: Τὸ ὅτι ἡ περιοχὴ τοῦ ἀρματολικιοῦ του, ἀνάμεσα Βάλτου καὶ Τζουμέρκων, ἦταν σὲ προχωρημένη θέση, καὶ φυσικὸ ἦταν νὰ δεχόταν αὐτὴ πρώτη τὴν μεγαλύτερη καὶ πιὸ συχνή, πιὸ ἄμεση, πίεση τῶν ἐχθρῶν. Ὁ δεύτερος παράγοντας ἦταν τὸ ὅτι ὁ κα-

1. Ν. Κασομούλη, Στρατιωτικὰ Ἐνθυμήματα, τόμος Α', σελ. 272, ἐν ὑποσημειώσει.
2. Ἐπ. Κυριακίδη, Ἱστορία τοῦ Συγχρόνου Ἑλληνισμοῦ, Ἀθῆναι 1892, σελ. 89.

πετάνιος αὐτός, ὅπως καὶ οἱ περισσότεροι ἄλλωστε ἁρματολοί, ἦταν συνηθισμένος, ἀπὸ τὴν περασμένη ζωή του, μὲ τὶς ἐπαφὲς μὲ τοὺς Τούρκους. Παρ' ὅλ' αὐτὰ ὅμως ἴσως νὰ ἦταν ἄλλη κατοπινὴ ἡ στάση τοῦ Μπακόλα καὶ ἴσως νὰ πρόσφερνε πολλὰ στὸν Ἀγώνα, ἐὰν δὲν ὑπῆρχε καὶ δὲν ἀποχτοῦσε μεγάλη δύναμη στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος. Ὅσο ἄκουγε ὁ καπετάνιος αὐτὸς ὅτι ὁ κατήγορός του «ζῆ καὶ βασιλεύει», πρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος, δηλαδὴ τῆς Κυβερνήσεως, δικτάτορας στὴ Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα κτλ., δὲν ἀποφάσιζε νὰ ξαναγυρίσῃ στοὺς Ἕλληνες»[1].

Τὴν περὶ προδοσίας συκοφαντίαν κατὰ τοῦ Μπακόλα, οὔτε ὁ Μαυροκορδᾶτος ἐπίστευσε, οὔτε οἱ ὁπλαρχηγοὶ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, οἱ ὁποῖοι ἐγνώριζον τὸ πάθος του διὰ τὴν Ἐπανάστασιν. Αὐτὴν ὑπεστήριξαν εἰς ἐκδόσεις τὰς ὁποίας ἔκαμον διὰ τὴν μάχην, ὁ εὑρισκόμενος εἰς Μεσολόγγι κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς μάχης Ρεΐμπώ, ὁ ἀπουσιάζων ἐπίσης εἰς Λαγκάδαν ἰατρὸς Ἕλστερ καὶ τινες ἄλλοι ἐξ ἀντιγραφῆς τῶν ἀπόψεων τῶν ἀνωτέρω. Ὁ ἱστορικὸς Τρικούπης, στενὸς συγγενὴς τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ δυνάμενος νὰ γνωρίζῃ περισσότερα ἐκ τοῦ δεσμοῦ του αὐτοῦ, δὲν ρίπτει λίθον ἀναθέματος.

Ἄλλη ἀπόδειξις τοῦ ὅτι ὁ Μαυροκορδᾶτος δὲν ἐπίστευεν εἰς τὴν προδοσίαν εἶναι τὸ ὅτι, μετὰ τὴν μάχην τοῦ Πέτα, ἀπέστειλε πολεμοφόδια εἰς τὸν Γῶγον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν θὰ ἔκαμε, ἐὰν ἦτο βέβαιος ὅτι ὁ Μπακόλας ὑπῆρξε προδότης.

«Πρὸς τὸν Χιλίαρχον Γεώργιον Νικολοῦ (Βαρνακιώτην). Ὅτι τὰ δεκαπέντε φορτώματα φυσέκια, ὅπου σᾶς ἔστειλεν ὁ φροντιστὴς τοῦ πολέμου νὰ τὰ στείλητε εἰς Ἀράπην καὶ ἐκεῖ ἐμβαρκιώνονται διὰ Βόνιτζαν. Ἐγὼ αὔριον ἀναχωρῶ διὰ Βραχώρι καὶ πάλιν εἰς ὀλίγας ἡμέρας ἐπιστρέφω. Νὰ δώσητε καὶ μερικὸν ζεπχανὲ (πολεμοφόδια) τοῦ Γώγου.

Τῇ 8ῃ Ἰουλίου 1822, Ἀλέξ. Μαυροκορδᾶτος»[2].

Καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας συνεχίζει:

«10 Ἰουλίου 1822. Πρὸς τὸν Γενναιότατον Στρατηγὸν Γεώργιον Νικολοῦ.

Ὅταν ἐμίσσευσα, ἄφησα εἰκοσιτέσσαρα καὶ σᾶς ἐστάλησαν καὶ ἄλλα δέκα ἐκτώ. Ἕνα ἔλαβεν ὁ ἄνθρωπός μου καὶ δεκαπέντε ἐστάλησαν εἰς Μαχαλᾶ. Νὰ μοῦ σημειώσητε λοιπὸν πόσα εἶναι καὶ πόσα ἐδώσατε τοῦ Γώγου, Ράγκου καὶ πόσα ἐχαλάσθησαν. Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος»[3].

Ὁ Μπακόλας δὲν ἀποκρύπτει τὴν συμφωνίαν του μὲ τοὺς Τούρκους καὶ ταυτοχρόνως σχεδὸν τὴν 10ην Ἰουλίου πληροφορεῖ περὶ αὐτῆς τὸν Μαυροκορδᾶτον καὶ ὅτι ἐπὶ πλέον ἔδωσε ὡς ὅμηρον τὸν υἱόν του Ντούλαν. Διὰ τῆς ἰδίας ἐπιστολῆς δίδει χρησίμους εἰδήσεις περὶ τῶν κινήσεων τῶν Τούρκων τῆς Ἄρτης. Ἀπαντῶν εἰς ταύτην ὁ Μαυροκορδᾶτος τοῦ γράφει:

---

1. Χρ. Στασινοπούλου, Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ '21, Ἀθῆναι 1972, τόμος 3ος, σελ. 176.
2. Βλ. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου, ἐπιμ. Ἐμμ. Πρωτοψάλτη, τόμ. 5ος, τεῦχος ΙΙ, σελ. 146-151.
3. Ἔνθ' ἀνωτ.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

«Πρὸς τὸν Καπετὰν Γῶγον,

Ἔλαβα τὸ γράμμα σου τῆς 10ης Ἰουλίου τρέχοντος καὶ ὅτι μοῦ κακοφαίνεται ὅτι ἔδωσες ρεχέμη (ὅμηρον) καὶ δὲν τὸ φανερώνεις καὶ νὰ μὴν παύῃς νὰ μοῦ δίδῃς εἰδήσεις. Τῇ 14 Ἰουλίου 1822 Ἀλεξ. Μαυροκορδᾶτος»[1].

Δὲν ἀποξενώνει τὸν ἑαυτόν του ἀπὸ τὴν μαχομένην Ἑλλάδα. Ἡ ψυχή του εἶναι μαζί της καὶ δίδει συνεχῶς πληροφορίας αἱ ὁποῖαι ἐνδιαφέρουν καὶ προφυλάσσουν τὴν Ἐπανάστασιν.

Τὴν τακτικὴν αὐτὴν τῶν Ἑλλήνων νὰ συνάπτουν συμφωνίας (καπάκια) μὲ τοὺς Τούρκους, ὅταν εὑρίσκωνται εἰς τὴν ἀνάγκην, διὰ νὰ τὰς λησμονήσουν ὅταν θελήσουν, τὴν γνωρίζει ὁ Κιουταχῆς καλὰ ἀπὸ τὸ παρελθόν. Εἶχε δώσει χάριν εἰς τοὺς Σκουληκαρίτας τοῦ Μπακόλα διὰ τὴν συμμετοχήν των εἰς τὰς μάχας τοῦ Μακρυνόρους, αἱ ὁποῖαι πολὺ τοῦ ἐστοίχισαν, ἔπειτα διὰ τὴν μάχην τῆς Ἄρτης καὶ τώρα εἰς τοῦ Πέτα, ὅπου οἱ Ἀρβανίτες του τοὺς βρῆκαν μπροστά των εἰς τὴν μάχην τοῦ «Ματεσιοῦ».

Φοβεῖται ὅτι παρὰ τὸ «ψευτοκάπακον» τοῦ Μπακόλα θὰ τοὺς συναντήσῃ καὶ πάλιν. Καὶ ὡσὰν νὰ μὴ ἔφθανε ἡ συμφωνία μὲ αὐτὸν καὶ ὁ ὅμηρός του Ντούλας, τὸν ὁποῖον ἐκράτει εἰς τὴν Πρέβεζαν, ἐκτοξεύει καὶ ἄλλην ἀπειλὴν κατὰ τῶν Σκουληκαριτῶν:

«Βεζὺρ Μεχμὲτ Ρεσὶτ Πασᾶς Σερασκέρης Ἄρτης (ΤΣ).

Ἀπὸ τὸν Ὑψηλότατον.

Εἰς τοὺς προεστότας καὶ λοιποὺς Ραγιάδες τῆς Σκουληκαριᾶς μετὰ τὸν χαιρετισμόν μου, σᾶς φανερώνω ὅτι σεῖς δύο φορὲς γενήκαταν χαγίνηδες (α), καὶ εἶναι ἑπτὰ μῆνες (β) ὅπου ἐγὼ σᾶς ἔδωσα τὸ ράϊ μου (γ), καὶ δὲν ἔλλειψα μὲ κάθε τρόπον νὰ σκλεστήσω (δ), διὰ τὸ σαλαμέτι (ε), ἐσᾶς πάλιν σᾶς ἐσήκωσεν ὁ Θεὸς τὴν γνῶσιν, καὶ ἐγινήκαταν καὶ τρίτην φορὰν χαΐνιδες (στ), ἡ κατάρα τοῦ Κραταιοτάτου Βασιλέως μας σᾶς τὸ ἔδειξεν εὐθὺς καὶ κατὰ τὴν παρακάλεσίν σας καὶ ἀπὸ μερχαμέτ μου (ζ) σᾶς ἔδωσα καὶ τρίτην φορὰν τὸ ράϊ, ἀλησμονώντας τὰ ἕως τώρα φερσίματά σας, ὅθεν ὅταν σταθῆτε πιστοὶ Ραγιάδες καθὼς οἱ ὅρκοι σας, ὄχι μόνον σᾶς συγχωροῦνται τὰ ἕως τώρα καμπαέτια (η) σας ἀλλὰ θέλει εἶσθε βοηθημένοι καὶ ἀπαιτημένοι ἀπὸ ἐμὲ καὶ ἀπὸ ὅλην τὴν Τουρκιά, καὶ θέλετε ζήσει μὲ ἡσυχίαν εἰς τὰ σπίτια σας μὲ τὰς φαμιλίας σας καὶ μὲ τὸ διό σας, χωρὶς νὰ ἀπεράσῃ ἡ παραμικρὴ ὑποψία ὁποὺ ἔχει νὰ σᾶς ντουκοντίσῃ (θ) κανένας, εἰς τοῦτο σᾶς ὀμνύω τὸ ὄνομα τοῦ Ὑψίστου Θεοῦ, ὄχι μόνον ράϊ δὲν ἔχετε, ἀλλὰ θέλετε ἐξολοθρευθῆ ὁλοτελῶς, ἂν καὶ τετάρτην φορὰν κάμετε τὸ χαΐνλίκι (ι) μὲ τὸ διό σας καὶ θέλει ρημωθοῦν τὰ χωριά σας. Ὅθεν ἀνοίξατε τὰ μάτια σας καὶ ἂν κανένας ἀνταμωθῆ μὲ τοὺς ἀποστάτας ἢ ἀνταπόκρισαις θὰ ἔχῃ καὶ κάμῃ μπερδεύματα νὰ τὸν πιάνετε καὶ νὰ φέρετε καὶ κάμνοντες ἔτσι εἶσθε μὲ τὸ Ναζάρι (κ) τοῦ Ντουβλε-

α. ἀνηπρόκοποι, ἀχάριστοι, β. ἐννοεῖ μετὰ τὴν μάχην τῆς Ἄρτης. γ. ἄφεσιν, χάριν, δ. νὰ δουλέψω, ε. ἡσυχίαν, στ. ἀχάριστοι, ζ. μεγαλοψυχία, η. φταιξίματα, θ. νὰ σᾶς πειράξῃ, ι. εὔνοια, κ. μάτι, ἐπίβλεψις, προστασία.

1. Βλ. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, ἐπιμ. Ἐμμ. Πρωτοψάλτη, τόμ. 5ος, τεῦχος ΙΙ, σελ. 156.

τίου ἕως τὸ κιασμέτι καὶ οὕτως κάμετε ὄχι ἀλλέως ἐξ ἀποφάσεως.

Τῇ 11 Ἰουλίου 1822, Ἄρτα»[1].

Ἐὰν ὁ Μπακόλας καὶ οἱ Σκουληκαρίτες, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀπετελεῖτο κυρίως τὸ τμῆμα του, διηυκόλυνον τὸν Κιουταχῆ εἰς τὴν μάχην τοῦ Πέτα, ἦσαν δηλαδὴ προδότες, ὑπῆρχε ἀνάγκη ὁ Κιουταχῆς μίαν ἑβδομάδα μετὰ τὴν μάχην νὰ ἀπειλῇ τοὺς Σκουληκαρίτες; Τὸ ἀντίθετον θὰ ἔπρεπε νὰ συμβῇ: νὰ τοὺς θεωρῇ φίλους, ἀφοῦ εἰς αὐτοὺς καὶ τὸν ἀρχηγόν των Μπακόλαν ὤφειλε ἕνα μεγάλο μέρος τῆς νίκης του.

Φεύγων ἀπὸ τὴν Λαγκάδαν ὁ Μπακόλας διὰ τὴν Σκουληκαριάν, ἀντελήφθη ὅτι ὁ Μαυροκορδᾶτος ἐπείσθη εἰς τὰς ἐξηγήσεις του καὶ δὲν ἔδωσεν πίστιν εἰς μερικὰς κακοβούλους φήμας αἱ ὁποῖαι προέτρεξαν ἐκεῖ. Εἰς τὸ περιβάλλον του ὅμως, διέκρινε μίαν καχυποψίαν ἐναντίον του, τὴν ὁποίαν ἠθελημένως ὑπέθαλπε τοῦτο, διὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὸν ἄστοχον χειρισμὸν τῆς ἐκστρατείας αὐτῆς, διὰ τὴν ὁποίαν ἐνεθάρρυνεν τὸν Μαυροκορδᾶτον καὶ εἶχεν ὡς ἐκ τούτου μέρος τῆς εὐθύνης. Κατέληξεν δι' αὐτὸ ὁ Μπακόλας εἰς τὴν σκέψιν ὅτι πᾶσα προσφορά του εἰς τὸ μέλλον ὑπὲρ τοῦ Ἀγῶνος θὰ ἐπεκρίνετο. Οἱ περιστοιχίζοντες τὸν Μαυροκορδᾶτον ἐπεδίωκον, ὅπως παραδώσουν εἰς τὴν ἱστορίαν τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐκστρατείας, ὡς ὀφειλομένην εἰς προδοσίαν τοῦ Μπακόλα, ἐνῶ ἐξ ἀρχῆς, αὕτη εἶχε μέσα της τὸ σπέρμα τῆς ἀποτυχίας.

Οἱ ἱστορικοί ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἔδωσαν σημασίαν εἰς τὰς διαδόσεις περὶ προδοσίας τοῦ Μπακόλα κατὰ τὴν μάχην τοῦ Πέτα, δὲν παύουν νὰ δέχωνται, ὅτι ἀπὸ πολλὰ ὀργανικὰ σφάλματα τῆς ἡγεσίας, κυρίως, τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος, ἡ μάχη δὲν ἦτο δυνατὸν κατ' οὐδένα τρόπον νὰ ἀποβῇ ὑπὲρ τῶν Ἑλληνικῶν ὅπλων.

Ὁ ὀξύνους Μαυροκορδᾶτος, ὅστις καὶ ἀπ' ὅλας τὰς ἐνεργείας του δὲν φαίνεται πιστεύων, ὅτι ἡ καταστροφὴ τοῦ Πέτα ὠφείλετο εἰς προδοσίαν τοῦ Μπακόλα, τώρα, παρὰ τὴν ἀποχὴν ἐκείνου ἀπὸ τὸν ἀγῶνα καὶ τὸ «καπάκι», ἀλληλογραφεῖ μαζί του, στέλλει εἰς αὐτὸν πολεμοφόδια, τοῦ ζητεῖ συνεχῶς πληροφορίας περὶ τῶν κινήσεων τοῦ ἐχθροῦ, ὡσὰν νὰ μὴ συνέβη τίποτε, τὸ ὁποῖον νὰ διετάραξε τὰς σχέσεις των. Ἦτο ζημία διὰ τὴν Ἐπανάστασιν ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ Μπακόλα ἀπὸ τὴν ἐνεργὸν δρᾶσιν. Ἀντὶ νὰ ἐρευνηθοῦν καὶ ἐξετασθοῦν αἱ φῆμαι καὶ εἰκασίαι περὶ προδοσίας παρὰ τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ λοιπῶν ἀρχηγῶν καὶ ἐὰν δὲν ἀλήθευον ὅπως πράγματι συνέβαινε, νὰ καταβληθῇ προσπάθεια ὅπως παραμείνῃ εἰς τὸ πλευρόν των ὁ πολύπειρος αὐτὸς ὁπλαρχηγός, τὸν ἀφῆκαν συκοφαντημένον καὶ πικραμένον νὰ συνάψῃ ἀνακωχὴν μὲ τὸν ἐχθρὸν καὶ νὰ ἀδρανήσῃ εἰς τὴν Σκουληκαριάν. Καὶ μαζὶ μὲ αὐτὸν καὶ τόσους ἄλλους Ραδοβυζινούς, οἱ ὁποῖοι τὸν ἠκολούθησαν ἀπὸ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1821,

---

1. Βλ. Γ.Α.Κ., Ὑπουργεῖον Ἐσωτερικῶν, φάκ. 68, Ἀθανασίου Καστανᾶ, Ἀναγνώστη Οἰκονόμου.

ΑΡΧΕΙΟ ΑΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

εἰς ὅλας τὰς μάχας τὰς ὁποίας ἔδωσε. Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν κατωτέρω ἐπιστολήν του, γνωρίζει ὁ Μαυροκορδᾶτος, ὅτι ὁ Μπακόλας δὲν ἐπρόδωσε, δὲν προσπαθεῖ ὅμως νὰ διαλύσῃ τὰς φήμας, νὰ τὸν δικαιώσῃ καὶ νὰ τὸν ἐπαναφέρῃ εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἀγῶνος.

«17 Ἰουλίου 1822, Αἰτωλικόν.

Πρὸς τὸν Γενναιότατον Γεώργιον Νικολοῦ.

Ἔλαβον τὰ τρία γράμματά σου ἀπὸ 10, 13, 14 Ἰουλίου. Ὅτι ἀπὸ τὸ προσκύνημα τοῦ Γώγου μᾶς γίνεται μεγάλη ζημία, ἐπειδὴ οἱ Τοῦρκοι μένοντες ἀφρόντιστοι ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Ἄρτας, θέλουσι ριχθῇ εἰς τὴν Βόνιτζαν. Δι' αὐτὴν τὴν αἰτίαν, εἶναι ἀνάγκη τὸ σῶμα τῶν Ξηρομεριτῶν νὰ περάσῃ ὅσον τάχιστα εἰς Βόνιτζαν. Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος»[1].

Καὶ ὁ Κάρπος Παπαδόπουλος, ἀναγνωρίζων τὴν ζημίαν τοῦ ἀγῶνος ἐκ τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ Μπακόλα, γράφει: «Ὄχι μικρὸν δυστύχημα διὰ τὸν Βαρνακιώτην ἦταν εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἀπώλεσε καὶ τὸν δεξιὸν βραχίονα, τὸν Γῶγον, διότι ἰδὼν οὗτος ὅτι ἄμα ἦλθεν ὁ Μαυροκορδᾶτος, παρέλυσαν τὰ Ἑλληνικὰ πράγματα καὶ ὀπισθοδρόμησαν τὰ Ἑλληνικὰ ὅπλα. ἐπροσκύνησεν εἰς τοὺς Τούρκους καὶ ἡσύχασεν εἰς τὸν τόπον του»[2].

Ἐκεῖ εἰς τὴν Σκουληκαριὰν κατὰ τὸ τρίτον δεκαήμερον τοῦ ἰδίου μηνός, τὸν εὗρεν ὁ Νικόλαος Κασομούλης ὅστις εἰς τὰ «Στρατιωτικά του Ἐνθυμήματα», περιγράφει τὴν συνάντησίν των. Κατ' ἐντολὴν τοῦ Νικολάου Στουρνάρη, μὲ ὁμάδα 8-9 συντρόφων ἀνεχώρησε ἀπὸ τὸν Ἀσπροπόταμον διὰ νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὴν Διοίκησιν καὶ γνωρίσῃ τὸν χαλασμὸν τοῦ Ὀλύμπου καὶ ζητήσῃ ἐνίσχυσιν διὰ τὴν καταστραφεῖσαν Νάουσαν. Πρὸς τοῦτο ἀναχωρήσας ἀπὸ τὰ Κούτσινα διῆλθεν ἀπὸ τὰ Ἄγραφα. Καὶ συνεχίζει γράφων: «Τὴν αὐγὴν διαβάντες τὰ βουνὰ τῶν Ἀγράφων μετέβημεν εἰς Μπουκοβίτσαν καὶ τὴν ἐπομένην περὶ τὸ ἑσπέρας διαβάντες τὸ γεφύρι Λιασκόβου, τὰ Πέντε Ἀδέλφια καὶ τὴν γέφυραν Κοράκου ἐφθάσαμεν εἰς Βρεστενίτσαν[3], εἰς τὸ τμῆμα Γώγου Μπακόλα οἱ συγγενεῖς του ἀρματολοὶ εἰς Βρεστενίτσαν μᾶς ὑπεδέχθησαν πολλὰ φιλοφρόνως. Κοιμηθέντες ἐκεῖ τὴν ἄλλην ἐγευματίσαμεν καὶ τὸ ἑσπέρας μετέβημεν εἰς τὰ Καλύβια τῶν ζευγαριῶν τοῦ Μάλλιου διαβάντες ἀπὸ τὸν ὀχυρὸν Πύργον τοῦ χωρίου[4] τὸν ὁποῖον πρὸ ἓξ μηνῶν ὁ Γῶγος καὶ ὁ Καραϊσκάκης εἶχον καταστρέψει μαζὶ μὲ τοὺς εὑρεθέντας ἐκεῖ τεσσαράκοντα Τούρκους. Τὴν αὐγὴν περάσαμεν ἀπὸ τὸ στενὸν Κανάλια. Κάμπροβον[5] βουνόν, καὶ πρὸς τὸ ἑσπέρας ἐφθάσαμεν ἔξω τῆς Σκουληκαργιᾶς». Ὁ Γῶγος Μπακόλας τοὺς ἔστει-

1. Βλ. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 159.
2. Βλ. Κάρπου Παπαδοπούλου, Τὰ κατὰ Βαρνακιώτην, Μεσολόγγι 1861, σελ. 171.
3. Χωρίον ἄνωθεν τῆς Γεφύρας Κοράκου, ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ Ἀχελώου. Σήμερον ὀνομάζεται Πηγαί.
4. Πύργος: Ὀχυρὰ θέσις, φυλάκιον τῶν Τούρκων εἰς τὸ χωρίον Σοιμερού (Μεσόπυργος).
5. Ἡ συντροφιὰ τοῦ Κασομούλη, κατερχομένη τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ Γαβρόγου πρὸς Σκουληκαριὰν δὲν εἰσῆλθεν εἰς τὸ χωρίον, ἀλλ' ἐσταμάτησε ἔξωθεν αὐτῆς, εἰς

λε τρόφιμα, μετέβη δὲ καὶ ὁ ἴδιος πρὸς συνάντησίν των καὶ τοὺς ὑπεδέχθη «μὲ ὅλην τὴν φιλοξενίαν». Τὸ βράδυ ἔμειναν ἐκεῖ καὶ κατὰ τὴν συνάντησίν των ἀφοῦ ἔδωσαν διαφόρους ἐξηγήσεις διὰ τὰ παρελθόντα καὶ διὰ τὴν τότε κατάστασιν, ὁ Γῶγος Μπακόλας τοὺς εἶπεν: «Ἐγὼ ἔκαμα τὸν σταυρόν μου καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς ἐχάλασα εἰς τὸν πόλεμον τοῦ Σταυροῦ, μὲ 60 συντρόφους, τρεῖς χιλιάδας Τούρκους καὶ πάλιν τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς μὲ ἑκατὸν πεντήκοντα συντρόφους, διπλοὺς ἀπὸ πρῶτα, εἰς τὴν Λαγκάδα ἔπραξα τὸ ἴδιο, μὰ τί διάφορο εἶδα· οἱ ἄλλοι τοῦ Καρελιοῦ[1] τρώγουν καὶ πίνουν τὸν κατήφορον καὶ εἰς βοήθειαν δὲν ἔρχονται. Εἶδα ὅπου εἶδα καὶ ἐγὼ ἔβαλα ἕνα ψευδοκάπακο μὲ τοὺς Τούρκους καὶ σύμμασα τὴν ὀρφάνεια εἰς τὰ καλύβια της»[2].

Ἐκθέτει καθαρά, μὲ εἰλικρίνειαν, εἰς τὸν Κασομούλην τοὺς λόγους οἱ ὁποῖοι τὸν ἠνάγκασαν νὰ συνδιαλλαγῇ μὲ τὸν ἐχθρὸν καὶ τονίζει ὅτι ἡ συμφιλίωσις αὐτὴ δὲν ἦτο παρὰ ἕνα «ψευδοκάπακο» τῆς στιγμῆς.

Πέραν αὐτοῦ, ἀναβοκαταβαίνων εἰς τὴν Ἄρταν, ἀπὸ τὴν θέσιν τοῦ ψευτοφίλου τῶν Τούρκων, βλέπει τὸν Κιουταχῆ ἑτοιμαζόμενον εἰς Σαλαώραν νὰ περάσῃ τὸν Ἀμβρακικὸν διὰ τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν καὶ σπεύδει, κατὰ τὰς ἀρχὰς Αὐγούστου, νὰ εἰδοποιήσῃ περὶ αὐτοῦ τὸν στρατηγὸν Βαρνακιώτην ἀποστέλλων μάλιστα καὶ γράμμα του, μὲ τὸν υἱόν του Μῆτρον. Τοῦτο βεβαιώνει εἰς τὴν ἀπολογίαν του ὁ Βαρνακιώτης: «Εἰς ἐ ὀλίγας ἡμέρας, ἔστειλε γράμματα ὁ καπετὰν Γῶγος τοῦ καπετὰν Ἀνδρέα Ἴσκου καὶ τοῦ καπετὰν Γιαννάκη Ράγκου, ὅπου ἐστέκονταν καὶ οἱ δύο εἰς τὸ Λιαποχώρι, ἄνωθεν τοῦ Μακρυνόρους, τοὺς ἔλεγεν ὅτι: πάραυτα νὰ στείλετε τὸ γράμμα μου εἰς τὸν στρατηγὸν (Βαρνακιώτην) διὰ νὰ φυλαχθῇ, ὅτι ὁ Κιουταχῆς καὶ ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς μὲ τοὺς ἄλλους πασάδες καὶ μὲ δώδεκα χιλιάδες Τούρκους τὴν Κυριακὴν κινᾶ ἀπὸ Ἄρταν διὰ νὰ ἀπεράσῃ εἰς τὸ Λουτράκι νὰ κτυπήσῃ τὸν στρατηγὸν καὶ ἂν τὸν χαλάσῃ ἀμέσως νὰ πλακώσῃ τὸ Μεσολόγγι, τὸ Βραχώρι καὶ ὅλες τὲς ἐπαρχίες: λαμβάνων τὸ γράμμα τοῦ καπετὰν Γώγου ὁ στρατηγὸς παρουσία τοῦ Πάνου Γαλάνη, Καρούσου ἀπὸ τὸ Δραγαμέστο καὶ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη ἐκινήθη ἀμέσως πρὸς τὸ Μύτικα διὰ τὴν στρατολόγησιν στρατιωτῶν»[3].

Πόσον ὠφέλιμος διὰ τὸν Ἀγῶνα ἦτο ἡ εἰδοποίησις αὐτὴ τοῦ Μπακόλα θὰ τὸ ἴδωμεν κατωτέρω. Ὁ Μαυροκορδᾶτος πληροφορεῖται τὴν βοήθειαν αὐ-

---

ἀπόστασιν χιλίων περίπου μέτρων ἀπὸ ταύτης, εἰς τὸν συνοικισμὸν Ἁγίας Παρασκευῆς, κατοικούμενον καὶ σήμερον ἀπὸ 15 περίπου οἰκογενείας καὶ εἰς τὸ μέσον τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ὁ ὁμώνυμος Ἱερὸς Ναός, διὰ νὰ συνεχίσουν τὴν πορείαν των, τὴν ἑπομένην πρὸς Βάλτον. Εἰς τὸν συνοικισμὸν αὐτὸν ἔφθανε ἡ ὁδὸς ἐξ Ἀγράφων καὶ ἐκεῖθεν μία διακλάδωσίς του ἐπροχώρει διὰ τῆς συνοικίας Γιαννιώτη Κλειδίου πρὸς Βάλτον, ἡ δὲ ἄλλοι διὰ τῆς Ἱ. Μονῆς Κοιμήσεως Θεοτόκου πρὸς Ἄρταν. Ἐπικαλούμενος ὁ Γῶγος Μπακόλας τὴν βοήθειαν τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς. τὴν ἐκκλησίαν αὐτὴν ἠννόει.

1. Ἐλέγετο ἡ περιοχὴ τῆς Αἰτωλίας.
2. Κασομούλη, Στρατιωτικὰ Ἐνθυμήματα, τόμ. Α', σελ. 220-221.
3. Βλ. Φυσεντζίδου, Αὐτόγραφοι Ἐπιστολαὶ Ἀγωνιστῶν, σελ. 217-261.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

τήν, τὴν ὁποίαν προσφέρει ὁ Μπακόλας εἰς τὰ Ἑλληνικὰ ὅπλα καὶ αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ συνεχίσῃ τὴν ἐπικοινωνίαν του μὲ αὐτόν. Πρὸς τοῦτο, τὴν 9ην Σεπτεμβρίου γράφει:

«Πρὸς τὸν Καπετὰν Γῶγον Μπακόλαν,

Ὁσάκις ἐνθυμοῦμαι τοὺς κατοίκους τοῦ Βιλαετίου σας οἵτινες εὑρίσκονται ἀκόμη ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς τυραννίας, αἰσθάνομαι μίαν λύπην ἀνέκφραστον. Ἀπὸ τὰς κόπιας διαφόρων εἰδήσεων βλέπεις ὅτι ἡ ἐλευθερία μας πλησιάζει καὶ ὅτι δὲν συμφέρει τὸ βιλαέτι σου νὰ μὴ εἶναι σηκωμένον εἰς τὰ ἄρματα, διότι αὕτη ἡ ἐλευθερία ἐννοεῖται δι' ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἔλαβον τὰ ὅπλα. Διὰ νὰ μὴ χάσουν οἱ Χριστιανοὶ τόσας θυσίας ὁπού ὑπέφεραν, σὲ συμβουλεύω συμφώνησε μὲ τὸν καπετὰν Κουτελίδαν καὶ Ν. Στουρνάρην νὰ εἶσθε ἕτοιμοι, ὥστε ἀμέσως ὅπου λάβω δευτέρας εἰδήσεις διὰ τὰ καράβια μας, ἅτινα ἀφεύκτως προσμένω, νὰ σηκωθῆτε εἰς τὰ ἄρματα.

Τῇ 9 Σεπτεμβρίου 1822, Αἰτωλικόν. Ἀλέξ. Μαυροκορδᾶτος»[1].

Μὲ τὸ ἴδιον περιεχόμενον ἀποστέλλει καὶ ἄλλας δύο ἐπιστολὰς πρὸς τὸν Μῆτρον Κοτελίδαν καὶ Νικόλαον Στουρνάρην καὶ τὰς τρεῖς δὲ μαζὶ διαβιβάζει εἰς τὸν Βαρνακιώτην, διὰ νὰ ἀναλάβῃ ἐκεῖνος τὴν περαιτέρω ἀποστολήν των.

«Γενναιότατε Στρατηγέ. Περικλείω τρία γράμματα, τὰ ὁποῖα ἐστοχάσθηκα ἀναγκαῖα νὰ γραφοῦν πρὸς τοὺς καπεταναίους, Γῶγον, Κοτελίδαν καὶ Στουρνάρην, ὅθεν ἀφοῦ τὰ διαβάσῃς, διηύθυνέ τα πρὸς τὸν καπετὰν Γῶγον διὰ νὰ τὰ στείλῃ τὰ ἄλλα δύο. Γράψε καὶ ἡ Γενναιότης σου πρὸς τοὺς ἴδιους τὰ δέοντα ἐὰν τὸ στοχάζεσαι ἀναγκαῖον....

Ἔρρωσθε Ἀλέξ. Μαυροκορδᾶτος.

Τῇ 9 Σεπτεμβρίου 1822 Ἀπὸ Αἰτωλικόν»[2]. Καὶ σημειώνει ὁ Διον. Κόκκινος: «Ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴν αὐτὴν πρὸς τὸν Γῶγον, πληροφορούμεθα ἐπίσης, περὶ τοῦ πόσον ὀλίγον ἐθεωροῦσε προδότην τὸν Γῶγον Μπακόλαν ὁ Μαυροκορδᾶτος καὶ μετὰ τὴν προσχώρησιν ἀκόμη τούτου εἰς τοὺς Τούρκους, ἀφοῦ τοῦ ἔγραφε διὰ νὰ τοῦ ζητήσῃ, προφανῶς, τὴν μυστικήν του σύμπραξιν καὶ τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀγῶνος»[3].

Κατὰ τὰ μέσα Σεπτεμβρίου φθάνει εἰς Ἄρταν ὁ Γεώργιος Νικολοῦ Βαρνακιώτης κατ' ἐντολὴν τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως καὶ τῆς Συνελεύσεως τῶν Αἰτωλοακαρνάνων ὁπλαρχηγῶν, διὰ νὰ ἐπηρεάζῃ τὰς ἀποφάσεις τοῦ φίλου του Ὁμὲρ Βρυώνη, ἐν σχέσει μὲ τὰς κατὰ τῶν Ἑλλήνων κινήσεις του. Ἀπὸ τὴν Ἄρταν ὅμως ὁ Βαρνακιώτης ἐξυπηρετεῖ καὶ τὰ σχέδια τοῦ Βρυώνη προσπαθῶν νὰ προσελκύσῃ τοὺς ὁπλαρχηγοὺς τοῦ Βάλτου εἰς συνεργασίαν μὲ αὐτόν, πρᾶγμα ποὺ θὰ ἐσήμαινεν, ἐλάττωσιν τῆς δραστηριότητος τῶν Βαλτινῶν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Μακρυνόρους. Φοβεῖται τοῦτο ὁ Μαυροκορδᾶτος καὶ γράφει εἰς τὸν Μπακόλαν, ἐλεύθερα, ὡς φίλον καὶ σύμμαχον:

1. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. 5ος, τεῦχος ΙΙ, σελ. 217.
2. Κοκκίνου, Ἱστορία Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως, τόμ. 5ος, σελ. 152.
3. Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 152.

ΑΡΧΕΙΟ ΑΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

«Πρὸς τὸν Καπετὰν Γῶγον.

Νὰ συμβουλεύσῃς τοὺς γειτονάς σου Καπετάνους τοῦ Κάρελι νὰ μὴ φέρωνται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁποὺ ζητοῦν νὰ προσκυνήσουν καὶ νὰ πάρουν τὸν κόσμον εἰς τὸν λαιμόν τους καὶ ὅτι εἶναι καιρὸς νὰ ἐξαλείψῃς τὴν ἐντροπὴν ὁποὺ εἰς τὰ φόγια (= εἰς τὰ μάτια τοῦ κόσμου) ἔκαμες διατὶ ἐπροσκύνησες μὲ τοὺς Τούρκους.

Τῇ 24 Σεπτεμβρίου 1822. Ἀπὸ Αἰτωλικόν. Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος»[1]. Καὶ ἀπὸ τὸ γράμμα αὐτὸ φαίνεται καθαρὰ ὅτι ἡ συμφωνία (καπάκι) τοῦ Γώγου μὲ τοὺς Τούρκους δὲν ἦτο εἰλικρινής, ἀλλὰ ἔγινε ἐξ ἀνάγκης. Ὁ Μπακόλας δὲν ἔπαυσε νὰ συγκινῆται ἀπὸ τὰ Ἑλληνικὰ πράγματα. Ἦτο πεπεισμένος περὶ αὐτοῦ ὁ Μαυροκορδᾶτος δι' αὐτὸ καὶ τοῦ ζητεῖ τὴν παρέμβασίν του διὰ νὰ ἀποτραποῦν οἱ ὁπλαρχηγοὶ τοῦ Βάλτου, ἀπὸ τὸ ὀλίσθημα τῆς συνεργασίας μὲ τὸν Βρυώνην.

Τὴν ἰδίαν ἡμέραν στέλλει ἄλλην ἐπιστολὴν καὶ πρὸς τὸν Ἀνδρέαν Ἴσκον, διὰ νὰ συγκρατήσῃ τόσον αὐτόν, ὅσον καὶ τοὺς πολεμιστὰς τοῦ Βάλτου, ἀπὸ τυχὸν συνεργασίαν μὲ τὸν ἐχθρόν.

«Πρὸς τὸν χιλίαρχον Ἀνδρέαν Ἴσκον.

Πρέπει καὶ οἱ Βαλτινοὶ νὰ συνδράμουν εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν καὶ εἰς τὸν Γῶγον νὰ δώσῃς εἴδησιν, ὁποὺ ἐν καιρῷ χρείας καὶ αὐτὸς νὰ βοηθήσῃ.

Ἀλέξ. Μαυροκορδᾶτος. Τῇ 24 Σεπτεμβρίου 1822, Ἀπὸ Αἰτωλικόν»[1]. Εἰς τὰ γράμματα φαίνεται νὰ ἀνησυχῇ ὁ Μαυροκορδᾶτος ἀπὸ τὰς μεσολαβητικὰς ἐνεργείας τοῦ Βαρνακιώτη διὰ λογαριασμὸν τοῦ Βρυώνη καὶ διαβλέπει εἰς αὐτὰς κίνδυνον νὰ χαλαρωθῇ ἡ φύλαξις τῶν διαβάσεων τοῦ Μακρυνόρους, ὁπότε ἐὰν αὐτὸ ἐγίνετο, θὰ ἠδύνατο νὰ περάσῃ ὁ Ὀμὲρ Βρυώνης ἀκωλύτως, ὅπως, ἀτυχῶς, ἔγινε μετ' ὀλίγας ἡμέρας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ κινδυνεύσῃ ἡ Ἐπανάστασις εἰς τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν.

1. Βλ. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου, τόμ. 8ος, τεῦχος ΙΙ, σελ. 235.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

Α'. — ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

Μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Πέτα, οἱ κρατοῦντες ἀκόμη τὴν Κιάφαν Σουλιῶται, ἀντελήφθησαν ὅτι οὐδεμία ἐλπὶς σωτηρίας τοὺς ἀπέμεινε καὶ δι' αὐτὸ ἐδέχθησαν νὰ ἔλθουν εἰς διαπραγματεύσεις μὲ τὸν Ὀμὲρ Βρυώνην. Αἱ συζητήσεις κατέληξαν εἰς τὴν συμφωνίαν τῆς 28ης Ἰουλίου 1822, διὰ τῆς ὁποίας οἱ Σουλιῶται θὰ παρέδιδον τὸ ὀχυρὸν τῆς Κιάφας, αὐτοὶ δὲ ἐλεύθεροι ὑπεχρεοῦντο νὰ μετοικήσουν εἰς τὴν Ἑπτάνησον. Οὕτω, ἀφοῦ ἔπαυσεν ἡ ἀντίστασις τοῦ Σουλίου, ἐλεύθεραι πλέον αἱ τουρκικαὶ στρατιαὶ ἐπροχώρησαν πρὸς νότον. Καὶ πρῶτος ὁ Ρεσὶτ Πασᾶς ἢ Κιουταχῆς, ἀντίζηλος τοῦ Ὀμὲρ Βρυώνη, ἐπειγόμενος νὰ δράσῃ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐξεγέρσεως καὶ νὰ καρπωθῇ τὴν δόξαν τοῦ νικητοῦ, ἡγούμενος στρατοῦ τριῶν χιλιάδων ἀνδρῶν συγκεντρωθέντος εἰς Σαλαώραν, διέπλευσε τὸν Ἀμβρακικὸν κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Αὐγούστου 1822 καὶ ἀπεβιβάσθη εἰς Λουτράκι Ξηρομέρου μὲ σκοπὸν νὰ βαδίσῃ κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν τοῦ Ἀγρινίου καὶ Μεσολογγίου. Ἀπέφυγε τὴν διάβασιν τοῦ Μακρυνόρους, ὅπου ἐπλανᾶτο ἀκόμη ἡ σκιὰ τοῦ Γώγου Μπακόλα, καίτοι τοῦτο εἶχε μείνει σχεδὸν ἀφρούρητον λόγῳ τῆς διαμάχης τῶν ὁπλαρχηγῶν[1].

Μετὰ τὴν κατάρρευσιν τοῦ Πέτα, Ἑλληνικὸς στρατὸς δὲν ὑπῆρχε, εἶχε διαλυθῇ. Ὁ Μπακόλας, ὅστις εἶχε ἀποσυρθῇ εἰς τὴν Σκουληκαριάν, μὲ σφιγμένην τὴν καρδίαν ἀπὸ τὴν ἄδικον συκοφαντίαν τῶν ὀλίγων διασωθέντων φιλελλήνων καὶ τινων Ἑλλήνων, τὸ γνωρίζει. Ὡς Ἕλλην κάμνει τὸ καθῆκον του. Ἀποστέλλει, ὅπως ἀνεφέρθη, τὸν υἱόν του Μῆτρον καὶ εἰδοποιεῖ, μέσω τοῦ Ἀν. Ἴσκου, τὸν στρατηγὸν Γ. Βαρνακιώτην καὶ τοὺς ἄλλους ἀρχηγοὺς τῆς Ἀκαρνανίας ὅτι ἐπίκειται εἰσβολὴ εἰς αὐτήν. Ὁ Βαρνακιώτης εἰς τὴν ἀπολογίαν του γράφει σχετικῶς: «Οἱ Βεζυράδες τῆς Ἄρτης ἠμπαρκάρισαν στρατεύματα εἰς τὴν Σαλαώραν διὰ νὰ ἐβγάλουν εἰς τὸ Λουτράκι, ἔδωσεν αὐτὴν τὴν εἴδησιν ὁ Γῶγος τοῦ στρατηγοῦ (Βαρνακιώτη). Ἐπῆγε πάραυτα ἀπὸ τὸ Μακρυνόρος εἰς τὴν Κατούνα, χωρίον τῆς ἐπαρχίας τοῦ Ξηρομέρου, καὶ ἔγραψεν εἰς ὅλην τὴν ἐπαρχίαν νὰ συναχθοῦν»[2].

Κατόπιν τοῦ μηνύματος αὐτοῦ συγκροτεῖται, ἐν τάχει, στρατόπεδον εἰς Μαχαλᾶ, τὸ ὁποῖον ἠδυνήθη νὰ δώσῃ, τὴν 10ην Αὐγούστου 1822, νικηφόρον μάχην εἰς τὸν «Ἀητὸν» Ξηρομέρου κατὰ τοῦ Κιουταχῆ. Ἔτσι οὗτος ἐδίστασε νὰ προχωρήσῃ πρὸς νότον, καθηλωθεὶς εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Λουτρακίου, ἐν ἀναμονῇ νέων ἐνισχύσεων. Οἱ πασάδες τῆς Ἄρτης πληροφορηθέντες τὴν ἀπόκρουσιν τοῦ Κιουταχῆ εἰς τὸ Ξηρόμερον, θέλουν νὰ τὸν ἐνισχύσουν διὰ νὰ προ-

---

1. Γ. Φίνλεϋ, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθῆναι 1871, τόμος Β', σελ. 36.
2. Φυσεντζίδου, Ἀπολογία Βαρνακιώτη, σελ. 242.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

χωρήση. Πρὸς τοῦτο πιέζουν τὸν Μπακόλαν, ὅπως δι' ἀνθρώπων του τοὺς ἐξασφαλίση διάβασίν τινα διὰ τοῦ Μακρυνόρους. Οὗτος ὅμως ἀποφεύγει νὰ τοὺς βοηθήση, ἐνῶ τὸ βράδυ τῆς ἰδίας ἡμέρας 11ης Αὐγούστου, ἀποστέλλει πάλιν τὸν υἱόν του Μῆτρον εἰς θέσιν «Ξηκωμένη Πλάκα» τοῦ Βάλτου μὲ γράμμα του πρὸς τὸν Γιαννάκην Ράγκον, γνωρίζων εἰς αὐτὸν τὰς προθέσεις τῶν Τούρκων. Τοῦτο βεβαιώνει ὁ Ράγκος διὰ τῆς κάτωθι ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Βαρνακιώτην: «Γενναιότατε Στρατηγὲ κυρ. Γεωργάκη προσκυνῶ, τὸ ἀπὸ 9 τρέχοντος (Αὐγούστου 1822) τίμιον γράμμα σου ἔλαβον χθές. Ἐχάρημεν διὰ τὴν ὑγείαν σας καὶ διὰ τὸν χαλασμὸν ὅπου ἐκάματε εἰς τοὺς Τούρκους... Σήμερα ἤ αὔριον δυναμώνω τὰ πόστα τῆς Παληολαγκάδας, ἐπειδὴ ὁ Μαξούτ Ἀγᾶς καὶ Βέης Βασιάρης (Ἄγος Μπουχορδάρης ἤ Βασιάρης) ἔσφιξαν τὸν καπετὰν Γῶγον διὰ νὰ δώση ἀνθρώπους νὰ περάσουν ἀπὸ τὸ Μακρυνόρος, καθὼς καταλαβαίνεις καὶ ἀπὸ τὰ ἴδια ἀντίγραφα τὰ ὁποῖα περικλείω, ὁ ὁποῖος ψὲς μᾶς ἔστειλε καὶ τὸν υἱόν του Δημήτριον διὰ νὰ μᾶς εἰπῆ τὰ τερτίπια των καὶ κινήματά των ὁποὺ κάνουν διὰ πέρασμα τοῦ Μακρυνόρους καὶ νὰ ἔλθουν ἰμντάτι τοῦ αὐτοῦ πασᾶ. Ὁ ἴδιος Δημήτρης μᾶς ἐβεβαίωσε καὶ τὸν ἐλευθερωμὸν τοῦ Κώστα Μπότσαρη κλπ.

Τῇ 12 Αὐγούστου 1822 Ξηκωμένη Πλάκα, ὁ Ἀδελφὸς Γιαννάκης Ράγκος»[1].

Τὸ μήνυμα αὐτὸ τοῦ Μπακόλα, εἶναι τὸ δεύτερον ποὺ στέλλει εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς Ἀκαρνανίας ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν. Τὸ πρῶτον, τὸ σταλὲν εἰς τὸν Βαρνακιώτην, συνετέλεσε εἰς τὸ νὰ συγκροτήση οὗτος στρατὸν καὶ νὰ ἀποκρούση τὸν Κιουταχῆν νικηφόρως, τὴν 10ην Αὐγούστου. Τὸ δεύτερον εἶναι τὸ ἀνωτέρω, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ράγκου. Ὅτι εἶναι δεύτερον μήνυμα ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ράγκου: «....ὁ ὁποῖος (Γῶγος) ἐψὲς μᾶς ἔστειλεν καὶ τὸν υἱόν του Δημήτριον, διὰ νὰ μᾶς εἰπῆ τὰ τερτίπια των καὶ τὰ κινήματά των ὁποὺ κάνουν διὰ τὸ πέρασμα τοῦ Μακρυνόρους». Ἀποδεικνύεται δηλαδή, ὅτι τὸ μήνυμα ἐστάλη μετὰ τὴν μάχην τοῦ Ἀητοῦ τῆς 10ης Αὐγούστου. Ἀλλὰ πῶς ἦτο δυνατὸν αὐτός, ὅστις πρὸ μηνὸς ἐθεωρήθη ὡς προδότης τοῦ Πέτα, εὑρισκόμενος τώρα εἰς τὴν Σκουληκαριὰν νὰ μὴ ἡσυχάζη, ὅταν βλέπη κίνδυνον διὰ τὴν Ἐπανάστασιν καὶ νὰ δίδη καθημερινῶς χρησίμους πληροφορίας, διὰ νὰ τὴν προφυλάξη ἀπὸ τοὺς κινδύνους τοὺς ὁποίους διέτρεχε;

Τὰ δύο μηνύματα τοῦ Μπακόλα ἀπεδείχθησαν ὠφέλιμα διὰ τὴν Ἐπανάστασιν. Μὲ τὸν πρῶτον προελήφθη τὸ σάρωμα τῶν ὀλίγων διαλελυμένων τμημάτων εἰς τὸ Ξηρόμερον ὑπὸ τοῦ Κιουταχῆ, ἐνῶ μὲ τὸ δεύτερον ἔγιναν γνωσταὶ αἱ προθέσεις τῶν Τούρκων, περὶ διελεύσεως ἐνισχύσεών των διὰ τοῦ Μακρυνόρους καὶ ὑπεδείχθη ἡ φρούρησις αὐτοῦ.

Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ράγκου πρὸς τὸν Βαρνακιώτην, γράφει ὁ Διον. Κόκκινος, «ἀποκαλύπτεται ὅτι ὁ Γῶγος Μπακόλας ὁ εἰς κακὴν ψυχολογικὴν

1. Κοκκίνου, ἔνθ' ἀνωτ., τόμος 5ος, σελ. 143.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

ὥραν κατὰ τὴν ἐναντίον του βοήν, ὡς προδότου, ἀναγκασθεὶς νὰ μεταβῇ εἰς τοὺς Τούρκους καὶ νὰ δηλώσῃ ὑποταγήν, δὲν εἶχε παύσει νὰ ἐνδιαφέρεται διὰ τὰς τύχας τῶν Ἑλληνικῶν ὅπλων καὶ νὰ εἰδοποιῇ τοὺς Ἕλληνας ὁπλαρχηγοὺς περὶ τῶν σκοπῶν καὶ τῶν σχεδίων τῶν Τούρκων πασάδων, ἤδη ἀπέστειλε πληροφορίας χρησίμους εἰς τὸν Ράγκον διὰ τοῦ υἱοῦ του Δημητρίου Μπακόλα»[1]. Ἔτσι ἠναγκάσθησαν αἱ στρατιαὶ τοῦ Κιουταχῆ νὰ ἀδρανήσουν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Λουτρακίου, ἐπὶ ἕνα καὶ πλέον μῆνα μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου, ἀναμένουσαι τὴν ἄφιξιν τοῦ κατελθόντος εἰς Ἄρταν, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Σουλιωτῶν τὴν 2αν Σεπτεμβρίου ἐκ τῆς πατρίδος των, Ὀμὲρ Βρυώνη. Ὁ τελευταῖος, χωρὶς νὰ εἶναι σκληρὸς καὶ βάναυσος, συμπεριεφέρετο, πρὸς τοὺς ὑποδούλους λαοὺς μὲ πολιτικότητα, διατηρῶν μάλιστα καὶ προσωπικὰς σχέσεις μὲ πολλοὺς Ἕλληνας ἀρματολούς, τοὺς ὁποίους εἶχε γνωρίσει εἰς τὴν Αὐλὴν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Μὲ τὸν Βαρνακιώτην μάλιστα, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν προηγηθεισῶν ἐπιχειρήσεων, διετήρει καὶ ἀλληλογραφίαν.

Μετὰ τὴν λῆξιν τῆς πολιορκίας τῆς Κιάφας, εἶχε διαταχθῇ νὰ προχωρήσῃ καὶ αὐτὸς εἰς τὴν Λιτωλοακαρνανίαν καὶ νὰ συμπράξῃ μὲ τὸν Κιουταχῆ εἰς τὴν καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Σεπτεμβρίου κατῆλθεν εἰς τὴν Ἄρταν. Ἀπὸ τὰ μηνύματα τοῦ Μπακόλα πρὸς τοὺς Ἀκαρνάνας ὁπλαρχηγούς, ἐγνώσθησαν εἰς τὸ Μεσολόγγι αἱ προθέσεις καὶ προετοιμασίαι τῶν Τούρκων διὰ τὴν ἐκστρατείαν αὐτήν. Ὁ Μαυροκορδᾶτος, ἀναγνωρίσας τὸ κρίσιμον τῆς καταστάσεως καὶ τὸν κίνδυνον τὸν ὁποῖον διέτρεχε ἡ Ἐπανάστασις συνεκάλεσε ἀμέσως συμβούλιον τῶν ὁπλαρχηγῶν καὶ προκρίτων τῆς περιοχῆς Μεσολογγίου, κατὰ τὸ ὁποῖον ἀπεφασίσθη παρ' ὅλων ὅπως ὁ Βαρνακιώτης, χάριν τῆς πατρίδος, διατηρήσῃ τὰς γνωστὰς ἐπαφάς του μὲ τὸν Βρυώνην πολιτευόμενος ἀναλόγως τῆς ἀνάγκης, ἐπὶ πλέον δὲ μεταβῇ εἰς Ἄρταν, διὰ νὰ εὑρίσκεται πλησίον αὐτοῦ, προσπαθῶν νὰ ἐπηρεάζῃ τὰς ἀποφάσεις του πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Ἐπαναστάσεως. Ὁ Βαρνακιώτης, λαβὼν καὶ ἔγγραφον συγκατάθεσιν τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ τῶν ἄλλων ὁπλαρχηγῶν, ἔφθασε κατὰ τὰ μέσα Σεπτεμβρίου 1822 εἰς Ἄρταν, ὅπου ὁ Βρυώνης τὸν ἐδέχθη «εὐμενῶς καὶ ἐντίμως», παραχωρήσας μάλιστα εἰς αὐτὸν τὰ ἔσοδα ἐκ τῆς παραγωγῆς μικροῦ χωρίου τῆς πεδιάδος, φέροντος ἔκτοτε τὸ ὄνομά του: «Κὺρ Νικολοῦ». Σήμερον ὀνομάζεται Ἀνθότοπος[2].

Σκοπὸς τοῦ Βρυώνη ἦτο, ὡς ἐλέχθη, νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν Λιτωλοακαρνανίαν ἵνα μετὰ τοῦ Κιουταχῆ καταπνίξουν τὴν Ἐπανάστασιν. Θέλων ὅμως οὗτος, νὰ φανῇ ἀξιώτερος τοῦ Κιουταχῆ, ἀλλὰ καὶ πολιτικώτερος διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ, ἐπεδίωξε νὰ χρησιμοποιήσῃ εἰς τὴν ἐκστρατείαν αὐτὴν καὶ τοὺς ὁπλαρχηγοὺς τοῦ Βάλτου, δίδων εἰς αὐτοὺς διαφόρους ὑποσχέσεις καὶ παρέχων χάριν διὰ τὴν μέχρι τότε πολεμικὴν των δρᾶσιν· ἐνέργειαν τὴν ὁποίαν ὡς εἴδομεν, ἐφοβεῖτο ὁ Μαυροκορδᾶτος. Πρὸς τοῦτο, ἔστειλε διαφόρους ἐπιστο-

1. Ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 144.
2. Τρικούπη, ἔνθ' ἀνωτ., τόμος Α', σελ. 322.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

λὰς καὶ ἐχρησιμοποίησε καὶ τὴν μεσολάβησιν τοῦ Βαρνακιώτη ποὺ εἶχε κοντά του, πρὸς συνεργασίαν μετὰ τῶν ὁπλαρχηγῶν τοῦ Βάλτου. Ἤθελε τόσον τὴν βοήθειάν των, ὅσον καὶ τὴν ἀπομάκρυνσίν των, ἀπὸ τὰς διαβάσεις τοῦ Μακρυνόρους, διὰ νὰ ἀφεθῇ ἐλευθέρα ἡ δίοδος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν εἶχεν ἐπιτύχει ὁ ἀντίζηλός του Κιουταχῆς.

Μὲ τὴν μεσολάβησιν καὶ τοῦ Βαρνακιώτη, ἐνεργήσαντος πρὸς τοῦτο προσωπικῶς, κατώρθωσε τελικῶς νὰ πείσῃ καὶ νὰ παρασύρῃ εἰς συνεργασίαν, τὸν Ἀνδρέαν Ἴσκον, Γιαννάκην Ράγκον, Γιωργάκην Βαλτινόν, Γῶγον Μπακόλαν, οἱ ὁποῖοι ἐδέχθησαν νὰ τὸν συνοδεύσουν εἰς τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν. Ὅλοι αὐτοὶ ἔτρεφον κρυφὴν ἐλπίδα, ὅτι θὰ ἠδύναντο, μαζὶ μὲ τὸν ἀπεσταλμένον τῆς Διοικήσεως, Βαρνακιώτην, νὰ ἐπηρεάζουν τὰς ἐνεργείας τοῦ Βρυώνη. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ, ὁ Βρυώνης ἐπέτυχε νὰ ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τὸν Βάλτον τοὺς ὁπλαρχηγοὺς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι εἶχαν κρατήσει κλειστὰς τὰς θύρας τοῦ Μακρυνόρους εἰς τὸν Ἰσμαὴλ καὶ τελευταίως εἰς τὸν Κιουταχῆ καὶ νὰ ἀνοίξῃ τὰς διαβάσεις του πρὸς νότον.

Οὕτως, συνοδευόμενος καὶ ἀπὸ τοὺς ἀνωτέρω Ἕλληνας ὁπλαρχηγούς, ἡγούμενος στρατοῦ 7.000-8.000 ἀνδρῶν, διέβη τὸ Μακρυνόρος καὶ ἀφοῦ ἐν συνεχείᾳ συνηντήθη εἰς τὴν περιοχὴν Ξηρομέρου μὲ τὸν Κιουταχῆ, ἐβάδισαν μαζὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Αἰτωλοακαρνανίας. Τὴν 25ην Ὀκτωβρίου, οἱ δύο στρατοί, ἔφθασαν πρὸ τοῦ Μεσολογγίου καὶ ὁ μὲν Κιουταχῆς μὲ τὸ σῶμα του 4.000 ἀνδρῶν ἐστρατοπέδευσεν εἰς θέσιν «Ἅγιος Ἀθανάσιος», ὁ δὲ Βρυώνης εἰς θέσιν «Ἅγιος Δημήτριος». Τὴν 6ην Νοεμβρίου, οἱ στρατοὶ τῶν δύο ἀρχηγῶν, ἀνεπτύχθησαν πέριξ τοῦ Μεσολογγίου καὶ ἤρχισαν τὴν πολιορκίαν του. παραταθεῖσαν μέχρι τῆς 25ης Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους ἐκείνου.

Κατὰ τὸ διάστημα αὐτό, οἱ ἀκολουθοῦντες τὴν ἐκστρατείαν Ἕλληνες ὁπλαρχηγοὶ ἐφρόντιζον ὅπως οἱ Τοῦρκοι ἀναβάλουν τὰς ἐπιχειρήσεις των κατὰ τῆς ἐξ 600 ἀνδρῶν φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου, βεβαιοῦντες αὐτούς, ὅτι σύντομα θὰ ἐπετύγχανον συνθηκολόγησιν καὶ παράδοσιν αὐτῆς, μεθ' ἧς, κατ' ἐντολὴν τῶν Τούρκων, εὑρίσκοντο εἰς συνεννοήσεις. Ὅταν ἡ Φρουρὰ τοῦ Μεσολογγίου ἐνισχυθεῖσα διέκοψε τὰς διαπραγματεύσεις, οἱ Τοῦρκοι ἀπεφάσισαν νὰ ἐνεργήσουν ἔφοδον κατ' αὐτῆς καὶ ὡρίσθη χρόνος τῆς ἐπιθέσεως ἡ πρωΐα τῆς 25ης Δεκεμβρίου ἡμέρα τῶν Χριστουγέννων, χρόνος δηλαδή, καθ' ὃν, ἐπιστεύετο ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀνύποπτοι θὰ εὑρίσκοντο εἰς τὰς ἐκκλησίας. Τὸ ὀράδυ ὅμως τῆς 24ης Δεκεμβρίου τὸ σχέδιον τῆς ἐπιθέσεως ἐπροδόθη ὑπὸ τῶν εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Βρυώνη Ἑλλήνων. Ὁ κυνηγὸς αὐτοῦ Ἰωάννης Γούναρης, ἐξ Ἄρτης, κατῆλθεν μόλις ἐνύκτωσε, εἰς τὴν παραλίαν τῆς λιμνοθαλάσσης καὶ ἀντιληφθεὶς μίαν λέμβον τῆς ὁποίας ἐπέβαινον ἄνδρες ἐκ τοῦ σώματος τοῦ Δημ. Μακρῆ, ἐφώναξε:

—Ἐ! σοῦ λέγω. Σὲ θέλω...

Καὶ ὅταν ἡ βάρκα ἐπλησίασε τὴν ξηρὰν συνέχισε:

—Εἶμαι Χριστιανὸς καὶ Ἕλληνας καὶ πρόθυμος νὰ πάθω κάθε τι γιὰ τὴν ἀγάπην τοῦ Κυρίου καὶ τὴν πατρίδα. Ἔτυχε νὰ μάθω ὅσα οἱ ἐχθροὶ με-

ΑΡΧΕΙΟ ΑΦΑ ΑΡΧΕΙΟ

λετοῦν νὰ κάμουν κατὰ τοῦ λαοῦ μας. Στὰ χαράματα οἱ Τοῦρκοι θὰ ἐπιτεθοῦν κατὰ τῆς Φρουρᾶς ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν. Νὰ εἰδοποιήσης ἀμέσως.

Ἔπειτα ἀπὸ τὴν πληροφορίαν αὐτὴν οἱ ἄνδρες τῆς λέμβου ἐπέστρεψαν εἰς τὸ Μεσολόγγι καὶ εἰδοποίησαν τὴν Φρουράν του, ἡ ὁποία ἀμέσως κατέλαβε θέσεις πρὸς ἀπόκρουσιν τῆς ἐπιθέσεως.

Πράγματι, κατὰ τὰ χαράματα, τῆς 25ης Δεκεμβρίου 1822 οἱ Τοῦρκοι ἐνήργησαν σφοδράν, δι' ὅλων τῶν δυνάμεών των, ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ Φρουρίου τοῦ Μεσολογγίου. Οἱ Ἕλληνες, ἕτοιμοι ὅπως ἦσαν, τὴν ἀπέκρουσαν σθεναρῶς, οἱ δὲ Τοῦρκοι μὲ πολλὰς ἀπωλείας ἠναγκάσθησαν νὰ ὀπισθοχωρήσουν καὶ νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὰς θέσεις, ἀπ' ὅπου ἐκινήθησαν. Ἦτο ἐξαιρετικὰ βαρὺς ὁ χειμώνας ἐκεῖνος καὶ ὁ ἀνεφοδιασμὸς τῶν Τούρκων πολὺ δύσκολος. Τοῦτο τοὺς ἠνάγκασε νὰ λύσουν τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ ἀπέλθουν.

Ὁ Μητροπολίτης Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸς εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του γράφει, ὅτι ὁ Γῶγος Μπακόλας εἶναι ἐκεῖνος ὅστις ἔδωσε τὴν πληροφορίαν εἰς τοὺς Ἕλληνας: «Οἱ Τοῦρκοι κατὰ τὴν πρώτην πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου ἀπεφάσισαν νὰ κάμουν τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τῶν Χριστουγέννων, καθ' ἣν ὥραν οἱ Ἕλληνες ψάλλουσι εἰς τὴν ἐκκλησίαν τὸν ὄρθρον καὶ διέταξαν τοὺς στρατιώτας καὶ εἶχαν τὰ πάντα ἕτοιμα ὥστε δοθέντος τοῦ σημείου νὰ ὁρμήσωσιν. Ὁ δὲ καπετὰν Γῶγος (Μπακόλας), ὅστις μ' ὅλον ὅπου τότε εὑρίσκετο μετὰ τῶν ἐχθρῶν, ἐκυκλοφόρει ὅμως εἰς αὐτὸν τὸ ἑλληνικὸν αἷμα, ἔδωσε κρυφίως τὴν εἴδησιν εἰς τοὺς Ἕλληνας περὶ τοῦ σκοποῦ τῶν ἐχθρῶν καὶ ἀμέσως οἱ καπεταναῖοι διέταξαν τοὺς στρατιώτας εἰς τὰ μέρη τοῦ χαρακώματος, ὅθεν οἱ ἐχθροὶ ἔμελλε νὰ εἰσβάλωσι. Ὠχύρωσαν δὲ μὲ ἱκανοὺς στρατιώτας καὶ τὸ ἔνδον χαράκωμα, τὸ ὁποῖον ἐσχάτως εἶχον κάμει καὶ μετὰ μεγάλης σιωπῆς περιέμεναν τὴν προσβολὴν τῶν ἐχθρῶν, οἵτινες, κατὰ τὴν διωρισμένην ὥραν δοθέντος τοῦ σημείου, ὥρμησαν εἰς τὸ χαράκωμα καὶ εἰσεπήδησαν ὑπὲρ τοὺς χιλίους καὶ ἀμέσως οἱ Ἕλληνες ἀλαλάζοντες παντα-χόθεν, τοὺς ἐκτύπησαν μὲ τὰ πυροβόλα, ὥστε οἱ ἐχθροὶ ἐκπλαγέντες, ἔμειναν ἐν ἀμηχανίᾳ· καὶ οἱ μὲν ἔξω τοῦ χαρακώματος, ἀφοῦ ἔπεσαν νεκροὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν οἱ λοιποὶ ἀπεσύρθησαν εἰς τὰ ὀπίσω. Οἱ δὲ εἰσπηδήσαντες ἐντὸς τοῦ χαρακώματος μὴ ἔχοντες πλέον εὔκολον τὴν ἔξοδον ἐφονεύθησαν ἅπαντες ἐκεῖ. Καὶ οὕτω ἐματαιώθη ὁ σκοπὸς τῶν ἐχθρῶν μετὰ μεγάλης ζημίας»[1].

Ἀργότερα ὁ Βρυώνης ἐπιστρέψας εἰς Ἰωάννινα συνέλαβε τὴν οἰκογένειαν τοῦ Γούναρη καὶ κατέσφαξε αὐτήν. Ὁ ἴδιος Γούναρης κατέφυγε εἰς τὴν Ἐλεοῦσα Παναγιὰ τῆς Κλεισούρας τοῦ Μεσολογγίου (Καρκαβίτσα) ὅπου ἐμόναζε μέχρι τοῦ θανάτου του. Μετὰ τὴν λύσιν τῆς πολιορκίας ἕνα τμῆμα τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἐπροχώρησε πρὸς Θεσσαλίαν, μέσω τῶν Ἀγράφων, ἀλλὰ τὸν Ἰανουάριον 1823 ἐκτυπήθη εἰς Σοβολάκον, ἀπὸ τὸν καταφθάσαντα ἐκεῖ ἀρματολὸν Γ. Καραϊσκάκην καὶ ἠναγκάσθη εἰς κακὴν κατάστασιν νὰ ἐπιστρέ-

1. Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ, Ἀπομνημονεύματα Ἀγωνιστῶν τοῦ '21, ἐπιμ. Ἐμμ. Πρωτοψάλτη, τόμος 3ος, σελ. 198.

ΑΡΧΕΙΟ ΑΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

ψη καὶ ἐνωθῆ μετὰ τῶν ἄλλων τμημάτων. Ὅλη αὐτὴ ἡ στρατιὰ μὲ μεγάλας ἀπωλείας διῆλθεν ἀκολούθως, τὸν πλημμυρισμένον Ἀχελῶον ἐκ διαφόρων σημείων.

«Βιασμένοι οἱ πασάδες ἀπὸ τὴν πεῖναν, προβλέποντες ὅτι ἔμελλον νὰ κλεισθοῦν πανταχόθεν, νὰ σωθοῦν ἐκεῖ ὅλοι, ἀπεφάσισαν τὴν διάβασίν τους. Ὁ Γῶγος Μπακόλας εἶχε ἀνθρώπους οἵτινες ἤξευραν τὸν πόρον. Ἐμβῆκαν ἐκεῖνοι ἐμπροστά, τὸ ἱππικὸν κατόπιν, τὸ πεζικὸν κατόπιν ὑπὸ τὸ ἱππικὸν — ὅσοι ἐβάσταξαν ἐσώθησαν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐπνίχθησαν εἰς τὸν ποταμόν. Μάλιστα 800 ὅλοι μαζὶ δεθέντες ἕνας τὸν ἄλλον νὰ μὴ τοὺς σύρη καὶ πνιγοῦν, ὁ ποταμὸς τοὺς πῆρεν ὅλους μαζὶ δεμένους πεσόντες εἰς μίαν στροφὴν τοῦ ρεύματος»[1].

Τὴν καταστροφὴν αὐτὴν τοῦ ἐχθροῦ κατὰ τὴν διάβασιν τοῦ Ἀχελώου βεβαιοῦν εἰς πιστοποιητικόν, τὸ ὁποῖον ἀργότερον ἐξέδωσαν Ἕλληνες ὁπλαρχηγοὶ τῆς Ἐπαναστάσεως διὰ τὸν ἀγωνιστὴν Κωνσταντῖνον Ἀποστόλου ἢ Κατζικάδαν ἀπὸ τὴν Ἀρτοτίναν. «Πιστοποιητικόν. ..... ἔλαβεν μέρος εἰς Μαυρολιθάρι καὶ Ἀχελῶον ποταμὸν κατὰ τοῦ Ὁμὲρ Πασᾶ Βρυώνη ὅπου οἱ πλεῖστοι ἐχθροὶ καταδιωκόμενοι ἐπνίγησαν εἰς τὸν ποταμόν.

Ἐγένετο ἐν Ἀρτοτίνῃ 14 Ἰουλίου 1865.

Οἱ πιστοποιοῦντες Ἀναγ. Παπαϊωάννου, Ἀξιωματικὸς κλπ.»[2].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

ΘΑΝΑΤΟΣ ΚΑΙ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΙΣ

Μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ἐκστρατείας αὐτῆς, ὁ Μπακόλας, τοῦ ὁποίου ἡ ὑγεία εἶχε κλονισθῆ, μετέβη εἰς Ἄρταν καὶ Πρέβεζαν διὰ νὰ συμβουλευθῆ τοὺς ἰατροὺς τῆς ἐποχῆς. Ἦτο τώρα ἄρρωστος ψυχικὰ καὶ σωματικά. Οἱ Τοῦρκοι ἐκμεταλλευόμενοι τὴν κατάστασίν του καὶ τὴν πικρίαν του ἐκ τῆς ἀδίκου συκοφαντίας συχνὰ διεβίβαζον εἰς αὐτὸν ἀπειλὰς κατὰ τῶν χωριανῶν του κατοίκων Σκουληκαριᾶς καὶ Βάλτου, ὅτι θὰ τοὺς ἐξαφανίσουν καὶ ἐζήτουν νὰ ἀσκήση τὴν ὑπάρχουσαν ἀκόμη ἐπιρροήν του ἐπ' αὐτῶν, ὅπως ἀπέχουν πάσης κατὰ τῶν Τούρκων ἐχθροπραξίας. Τοῦτο εἶχε γίνει συνήθεια διὰ τοὺς Τούρκους. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1823, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Σκουληκαριάν, ὁπότε λαμβάνει νέαν ἀπειλήν, ἡ ὁποία τὸν ἀναγκάζει νὰ γράψη τὸ κατωτέρω γράμμα πρὸς τοὺς Συντεκνιώτας συνιστῶν εἰς αὐτοὺς νὰ ἡσυχάσουν εἰς τὰ σπίτια των διὰ νὰ ἀποφύγουν καὶ ἄλλας καταστροφάς:

«Ἀδέλφια μου Συνδεκνιῶτες σᾶς χαιρετῶ καὶ σᾶς φανερώνω ὅτι ἐχθὲς μοῦ γράφει ὁ Βεζύρης ἕνα μπουγιουρντὶ καὶ μᾶς γράφει διὰ ἐσᾶς ποὺ ἐὰν σὲ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρες δὲν προσκυνήσητε καὶ δὲν δώσητε ρεχένια, ἔχει κάμει τερτίπια ἀπὸ ἀρκετὰ ἀσκέρια διὰ νὰ σᾶς ἔλθουν ἀπάνω· στὴν Βλήχα ἄφησεν τὸν Γιαννάκην Στράτον καὶ τὸν Τζάνη Μορταλέξη καὶ τὸν Βαϊζαγὰ ντηδη-

1. Κασομούλη, ἔνθ' ἀνωτ., τόμος Α', σελ. 272.
2. Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, Χειρόγραφα, φακ. Κωνστ. Ἀποστόλου.

κτάρη ἀπ' αὐτοῦ διὰ νὰ σᾶς ἔλθουν ἀπάνου. Καρτεργέται καὶ ὁ Συλεχθάρης μὲ χιλίους ἀνθρώπους καὶ αὐτὸς ἀποφασισμένος διὰ τὸν Βάλτο. Τώρα νὰ κυττάξητε καλὰ καὶ νὰ βάλετε τὴ δουλειὰ σὲ δρόμο ὅτι ἐνδιάμεσες εἶναι ὀλίγες καὶ θὰ πάρητε τὸ λόγο σας καὶ τὰ παιδιά σας στὸ λαιμό σας. Ἀκόμα σᾶς φανερώνω ὁποὺ ἀπὸ τώρα τὰ ἐδικά μας ὅποιος εἶναι νὰ σηκωθῆ νὰ φέβγη καὶ καμμίαν ἐλπίδα ἀπ' ἐδῶ μὴν ἔχει· ὅτι κάμνοντες οἱ γρηὲς τὸν ἀνήφορο νὰ ξέρετε ὁποὺ θὰ σᾶς βάλομε τὸ τουφέκι καὶ ἐμεῖς καὶ μὴ σᾶς βαρέση καὶ τοιμᾶστε τὰ μέτρα σας καλὰ καὶ ἀπὸ Θεοῦ ὑγιαίνετε, 1823, 30 Αὐγούστου 1823 Σκουληκαριὰ Γῶγος Μπακόλας.

ΥΓ: Ὁ καιρός σας εἶναι τώρα καὶ νὰ πᾶτε νὰ προσκυνήσητε ὅτι οἱ ἀφεντάδες σας εἶναι στὴ Βλήχα καὶ σύρτε ἐκεῖ βάλτε το σὲ δρόμο.

Τῶν ἀγαπητῶν μου Συνδεκνιωτῶν χωριανῶν εἰς Σύνδεκνον»[1].

Τὸ γράμμα αὐτὸ τοῦ Μπακόλα, δὲν πρέπει νὰ ἑρμηνευθῆ ὡς ἐπαλήθευσις τῶν φημῶν, ἢ ἐπιβεβαίωσις πράξεως προδοσίας του εἰς τὸ Πέτα, ἀποδοθείσης ἀδικαιολογήτως εἰς αὐτὸν εἰς στιγμὰς ἀγωνιώδους φυγῆς ἀπὸ τὸ πεδίον τῆς μάχης διὰ νὰ δικαιολογηθοῦν, ἀμέλειαι αἱ ὁποῖαι ἔλαβον χώραν καὶ παραλείψεις τῶν ἡγητόρων τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος. Ἦτο ἡ ἀνωτέρω ἐνέργειά του, πρὸς τοὺς Συντεκνιώτας, μία πρᾶξις σκοπιμότητος, εἰς τὴν ὁποίαν ὡδηγήθη ἀπὸ τὰς ἀπειλὰς τῶν Τούρκων κατὰ τοῦ τόπου του καὶ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου. Ἄλλως τε τώρα δὲν ἦτο αὐτός, ὁ ἴδιος Μπακόλας τοῦ πρώτου χρόνου τῆς ἐπαναστάσεως. Τώρα δὲν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἀντιδράση. Ἡ ἀρρώστια εἶναι προχωρημένη καὶ αἱ ἡμέραι τῆς ζωῆς του μετρημέναι. Ὀρθὴν τοποθέτησιν αὐτοῦ τοῦ εἴδους τῶν ὑποχωρήσεων πλείστων ὁπλαρχηγῶν τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος εἰς τοὺς Τούρκους κάμνει ὁ Καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας κ. Ἐμμ. Πρωτοψάλτης εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Γενναίου Κολοκοτρώνη: «Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο (1827) ἀναφαίνεται παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν εἰς ἐπαρχίας τινὰς τῆς Πελοποννήσου (ἀλλὰ καὶ τῆς Στερεᾶς) ὑποστάσας μυρίας πιέσεις καὶ κακώσεις ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν, τὸ λεγόμενον «προσκύνημα» σύμπτωμα σήψεως ἐπικινδύνου, ἀναφυὲν ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ κέντρου τῆς ἀγωνιώσης Ἑλλάδος. Τὸ θλιβερὸν τοῦτο φαινόμενον δὲν ὡμοίαζε πρὸς τὰ παλαιὰ «καπάκια» τῶν ἁρματολῶν, τὰς ψευδεῖς συμφωνίας, τὰς ὁποίας, πιεζόμενοι ὑπὸ ἀνωτέρων δυνάμεων, συνωμολόγουν ἐνίοτε μετὰ τῶν Τούρκων Ἕλληνες ὁπλαρχηγοὶ τῆς Ρούμελης, ἕτοιμοι εἰς πρώτην εὐκαιρίαν νὰ τὰς παραβῶσι. Ταῦτα ἀπετέλουν ἐφήμερον οἰκονομίαν σκοποῦσαν τὴν σωτηρίαν ἐπαρχιῶν ἢ οἰκογενειῶν ἢ τὴν ἐξαπάτησιν τῶν Τούρκων»[2].

Ἔπειτα καὶ ἡ Ἱστορικὴ Ἔκθεσις ἡ συνταχθεῖσα ἀπὸ τὸ Πανελλήνιον καὶ ὑποβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου εἰς τὰς Μεγάλας Δυνάμεις τὴν 7ην Νοεμβρίου 1828, ἀναγνωρίζει ὅτι τὰ «καπάκια» ἦσαν φαινομενικοὶ πρόσκαιροι συμ-

1. Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, Χειρόγραφα Ἀγωνιστῶν. Λεύκωμα αὐτογράφων ἀριθ. 10416.
2. Ἐμμ. Πρωτοψάλτη, Εἰσαγωγὴ εἰς Ἀπομνημονεύματα Γενναίου Κολοκοτρώνη, χειρόγραφον δεύτερον, Ἀθῆναι 1961, σελ. 12.

διβασμοὶ εἰς τοὺς ὁποίους ἔφθανον Τοῦρκοι καὶ Ἕλληνες, ὅταν οἱ περιστάσεις διὰ τὸ ἕνα ἢ τὸ ἄλλο μέρος, τὸ ἐπέβαλλον. «Ἀπελπισθέντες οἱ Τοῦρκοι νὰ κρατήσουν πολεμικῶς τὴν χώραν εὐχαριστήθησαν νὰ συμβιβασθῶσι μὲ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ἁρματολῶν, οἱ ὁποῖοι ἐν τοσούτῳ δὲν ἔπαυον νὰ συνυπακούωνται μὲ τοὺς Ἕλληνας, ὁσάκις οὗτοι ἐπαρρησιάζοντο εἰς τὴν χώραν των μετὰ δυνάμεως. Οἱ Τοῦρκοι δὲν ἠπατήθησαν ποτὲ ἀπὸ τὴν τοιαύτην πολιτικήν, πλὴν εὗρον συμφερώτερον νὰ προσποιοῦνται, παρὰ νὰ χάσουν ἀνθρώπους εἰς ὀρεινὰς μάχας, αἵτινες ποτὲ δὲν ἀποβαίνουν εἰς ὄφελος τῶν ὅσων τὰς ἐπιχειρίζονται»[1].

Ὁ ἱστορικὸς Διον. Μιτάκης, ἐξετάζων καὶ αὐτὸς τὸ ζήτημα, τῶν περιστασιακῶν συμβιβασμῶν Ἑλλήνων ὁπλαρχηγῶν, μὲ τοὺς Τούρκους, γράφει:

«Πρὸς πληρεστέραν κατανόησιν τοῦ ζητήματος, ὀφείλομεν πρωτίστως νὰ λαμβάνωμεν σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν τὰς τοπικὰς συνθήκας, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἕκαστος ἀγωνιστὴς διεδραμάτισε τὸν προσωπικὸν ἱστορικὸν ρόλον του, καθ' ὅσον ἄλλωστε, κρίνοντες μὲ τὰ αὐτὰ κριτήρια τὸν Πελοποννήσιον μὲ τὸν Στερεοελλαδίτην ἢ τὸν δεύτερον μὲ τὸν γείτονα αὐτοῦ Ἠπειρώτην, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀχθῶμεν εἰς ἐπισφαλῆ καὶ ἄδικα ἱστορικὰ συμπεράσματα, ὥστε νὰ ἐκλαμβάνωμεν λ.χ. τὸν περίφημον Γῶγον ἢ τὸν Κουτελίδαν ἐθνικῶς ὡς μειοδότας καὶ δὴ ὡς προδότας, ἐπειδὴ ἠναγκάσθησαν ὡς ἐκ τῆς τοπικῆς ἰδιορρυθμίας νὰ μετέλθουν τὰ λεγόμενα καπάκια, δηλ. τὸ π ρ ο σ ω ρ ι ν ὸ π ρ ο σ κ ύ ν η μ α, φαινόμενον ἁρματολικὸν μακροχρόνιον, ὅπως ἄλλωστε ἔπραξαν ὅλοι σχεδὸν οἱ Στερεοελλαδῖται ὁπλαρχηγοὶ μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Μεσολογγίου. Εἰδικῶς εἰς τὴν Δυτικὴν Στερεὰν ἐπροσκύνησαν τότε οἱ Τσόγκας, Ἴσκος, Στάϊκος, Πεσλῆς, Σαφάκας, Γιολντασαῖοι, Κοντογιανναῖοι κ.ἄ. Στερρῶς ἀπροσκύνητοι ἐκρατήθησαν καθ' ὅλην τὴν ἐπαναστατικὴν περίοδον μόνον δύο Δυτικοελλαδῖται μεγαλοκαπεταναῖοι, ὁ Μακρῆς καὶ ὁ Τσέλιος. Πλὴν ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ εἴμεθα ἀπολύτως βέβαιοι, ἂν καὶ αὐτοὶ οἱ δύο θὰ ἴσταντο οὕτως ἀλύγιστοι, ἀνίσως ἔδρων εἰς τὴν Ἤπειρον, οὔτε νὰ γνωρίζωμεν πόσους Τσέλιους ἢ Μακρῆδες θὰ ἀνεδείκνυε ὁ Μοριᾶς, ἐὰν διετέλει ὑπὸ τὰς εἰδικὰς τοπικὰς συνθήκας τῆς Ρούμελης»[2].

Σκοπιμότητα λοιπὸν τῆς στιγμῆς ἐξυπηρέτει ἡ ἀνωτέρω ἐπιστολὴ τοῦ Μπακόλα εἰς τοὺς Συντικνιώτας, πρὸς ἀπομάκρυνσιν ἐκ τῆς περιοχῆς, ἀμέσου κινδύνου, τὸν ὁποῖον αὐτὸς ἔβλεπε ἐρχόμενον. Ἄλλως τε ἡ καθόλου στάσις ὡς ἐξετέθη εἰς προηγούμενα κεφάλαια, ἀποκλείουν τόσον σύντομα, μεταστροφὴν τῆς Ἑλληνικῆς του ψυχῆς. Ἡ ἀρρώστια του εἶχε προχωρήσει ἀρκετὰ καὶ ἡ κατάστασις τῆς ὑγείας του ἦτο σοβαρά, ὅταν ἐγράφετο τὸ ἀνωτέρω γράμμα. Οἱ γιατροὶ τῆς Ἄρτης ὅπου κατεβαίνει, δὲν μποροῦν νὰ τὸν βοηθήσουν. Δὲν ἔχει πλέον δύναμιν ἀντιστάσεως καὶ μετὰ ἕνα μῆνα τὴν 30ὴν Σεπτεμβρίου 1823 ἀποθνήσκει, κατὰ μίαν δὲ πληροφορίαν, εἰς τὴν Ἄρταν.

---

1. Ἀρχεῖα τῆς Ἑλλ. Παλιγγενεσίας, Ἀθῆναι 1978, τόμ. 4, σελ. 268.
2. Διον. Μιτάκη, «Ἡ συμβολὴ τοῦ Βαρνακιώτη εἰς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ Μεσολογγίου», Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν, τόμος Ε', σελ. 158.

ΑΡΧΕΙΟ ΑΡΧΕΙΟ

Τὴν ἀρρώστια τοῦ Μπακόλα καὶ πικρίαν, τὴν ὁποίαν ἐδοκίμασε ἀπὸ τὴν ἄδικον συκοφαντίαν εἰς τὸ Πέτα, βεβαιώνει καὶ ὁ Μακρυγιάννης εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του: «Οἱ Ἀρτινοὶ γύρευαν νὰ μὲ βάλουν κεφαλή τους. Ἐγὼ δὲν ἤθελα. Αὐτεῖνοι μὲ βίαζαν. Ἔγραψα αὐτὸ τοῦ Γώγου νὰ μὴν πειραχτῇ, ὅτ᾽ ἦταν καπετάνιος τοῦ τόπου. Μ᾽ ἀπεκρίθη ὅτι ἔχει μεγάλην εὐχαρίστησιν καὶ μὲ θεωρεῖ ὡς παιδί του. Καὶ ὄντως ὁ Θεὸς μακαρίζει τὴν ψυχήν του, ὡς παιδί του μ᾽ ἀγαποῦσε καὶ μὲ γύμναζε. Ἦταν τίμιος ἄνθρωπος καὶ γενναῖος πατριώτης κι ἀγαθός. Ἀρρώστησε σὲ κάμποσο καιρὸν καὶ ἀπὸ τὴν πίκραν του ἀπέθανε. Ἡ πατρὶς χάριτας χρωστάζει εἰς αὐτὸν τὸν γενναῖον ἄνδρα»[1].

Καὶ ὁ Μακρυγιάννης συμπληρώνει: «Ἤτε παρήγγειλα τοῦ Γώγου ὅτι εἶμαι ἀστενὴς καὶ δὲν πάγω. Πέθανε ὁ καϋμένος καὶ δὲν ἀνταμωθήκαμε. Ὁ Θεὸς μακαρίζει τὴν ψυχήν του».

Κατὰ τὰ δύο πρῶτα ἔτη τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Μπακόλας προσέφερε τόσα πολλὰ εἰς αὐτήν, ὅσα οὐδεὶς ἄλλος τῶν ὁπλαρχηγῶν, κατὰ τὸ σύντομον αὐτὸ διάστημα. Αἱ νίκαι καὶ τὰ ἐκθαμβωτικά του κατορθώματα τῶν ἡμερῶν ἐκείνων, δίδουν συνεχῶς θάρρος εἰς τοὺς ἀγωνιστὰς καὶ ὠφέλιμον ἐμπειρίαν εἰς τοὺς ὁπλαρχηγούς οἵτινες συνεργάσθηκαν μαζί του, διὰ νὰ συνεχίσουν τὸ παράδειγμά του μέχρι τῆς τελικῆς νίκης. Ἀργότερα οἱ πληρεξούσιοι τῆς ἐπαρχίας Ἄρτης, Νικόλαος Λουριώτης καὶ Ἀναγνώστης Μόστρας, κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 28 Ἀπριλίου 1827 τῆς Γ΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, θὰ εἰποῦν εἰς τὸ Σῶμα διὰ τὰς ζημίας τῆς ἐπαρχίας των, λόγω τῆς συμβολῆς της εἰς τὴν Ἐπανάστασιν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῶν στρατηγῶν Γώγου Μπακόλα, Κοτελίδα, Κώστα Οἰκονόμου καὶ λοιπῶν:

«ι΄. Ἀνεγνώσθη ἀναφορὰ τῶν πληρεξουσίων τῆς Ἄρτης πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν ἀναφορῶν ἐπιτροπήν, προβαλλόντων, ὅτι ἡ ἐπαρχία των κατεστράφη, μεθέξασα τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος τῆς Ἑλλάδος, καί, δυνάμει τοῦ ἐν Ἑρμιόνῃ ὑπ᾽ ἀριθ. Λ΄ ψηφίσματος, ζητούντων τῆς ἀντιπροσωπείας τὸ δικαίωμα (α).

(α) Πρὸς τὴν ἔξοχον ἐξεταστικὴν ἐπιτροπὴν τὴν ἐπὶ τῶν παραστατικῶν ἐγγράφων

Ἡ ἐπαρχία τῆς Ἄρτης, συγκειμένη ἀπὸ τρία τμήματα, συνεπεστάτησεν ὁλόκληρος μὲ τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα ἐκ τῆς πρώτης ἀρχῆς τοῦ ἱεροῦ μας ἀγῶνος καὶ ἐβάσταξε διὰ δύο χρόνους τὸν πόλεμον. Αἱ εἰς τὴν αὐτὴν ἐπαρχίαν ἀκολουθήσασαι μάχαι τῆς Λαγκάδας, τῆς Πλάκας, τοῦ Σταυροῦ, τοῦ Ἀφτίου, τοῦ Πέτα, τοῦ Κομποτίου καὶ ἡ κυρίευσις τῆς ἰδίας πόλεως καὶ καταστροφή, μὲ τὴν σύμπραξιν τῶν ἰδίων κατοίκων, εἶναι προφανεῖς ἀποδείξεις.

Οἱ καπετάνοι της Γῶγος καὶ Κουτελίδας εἶναι ἐκ τῆς Πρώτης Περιόδου ψηφισμένοι στρατηγοὶ τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως, καὶ ὁ Κώστας Οἰκονόμου, στρατηγὸς ψηφισθεὶς εἰς τὴν Τρίτην Περίοδον, ἐφονεύθη ἐνδόξως εἰς τὸ Μεσολόγγιον μὲ πολλοὺς τῶν περὶ αὐτόν. Ἀρχεταὶ φαμιλίαι, μετὰ τὴν εἰσβολὴν

---

1. Ἀπομνημονεύματα Μακρυγιάννη, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σελ. 49.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ

Μετὰ πάροδον ἀρκετῶν χρόνων, ἀφοῦ τὰ πάθη ἐν τῷ μεταξύ, ἐξέλιπον, ἡ Ἱστορία ἀπεκατέστησε τὴν ἀλήθειαν καὶ ἔδωσεν εἰς τὸν Μπακόλαν τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν δικαιοῦται εἰς τὸν χῶρον τῆς Ἐπαναστάσεως.

τῶν ἐχθρῶν, ἀπέρασαν εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα, καὶ ἄλλαι μὲν ἀπέθανον ἐκ τῆς κακοπαθείας, ἄλλαι αἰχμαλωτίσθησαν εἰς τὸ Μεσολόγγιον καὶ Ἀνατολικὸν καὶ ἄλλαι λιμοκτονοῦσιν εἰς Πελοπόννησον, Κάλαμον καὶ ἄλλας νήσους, περιμένουσαι τὴν ἀποκατάστασιν τῆς πατρίδος. Ὁ χιλίαρχος Ἀναστάσιος Μόστρας, ἀρχηγὸς τῶν πολεμικῶν Ἀρτινῶν, δὲν ἔλειψεν ἀπὸ τὰ στρατόπεδα καὶ πολλοὶ ἄλλοι ὑπὸ διαφόρους ὁπλαρχηγοὺς ἀγωνίζονται ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας. Πολυάριθμοι εἶναι οἱ φονευμένοι Ἀρτινοὶ εἰς τὰς διαφόρους μάχας μέχρι τῆς σήμερον. Πρόσοδοι τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας ἐπωλήθησαν καὶ ἔπαρχος ἐστάλθη κατὰ τὸ 1824 παρὰ τοῦ διοικητοῦ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἔξοχος ἐπιτροπὴ δύναται νὰ πληροφορηθῇ ταῦτα πάντα παρ' ὅλων τῶν ἐνταῦθα Δυτικοελλαδιτῶν, στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν.

Καὶ τούτων οὕτως ἐχόντων, ἡ ἐπαρχία αὕτη μὲ ἁδρὰς θυσίας καὶ χύσιν αἱμάτων ἀπέκτησε δικαίωμα καὶ συνεσωματώθη μὲ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα· δικαίωμα, τὸ ὁποῖον καὶ ἤδη τῆς συμφωνεῖται ἀπὸ τὸ Λ΄ ψήφισμα ταύτης τῆς σεβαστῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως.

Οἱ ὑπογεγραμμένοι πληρεξούσιοι τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας αἰτοῦμεν νὰ παραδεχθῇ ἕνας παραστάτης ἐκ μέρους τῆς Ἄρτης, καθ' ὃν τρόπον εἶναι δεκτοὶ καὶ οἱ παραστάται διαφόρων ἄλλων ἐπαρχιῶν, ὀλιγώτερα ἐχουσῶν δικαιώματα καὶ θυσίας.

Δὲν ἀμφιβάλλομεν, ὅτι ἡ ἔξοχος ἐπιτροπή, σκεπτομένη, θέλει γνωρίσει τὸ δίκαιον καὶ θέλει παραδεχθῇ τὴν αἴτησίν μας, κατὰ τὸ ἀναφαίρετον δικαίωμα τῆς ἐπαρχίας μας.

Μὲ σέβας δὲ ὑποσημειούμεθα.

Ἐν Τροιζῆνι τὴν 14 Ἀπριλίου 1827

Νικόλαος Λουριώτης

Ἀναγνώστης Ν. Μόστρα

(Ἐπισημείωσις) :

Ἀνεγνώσθη.

Ἡ ἐπεξεργαστικὴ ἐπιτροπή, ἐξετάσασα, εὑρίσκει ἀληθῆ τὰ ἀναφερόμενα καὶ, ἐπειδὴ ὑπὲρ τὰ χρέη της τὸ ζητούμενον, καθυποβάλλει εἰς τὴν σεβ. Ἐθνικὴν Συνέλευσιν.

Τῇ 20 Ἀπριλίου 1827 Τροιζῆνι

Ἡ ἐξεταστικὴ ἐπιτροπὴ

Πρωτοσύγκελλος Γεράσιμος Γεώργιος Σαουνάτζος

Γιαννούλης Καραμάνος Ἰωάννης Γ. Οἰκονομίδης

Π. Ἀν. Καψάλης Τάτζης Μαγγίνας Ἰωάννης Βασιλείου»[1].

---

1. Ἀρχεῖα Ἑλλ. Παλιγγενεσίας, Ἀθῆναι 1971, τόμος 3ος, σελ. 512.

ΑΡΧΕΙΟ ΑΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

Ἡ ἐξεταστικὴ ἐπιτροπὴ τῶν δικαιωμάτων τῶν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγωνισθέντων, κατὰ τὴν 425ην τοῦ 1865 συνεδρίαν της, κατέταξε τὸν Γῶγον Μπακόλαν, εἰς τὴν Γ' τάξιν τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ ἀγῶνος, καίτοι τοῦτο, εἶναι μικρὸς φόρος τιμῆς τὸν ὁποῖον ἀπέδωσε ἡ πατρὶς εἰς ἕνα γενναῖον ὑπερασπιστήν της. Ἤξιζε καλλιτέρας κατατάξεως. Ἡ συμβολή του εἰς τὸν ἀγῶνα, κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς Ἐπαναστάσεως ἀναγνωρίζεται ἀπὸ ὅλους τοὺς ἱστορικοὺς ὡς ἐξαιρετικῶς καταπληκτική, ὅσον οὐδενὸς ἄλλου κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην. Ἔσωσε τὴν Ἐπανάστασιν εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησον. Καὶ ὅταν πολὺ ἀργότερα ὁ στρατηγὸς Εὐάγγελος Μήτσου Κοντογιάννης παραπονεῖται διὰ τὴν τάξιν εἰς τὴν ὁποίαν κατετάγη ὁ πατήρ του, δὲν παραλείπει νὰ μνημονεύσῃ τὴν προσφορὰν τοῦ Μπακόλα, εἰς τὴν Ἐπανάστασιν: «Ἐν Ἀθήναις τὴν 6ην Ἀπριλίου 1872. Πρὸς τὸν Πρόεδρον τῆς ἐπὶ τῶν ἀγώνων καὶ θυσιῶν ἐπιτροπῆς.

Ἡ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ποτε ἀντιστρατήγου Ἰω. Κολοκοτρώνη ἐπιτροπὴ τοῦ ἀγῶνος, κατέταξε ἀδίκως τὸν πατέρα μου ποτε στρατηγὸν Μῆτσον Κοντογιάννην, ὡς καὶ τοὺς Ἴσκους, Τσόγκαν καὶ λοιπούς, ἐν τοῖς Μητρώοις εἰς τὴν δευτέραν τάξιν ἀντὶ νὰ τοὺς κατατάξῃ εἰς τὴν πρώτην τάξιν, δικαιολογήσασα τὴν ἄδικον ταύτην πρᾶξιν της, ὅτι δῆθεν οὗτοι εἶχον συνθηκολογήσει μετὰ τῶν Ὀθωμανῶν κατὰ τὸ διάστημα τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος, ἡ κατηγορία αὕτη εἶναι ἀβάσιμος καὶ ἀνυπόστατος διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους:

1) Ἂν ὁ Μῆτσος Κοντογιάννης, Ὀδυσσεὺς Ἀνδροῦτσος, Ἴσκος, Γῶγος καὶ Βαρνακιώτης δὲν ἤθελον τὴν Ἐπανάστασιν, δὲν ἤθελεν ἐκραγῇ αὕτη διὰ τὸν λόγον, ὅτι μόνον οὗτοι ἦσαν οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, οἱ δὲ λοιποὶ ὁπλαρχηγοὶ ὡς ὑποδεέστεροι αὐτῶν τοὺς ἤκουον καὶ τοὺς συνεβουλεύοντο πάντοτε χάριν τῆς ὑπάρξεώς των.

2) . . . . . Ὅτι ἂν οἱ εἰρημένοι Ἀρχηγοὶ δὲν ἔσωζον τὸν λαὸν ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν καὶ δὲν ἔμειναν προσκαίρως εἰς τὰς ἐπαρχίας των, ποῖος ἤθελε μεταβῇ εἰς Μακρυνόρος νὰ διακόψῃ τὴν συγκοινωνίαν τῶν Ὀθωμανῶν καὶ ἐμποδίσῃ τὴν ἀποστολὴν τροφῶν εἰς Μεσολόγγι; . . . .

Εὐάγγελος Μήτσου Κοντογιάννης»[1].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

ΜΗΤΡΟΣ ΚΑΙ ΝΤΟΥΛΑΣ ΜΠΑΚΟΛΑΣ

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γώγου Μπακόλα, ὡς ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας τῶν Μπακολαίων ἀλλὰ καὶ τῶν συμπολεμιστῶν τοῦ πατρός του παρουσιάζεται ὁ υἱός του Μῆτρος. Ὁ εἰκοσιτετραετὴς ἀδελφός του Ντούλας κρατεῖται ἀκόμη ὅμηρος τῶν Τούρκων εἰς τὴν Πρέβεζαν. Ὁ Μῆτρος θέλει τώρα νὰ συνεχίσῃ τὴν ἐνεργὸν προσφορὰν τῆς οἰκογενείας του εἰς τὸν ἀγῶνα, τὴν ὁποίαν δι' ὀλί-

1. Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, Χειρόγραφα Ἀγωνιστῶν, κυτίον 90, φάκ. Κοντογιάννη.

γον χρόνον ἀνέστειλε ἡ ἀσθένεια τοῦ πατρός του καὶ ἡ παράτασις τῆς ὁμηρίας τοῦ ἀδελφοῦ του, καὶ κατὰ Δεκέμβριον 1823 γνωρίζει τὴν ἀπόφασίν του αὐτὴν εἰς τὸν Μαυροκορδᾶτον. Ὁ τελευταῖος λαμβάνει τὸ μήνυμα, πληροφορεῖται δὲ καὶ ἀπὸ ἀνθρώπους του, τὰς εἰλικρινεῖς διαθέσεις τοῦ Μήτρου Μπακόλα καὶ τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1824 διὰ τῆς ἑπομένης ἐπιστολῆς του, πρὸς αὐτόν, ἀφοῦ τὸν συλλυπεῖται διὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός του, τοῦ γνωρίζει ὅτι δέχεται εὐχαρίστως τὴν ἀπόφασίν του καὶ τοῦ δίδει ἀκολούθως, διαφόρους ὁδηγίας. Τὸ σχέδιον τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς εὑρίσκεται εἰς τὸ Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου.

«Ἀριθ. 132

Γενναιότατον Καπετὰν Δημήτριον Γώγου,

Εἶναι περιττὸ τὸ νὰ σὲ παρηγορήσω διὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός σου, διότι ὅλοι μας ἄλλοι πρῶτοι καὶ ἄλλοι δεύτεροι ὑποκείμεθα εἰς τὸ ἴδιον· ἀφ' ὅσα παρέστησεν ὁ Τζίνος βλέπω ὅτι ἔχεις καρδίαν Ἑλληνικὴν καὶ τὸ ὅτι ἡ ἀπόφασίς σου ἦτο νὰ τρέξῃς τὸ λαμπρὸν στάδιον, εἰς τὸ ὁποῖον τρεῖς χρόνους τώρα ἀγωνίζονται οἱ συνάδελφοί σου. Ὁ ἄνθρωπος, ὁπού φέρει τὸ παρὸν θέλει σὲ ὁμιλήσει καὶ στοματικά.

Τόσον μόνον σὲ λέγω ὅτι, ὅταν τὰ πράγματα φανοῦν σύμφωνα μὲ ὅσα ἐμήνυσες, ἡ Διοίκησις θέλει σὲ ἐναγκαλισθῇ ὡς γνήσιον καὶ ἀληθινὸν τέκνον της. Παρήγγειλα εἰς τὸν Στρατηγὸν Ἀνδρέαν Ἴσκου καὶ τὸν Στρατηγὸν Τζόγκαν ὅσα ἔπρεπε καὶ εἶναι ἕτοιμοι νὰ συμπράξουν μαζί σου. Τὸ ἴδιο μπορεῖς νὰ συστήσῃς καὶ στὸν Καπετὰν Κοτελίδαν, ὅταν καὶ αὐτὸς εἶναι εἰς τὴν ἰδίαν γνώμην. Πάντοτε ὅμως νὰ ἠξεύρητε ὅτι, ὅταν ἀποφασισθῇ νὰ ἀρχίσῃ ἡ δουλειά, πρέπει νὰ ἀρχίσῃ μὲ τὰ σωστὰ καὶ μὲ ἀπόφασιν, διότι τότε εἶναι βέβαιον ὅτι πηγαίνει ἐμπρὸς τὸ πρᾶγμα. Εἶσαι ἀρκετὸς νὰ ἐννοήσῃς περισσότερα ἀφ' ὅσα σὲ ἔγραψα.

α Ἰανουαρίου αωκδ. Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος. Ἀπὸ Μεσολόγγι»[1].

Ἐν συνεχείᾳ ὁ Μῆτρος Μπακόλας μὲ τοὺς ἀνθρώπους του, κινεῖται εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Βάλτου - Μακρυνόρους, ἀκολουθῶν τὸ σῶμα τοῦ Ἀνδρέα Ἴσκου καὶ προστατεύουν μαζί, τὰς διαβάσεις πρὸς Ἀκαρνανίαν, ἀλλὰ καὶ τὰς περιοχὰς των ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Ἀλβανῶν πρὸς λεηλασίαν. Ἐκεῖ εὑρίσκεται κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1824 καὶ τοὺς στόχους αὐτοὺς ὑπηρετεῖ.

Κατὰ τὸ τέλος Μαρτίου 1824, μεσολαβεῖ ἡ δίκη τοῦ Γ. Καραϊσκάκη εἰς τὸ Αἰτωλικόν, τὴν ὁποίαν ἐκίνησε ὁ Μαυροκορδᾶτος καὶ ἐν συνεχείᾳ ἡ ἀτυχὴς ἐκστρατεία τοῦ πρώτου πρὸς τὰ Ἄγραφα. Τὸν ἠκολούθησαν εἰς αὐτήν, οἱ Ραδοβυζινοὶ καὶ οἱ Τζουμερκιῶται, οἱ ὁποῖοι πάντοτε ἐστάθηκαν εἰς τὸ πλευρόν του. Τοῦτο ἐρεθίζει καὶ στενοχωρεῖ τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Καραϊσκάκη οἵτινες κινοῦνται εἰς τὸν ἴσκιον τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ ἀναζωπυρώνουν τώρα τὰ πάθη τὰ ὁποῖα τοὺς ἐχώριζον ἀπὸ παλαιότερα. Θέλουν νὰ ἱκανοποιήσουν τὰ στρατεύματά των τὰ ὁποῖα πεινοῦν καὶ εὑρίσκουν εὐκαιρίαν νὰ τιμωρήσουν

1. ΓΑΚ, Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου, φάκ. Ἰανουαρίου 1824, ἀριθ. 875.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

τὸ Ραδοβύζι καὶ τὰ Τζουμέρκα, τὰ ὁποῖα σύσσωμα ἔλαβον μέρος εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐκστρατείαν καὶ νὰ ἐκδικηθοῦν τὸ πεῖσμα τοῦ Ράγκου διὰ τὴν ἀποπομπήν του, τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1823, ἀπὸ τὰ Ἄγραφα παρὰ τῶν Μπακόλα - Καραϊσκάκη βοηθουμένων ὑπὸ τῶν Ραδοβυζινῶν.

Οὕτω ἀρχὰς Ἰουνίου 1824, δύναμις ἕως χιλίων ἀνδρῶν ὑπὸ τοὺς στρατηγοὺς Γεώργιον Τσόγκαν καὶ Γιαννάκην Ράγκον, φίλους τοῦ Μαυροκορδάτου μὲ τοὺς χιλιάρχους Γρηγόριον Λιακατᾶν, Δῆμον Τσέλιον καὶ Ἀναγνώστην Καραγιαννόπουλον, ἐκινήθη μέσω Βάλτου, πρὸς τὸ Ραδοβύζι εἰς τὰ σύνορα τοῦ ὁποίου ἔφθασε τὴν 3ην Ἰουνίου. Ἀπ' ἐκεῖ ἐμήνυσαν εἰς τοὺς θορυβηθέντας ἐκ τῆς ἐμφανίσεώς των τοπάρχας τῆς περιοχῆς ὅτι ἀποκλειστικὸς σκοπὸς τῆς ἐκστρατείας των αὐτῆς ἦτο νὰ ξεσηκώσουν τὸ Ραδοβύζι ἐναντίον τῶν Τούρκων. Ἡ Μῆτρος Γώγου Μπακόλας, ὅστις ὑποπτεύθη τοὺς σκοποὺς τῶν στρατηγῶν καὶ τί ἐπεδίωκον νὰ κάμουν εἰς τὸ Ραδοβύζι, ἔσπευσε νὰ συναντήσῃ τὸν Γ. Τσόγκαν καὶ νὰ τὸν βεβαιώσῃ ὅτι ἐργάζεται καὶ αὐτὸς διὰ τὴν ἐπανάστασιν, ὅπως ἀπὸ ἐξαμήνου γνωρίζει τοῦτο ὁ Μαυροκορδᾶτος καὶ ἔκτοτε συμπράττει μὲ τὸν Ἀν. Ἴσκου εἰς τὴν περιοχὴν Βάλτου - Μακρυνόρους. Ἐτόνισε εἰς τὸν Τσόγκαν ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ συνεργασθῇ μαζί των, διὰ τὸν κοινὸν ἀγῶνα, ἐζήτησε ὅμως προθεσμίαν τριῶν ἡμερῶν ἵνα κατὰ τὸ διάστημα αὐτό, μεταβῇ εἰς Πρέβεζαν καὶ φροντίσῃ διὰ τὴν φυγάδευσιν τοῦ ἀδελφοῦ του, Ντούλα, κρατουμένου ἀκόμη ἐκεῖ ὡς ὁμήρου ἀπὸ τὸν Ἰούλιον 1822.

Ἐπὶ πλέον παρεκάλεσε τοὺς στρατηγοὺς ὅπως μέχρι τῆς ἐπιστροφῆς του, ἀποφύγουν πιέσεις τῶν κατοίκων καὶ ἀντεκδικήσεις ἀντιπάλων των. Καὶ ἐνῶ ὁ Μῆτρος Μπακόλας ἀνεχώρει διὰ Πρέβεζαν, οἱ στρατηγοί, χωρὶς νὰ ἀναμείνουν τὴν ἐπιστροφήν του, εἰσῆλθον τὴν ἰδίαν ἡμέραν, 3ην Ἰουνίου, εἰς Σκουληκαριὰν καὶ τὸ ἴδιον βράδυ εἰς Βελεντζικόν, ἀκολουθούμενοι ἀπὸ τοὺς ὀλίγους Μαυροκορδατικοὺς φίλους τοὺς ὁποίους εὗρον ἐκεῖ.

Οἱ κάτοικοι γνωρίζοντες τὰς ἀντιθέσεις τὰς ὁποίας εἶχον οἱ στρατηγοὶ μὲ ὁπλαρχηγοὺς τοῦ Ραδοβυζίου, τρομοκρατημένοι δὲ τώρα ἀπὸ τὴν ἀπρόβλεπτον αὐτὴν ἐκστρατείαν, ἡ ὁποία δὲν εἶχε εἰς τὴν πραγματικότητα ἄλλον σκοπὸν ἀπὸ τὴν λεηλασίαν τῆς περιοχῆς καὶ τὴν τιμωρίαν τῶν κατοίκων, προσεφέρθησαν νὰ ἱκανοποιήσουν, εἰς τρόφιμα καὶ ἄλλα εἴδη, τὸ στράτευμα. Τὸ βράδυ ὅταν ἔφθασαν εἰς τὸ Βελενζικόν, ἐπληροφορήθησαν, οἱ στρατηγοί, ὅτι τμήματα τουρκικοῦ στρατοῦ παρακολουθοῦντα τὰς κινήσεις των, ὅταν ἀνήρχοντο τὸν Βάλτον πρὸς τὴν Σκουληκαριάν, συνεκεντροῦντο εἰς τὸ Κομπότι, καὶ ὑπῆρχε φόβος νὰ τοὺς ἐπιτεθοῦν ἐκ τῶν νώτων. Ἀποφασίζουν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν περιοχὴν καὶ πρὶν ἀναχωρήσουν ἐκάλεσαν, τὴν ἐπομένην 4 Ἰουνίου, μερικοὺς τῶν κατοίκων, φιλικῶς προσκειμένων εἰς αὐτοὺς εἰς θέσιν «Ντόβρα» Βελεντσικοῦ καὶ προέβησαν εἰς τὴν σύνταξιν τῆς ἐπομένης πράξεως:

«Οἱ τοῦ τμήματος Ραδοβυζιοῦ τῆς Ἄρτας πρόκριτοι καὶ ἐπίλοιποι Ἕλληνες φανερώνομεν ὅτι μὲ τὴν ἄδειαν τῶν στρατηγῶν Γεωργ. Τζόγκα καὶ Γιαννάκη Ράγκου καὶ χιλιάρχων Ἀν. Καραγιάννη καὶ Δ. Τζέλιου καὶ μὲ τὴν ἡμετέραν γνώμην τοῦ τμήματος συμφώνως ἐκλέχθη ἀρχηγὸς τῶν ἁρμάτων ὁ

Κώστας Οἰκονόμου καὶ εἶναι εἰς χρέος νὰ ἐκτελῇ καὶ νὰ ἀκολουθῇ τὰς τῆς Διοικήσεως διαταγὰς καὶ τῶν στρατηγῶν καὶ ὅποιος ἐξ ἡμῶν τῶν ἐπαρχιωτῶν ἤθελε δείξει τὴν παραμικρὰν ἀπείθειαν νὰ παιδεύεται αὐστηρῶς ἀπὸ τοὺς νόμους καὶ διὰ τὸ γενικὸν καλὸν νὰ τὸ συνεργοῦν μὲ τὸν Πᾶνον Στοῦμπον ἐπιστάτην τῶν πολιτικῶν ὑποθέσεων καὶ δίδομεν τὸ παρόν μας ἔγγραφον καὶ ὑποφαινόμεθα.

Τῇ 4 Ἰουνίου 1824 Ντόβρα.

Γ. Τσόγκας, Γιαννάκης Ράγκος, Ἀναγνώστης Καραγιάννης, Δῆμος Τζέλιος. Κωσταντῆς Δημητράκης καὶ χώρα Βελεγκιώτων, Γιαννάκης Βασίλης καὶ ἐπίλοιποι Καταβοθριᾶνοι, Πᾶνος Στοῦμπος μαζὶ μὲ τὸ χωρίον του»[1].

Ἀκολούθως ἀφῆκαν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἄνω Ραδοβυζίου ἕναν ἀξιωματικόν των μὲ δύναμιν ἑκατὸν ἀνδρῶν, διὰ νὰ συγκεντρώσῃ τρόφιμα καὶ ὅπλα, ἀφοπλίζων τοὺς κατοίκους, αὐτοὶ δὲ ἤρχισαν ἐπιστρέφοντες εἰς Βάλτον. Ταυτοχρόνως σχεδὸν μὲ τὴν ἐκκίνησίν των, σύσσωμο τὸ Ραδοβύζι, τὸ ὁποῖον εἶχε ὑποστῇ ἀρκετὰς ζημίας καὶ διαφόρους ἄλλας πιέσεις κατὰ τὸ διήμερον τῆς παραμονῆς τοῦ ἐκστρατευτικοῦ αὐτοῦ σώματος εἰς τὴν περιοχήν, ἐξεσηκώθη ἐναντίον των καὶ ὅταν τοὺς κατέφθασε, παρὰ τὰ σύνορα τοῦ Βάλτου, τοὺς ἐπολέμησε.

Ἦταν τοιαύτη ἡ κατακραυγὴ διὰ τὸ διαγούμισμα τὸ ὁποῖον ἔπαθε τὸ Ἄνω Ραδοβύζι ἀπὸ τὸ σῶμα τῶν στρατηγῶν, ὥστε μόνον εἴκοσι οἰκογένειαι προσκείμεναι εἰς τὸν Κώσταν Οἰκονόμου καὶ Πᾶνον Στοῦμπον δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τὴν ἐξέγερσιν. Οἱ στρατηγοὶ περιγράφοντες τὴν ἐξέγερσιν τῶν Ραδοβυζινῶν ἐναντίον των σημειώνουν: «εἰς τοιαύτην περίστασιν καὶ οἱ ἄστατοι Ραδοβυζιῶται ἠνώθησαν μετ' αὐτῶν, παρεκτὸς τῶν φιλελευθέρων καὶ εἰλικρινῶν Κώστα Οἰκονόμου, Πάνου Στούμπου καὶ εἴκοσι περίπου ἄλλων οἰκογενειῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπῆγον μὲ τοὺς ἡμετέρους»[2].

Τὰ τμήματα τοῦ ἐκστρατευτικοῦ αὐτοῦ σώματος, κατὰ τὴν 10ην Ἰουνίου, ἐπανῆλθον εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Καρβασαρᾶ καὶ τοῦ Ξηρομέρου.

Τὴν ἀνωτέρω ἐξέγερσιν τῶν κατοίκων ἔμελλε νὰ τὴν πληρώσῃ ἀκριβὰ ὁλόκληρον τὸ Ραδοβύζι. Ὁ Μαυροκορδᾶτος σκοπεύων ἀπὸ καιροῦ νὰ ἀπομακρύνῃ τὰ στρατεύματα ἀπὸ τὴν περιοχὴν τοῦ Μεσολογγίου καὶ τοῦ Ξηρομέρου, λόγω τῶν διαμαρτυριῶν τῶν κατοίκων οἱ ὁποῖοι ἐβαρύνοντο καθημερινῶς μὲ διαφόρους εἰσφοράς, κατὰ τὸν Ἰούλιον 1824 διέταξε αὐτὰ νὰ κινηθοῦν πάλιν διὰ τὸ Ραδοβύζι πρὸς τιμωρίαν, δῆθεν, τῶν προσκυνημένων, εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως, τῶν ἐξεγερθέντων κατὰ τὸν Ἰούνιον κατοίκων καὶ διὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς λεηλασίας τῶν δύο περιφερειῶν Ραδοβυζίου καὶ Τζουμέρκων. Ἔτσι τὴν 5ην Αὐγούστου ἤρχισαν τὰ διάφορα σώματα ὑπὸ τοὺς Γιαννάκην Ράγκον, Γεώργιον Τσόγκαν, Νικόλαον Στουρνάρην, Γρηγόριον Διακατᾶν καὶ ἄλλους ὁπλαρχηγούς, νὰ κινοῦνται μέσω Συντέκνου Βάλτου πρὸς τὰς

1. ΓΑΚ, Ὑπουργεῖον Πολέμου, Φάκ. 10.
2. «Ἑλληνικὰ Χρονικὰ» Μεσολογγίου, ἀριθμ. φύλλ. 50 τῆς 12 Ἰουνίου 1824.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

δύο αὐτὰς περιοχάς. Φθάσαντα ταῦτα εἰς Σκουληκαριὰν παρέδωσαν ἀμέσως εἰς τὴν λεηλασίαν καὶ τὰς φλόγας τὸ χωρίο καὶ τὴν 16ην Αὐγούστου τὸ ἴδιον ἔπραξαν καὶ εἰς τὸ Βελεντζικόν. Τὰς ἑπομένας ἡμέρας ἐσυνέχισαν τὸ καταστροφικόν των ἔργον καὶ εἰς ἄλλα χωριὰ τοῦ Ραδοβυζίου, τοῦ ὁποίου οἱ κάτοικοι ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως ἠκολούθησαν τοὺς συμπατριώτας των ὁπλαρχηγοὺς Μπακόλαν - Καραϊσκάκην, ἀντιπάλους τῶν στρατηγῶν τῆς ἐκστρατείας αὐτῆς. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ κάτωθι ἐπιστολὴ τοῦ Ἰωάν. Ράγκου ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἐκστρατείας, πρὸς τὸν Ἀθανάσιον Καστανᾶν, ἁρματολὸν περιοχῆς τινος τοῦ Ραδοβυζίου, περὶ τῆς συντελεσθείσης καταστροφῆς:

«Ἀδελφέ μου κὺρ Ἀθανάσιε σὲ ἀσπάζομαι ἀδελφικῶς καὶ σὲ εἰδοποιῶ, ὅτι ἔλαβα τὸ γράμμα σου καὶ ἐκατάλαβα, ἤξευρα τὰ ἐδῶ διατρέχοντα ἐχθὲς ἔστειλα τὸν κύριον Κώστα Οἰκονόμου, τὸν Γεώργιον Τόλην, τὸν Γεωργάκην Εὐαγγέλου καὶ τὸν Μπριστούραν μὲ τριακοσίους καὶ ἐπῆγαν καὶ ἔκαψαν ὅλα τὰ ζυγοχώρια καὶ ἐκατέβηκαν καὶ εἰς τὸ Πέτα καίοντας καὶ σκλαβώνοντας, καὶ ἐγὼ μὲ τὴν ἄλλην μου δύναμιν ἐκατέβηκα εἰς τὸ Κομπότι καὶ ἔκαυσα ὅλον τὸν κάμπον καὶ τὸν λεηλάτησα, ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Σκουληκαριᾶς καὶ Βελεντζικοῦ ἔχω τὸν Κώστα Κουρκούμπα καὶ Κώστα Μπασιούκα χουσιάδα[1] καὶ ἡ αὐθεντιά σου μὲ αὐτὸ τὸ μπουλούκι ὁποὺ εἶσαι νὰ σταθῆτε ἀπὸ Κανάλια ἕως τοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους καὶ ἕως τὴν Βρεστενίτζα καὶ νὰ ἔχητε καὶ φύλαξιν καὶ προσοχὴν νὰ μὴν ἐμβῇ κανένα μπουλούκι μέσα, νὰ ἀγροικιέσαι καὶ μὲ τὸν Μπασιούκα διὰ κάθε τι, νὰ πάρῃς καὶ ὅσους Ραδοβυζινοὺς εἶναι εἰς τὸ Ἀγραφιώτικον, μὲ τὰς φαμελίας των νὰ ἔλθουν μαζί σου, νὰ πάρουν τὰ καλαμπόκια των καὶ ὅμορφα αὐτοῦ διὰ τὴν κάθε δουλειά, ὅ,τι χαμπέρι πάρῃς εὐθὺς νὰ μοῦ στέλνῃς καὶ ἐμένα, μὲ ἠξεύρεις ἀπὸ ἐδῶ ἕως τὸ Λειβάδι τὸ συγγενιώτικον. Ἐγὼ σοῦ ἔγραφα ἀπὸ τὰ προχθὲς νὰ κάμῃς ἔτζι, ὅμως δὲν ἠξεύρω διατί δὲν ἠκολούθησες τὸ πῶς δὲν εἶναι κόσμος ἀδελφέ. Τί νὰ κάμωμεν, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ ἐλπίζω νὰ ἀπολαύσωμεν τοῦ ποθουμένου. Καὶ μένω ὡς ἀδελφός σας Ἰωάννης Ράγγος.

Τῇ 19 Αὐγούστου 1824 Συγγένα»[2].

Ἀφοῦ ἐρήμωσαν τὸ Ραδοβύζι καὶ διήρπασαν ὅλο τὸ «βιὸς» τῶν κατοίκων, τὴν 22αν Σεπτεμβρίου 1824 ἔφθασαν εἰς τὸ Βουργαρέλι ὅπου ἔδωσαν νικηφόρον μάχην κατὰ τοῦ ἐκεῖ ἑδρεύοντος τουρκικοῦ ἀποσπάσματος. Κατὰ τὴν μάχην αὐτὴν ἐφονεύθησαν ἐκ τῶν Ἑλλήνων ὁ καπετὰν Κώστας Κεχρινιώτης, ἐκ δὲ τῶν Τούρκων εἴκοσι στρατιῶται. Ἀκολούθως ἔκαυσαν τὰ χωρία Λειψὼ (Ἀθαμάνιον), Μήγερη (Τετράκωμον), Μελισσουργοὺς καὶ Πράμαντα[3].

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Μῆτρος Γῶγος ἀπελευθερώνει τὸν ἀδελφόν του Ντούλαν καὶ τότε ἐλεύθερος πλέον, τρέχει νὰ λάβῃ πάλιν ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν ἐπανάστασιν. Θέλει νὰ συναντήσῃ τὸν ἴδιον Μαυροκορδᾶτον, νὰ τὸν διαβεβαιώ-

1. Ἐνέδρα.
2. ΓΑΚ, Ὑπουργεῖον Πολέμου, Φάκ. 68.
3. Κασομούλη, ἔνθ' ἀνωτ., τόμος Α', σελ. 418, 420, 424.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

ση διὰ τὰς προθέσεις αὐτοῦ καὶ τῆς οἰκογενείας του καὶ νὰ τοῦ ζητήση ὅτι πρέπει νὰ παύση ὁ κατατρεγμὸς τοῦ Ραδοβυζίου, ἐκ μέρους τῶν στρατηγῶν ἐξ αἰτίας, κυρίως, τῆς παλαιᾶς ὑποθέσεως Καραϊσκάκη καὶ τοῦ παλαιοῦ πεῖσματος τοῦ Ράγκου. Εἰς τὸ Μεσολόγγι ὅπου πῆγε δὲν ὁρῆκε τὸν Μαυροκορδᾶτον, ἀπουσιάζοντα τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς Πελοπόννησον, ὅπου ἀνεμένετο ἡ ἀπόβασις τοῦ Ἰμβραὴμ καὶ ἡ προσοχὴ τῆς Διοικήσεως συνεκεντρώνετο ἐκεῖ.

Ἐπιστρέφει εἰς τὸ Κομπότι καὶ ἀπὸ ἐκεῖ γράφει εἰς τὸν Νικολ. Λουριώτην, Γενικὸν Γραμματέα τοῦ Μαυροκορδάτου, ἐκθέτων τὴν κατάστασιν τῶν συνόρων ἐκ τῆς συγκεντρώσεως τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ ζητεῖ ἐνισχύσεις:

«Τὴν εὐγενία σας κυρίου κὺρ Λουριώτη προσκυνῶ

1825, Φεβρουαρίου 2. Κομπότι.

Μὲ ταπεινόν μου τῆς δηλοποιῶ· τὶς προάλλες ἔλαβον τὸ τίμιόν σας, καλῶς ἐκατάλαβα. Εἶδα νὰ μοῦ φανερώνης διὰ τὸν Πρόεδρον καὶ ἄλλα πλεῖστα, πλήν, ἀδελφέ, φροντίστε· στεῖλτε εἰς τὴν Διοίκησιν νὰ προφθαστῆ ἡ ὑπόθεσις τῶν συνόρων Μακρυνόρου καὶ ἀλλοῦ, ὅτι σήμερον εἰς Κομπότι ἦλθαν δύο χιλιάδες Τόσκηδες, ἄλλες δύο ἀπερνοῦν εἰς Βόνιτζα. Ὁ σερασκέρης ἀπὸ Τρίκαλα εἰς δύο ἡμέρες ἔρχεται εἰς Ἰωάννινα μὲ τατάρους καὶ ἀσκέρια πολλά, πλήν, στέλνω τοὺς δύο παρόντας μου ἀνθρώπους Θανάση καὶ Γιάννη, ὁποὺ νὰ τὸν ὁδηγήσετε διὰ τὸν Ἀνδρέαν καὶ ὅ,τι χαπέρι νὰ μᾶς προφθάσετε κατὰ τὰ Πιάνα καὶ Τζιβάλια ὁποὺ σᾶς πρώην ἔγραφα, καὶ μὲ κάθε ταχύτητα.

Ὁ πρόθυμος εἰς τοὺς ὁρισμούς σας Δημήτρης Γώγου».

(Ἐπὶ τοῦ Νώτου). Εἰς τιμίας χεῖρας τοῦ κὺρ Λουριώτη εἰς Μισολόκι τὸ γληγορώτερον[1].

Ὁ Νικ. Λουριώτης, λαβὼν τὸ γράμμα εἰς τὸ Ναύπλιον, σπεύδει νὰ γνωρίση τὸ περιεχόμενόν του εἰς τὸν Μαυροκορδᾶτον.

«Κύριον Ἀλεξ. Μαυροκορδᾶτον εἰς Πελοπόννησον.

Ἀπὸ τὸν Καπετὰν Μήτρον Γῶγον ἔλαβα τὸ (μία λέξις δυσανάγνωστος) μὲ δύο ἀνθρώπους, οἵτινες ἀνεχώρησαν σήμερον διὰ ξηρᾶς εἰς ζήτησιν τοῦ στρατηγοῦ Ἀνδρέα Ἴσκου. Ἀποτανθῆτε τί νὰ γράψω.

27 Φεβρουαρίου 1825 Ναύπλιον. Ὁ ὑποσημειούμενος Λουριώτης»[2].

Τὰς ὑπηρεσίας τοῦ Μήτρου Γώγου Μπακόλα καὶ τὴν προσφοράν του εἰς τὸν ἀγῶνα ἀναγνωρίζει ἡ Διοίκησις, καὶ τὴν 20 Μαρτίου 1825, τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα προήγαγε αὐτὸν εἰς στρατηγόν.

«Τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα

Δυνάμει τοῦ Νόμου τῆς Ἐπιδαύρου

οἱ Κωνσταντῖνος Κακάνης

Δημήτριος Γώγου

Γιαννάκης Κοτελίδας

προβιβάζονται εἰς τὸν βαθμὸν Στρατηγίας.

---

1. ΓΑΚ, Ἀλληλογραφία Φρουρᾶς Μεσολογγίου 1825-1826, ἐπιμ. Ἐμμ. Πρωτοψάλτη, Ἀθῆναι 1963, σελ. 48.
2. ΓΑΚ, Ἐκτελεστικόν, Φάκ. 63.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

Τὸ Ὑπουργεῖον Πολέμου νὰ ἐνεργήσῃ τὴν παροῦσαν διαταγήν.
Ναύπλιον 20 Μαρτίου 1825.

Ὁ Ἀντιπρόεδρος. Ὁ Προσ. Γεν. Γραμματεύς»[1].

Ἀκολουθεῖ ἔγγραφον τοῦ Σώματος πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Πολέμου.

«Ἀριθ. 5192. Τὸ Ἐκτελεστικὸν
Πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Πολέμου

Διορίζεται τὸ Ὑπουργεῖον τοῦτο νὰ διατάξῃ τὸν μὲν καπ. Δημήτριον Γῶγον νὰ στρατολογήσῃ ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν του τριακοσίους στρατιώτας, τὸν δὲ καπ. Γιαννάκην Κουτελίδαν διακοσίους. Πρὸς τούτοις νὰ ἀποστείλῃ εἰς τὸν στρατηγὸν Ἀνδρέαν Ἴσκου τὰς διαταγὰς Στρατολογίας καὶ τὰ διπλώματα τῆς στρατηγίας τῶν εἰρημένων, τὸν ὁποῖον νὰ διατάξῃ τὸ Ὑπουργεῖον νὰ μὴ τοὺς ἐγχειρήσῃ εἰς αὐτοὺς τὰ ἔγγραφα παρὰ ὅταν ἐνεργήσωσι μετὰ προθυμίας τὰ ὅσα ὑπεσχέθησαν εἰς τὴν Διοίκησιν.

Ναύπλιον 20 Μαρτίου 1825 Ὁ Ἀντιπρόεδρος (ὑπογραφή)»[2].

Καὶ τὴν ἐπομένην ἡμέραν τὸ Ὑπουργεῖον Πολέμου ἀνακοίνωσε τὰς ἀποφάσεις τῆς Διοικήσεως εἰς τὸν Δημήτριον Γώγου Μπακόλαν.

«Περίοδος Γ'.
Ἀριθ. 4328

Τὸ Ὑπουργεῖον Πολέμου
Π ρ ὸ ς
Τὸν Γενναιότατον Στρατηγὸν Κον Δημήτριον Γῶγον.

Κατὰ σεβαστὴν ἐπιταγὴν ὑπ' ἀριθ. 5992 διατάσσεσαι ὅπως στρατολογήσῃς τριακοσίους στρατιώτας καὶ συμπεριλαμβάνων αὐτούς, ἀπέλθῃς εἰς τὸ Στρατόπεδον Μακρυνόρους τοῦ ὁποίου ἀρχηγὸς ἐδιωρίσθη ὁ Γενναιότατος Στρατηγὸς Κύριος Ἀνδρέας Ἴσκου, μὲ τὸν ὁποῖον θέλεις συνεννοήσεις καθ' ὅλα τὰ στρατιωτικὰ ἐπιχειρήματα ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν. Τὸ Ὑπουργεῖον τοῦτο σὲ ἰδεάζει, τὸν διορισμὸν τοῦτον τῆς Διοικήσεως βέβαιον ὄν, ὅτι θέλεις ἐκτελέσει ἀκριβῶς τὰ παρὰ τῆς Σεβαστῆς Διοικήσεως ἐπιτασσόμενα ἵνα ἐπαυξήσῃς τὴν ὑπόληψιν τὴν ὁποίαν ἔλαβεν περὶ τοῦ ὑποκειμένου σου.

Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 21 Μαρτίου 1825 (Ὑπογραφή)»[3].

Τώρα ὁ Μῆτρος Μπακόλας καὶ ὁ Γιαννάκης Κοτελίδας ἔχουν ὑπεύθυνον στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Ἀν Ἴσκου. Αὐτός, μὲ 300 Ραδοβυζινούς, καὶ ὁ Κοτελίδας μὲ 200 Τζουμερκιώτας, ἀποτελοῦν τὸ στατόπεδον τοῦ Μακρυνόρους καὶ φράσσουν τὰς διαβάσεις του. Εἰς τὴν «Συλλογὴν Στρατιωτικῶν Σωμάτων τῆς Σῆς Διοικήσεως» τοῦ Ὑπουργείου Πολέμου ἀναφέρονται ὅσοι ἀπήρτιζον τὰ κατὰ τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα στρατόπεδα: «Στρατόπεδον Βονίτσης Σῶμα Ἀρτινῶν, 100 ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Ἀναστάσιον Μόστραν. Στρατόπεδον Καρβασαρᾶ σῶμα 150 ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Κωνστ. Οἰκονόμου. Στρα-

1. ΓΑΚ, Ἐκτελεστικόν, Φάκ. 74.
2. ΓΑΚ, Ἐκτελεστικόν, Φάκ. 74.
3. ΓΑΚ, Ἀρχεῖον Βλαχογιάννη, Φάκ. 26.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

τόπεδον Μακρυνόρους, μὲ τὴν ὑπ' ἀριθ. 5192 τῆς 20 Μαρτίου 1825 διαταγὴν ὁ κ. Δημ. Γῶγος μὲ 300 ἄνδρας ὑπὸ τὸν Ἀνδρέαν Ἴσκον. Ἐπίσης ὁ Γιαννάκης Κοτελίδας μὲ 200 ἄνδρας»[1].

Καὶ ἡ Ἱστορικὴ Ἔκθεσις τοῦ Πανελληνίου, συνταχθεῖσα κατ' ἐντολὴν τοῦ Καποδίστρια τὸ 1828, ἀναγνωρίζει τὸν συνεχῆ ἀγῶνα τῶν Ραδοβυζινῶν τοῦ Μπακόλα ὑπὲρ τῆς Ἐπαναστάσεως: «Τὸ Ραδοβύζι καὶ ὅλη ἡ πέριξ χώρα τῆς Ἄρτας, ἐστάθη τὸ θέατρον πολλῶν πολεμικῶν πράξεων. Εἰς τὸ 1821 ἔτος οἱ Ἕλληνες ἐξουσίασαν διὰ μερικὰς ἡμέρας τὴν πόλιν τῆς Ἄρτας καὶ ἐξηκολούθησαν νὰ κυριεύουν ὅλην τὴν χώραν μέχρι τῆς κατὰ τὸ 1822 συμβάσης μάχης τοῦ Πέτα. Εἰς τὸ 1823 καὶ 1824 οἱ κάτοικοι τοῦ Ραδοβυζίου, συνέπραξαν μεγάλως εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ ἐμπόδισαν τὸν Ὀμὲρ Πασᾶν νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν Ἀκαρνανίαν»[2].

Τὸ φθινόπωρον τοῦ 1825 τὸ τμῆμα τοῦ Μήτρου Μπακόλα συμπράττει μὲ τὸν Καραϊσκάκην εἰς τὰς ἔξω τοῦ Μεσολογγίου δυσκόλους ἐπιχειρήσεις. Τὴν συνεργασίαν αὐτήν, οἱ διαβάλλοντες τὸν Καραϊσκάκην ὁπλαρχηγοὶ Τσόγκας καὶ Ράγκος, παλαιοί του ἀντίπαλοι, τώρα δὲ καὶ ἀντίζηλοι, βεβαιώνουν εἰς ἐπιστολὴν των πρὸς τὴν Κεντρικὴν Διοίκησιν:

«Ἐκλαμπρότατε,

Ὁ ἐρχομὸς ἐδῶ τοῦ Καραϊσκάκη, μήτε διὰ νὰ δουλεύσῃ τὴν πατρίδα ἦτον, μήτε νὰ δώσῃ καμμίαν βοήθειαν, εἰμὴ διὰ νὰ κερδίσῃ τὸν σκοπόν του, εἶναι ὡς κάτωθεν δείκνυται. Τὸ σχέδιόν τους ἦτον ἀπὸ αὐτοῦ καμωμένον, ἀπὸ τὸν καιρὸν ὁπού ἀνεχώρησαν ἀπὸ Νεόκαστρον καὶ ἀνταποκρινόμενοι μὲ τὴν ἐδῶ φατρίαν τους, ἡ ὁποία φατρία τους ἦτον τοῦτοι: Ὁ Ἀυσσέας, Ἀνδρέας Ἴσκου, Βαρνακιώτης, Δημήτρης Γώγου, ὁ Κοτιλίδας καὶ Γιολντάσης, καὶ ἄλλοι ὁμοιοί τους... Ἐρχόμενος ὁ Καραϊσκάκης ἐδῶ, εὐθὺς ἄρχισε τὰς ἀνταποκρίσεις του μὲ Βαρνακιώτην, Γώγους, Κοτελίδες. Ἴσως καὶ ἄλλοι ὁμοιοί τους κλπ....

Τῇ 23 Ὀκτωβρίου Ζάβιτζα. Οἱ πατριῶται Γ. Τζόγκας, Γιαννάκης Ράγκος»[3] Παρ' ὅλας αὐτὰς τὰς διαβολὰς ὁ Μῆτρος Μπακόλας, ἐν συνεργασίᾳ μὲ τὸν Ἴσκον, ἐκτελεῖ τὸ στρατιωτικόν του καθῆκον ἀπὸ τῆς Ἀκαρνανίας μέχρι τοῦ Μακρυνόρους. Ὅταν δὲ τὴν 18ην Νοεμβρίου 1827 φθάνει, μέσω τοῦ Ἀμβρακικοῦ, εἰς τὸ Δραγαμέστο τῆς Ἀκαρνανίας ὁ ἀρχιστράτηγος τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων Τσώρτς, ὁ Μῆτρος Γῶγος εὑρίσκεται μὲ τὸ τμῆμα του εἰς τὸ συγκροτούμενον στρατόπεδον τῆς Σφήνας[4]. Τὸ ξεσήκωμα τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὴν ἄφιξιν τοῦ ἀρχιστρατήγου καὶ ἡ, εἰς πολὺ σύντομον χρόνον, συγκρότησις τοῦ στρατοπέδου αὐτοῦ, ἀνησυχεῖ τοὺς Τούρκους τῆς Ἄρτης, οἱ ὁποῖοι πιέζουν τὸν Μητροπολίτην, νὰ ἀπευθύνῃ ἔκκλησιν πρὸς τοὺς ὁπλαρχη-

1. ΓΑΚ, Ὑπουργεῖον Πολέμου, Φάκ. 42 καὶ 72.
2. Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας, Ἀθῆναι 1973, τόμος 4ος, σελ. 269.
3. ΓΑΚ, Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου, Φάκ. 11.
4. Στέφ. Παπαδοπούλου, Ἡ Ἐπανάστασις στὴν Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα, Θεσσαλονίκη 1962, σελ. 82.

ΑΡΧΕΙΟ ΑΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

γοὺς ὅπως ἐπανέλθουν εἰς τὰ σπίτια των, ἐγκαταλείποντες τὸν ἔνοπλον ἀγῶνα. Σχετικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Μητροπολίτου ἐστάλη καὶ εἰς τὸν ὁπλαρχηγὸν Μῆτρον Μπακόλαν:

«Τοῖς τιμιωτάτοις καὶ ἐν Χριστῷ υἱοῖς ἡμῶν, ἀγαπητοῖς Καπετανέοις Γεωργάκῃ Βαρνακιώτῃ, Γεώργιον Τσόνκα, Ἀνδρέα Ἴσκον, Δημήτριον Γώγου, Γιαννάκῃ Κουτελίδα καὶ Στάϊκον καὶ προϊστῶσι τῶν αὐτῶν Βιλαετίων.

Εὐχετικῶς.

Τὴν περιπόθητον ὑμῶν τιμιότητά σας πατρικῶς ἐν Χριστῷ εὐχόμεθα. Καὶ ἐρωτῶντες τὴν ἀγαθὴν ὑμῖν ὑγείαν σας, εἰδοποιοῦμεν τῇ τιμιότητά σας, ὅτι προλαβόντως μὲ μαξοὺς αὐθεντικὸν Τάταργη, ἐλάβομεν τὰ πατριαρχικὰ συνοδικὰ συγχωρητικὰ γράμματα, ὁμοῦ μὲ ὑψηλὰ πουγιουρουλδιὰ τοῦ Ὑψηλοτάτου Βεζὴρ Ἐφένδη μας, ἓν πρὸς ἡμᾶς διὰ νὰ περιέλθωμεν νὰ τὰ ἀναγνώσωμεν εἰς ὑπήκοον ὅλων σας καὶ ἓν πρὸς τὴν τιμιότητά σας ὁμοῦ καὶ ἓν γράμμα τῶν καπετανέων, Λέντζον, Κοντογιάννην καὶ Ἀνδρίτζον Σιαφάκαν καὶ ἐπειδὴ ἐν ᾧ ἑτοιμαζόμεθα νὰ κινήσωμεν, μᾶς εὑρῆκε μία δεινὴ ἀσθένεια, ἡ ὁποία εἰσέτι μᾶς κυριεύει, ἰδοὺ στέλλομεν τὸν ἰδικόν μας ἡγούμενον κὺρ Ἀνανίαν φέροντα μαζί του τὰ Ὑψηλὰ πουγιουρουλδιὰ καὶ γράμμα τῶν ἄνωθεν καπεταναίων καὶ τὰ πατριαρχικὰ συνοδικὰ γράμματα καὶ κατὰ προσταγὴν τῆς Ὑψηλότητός του παραγγέλλομεν καὶ ἡμεῖς κοινῶς ὅλους τοὺς καπετανέους. προεστώτας καὶ λοιποὺς πιστούς. βασιλικοὺς Ραγιάδες, διὰ νὰ συναχθῆτε κάθε ἕνας σας εἰς τὸ Βιλαέτι του καὶ ἀφοῦ ἀκούσητε μὲ προσοχὴν τὰ συγχωρητικὰ τῆς Ἐκκλησίας γράμματα, νὰ κάμητε τὴν ἀπόκρισιν εἰς τὴν Ὑψηλότητά του γράφοντες τὰ δέοντα καὶ εἰς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν, εἰς τὰς ὁποίας ἀποκρίσεις θέλετε ὑπογραφθῆ, οἱ καπεταναῖοι καὶ προεστῶτες τοῦ Βιλαετίου, προσέχοντες εἰς τὸ ἑξῆς νὰ εἶσθε στερεοὶ εἰς τὸ κέντρον τοῦ πιστοῦ Ραγιαλικίου σας, ταῦτα μὲν εὐχετικῶς, θεόθεν δὲ εἶητε, ὑγιαίνοντες, ὡς ἐπιποθεῖτε.

1827 Νοεμβρίου 23 Ἄρτα

+ ὁ Ἄρτης Νεόφυτος ἐν Χριστῷ ὑμῶν εὐχέτης»[1].

Εἰς τὰς συστάσεις αὐτὰς τοῦ Μητροπολίτου Ἄρτης, οὐδεὶς τῶν ὁπλαρχηγῶν ὑπακούει. Ὅλοι, ὅπως καὶ ὁ Μῆτρος Μπακόλας, ἔχουν συνειδητοποιήσει τὸ καθῆκον των πρὸς τὴν πατρίδα καὶ συνεχίζουν νὰ φυλάσσουν θερμοπύλας. Αἱ διαβάσεις τοῦ Μακρυνόρους εἶναι ἀποκεκλεισμέναι πλέον διὰ τὸν ἐχθρόν. Κατὰ τὸ ἔτος 1830 καὶ μετὰ τὴν ἐπίλυσιν πολλῶν διαφορῶν μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων, οἱ ἀδελφοὶ Μπακόλα ἐπανέρχονται εἰς τὴν Σκουληκαριάν. Ἡ ἀντοτε διατηροῦν μαζί των ἔνοπλον τμῆμα ἀνδρῶν, πρὸς ἀσφάλειαν καὶ τήρησιν τῆς τάξεως εἰς τὴν περιοχὴν Ραδοβυζίου καὶ εἰς ἕνα τμῆμα τοῦ Ἀσπροποτάμου. Τοῦτο ἔκαμον καὶ ἄλλοι ὁπλαρχηγοὶ ἀφοῦ ἐτερματίσθη ἡ ἔνοπλος ρῆξις μὲ τὴν Τουρκίαν. Ἡ τελευταία ὅμως, ἐμπλακεῖσα εἰς πόλεμον μὲ τὴν Ρωσίαν, εἶχεν ἀποσύρει ἀπὸ τὰ διάφορα στρατόπεδά της εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀρκετὰς δυνάμεις. Ἔτσι ἠναγκάσθη ἡ τουρκικὴ στρατιωτικὴ διοίκησις νὰ

1. Φυσεντζίδου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 212.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ

ἀναγνωρίση μερικοὺς ὁπλαρχηγοὺς τῆς ἐπαναστάσεως ὡς ἁρματολοὺς διαφόρων περιοχῶν της, διὰ τὴν φύλαξιν καὶ τήρησιν τῆς τάξεως εἰς αὐτάς. Τοῦτο ἐνεθάρρυνεν τοὺς ὁπλαρχηγοὺς τοῦ ἀγῶνος οἵτινες εἶχον ἐπανέλθει εἰς τὰς ἐντὸς ὀθωμανικοῦ κράτους πατρίδας των καὶ ἤρχισαν νὰ συγκροτοῦν ἀξιόλογα καὶ σιγά-σιγὰ εἰς μεγάλον ἀριθμὸν ἀνδρῶν ἔνοπλα τμήματα. Ἡ κατάστασις ὅμως αὐτὴ ἀνησύχησε τὴν τουρκικὴν διοίκησιν, ἡ ὁποία ἐφοβήθη νέαν ἐξέγερσιν κατὰ τὴν Ἤπειρον καὶ τὴν περιοχὴν Ἀσπροποτάμου. Διὰ τὸν λόγον αὐτόν, ὅταν κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1830, ἔφθασεν ἐξ Ἀνδριανουπόλεως μέσω Ἀλβανίας εἰς τὴν Ἤπειρον ὁ Ρεσὶτ Πασᾶς Κιουταχῆς, ἔθεσεν ὡς σκοπόν του νὰ περιορίσῃ τὴν δύναμιν, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησαν πάλιν οἱ παλαιοὶ ὁπλαρχηγοὶ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τώρα ἁρματολοί— ἐντὸς τοῦ ὀθωμανικοῦ ἐδάφους. Πρὸς τοῦτο διὰ τῶν κατὰ τόπους διοικητῶν καλεῖ τοὺς ἁρματολοὺς νὰ περιορίσουν τὴν δύναμίν των. Ὁ Μῆτρος καὶ Ντούλας Μπακόλας, μαζὶ μὲ τὸν Γιαννάκην Κοτελίδαν, διέθετον τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἔνοπλον δύναμιν 500 ἀνδρῶν ἀπὸ Σκουληκαριᾶς μέχρι Τζουμέρκων (Χοσέψης). Ὁ Κιουταχῆς ὥρισε ὅπως ἡ δύναμις ἑκάστου παλαιοῦ ὁπλαρχηγοῦ —καπετάνου τώρα— εἰς τὴν ὀθωμανικὴν ἐπικράτειαν, περιορισθῇ εἰς 25 ἄνδρας, προσέτι δὲ ὅπως οἱ ἴδιοι παρουσιασθοῦν εἰς τοὺς Τούρκους διοικητὰς τῆς ἐπαρχίας των. Περὶ αὐτοῦ ὁ Μαυροκορδᾶτος εἰς ἐπιστολήν του πρὸς τὸν Κουντουριώτην, γράφει τὰ ἑπόμενα:

«Πρὸς τὸν κ. Γ. Κουντουριώτην,

Ἐκλαμπρότατε,

Ἐμάθατε ἴσως ὅτι ὁ Κιουταχῆς διώρισε τοὺς εἰς τὰς ρηθείσας περιοχὰς διοικητὰς νὰ συγκαλέσωσι μὲ ἀπάτην τοὺς Καπετάνους διὰ νὰ συσκεφθῶσι δῆθεν περὶ τῆς τοπικῆς εὐταξίας καὶ νὰ τοὺς δολοφονήσωσι. Οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Στουρνάρη, ὁ Κοτελίδας, ὁ Ψείρας, ὁ Μάνταλος καὶ ἄλλοι τινες ἀπατηθέντες ἐφονεύθησαν. Οἱ Γωγαῖοι κατέφυγον εἰς Βάλτον. Ὁ Στρᾶτος ἐκτυπήθη εἰς τὰ Ἄγραφα ὅπου κρατεῖ μερικὰς δυνατὰς θέσεις καὶ γράφει ἐδῶ δίδων σχέδια περὶ ἀπελευθερώσεως τῶν Ἀγράφων....

Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος»[1].

Δὲν εἶναι ἀκριβὲς ὅτι ἐφονεύθησαν οἱ Μάνδαλος καὶ Κοτελίδας καθόσον αὐτοὶ δὲν παρουσιάσθησαν εἰς τὸν διοικητὴν τῆς Ἄρτης. «Οἱ λοιποὶ —γράφει ὁ Κασομούλης— Νάσιος Μάνδαλος, Ψειραῖοι, Ζιάκας (καπιταναῖοι) Χασιῶν, Σωτήρης Στράτου Ἀγράφων, Κατσαρός, Λιακατᾶς Κερασόβου, (συμποσούμενοι ὅλοι εἰς) 600, Κουτελίδας, (Μῆτρος) Γῶγος (καπιταναῖοι) εἰς Σκουληκαριὰν (ἐσώθησαν)»[2]. Οἱ Τοῦρκοι μεταβάντες ἀκολούθως εἰς Σκουληκαριάν, ἔκαυσαν τὰ σπίτια τοῦ χωρίου, ὁπότε ἔτρεξαν οἱ Γωγαῖοι καὶ ὁ Κοτελίδας καὶ τοὺς ἐξεδίωξαν κατόπιν μάχης τὴν ὁποίαν συνῆψαν ἐκεῖ.

Μετ' ὀλίγον χρόνον, ἄγνωστον ἀκριβῶς πότε, ὁ Μῆτρος Γῶγος ἀπέθανε

1. Ἀρχεῖα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτου, τόμος 10, σελ. 340.
2. Κασομούλη, ἔνθ' ἀνωτ., τόμος Γ', σελ. 345 ἐν ὑποσημειώσει.

ΑΡΧΕΙΟ ΜΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

εἰς τὴν Σκουληκαριὰν καὶ ἔμεινε ἀρχηγὸς τῶν ἀρμάτων εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ραδοβυζίου ὁ ἀδελφός του Ντούλας.

Ὁ Ντούλας κατὰ τὸ ἔτος 1832-1833 ἐνυμφεύθη τὴν Βασιλικήν, μίαν τῶν ἑπτὰ θυγατέρων τοῦ Κωνσταντίνου Ἰωάν. Γεωργούση ἀπὸ τὸ Μπενίκοβο Ἰδομένης Βάλτου. Ἀδελφὴν αὐτῆς ἐνυμφεύθη ὁ μετέπειτα συνταγματάρχης καὶ βουλευτὴς Βάλτου Σωτήριος Στρᾶτος, τὴν Μαρίαν. Ὁ Κωνσταντῖνος Γεωργούσης προῦχων καὶ μπακάλμπασης τῆς περιοχῆς αὐτοῦ, ἔλαβεν μέρος εἰς τὴν μάχην τοῦ «Σταυροῦ», μετά τινα δὲ χρόνον καὶ κατὰ τὸ ἴδιον ἔτος 1821 ἐδολοφονήθη ἄγνωστον πῶς. Ἐκ τοῦ γάμου τοῦ Ντούλα Μπακόλα ἐγεννήθη, τὸ ἔτος 1834, ὁ υἱός του Γεώργιος ὅστις ἀπέθανε εἰς τὴν Ἄρταν τὸ 1901 καὶ ὁ Δημήτριος τὸ ἔτος 1836, ἀποθανὼν ἄγαμος τὸ 1888.

Ὁ Γεώργιος Ντούλα Μπακόλας ἐνηλικιωθεὶς ἐνυμφεύθη τὴν Ἑλένην τὸ γένος Ἀλεξοπούλου ἐξ Ἄρτης καὶ ἔλαβεν ὡς προῖκα τὸ χωρίον Μεγάρχη καὶ μίαν οἰκίαν ἐν Ἄρτη. Ἐκ τοῦ γάμου δὲ αὐτοῦ ἀπέκτησε ἐννέα τέκνα θανόντα τὰ περισσότερα εἰς νεαρὰν ἡλικίαν, ἕνα δὲ ἐξ αὐτῶν ὁ Ἡρακλῆς γεννηθεὶς τὸ 1884, ζῇ σήμερον ὑπέργηρος.

Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἡρακλῆς, ὁ πατήρ του ὡς καὶ ὁ πάππος Ντούλας ὡμίλουν εὐχερῶς τὴν ἀλβανικὴν γλῶσσαν, τὴν ὁποίαν μετέδωσεν εἰς αὐτοὺς ὁ Γῶγος Μπακόλας καὶ ἡ καθημερινὴ ἀναστροφή των, μὲ τοὺς Τουρκαλβανοὺς τῆς Σκουληκαριᾶς. Ὁ Ντούλας, λόγω τῆς ἐπιρροῆς του εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ραδοβυζίου καὶ Βάλτου, ἀνεγνωρίσθη παρὰ τῶν Τούρκων ἁρματολὸς τοῦ χωρίου Βελεντζικοῦ, ἀπέχοντος μίαν περίπου ὥραν ἀπὸ τὴν Σκουληκαριάν. Τοῦτο ὅμως ἐπροκάλεσε τὸν φθόνον μιᾶς ἄλλης οἰκογενείας, τῆς γενεᾶς τῶν Σκαλτσογιαννκίων, ἡ ὁποία ἔχουσα ἀφορμὰς μὲ τὴν οἰκογένειαν Μπακόλα, ἐπεζήτει εὐκαιρίαν διὰ νὰ τὴν πλήξῃ. Ἔτσι μίαν ἡμέραν τοῦ 1846, καθ' ἣν ὁ Ντούλας ἐπέστρεφε ἀπὸ τὸ Βελεντζικὸν εἰς τὴν Σκουληκαριάν, εἰς μίαν στροφὴν τῆς ὁδοῦ, ὀνομαζομένην καὶ σήμερον ἐκ τοῦ γεγονότος «Καπετὰν Καρτέρι», ἐπυροβολήθη ἀπὸ μικρὰν ὁμάδα 3-4 ἀνδρῶν, ὑπὸ τὸν Δημήτριον Φ. Σκαλτσογιάννην, καὶ ἐφονεύθη. Εἰς τὴν ὁμάδα αὐτὴν μετεῖχεν ὁ Κώστας Κοτσίλας γαμβρὸς ἐπ' ἀδελφῇ (τῆς Δημητρούλας) τοῦ Δημ. Σκαλτσογιάννη καὶ ἕνας ἄλλος Κοτσίλας ἀπὸ τὸ Βελεντζικόν. Οὗτοι ἐξεδικοῦντο, συνάμα, ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸν διαπραχθέντα ὑπὸ τοῦ Ντούλα Μπακόλα κατὰ τὸ ἔτος 1838, κατὰ προτροπὴν τοῦ Χασὰν Πασᾶ, φόνον τοῦ προκρίτου Βελεντζικοῦ Κοτσίλα, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸν κατὰ τὸ ἔτος 1842 φόνον τοῦ Φωτάκη Σκαλτσογιάννη, πατρὸς τοῦ Δημητρίου, ἀποδοθέντα, κατὰ προτροπὴν καὶ πάλιν τῶν Τούρκων, εἰς ἀνθρώπους τοῦ Μπακόλα. Ἀλλὰ καὶ τώρα ἡ δολοφονία αὐτὴ ἐγένετο ἀπὸ ἐνθάρρυνσιν καὶ προτροπὴν τοῦ Τούρκου Σουλεϊμὰν Ταΐρη, θέλοντας νὰ ἀφανίσῃ τὸν Ντούλαν Μπακόλαν, οὗτινος ἡ ἐπιρροὴ καὶ τὸ γόητρον εἰς τὸ Ραδοβύζι καθημερινῶς ηὔξανε. Πρὸς τοῦτο ἐχρησιμοποίησε ὡς ὄργανά του τὰ ἀνωτέρω πρόσωπα τὰ ὁποῖα εἶχαν, ἐκτὸς τοῦ φθόνου, καὶ τὰ προηγούμενα μὲ τὸν δολοφονηθέντα. Ἡ παράδοσις λέγει, ὅτι, ὅταν ὁ Ντούλας ἐφάνη εἰς τὴν στροφὴν τῆς ὁδοῦ, ὅπου ἡ ἐνέδρα, εἷς τῶν Κοτσιλαίων ἐδίστασε νὰ πυροβολήσῃ, ἐντυ-

πωσιασθεὶς ἀπὸ τὴν μεγαλοπρεπῆ κορμοστασιὰν τοῦ Μπακόλα. Τότε ὁ Δημ. Σκαλτσογιάννης στρέψας τὸ ὅπλον του πρὸς τὸν Κοτσίλαν τοῦ εἶπε: «Μπάρμπα, θὰ πυροβολήσω ἐναντίον σου», καὶ ἀμέσως ὁ Κοτσίλας ἐπυροβόλησε καὶ μαζὶ μὲ αὐτὸν καὶ οἱ ἄλλοι. Καὶ πολλὰ χρόνια ἀργότερα εἰς μίαν μεγάλην πέτραν τῆς ὁδοῦ, ὅπου ἔγινε ὁ φόνος, ἐφαίνετο σημάδι ἀπὸ ἕνα μολύβδινο βόλι τὸ ὁποῖον ἐρρίφθη κατὰ τοῦ Μπακόλα τὴν ἡμέραν τοῦ φόνου καὶ προσέκρουσεν εἰς αὐτήν.

Ἡ ψυχὴ τῆς ὁμάδος τῶν φονέων, ἦτο ὁ Δημ. Σκαλτσογιάννης, ὅστις τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἶχε προσληφθῆ ὡς ὑπομίσθιος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν Τούρκων καὶ τοῦ ὁποίου ὁ πατὴρ Φωτάκης Σκαλτσογιάννης, εἶχε φονευθῆ, ὡς γράφομεν, τὸ 1842, τῇ ὑποκινήσει τῶν ἰδίων Τούρκων. Ὁ Ντούλας, ὅταν μετέβαινε εἰς τὸ Βελεντζικὸ συνήθιζε νὰ διαμένῃ εἰς τὸ σπίτι τοῦ Γιαννακούλα Τσαούση, οὗτινος ἡ γυναῖκα, τὸ γένος Θάνου ἐξ Ἀμφιλοχίας, ἦτο στενὴ συγγενὴς τῆς συζύγου του. Τὰ σπίτια δὲ τῶν Κοτσιλαίων εὑρίσκοντο πλησίον εἰς τὸ σπίτι τοῦ Τσαούση, ἀπὸ τὰ ὁποῖα οὗτοι παρηκολούθουν τὰς κινήσεις καὶ τὰς συνηθείας τοῦ Μπακόλα. Ὁ Ντούλας, ἐκτὸς τῶν ἐντοπίων ἀντιζήλων καὶ ἐχθρῶν, εἶχε καὶ ἄλλους πέραν τοῦ Ραδοβυζίου ἐχθρούς, ἐκείνους τοὺς ὁποίους εἶχε καὶ ὁ πατήρ του, ὡς τὸν Γιαννάκην Ράγκον, Γεώργιον Τσόγκαν κλπ. Δι' αὐτοὺς τοὺς λόγους, διετήρει πάντοτε σωματοφυλακὴν εἰς τὴν Σκουληκαριάν, ὅπως καὶ ὅταν ἐξήρχετο αὐτῆς καὶ ἐλάμβανε διάφορα μέτρα ἀσφαλείας του. Εἰς τὸ ἰσόγειον τῆς οἰκίας διέμενον μονίμως μερικὰ ἀπὸ τὰ παλληκάρια του, ὅπως ὁ Κολιὸ Τσιώλης, ὁ Δῆμος Πλακιᾶς ἢ Κοντοδῆμιος ἀπὸ τὴν Σκουληκαριάν. Εἰς τὸν ἐπάνω ὄροφον διέμενεν ἡ οἰκογένειά του.

Κάποτε ὡς ἐκ θαύματος διέφυγε ἀπὸ μίαν ἐνέδραν καὶ ὅταν τὴν ἀνεκοίνωσε εἰς τὴν γυναῖκα του: «Σήμερα, γυναῖκα, παρ' ὀλίγον καὶ θὰ μὲ ἔφερον εἰς τὸ στρῶμα». Αὐτὴ τοῦ εἶπεν: «Ἐὰν δὲν σὲ ἔφερον σήμερον, θὰ σὲ φέρουν αὔριον, γιατὶ δὲν φυλάγεσαι». Τὴν ἡμέραν τοῦ φόνου συνωδεύετο κατ' ἐξαίρεσιν μόνον ἀπὸ ἕναν σωματοφύλακα. Ἔτσι οἱ δολοφόνοι του ἠδυνήθησαν νὰ ἐκτελέσουν τὴν ἀπόφασίν των. Ὁ συνοδεύων αὐτὸν φύλαξ, μετὰ τὸν φόνον, ἔδεσε τὸν νεκρὸν ὄρθιον εἰς τὸ ἄλογόν του καὶ τὸν μετέφερε εἰς τὸ χωρίο. Ἀκολούθως ἡ περιουσία του διερπάγη. Ὁ Δημήτριος Σκαλτσογιάννης, ἀπειλούμενος νὰ φονευθῇ ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους τοῦ Ντούλα, ἠναγκάσθη νὰ ἀπομακρυνθῇ τῆς περιοχῆς, καὶ νὰ καταλήξῃ ἀργότερα εἰς Ἀμφιλοχίαν. Τοῦτο ἔμαθε μετὰ 2-3 χρόνια ὁ νεώτερος υἱὸς τοῦ Ντούλα Δημήτριος καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐκδικηθῇ τὸν φόνον τοῦ πατρός του. Ἦτο τότε 14 ἐτῶν περίπου. Μετέβη εἰς Ἀμφιλοχίαν καὶ ἀφοῦ παρηκολούθησε τὰς συνηθείας τοῦ Σκαλτσογιάννη μίαν ἡμέραν ἔτρεξε εἰς τὴν θείαν του καὶ ἀδελφὴν τῆς μητέρας του Μαρίαν, σύζυγον τοῦ Σωτηρίου Στράτου ἀξιωματικοῦ καὶ βουλευτοῦ Βάλτου, καὶ τῆς ἐζήτησε, κατ' ἐντολὴν δῆθεν τοῦ συζύγου της, μίαν κουμπούραν. Ἀνύποπτος ἡ θεία τοῦ τὴν ἔδωσε. Ἀμέσως ὁ νεαρὸς Δημήτριος μετέβη εἰς παραλιακὸν καφενεῖον τῆς Ἀμφιλοχίας, ὅπου ἔπαιζε χαρτιὰ ὁ Σκαλτσογιάννης καὶ τὸν ἐπυροβόλησε ἐκ τῶν ὄπισθεν, εἰς τὴν κεφαλήν. Θὰ ἦτο καίριον τὸ κτύπη-

ΑΡΧΕΙΟ ΜΑΚΡΑΚΩΜΗ ΑΡΧΕΙΟ

μα ἐὰν ὁ Σκαλτσογιάννης, ὡς ἐξ ἐνστίκτου μὲ τὸ κτύπημα τοῦ καψυλίου δὲν ἐκίνει τὴν κεφαλὴν καὶ ἔτσι ἐτραυματίσθη ἐλαφρῶς εἰς τὸν ὦμον.

Μετά τινα χρόνον ὁ Σκαλτσογιάννης ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν Τούρκων καὶ μετώκησε ἐκ Σκουληκαριᾶς εἰς τὴν περιοχὴν Ἄνω Πέτρας, ἀνεγείρας οἰκίαν δεξιὰ τῆς ὁδοῦ τῆς ὁδηγούσης εἰς Κλειδὶ καὶ ἕνα περίπου χιλιόμετρον πρὶν φθάσωμεν εἰς θέσιν «Γεωργαρέϊκα». Διεσπαρμένοι λίθοι τῆς καταρρευσάσης πρὸ πολλοῦ οἰκίας σώζονται καὶ σήμερον, ἡ θέσις δὲ αὐτὴ διατηρεῖ τὴν ὀνομασίαν «στὸ σπίτι τοῦ Σκαλτσογιάννη». Ἐκεῖ διέμεινε μέχρι τοῦ 1854 ὅτε ἐπρωτοστάτησε εἰς τὴν κατὰ τῶν Τούρκων ἐπανάστασιν. Ἡ λαϊκὴ Μοῦσα μὲ τὸ κάτωθι τραγούδι γιὰ πολὺν καιρὸν ἔκλαψε τὸν σκοτωμὸ τοῦ Ντούλα:

«Τρία πουλάκια κάθονταν στοῦ Γάβρογο στὴν Ράχη
Γόνα τηράγ' τὸ Βαλτινὸ καὶ τ' ἄλλο κατὰ τὴν Ἄρταν
τὸ τρίτο τὸ καλλίτερο μοιρολογᾶ καὶ λέγει:
νἄχη φουσκώση ἡ θάλασσα νὰ βγῆ στὸ Ραδοβούζι
νὰ πνίξη δεκαχτὼ χωριὰ καὶ πέντε Βιλαέτια
νὰ πνίξη τὸν Ντερβὲν Ἀγᾶ τὸν Σουλεϊμὰν Ταΐρη
τὸν Δημητράκη ἔκραξε τὸν Κωσταντῆ Κοτσίλα·
παιδιά μ' νὰ τὸν σκοτώσητε τὸν κλεφτάγιο Ντούλα
πέντε χιλιάδες τάληρα ἐγὼ θὰ τὰ ξοδεύσω
πίσω νὰ προσκυνήσητε καὶ τίποτ' δὲν μᾶς κάνουν»[1].

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ντούλα, ἡ χήρα σύζυγός του παρέμεινε εἰς τὴν Σκουληκαριὰν μὲ τὰ δύο ἀνήλικα τέκνα της, Γεώργιον καὶ Δημήτριον. Ἐκ τῶν καταστροφῶν καὶ τῆς διαρπαγῆς τῆς περιουσίας, ἡ οἰκογένεια περιῆλθε εἰς δύσκολον οἰκονομικὴν θέσιν. Ὅταν δὲ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1854 οἱ Τοῦρκοι ἔκαυσαν τὴν οἰκίαν της μ' ὅλα τὰ ὑπάρχοντά της, τότε ἡ οἰκογένεια ἠναγκάσθη νὰ κατέλθη εἰς Ἄρταν, ἐκινεῖτο δὲ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ ἐλευθέρου Καρβασαρᾶ.

Τὸ 1865, ὅταν ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν τῆς Ἑλλάδος, ὡρίσθη ἐπιτροπὴ πρὸς ἐξέτασιν τῶν αἰτημάτων τῶν ἀγωνιστῶν καὶ τῶν ἀπογόνων αὐτῶν, ἡ οἰκογένεια τοῦ Ντούλα Μπακόλα ὑπέβαλε τὰς κάτωθι αἰτήσεις πρὸς ἀναγνώρισιν τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ Γώγου καὶ τῶν υἱῶν του:

«Αἴτησις χήρας Κωνστ. Γώγου Μπακόλα κληρονόμου τοῦ Στρατηγοῦ Γώγου Μπακόλα, καὶ τῶν τέκνων αὐτῆς Δημητρίου καὶ Γεωργίου Γώγου Μπακόλα, Καρβασαρᾶ τῇ 24 Μαΐου 1865.

Πρὸς τὴν Σεβαστὴν ἐξεταστικὴν ἐπιτροπὴν τῶν δικαιωμάτων τῶν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγωνισαμένων.

Σύμφωνα μὲ τὰς διαταγὰς τῆς Σεβαστῆς Κυβερνήσεως ἐκπληροῦντες τὰ διατασσόμενα, ἀναφέρομεν ἡ τεθλιμμένη σύζυγος καὶ τὰ ὀρφανὰ τέκνα αὐ-

1. Σεραφείμ Ξενοπούλου, Δοκίμιον περὶ Ἄρτης, Ἄρτα 1962, σελ. 36.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

τῆς εἰς τὴν Σεβαστὴν ἐξεταστικὴν ἐπιτροπὴν τὰς διαφόρους μάχας εἰς ἃς παρευρέθη ὁ ἀείμνηστος Γῶγος Μπακόλας προτείνοντες μάρτυρας καὶ τοὺς συναγωνιστάς του, ἤτοι παρευρέθη ὡς ἀρχηγὸς ὅπλων πλέον τῶν τετρακοσίων εἰς τὴν μάχην τοῦ Μακρυνόρου, β) εἰς τὴν μάχην τοῦ Σταυροῦ καὶ Ἄγναντα, γ) εἰς τὴν μάχην τῶν Μελισσουργῶν, δ) εἰς τὴν μάχην τῆς Ἄρτης, καὶ ε) εἰς τὴν μάχην τοῦ Πέτα. Μάρτυρας δὲ ὡς ἄνω εἶπον, προτείνω τοὺς Στρατηγοὺς Ἰωάννην Ράγκον, Νικόλαον Μπότσαρην, Νικόλαον Ζέρβαν, Νικόλαον Τζαβέλλαν, Γενναῖον Κολοκοτρώνην καὶ Ἀλέξανδρον Μαυροκορδᾶτον, ὧν παρακαλῶ νὰ ζητηθῇ παρὰ τῆς Σεβαστῆς Ἐπιτροπῆς ἡ ἔνορκος κατάθεσίς των καὶ τούτων οὕτω ἀποδειχθέντων, θερμοπαρακαλῶ ὑμᾶς ὅπως εὐαρεστούμενοι ἀποδοθῇ τὸ δίκαιον εἰς χήραν λοιμότουσαν καὶ ὀρφανὰ τοῦ συναγωνιστοῦ ὑμῶν καὶ μὴ ἀνεχθοῦν τὰ μέλη αὐτῆς νὰ ἀποθνήσκωσι ἐκ πείνης οἱ ἔγγονοι τοιούτων ἀγωνιστῶν πιστῶς ὑπηρετησάντων τὴν πατρίδα μέχρι τοῦ θανάτου των εἰς ἣν χορείαν δικαίως συγκατατάσσεται καὶ ὁ ἀτυχὴς κληρονομούμενος Γεώργιος Μπακόλας.

Ὑποσημειούμεθα εὐσεβάστως
Βασιλικὴ Γ. Μπακόλα
ἀγραμμάτου τυγχανούσης
ἀντ' αὐτῆς Γ. Κ. Πμακόλας
Δ.Κ. Πμακόλας».

«Αἴτησις, τῶν Γεωργίου καὶ Δημητρίου Ντούλα Γώγου υἱῶν τοῦ Ντούλα Γώγου καὶ ἐγγόνων τοῦ Γώγου Μπακόλα καὶ νομίμων κληρονόμων αὐτῶν κατοίκων Ἄρτης τοῦ Ὀθωμανικοῦ ἐν Ἄρτῃ 19 Ἰουνίου 1865.

Πρὸς τὴν Σεβαστὴν ἐξεταστικὴν ἐπιτροπὴν τοῦ Ἀγῶνος.

Περὶ δικαιωμάτων κλπ.

Ὅτε ἡ σημαία τῆς Ἱερᾶς καὶ μεγάλης Ἐπαναστάσεως ὑψώθη, ἀμέσως καὶ ὁ μακαρίτης πάππος μας ὡς καὶ ὁ πατέρας μας ὕψωναν τὴν σημαίαν καὶ συγκεντρώσαντες περὶ τοὺς 300 ἄνδρας οὓς, ὡς καπεταναῖοι, πάντοτε διατηροῦσαν, ἐκτύπησαν τοὺς ἐχθροὺς εἰς διαφόρους μάχας, ἃς ὁ μακαρίτης πάππος μας διηύθυνε καθ' ὃ μεγαλύτερος ὁπλαρχηγός, παρευρέθη δὲ εἰς πολλὰς μάχας, ὡς εἰς τὴν τῆς Λαγκάδας, Ἄρτης, εἰς τὰς δύο τοῦ Πέτα, εἰς τὴν τοῦ Βουλγαρελίου, Ἄγναντα, Σταυροῦ καὶ εἰς ἄλλας. Περὶ τῶν ἐκδουλεύσεών των διάφορα ἔγγραφα τῆς τότε Κεντρικῆς Κυβερνήσεως ἐδείκνυον ἅπερ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1854, ὅτε ἔγινε ἡ μάχη μεταξὺ τῶν Τούρκων καὶ τῶν Ἑλλήνων εἰς Σκουληκαριὰν καὶ νικηθέντων τῶν Ἑλλήνων ἐπυρπολήθησαν, ὁμοῦ μετὰ τῆς ἐν Σκουληκαριᾷ οἰκίας μας, προσηνεγκόντες εἰς ἡμᾶς ζημίαν ὑπὲρ τὰς 60 χιλιάδας δραχμῶν, μ' ὅλον τοῦτο καθ' ὃ ἀναγνωρισμένος Στρατηγός, περιττὸ καθίσταται ἀφοῦ ἡ σεβαστὴ Ἐπιτροπὴ ἐζήτησε τὴν ἔνορκον κατάθεσιν τῶν ὁπλαρχηγῶν καὶ ἤδη στρατηγῶν, Γενναίου Κολοκοτρώνη, Ἰωάννου Ράγκου, Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, Νικ. Ζέρβα, Εὐαγγέλου Κοντογιάννη καὶ σχεδὸν ὅλου τοῦ Σώματος τῆς Σεβ. Ἐπιτροπῆς περὶ ὧν θέλει πεισθῇ

περὶ τῆς ποιότητος τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, Γώγου Μπακόλα καὶ Ντούλα Γώγου καὶ μετὰ τούτων παρακαλοῦμεν αὐτὴν ἵνα μὴ ἀνεχθῇ ὥστε οἱ υἱοὶ καὶ ἔγγονοι πρωταγωνιστῶν τῆς Πατρίδος νὰ λοιμοκτονοῦσι τῆς πείνης καὶ νὰ ὦσι τυχοδιῶκται. Πεποίθαμεν ὅτι ἀφοῦ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τοὺς μεγάλους ἀγῶνας των, θέλει ἀποδώσει δίκαιον εἰς τοὺς δικαίως ἀξιοῦντας αὐτό.

Οἱ εὐπειθέστατοι
Γεώργιος Ντούλα Γώγου
Δημήτριος Ντούλα Γώγου».

«Αἴτησις Δημητρίου Ντούλα Γώγου, κατοίκου Ἄρτης καὶ διαμένοντος προσωρινῶς ἐνταῦθα νομίμου ἐξ ἀδιαθέτου τοῦ Γώγου Μπακόλα κληρονόμου.
Ἀθῆναι τῇ 5ῃ Δεκεμβρίου 1865.

Πρὸς
Τὴν Σὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ Ἀγῶνος
Περὶ ἀποζημιώσεως τῶν ἐκδουλεύσεων τοῦ Γώγου Μπακόλα κατὰ τὸν Ἱερὸν Ἀγῶνα.

Γνωστὸν τοῖς πᾶσι ἐστί, ὅτι ὁ μακαρίτης Γῶγος Μπακόλας ἦτο εἷς ἐκ τῶν πρώτων ὁπλαρχηγῶν κατὰ τὸν Ἱερὸν Ἀγῶνα παρευρεθεὶς εἰς διαφόρους μάχας καὶ διευθύνων καὶ πολλούς, καθὼς εἰς τὰς τοῦ Πέτα, Λαγκάδος, Ἀγναντα, Βουργαρέλι καὶ εἰς ἄλλας τοιαύτας. Ἅπαντα δὲ τὰ ἔγγραφα ἅπερ εἶχε ὁ ὑποφαινόμενος, τοῦ περὶ ὁ λόγος Γώγου Μπακόλα κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1854 ὅτε ἁπάσας τὰς οἰκίας μου καθὼς καὶ ὅλην τὴν κινητὴν περιουσίαν παρέδωσαν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὸ πῦρ κατὰ τὴν νίκην τῶν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων εἰς Σκουληκαριὰν παρεδόθησαν καὶ τὰ περὶ ὁ λόγος ἔγγραφα εἰς τὸ πῦρ. Ἄλλας ἀποδείξεις διὰ τὰς κατὰ τὸν Ἱερὸν Ἀγῶνα ἐκδουλεύσεις τοῦ Μακαρίτου Πάπου δὲν ἔχω εἰ μὴ ἐπικαλοῦμαι τὰς ἐνόρκους καταθέσεις τῶν συναγωνιστῶν του, Κυρίων, Γενναίου Κολοκοτρώνη, Ἰωάννου Ράγκου, Εὐαγγέλου Κοντογιάννη, Χριστ. Χατζηπέτρου καὶ ἄλλους πολλοὺς ἤθελον προτείνει ἐὰν οὗτοι ὑπῆρχον εἰς τὴν ζωήν. Θερμοπαρακαλῶ τὴν σεβαστὴν Ἐπιτροπήν, ἀφοῦ πρῶτον σκεφθῇ, μὴ ἀδικήσει ἀπογόνους Ἥρωος καὶ πολλὰ προσφέροντος εἰς τὴν Πατρίδα, λοιμοκτονούντας τῆς πείνης καὶ μὴ ἔχοντας ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίναι.

Ὑποσημειούμενος εὐσεβάστως
Εὐπειθέστατος
Δημήτριος Ν. Γώγου Μπακόλας»[1].

Ἡ Ἐπιτροπὴ ἀναγνωρίσεως τῶν ἐκδουλεύσεων τῶν ἀγωνιστῶν, κατὰ τὴν 392αν τοῦ 1865 συνεδρίαν αὐτῆς κατέταξε τὸν Ντούλα Μπακόλα, εἰς τὴν 7ην τάξιν Ἀξιωματικῶν.

1. Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, Χειρόγραφα Ἀγωνιστῶν, Φάκ. Γώγου Μπακόλα.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΚΩΣΤΑ ΑΒΡΑΑΜ, Ρουμελιῶτες 'Αγωνιστὲς τοῦ '21, 'Αθῆναι 1957.

ΑΓΑΠΗΤΟΥ ΑΓΑΠΗΤΟΥ, Οἱ ἔνδοξοι Ἕλληνες τοῦ '21, Πάτραι 1877.

ΚΩΣΤΑ ΑΓΝΑΝΤΗ, 'Η ἔναρξις τῆς 'Επαναστάσεως τοῦ '21 στὰ Τζουμέρκα, Περιοδικὸν «Σκουφᾶς», Ἄρτα, τεῦχος 35ον, 1971.

ΠΑΝ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ, Χρονογραφία τῆς 'Ηπείρου, 'Αθῆναι 1856.

ΣΠ. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ, 'Ιστορία τοῦ 'Αλῆ Πασᾶ, 'Αθῆναι 1895.

ΚΑΡΟΛΟΥ ΜΕΝΔΕΛΣΩΝ ΒΑΡΘΟΛΔΥ, 'Ιστορία τῆς 'Ελλάδος, μετάφρασις, 'Αθῆναι 1873.

ΣΤΕΦ. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, 'Η Μάχη τῶν Τζουμέρκων, Περιοδικὸν «Ἥλιος», 'Αθῆναι 1953.

ΓΙΑΝΝΗ ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗ, Καραϊσκάκης, 'Αθῆναι 1948.

ΧΡΙΣΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ, 'Ιστορία τοῦ Τακτικοῦ Στρατοῦ, 'Αθῆναι 1874.

Λοχαγοῦ ΒΩΤΙΕ, 'Ενθυμήσεις τοῦ πολέμου τῆς 'Ελλάδος, Παρίσι 1823.

Γ. Γ. ΓΕΡΒΙΝΟΥ, 'Ιστορία τῆς 'Ελληνικῆς 'Επαναστάσεως, μετάφρασις Περβανόγλου, 'Αθῆναι 1864.

ΠΑΛΑΙΩΝ ΠΑΤΡΩΝ ΓΕΡΜΑΝΟΥ, Ὑπομνήματα, περὶ τῆς 'Ελληνικῆς 'Επαναστάσεως, 'Αθῆναι 1887.

ΠΕΤΡΟΥ ΓΚΑΜΠΑ, 'Ιστορικὰ Σημειώματα, μετάφρασις Μπάμπη 'Αννίνου, 'Αθῆναι 1925.

ΧΡΙΣΤΟΥ ΓΚΙΖΑ, 'Ο Καπετὰν Κοτελίδας, Περιοδικὸν «Σκουφᾶς», Ἄρτα 1955, τεῦχος 8ον.

ΓΚΟΛΔΕΜΙΘ, 'Επιτομὴ τῆς 'Ελληνικῆς 'Ιστορίας, μετάφρασις 'Αλ. Ραγκαβῆ, 'Αθῆναι 1840.

ΖΟΥΡΙΕΝ ΝΤΕ ΛΑ ΓΚΡΑΒΙΕΡ, 'Ιστορία τοῦ ὑπὲρ 'Ανεξαρτησίας 'Αγῶνος, μετάφρασις Κ. Ράδου, 'Αθῆναι 1894.

ΚΑΝΕΛΛΟΥ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, 'Απομνημονεύματα 'Αγωνιστῶν τοῦ '21, ἐπιμ. 'Εμμ. Πρωτοψάλτη, 'Αθῆναι 1957, τόμος 18ος.

ΚΩΣΤΑ ΔΙΑΜΑΝΤΗ, Τὸ 'Αρματολίκι τῶν Τζουμέρκων, Περιοδικὸν «Σκουφᾶς, Ἄρτα 1957, τεῦχος 7ον.

Ζ. Δ. ΕΛΣΤΕΡ, 'Η Μάχη τῶν Φιλελλήνων, Βάδεν 1828.

ΧΡΙΣΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΥ, 'Ιστορία τοῦ Μεσολογγίου, 'Αθῆναι 1959.

ΔΙΟΝ. ΕΥΜΟΡΦΟΠΟΥΛΟΥ, 'Απομνημονεύματα 'Αγωνιστῶν τοῦ '21, ἐπιμ. 'Εμμ. Πρωτοψάλτη, τόμος 20.

ΠΑΝ. ΖΟΥΒΑ, 'Οργάνωσις τοῦ Τακτικοῦ Στρατοῦ, 'Αθῆναι 1969.

Γ. ΘΕΟΦΙΛΟΥ, 'Επίτομος 'Ιστορία τῆς 'Ελληνικῆς 'Επαναστάσεως, 'Αθῆναι 1873.

ΚΩΣΤΑ ΚΑΛΑΝΤΖΗ, 'Ιστορία τῆς Μεγάλης 'Ελληνικῆς 'Επαναστάσεως, 'Αθῆναι 1968.

ΝΙΚΟΥ ΧΡ. ΚΑΡΑΒΑΣΙΛΗ, Πέθαναν 'Αμνημόνευτοι, Ἄρτα 1976.

ΔΗΜ. Φ. ΚΑΡΑΤΖΕΝΗ, 'Η ἐπανάστασις τοῦ 1821 εἰς τὰ Δυτικὰ Τζουμέρκα, «Χρονικὰ Πραμάντων», 'Αθῆναι 1973, τεῦχος 2ον.

ΝΙΚ. ΚΑΣΟΜΟΥΛΗ, 'Ενθυμήματα Στρατιωτικά, 'Αθῆναι 1940.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

ΝΙΚ. ΚΑΣΟΜΟΥΛΗ, Ἡμερολόγιον, ἐπιμ. Ἐμμ. Πρωτοψάλτη, Ἀθῆναι 1968.
ΛΙΟΝ. ΚΟΚΚΙΝΟΥ, Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις, Ἀθῆναι 1932.
ΦΙΛ. Λ. ΚΟΛΟΒΟΥ, Γῶγος Μπακόλας, ἐπιφυλλὶς ἐφημερίδος «Παρατηρητὴς Ἄρτης», 1975.
ΓΕΝΝΑΙΟΥ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ, Ἀπομνημονεύματα Ἀγωνιστῶν τοῦ '21, ἐπιμ. Ἐμμ. Πρωτοψάλτη, τόμος Α΄.
ΓΕΝΝΑΙΟΥ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ, Ἀπομνημονεύματα, (Λεύτερον Χειρόγραφον), Ἀθῆναι 1961.
ΝΤΙΝΟΥ ΚΟΝΟΜΟΥ, Ἄγνωστα Κείμενα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθῆναι 1966.
ΧΡΙΣΤΟΥ ΚΟΛΙΑΤΣΟΥ, Πῶς ἐχάθη ἡ μάχη τοῦ Πέτα, «Ἠπειρωτικὴ Ἑστία», Ἰωάννινα 1952, τεῦχος Α'.
ΓΙΑΝΝΗ ΚΟΡΑΑΤΟΥ, Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1957.
ΚΩΝΣΤ. ΚΟΥΜΑ, Ἱστορία τῶν Ἀνθρωπίνων Πράξεων, Ἀθῆναι 1832.
ΕΥΛΟΞΙΑ ΚΟΥΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, Ὁ Στρατηγὸς Λῆμος Τσέλιος, Ἀθῆναι 1930.
ΛΑΖΑΡΟΥ καὶ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΩΤΟΥ, Ἀρχεῖον, Ἀθῆναι 1969, τόμος 8.
ΑΛΕΞ. ΚΟΥΤΣΑΛΕΞΗ, Διάφορα καὶ Περίεργα τινα Ἱστορήματα, Ἀθῆναι 1882.
ΛΑΜΠΡΟΥ ΚΟΥΤΣΟΝΙΚΑ, Γενικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθῆναι 1856.
ΓΕΩΡΓ. ΚΡΕΜΟΥ, Χρονικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθῆναι 1879.
ΓΕΩΡΓ. ΚΡΕΜΟΥ, Ἱστορικὰ Ἐπανορθώματα, Περιοδικὸν «Παρνασσός», 1884.
ΕΠ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗ, Ἱστορία τοῦ Συγχρόνου Ἑλληνισμοῦ, Ἀθῆναι 1892.
ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΚΩΣΤΑΝΤΑ, Ἐπιτομὴ τῆς Ἱστορίας τῶν Νέων Ἑλλήνων, Ἀθῆναι 1838.
Γ. ΛΑΪΟΥ, Ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς καὶ Ἔγγραφα τοῦ 1821, Ἀθῆναι 1958.
ΙΩΑΝ. ΛΑΜΠΡΙΔΗ, Μαλακασιακά, Ἰωάννινα 1971, τόμος Β΄.
Γ. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥ, Μορφὲς τοῦ Εἰκοσιένα, Ἀθῆναι 1945.
ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1886.
ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΛΙΛΩΡΙΚΗ, Ἀπομνημονεύματα, «Ἠπειρωτικὴ Ἑστία», Ἰωάννινα 1955.
ΙΩΑΝ. ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗ, Ἀπομνημονεύματα, ἐπιμ. Γιαν. Βλαχογιάννη, Ἀθῆναι 1947.
ΑΝΔΡΕΟΥ ΜΑΜΟΥΚΑ, Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1840, τόμος 8ος.
ΜΙΛΤ. ΜΑΡΚΟΥ, Οἱ Φιλέλληνες καὶ ἡ θυσία των εἰς τὸ Πέτα, Ἀθῆναι 1973.
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΥ, Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον, τόμος 5ος, Ἀθῆναι 1963 καὶ 1965.
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΕΚΙΟΥ, Ἱστορία τῆς Ἠπείρου, Κάϊρον 1909.
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΕΤΑΞΑ, Ἱστορικὰ Ἀπομνημονεύματα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθῆναι 1878.
ΝΙΚ. ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΥ, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως κατὰ τοὺς Τούρκους Ἱστοριογράφους, Ἀθῆναι 1960.
ΚΩΣΤΑ ΜΠΟΤΣΑΡΗ, Ἱστορικὰ Ἀπομνημονεύματα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθῆναι 1878.
ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΑΚΟΥ, Ἱστορία τῆς Ἄρτης, Ἄρτα 1969.
ΣΕΡΑΦΕΙΜ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΥ, Δοκίμιον περὶ Ἄρτης, Ἄρτα 1962.
ΣΤΕΦ. ΞΕΝΟΥ, Ἡ Ἡρωΐς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθῆναι 1955.
ΔΗΜ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Τὸ Σούλι, Ἀθῆναι 1952.
ΜΑΝΘΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Ἱστορικὰ τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, Ἀθῆναι 1873.
ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΠΡΟΚΕΣ-ΟΣΤΕΝ, Ἱστορία τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων κατὰ

ΑΡΧΕΙΟ ΑΡΧΕΙΟ

τῶν Τούρκων, μετάφρ. Γ. Ἀντωνιάδη, Ἀθῆναι 1868.
ΜΕΝΕΛΑΟΥ ΠΑΝΑ, Ἡ καθόλου δρᾶσις τῆς Οἰκογενείας Πανᾶ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, Ἀθῆναι 1905.
ΚΑΡΠΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Τὰ κατὰ Βαρνακιώτην, Μεσολόγγι 1861.
ΣΤΕΦ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡ Ἐπανάστασις στὴν Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα, Θεσσαλονίκη 1962.
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΡΑΪΔΗ, Ἡμερολόγιον, Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου, Ἀθῆναι 1965, τόμος 5ος.
Φ. ΠΟΥΚΕΒΙΛ, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, μετάφρασις Ξ. Ζυγούρα, Ἀθῆναι 1890.
ΕΜΜ. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗ, Τὸ Εἰκοσιένα καὶ ἡ Ἤπειρος, Ἀθῆναι 1975.
ΙΩΑΝΝΟΥ Π. ΡΑΓΚΟΥ, Ὁ Στρατηγὸς Ράγκος, Ἀθῆναι 1891.
ΜΑΞΙΜΟΥ ΡΕΪΜΠΩ, Ἀναμνήσεις ἐξ Ἑλλάδος, Παρίσι 1825.
ΔΙΟΝ. ΡΩΜΑ, Ἀρχεῖα - Ἔγγραφα, Ἀθῆναι 1825, τόμος Α΄.
ΝΙΚ. ΣΠΗΛΙΑΔΗ, Ἀπομνημονεύματα, Ἀθῆναι 1851.
ΧΡ. ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΥ, Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθῆναι 1972.
ΤΑΚΗ ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Σελίδες ἀπὸ τὸν Ξεσηκωμὸ τοῦ 21 στὴν Ἀκαρνανία, Ἀθῆναι 1971.
ΚΩΣΤΑ ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡ Πολιορκία τῆς Ἄρτης τὸ 1821, Ἀθῆναι 1972.
ΛΑΜΠΡΟΥ ΤΑΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, Τὸ Κομπότι, Ἰωάννινα 1971.
ΕΡΡΙΚΟΥ ΤΡΑΪΜΠΕΡ, Ἡμερολόγιον, μετάφρασις Χρ. Ἀποστολίδη, Ἀθῆναι 1966.
ΣΠΥΡ. ΤΡΙΚΟΥΠΗ, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθῆναι 1882.
ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΣΟΥΤΣΙΝΟΥ, Ἀρτινὰ Ἱστορήματα, περιοδικὸν «Σκουφᾶς», Ἄρτα 1975, τόμος Λ΄.
ΙΩΑΝΝΟΥ ΦΙΛΗΜΟΝΟΣ, Δοκίμιον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθῆναι 1859 - 1860.
Γ. ΦΙΝΛΕΫ, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθῆναι 1871.
ΕΠΑΜ. ΦΡΑΓΚΙΣΤΑ, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθῆναι 1886, τόμος Β΄.
Ν. ΦΥΣΕΝΤΖΙΔΟΥ, Συλλογὴ Αὐτογράφων Ἐπιστολῶν Ἀγωνιστῶν, Ἀλεξάνδρεια 1893.
ΚΛΑΥΔΙΟΥ ΦΩΡΙΕΛ, Λημνιακὰ Τραγούδια τῆς Ἑλλάδος, μετάφρασις Ἀπ. Χατζηεμμανουήλ, Ἀθῆναι 1971.
ΑΛΕΞ. ΧΑΤΖΗΓΑΚΗ, Τ' Ἀσπροπόταμο τῆς Πίνδου, Ἀθῆναι 1965.
ΓΟΥΣΤΑΥΟΥ ΧΕΡΤΣΜΠΕΡΓΚ, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, μετάφρασις Καρολίδη, Ἀθῆναι 1917.
ΠΕΤΡΟΥ ΧΙΩΤΗ, Ἱστορικὰ Ἀπομνημονεύματα, Κέρκυρα 1849.

Π Ε Ρ Ι Ο Δ Ι Κ Α:

ΕΒΔΟΜΑΣ, Ἀθῆναι 1884 (Φιλέλληνες).
ΗΛΙΟΣ, Ἀθῆναι, τόμος 1953.
ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ, Ἰωάννινα, τόμος 1952.
ΤΑ ΘΕΟΔΩΡΙΑΝΑ, Ἀθῆναι 1975.
ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ, Ἀθῆναι, τόμος 1904.
ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ, Ἀθῆναι, τόμος 1884.
ΧΡΟΝΙΚΑ ΠΡΑΜΑΝΤΩΝ, Ἀθῆναι 1973.
ΣΚΟΥΦΑΣ ΑΡΤΗΣ, Τεύχη 3)1955, 7 καὶ 8)1957, 36)1975.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

Ε Φ Η Μ Ε Ρ Ι Δ Ε Σ:

ΑΙΤΩΛΙΚΗ, 15 Αὐγούστου 1821.
ΓΕΝΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, 1831.
ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ, 1824 καὶ 1825.
ΝΕΑ ΕΦΗΜΕΡΙΣ, Ἀθῆναι 1888.
ΣΩΤΗΡ, Ἀθῆναι 1834.
ΦΩΣ ΑΓΡΙΝΙΟΥ, 14 καὶ 22 Ἀπριλίου 1928.

Α Ρ Χ Ε Ι Α:

ΓΕΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ (Γ.Α.Κ.).
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑΣ, τόμος 1, 3, 4.
ΛΑΖΑΡΟΥ καὶ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΩΤΗ, τόμος 10.
ΕΘΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Τμῆμα Χειρογράφων.

Ε Γ Κ Υ Κ Λ Ο Π Α Ι Δ Ε Ι Α Ι — Λ Ε Ξ Ι Κ Α:

ΓΕΝΙΚΗ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ, Πάπυρος - Λαρούς.
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ ΔΡΑΝΔΑΚΗ, τόμος Η΄.
ΛΕΞΙΚΟΝ ΠΡΩΪΑΣ, (Γῶγος Μπακόλας).
ΛΕΞΙΚΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ, Χρ. Στασινοπούλου.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ

Ἔργα τοῦ ἰδίου

Ἡ Μάχη τοῦ Σέλτσου, Ἀθῆναι 1970.
Ἡ Ἐπανάστασις τῆς Ἄρτης τοῦ 1854, Ἀθῆναι 1973.
Αἱ ἐπαναστάσεις τῆς Ἄρτης τοῦ 1867 καὶ 1878, Ἀθῆναι 1974.

ΑΡΧΕΙΟ ΔΦΚ ΑΡΧΕΙΟ